

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives

Uluslararası Yönetim, Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi

E-ISSN : 2602-330X

Year/Yıl : 2021

Volume/Cilt : 9

Issue/Sayı : 2

ECONOMY

MANAGEMENT

ACCOUNTING

EDUCATION

POLITICS

INT. RELATIONS

<http://dergipark.gov.tr/jimeep>

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives - JIMEP is an international and refereed academic journal published twice a year in electronic form since 2013.

The Name of Periodical Publishing / Süreli Yayının Adı

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives - JIMEP

Uluslararası Yönetim, Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi

Publishing Type / Yayının Türü

International E-Journal / Uluslararası E-Dergi

Publishing Language / Yayın Dili

Turkish & English / Türkçe ve İngilizce

Publishing Frequency/ Yayın Sıklığı

Yılda iki kez / Twice a year

Topic/Konusu

Management, Economics, Education and Politics /

Yönetim, Ekonomi, Eğitim ve Siyaset

Internet Page / Elektronik Adresi

<http://dergipark.gov.tr/jimeep>

E-ISSN: 2602-330X

Publishers and Editors / Yayıncı ve Editörler

Dr. Ahmet Güven Dr. Türker Şimşek

Secretariat / Sekreteryaya

Cihan Usta Emre Yiğit

Çağatay Alan Yavuz Özkaya

Indexes / İndeksler

Editorial and Referee Board / Yayın ve Hakem Kurulu

Dr. Admir MULAOSMANOVİĆ-International University of Sarajevo

Dr. Ahmet GÜVEN – Tokat Gaziosmanpaşa University

Dr. Ahmet ŞİT – Turgut Özal University

Dr. Aşkın KESER— Bursa Uludağ University

Dr. Ayşe Elif YAZGAN – Necmettin Erbakan University

Dr. Bilal AKKAYNAK – Erzincan Binali Yıldırım University

Dr. Ceyda Yerdelen KAYGIN – Kafkas University

Dr. Coşkun KARACA - Cumhuriyet University

Dr. Dilşad GÜZEL – Atatürk University

Dr. Eda FENDOĞLU – Turgut Ozal University

Dr. Emine Ebru Akın AKSOY - Hacı Bayram Veli University

Dr. Engin SANAL-Trakya University

Dr. Furkan BEŞEL – Sakarya University

Dr. Gül ŞİMŞEK – Atatürk University

Dr. Halil KANADIKIRIK – Tarsus University

Dr. Halim Emre ZEREN – Adnan Menderes University

Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ – Bozok University

Dr. İbrahim Halil EKŞİ—Gaziantep University

Dr. Levent KÖSEKAHYAOĞLU– Süleyman Demirel University

Dr. Mehmet Vahit EREN - Kilis 7 Aralık University

Dr. Meral BEKTAŞ– Mehmet Akif Ersoy University

Dr. Mesut SAVRUL– Çanakkale Onsekiz Mart University

Dr. Mustafa DEMİRCİ – Yıldırım Beyazıt University

Dr. Nasiru Liman ZURU – University of Utara Malaysia

Dr. Oktay KIZILKAYA – Ahi Evran University

Dr. Orhan Veli ALICI – Tarsus University

Dr. Ömer YALÇINKAYA – Atatürk University

Dr. Sara BENMAHAMMED – University of Mentori BrothersConstantine

Dr. Selim KAYHAN– Necmettin Erbakan University

Dr. Serdar ÖZTÜRK - Nevşehir University

Dr. Serghinia Hammoud ep. CHOBERT—France Ministry of Justice

Dr. Tayfur BAYAT – İnönü University

Dr. Turan SULEYMANOV – Azerbaijan State Economics University

Dr. Türker ŞİMŞEK – Tokat Gaziosmanpaşa University

Dr. Uğur SEVİM— Giresun University

Dr. Yavuz ACUNGİL - Tokat Gaziosmanpaşa University

Dr. Zümral GÜLTEKİN - On Dokuz Mayıs University

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives - JIMEP

Uluslararası Yönetim, Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi

Year/Yıl: 2021 Volume/Cilt: 9 Issue/Sayı: 2

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Page / Sayfa

1. **KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUĞUN (KSS) İŞİN ANLAMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BANKA ÇALIŞANLARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA** 78-88
Şerife KARAGÖZ ve Doç. Dr. Hasan Hüseyin UZUNBACAK
2. **KAMUDA ÖĞRENİLMİŞ ÇARESİZLİK SORUNSALINA YÖNELİK NİTEL BİR ARAŞTIRMA** 89-100
Doç. Dr. Ahmet GÜVEN
3. **DİYARBAKIR'DA TURİSTLERE YÖNELİK KAP-KAÇ OLAYLARININ ANALİZİ** 101-108
Prof. Dr. Mustafa Şeref AKIN ve Rojda YILDIZ
4. **ESKİ İLE YENİ'NİN ÇELİŞKİLİ BİRLİKTELİĞİ: MUHAFAZAKARIN MODERN EVİ** 109-124
Dr. Öğr. Üyesi Gündüz AKSU KOCATÜRK
5. **KADIN YOKSULLUĞU VE KADIN YOKSULLUĞUNUN KENTTEKİ YANSIMALARI: TOKAT İLİ ÖRNEĞİ** 125-145
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz ACUNGİL ve Büşra EROL
6. **6284 SAYILI AİLENİN KORUNMASI VE KADINA KARŞI ŞİDDETİN ÖNLENMESİNE DAİR KANUN İLE İŞ VE SOSYAL GÜVENLİK HUKUKU İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ** 146-158
Doç. Dr. Seda TOPGÜL ve Dr. Öğr. Üyesi Emre KOL
7. **EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLERİN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: MSCİ ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA** 159-165
Arş. Gör. Berna DOĞAN BAŞAR
8. **SÖMÜRGE YÖNETİMLERİN MEKANSAL PRATİKLERİ** 166-177
Dr. Esengül DANIŞAN ARTAN
9. **NÖROMUHASEBEYE TEORİK BİR BAKIŞ** 178-187
Dr. Öğr. Üyesi Murat ÖZDEMİR ve Öğr. Gör. Şifa KIRHASANOĞLU
10. **"WHISTLEBLOWING" KAVRAMININ TÜRKÇEYE AKTARIMINDA ASEMANTİK SORUNLARIN META ETİK ANALİZİ VE BİR SEMANTİK ÖNERİ** 188-196
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÜNSAL
11. **YEMEN'DE KAMU HARCAMALARI ve EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: 1989-2019 DÖNEMİ** 197-215
Moatasem Mohammed Hasan AL-SHABOTI ve Prof. Dr. Uğur ADIGÜZEL

Gönderiliş Tarihi: 22/06/2021
Kabul Tarihi: 25/08/2021
ORCID 0000-0002-3297-1659
ORCID 0000-0002-2542-1026

KURUMSAL SOSYAL SORUMLULUĞUN (KSS) İŞİN ANLAMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BANKA ÇALIŞANLARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA¹

Hasan Hüseyin UZUNBACAK²
Şerife KARAGÖZ³

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) kavramını oluşturan “ticari sorumluluk”, “etik sorumluluk” ve “sosyal sorumluluk” boyutlarının işin anlamı üzerine olan etkisini Burdur, Isparta ve Antalya’da faaliyet gösteren özel banka çalışanlarından elde edilen veriler üzerinden incelemektir. Araştırmanın örneklemini 294 özel banka çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formundan yararlanılmıştır. Anket formu KSS, işin anlamı ve demografik sorulardan oluşmaktadır. Veriler kolayda örnekleme yöntemi ile toplanmıştır. Toplanan bu veriler SPSS 22.0 ve AMOS 21.0 programları kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin analizinde betimleyici istatistikler, Pearson korelasyon, hiyerarşik regresyon analizlerinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucuna göre, etik sorumluluk ve sosyal sorumluluğun işin anlamı üzerinde bir etkisi olduğu; fakat ticari sorumluluğun işin anlamı üzerinde bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: kurumsal sosyal sorumluluk, sosyal sorumluluk, işin anlamı.

Jel Kodu: M10, M14, M19

THE EFFECT OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY (CSR) ON THE MEANING OF WORK: A RESEARCH ON BANK EMPLOYEES

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the effects of the dimensions of “commercial responsibility,” “ethical responsibility,” all of which construct the concept of “corporate social responsibility,” on the meaning of work via the data acquired from the employees of private banks operating in Burdur, Isparta, and Antalya. 294 private bank employees constitute the sample of the study. In the research, the questionnaire form was used as a data collection tool. The questionnaire consists of CSR, the meaning of work, and demographic questions. The data that is collected is analyzed by using SPSS and Amos programs. In the analysis of data, descriptive statistics, Pearson’s correlation, and hierarchical regression analysis were used. According to the research results, ethical responsibility and social responsibility have an effect on the meaning of work. However, it has been determined that commercial responsibility has no effect on the meaning of work.

Keywords: corporate social responsibility, social responsibility, the meaning of work.

Jel Codes: M10, M14, M19

¹ Bu çalışma, 10-13 Haziran 2021 tarihleri arasında düzenlenen 20. Uluslararası İşletmecilik kongresinde sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

² Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hasanuzunbacak@sdu.edu.tr,

³ Doktora Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, srfrkgz1992@gmail.com.

1.GİRİŞ

İşletmelerin küreselleşmenin etkisiyle birlikte değişen ve gelişen çevre koşullarında varlıklarını sürdürebilmeleri ve rekabet avantajı sağlayabilmeleri güç hale gelmeye başlamıştır (Alparslan ve Aygün, 2013: 436). İşletmelerin faaliyetlerini devam ettirmesinin altında yatan temel amaç kâr elde etmektir. Bu amaçların ötesinde günümüzde kurumlar faaliyetlerini sürdürmede paydaşların kritik bir öneme sahip olduğunu fark etmişlerdir (Çetinkaya Özdemir ve Okur, 2020: 671). Bu bağlamda toplumun istek ve beklentilerine karşı hassas olma, toplumsal sorunlar karşısında duyarlı olma, doğal çevreyi koruma tavrı sergileme. Kısaca çalışan faktörüne değer verip onları koruyup gözeten kurumlar rakip olarak gördükleri emsallerine göre daha avantajlı konumdadırlar (Karatepe ve Ozan, 2017: 81). Kurumların ticari amaçlara odaklanmadan kendi istekleriyle paydaşlarıyla olan faaliyetlerini sürdürmeleri KSS olarak değerlendirilir (Çetinkaya Özdemir ve Okur, 2020: 671). Günümüzde KSS kavramı, hem özel hem de kamu kuruluşları tarafından uygulama biçimleri, kullandığı stratejiler ve evrensel kabuller açısından önem arz etmektedir. KSS uygulamaları gerek kuruluşlara gerekse kişilere çeşitli yararlar sağlamaktadır (Karataş, 2019: 1170). Bu bağlamda literatürde KSS algısı ile işin anlamı arasında bir ilişki olduğu ve KSS'nin işin anlamını artırması beklenmektedir (Afsar vd., 2019: 10). İşin anlamı üzerine çalışma yapan pek çok araştırmacının bazı ortak görüşleri bulunmaktadır. Bu bireyin sadece maddi açıdan değil; kariyer imkanları, kişisel gelişim ve sosyal sorumluluk açısından da çalışma şartlarını değerlendirmesidir (Fındıklı vd., 2017: 399). KSS uygulamalarına katılan çalışanlar, toplumların gelişimine katkıda bulunmaktadır. Özellikle, KSS ile işin anlamı arasındaki bağlantı, psikolojik ve sosyolojik perspektiflerle açıklanabilir. Psikolojik bakış açısına göre, KSS uygulamalarına katılmak çalışanların benlik saygılarını artırarak işin daha anlamlı olduğunu algılamalarını sağlar (Rosso vd., 2010: 94).

Örgütler KSS faaliyetlerinde bulduklarında, çevrelerindeki ekonomik, ekolojik veya sosyal çevreye aktif olarak katkıda bulunurlar. Bu tür faaliyetler örgütlerin imajını güçlendirmekte, çalışanların kendileri ve başkalarının refahına önem veren ve katkıda bulunan bir yer olarak çalıştıkları örgüt için olumlu bir kimlik oluşturmalarına izin vermektedir (Raub ve Blunschi, 2014: 11; Aguinis ve Glavas, 2012: 955). Bir işletmede hem çalışanlar hem de örgüt oldukça önem arz etmektedir. Bu bağlamda nitelikli çalışanlar işlerinin anlamlı olmasına önem verdikleri için örgütler de beceri ve yeteneği yüksek olan çalışanlar elde etmektedirler (Cartwright ve Holmes, 2006). KSS ve işin anlamı arasında olumlu yönde bir ilişki olduğuna dair literatürde destekleyici bazı çalışmalar mevcuttur (Afsar vd., 2019: 7; Clark, 2017: 33). KSS faaliyetlerine önem veren işletmelerin diğer işletmelere göre daha ilgi çektiği, itibar ve imajının arttığına yönelik araştırmalar mevcuttur. Bu olumlu etki duygusu, çalışanların yeteneklerine güvenmelerine, kendilerini işletmeyle özdeşleştirerek özgüvenlerinin artmasına ve işin anlamını keşfetmelerini sağlar. Ve kendilerini işletme ile özdeşleştirerek bireysel saygınlıklarını arttırmaya çalışmaktadırlar (Bauman ve Skitka, 2012: 64-70).

Literatürde KSS kavramını oluşturan “ticari sorumluluk”, “etik sorumluluk” ve “sosyal sorumluluk” boyutlarının işin anlamı üzerine olan etkisini inceleyen araştırmaya doğrudan rastlanılmamış olması bu araştırmanın önemini ortaya koymakta ve sonraki çalışmalara yol gösterici öncü bir çalışma niteliğinde olabileceği düşünülmektedir.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1.Kurumsal Sosyal Sorumluluk

Örgütler faaliyette buldukları toplumun bir parçasını oluşturmaktadırlar. Bu bağlamda toplumda ortaya çıkan herhangi bir sorunu göz ardı edemezler. Ortaya çıkan bu sorunların üstesinden gelebilmenin yollarından birisini KSS faaliyetleri oluşturmaktadır (Fidan ve Şentürk, 2017: 40). Geçmişten günümüze KSS kavramı, sivil toplum kuruluşları (STK), devletler ve müşteriler de dahil olmak üzere farklı sektörler tarafından da desteklenmiş ve çalışma hayatında vazgeçilmez kavramlardan biri haline gelmeye başlamıştır (Marom, 2017: 237).

KSS 1970'li yıllardan bu yana farklı şekillerde varlığını göstermiş ve günümüze kadar gelmiştir. KSS kavramı literatürde ilk kez Bowen'ın (1953) “İş Adamlarının Sosyal Sorumlulukları” (Social Responsibilities of the Businessman) adlı kitabında ele alınmıştır (Valor, 2005: 19). Söz konusu bu

kitapta yöneticilerin toplumun değerini ve hedeflerini göz ardı etmeden kararlar almaları ve bu kararların uygulamaya geçirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Windsor, 2001: 227). KSS, örgütlerin hem kendi hedefleri hem de toplumun istek ve beklentilerini karşılama aşamasında ortaya koymuş oldukları faaliyetlerin bütünüdür. Bunun yanında örgütlerin hem iç çevresine (çalışanlar) hem de dış çevresine (paydaş-müşteri) yönelik girişimlerini kapsamaktadır (Karataş, 2019: 1170).

1979 yılında Schwartz ve Carroll (2003) daha önce oluşturulmuş olan KSS piramidi üzerinde güncelleme yapmışlardır. Bu güncellemeye göre, hayırseverlik/gönüllülük boyutu hem etik hem de diğer boyutlara dâhil edildiğinden yeni oluşturulan bu modelin içine alınmamıştır. Yeni modelin güncellenmesinin sebebi eski modelde oluşan karmaşıklığa açıklık getirebilmektir. Bu çalışmada Carroll'un güncel olan makalesi ve Singh vd., (2008) tarafından yapılan çalışmalardan yola çıkarak KSS alt boyutları ekonomik/ticari, etik ve sosyal sorumluluk olmak üzere üç boyut altında toplanmaktadır (Parılı vd., 2018: 198-199).

Ticari sorumluluk, örgütlerin temel amacı mal ve hizmet üreterek karlılık elde etmektir. Örgütler müşterilerinin ihtiyaç ve beklentilerini karşılayarak kar elde ederler ve ticari sorumluluklarını yerine getirmeden diğer sorumlulukları yerine getiremezler. Bu bağlamda ticari sorumluluk bir örgütün varlığını devam ettirebilmesi için önem arz etmektedir (Carroll, 1991: 40-41). Etik sorumluluk, çalışanların hak ve adalete ilişkin algılarını içermektedir. Örgütlerin hedeflerine ulaşmak amacıyla tercih etmiş olduğu yöntemlerin sosyal, kültürel ve ekonomik refahını olumsuz etkilemeden nasıl gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini ele almaktadır (Carroll, 1991: 41). Sosyal sorumluluk ise, örgüt çevresindeki bireyler ve gruplar arasındaki davranış biçimleri ile bağlantılıdır. Örgütler çalışma dünyasında faaliyetlerini sürdürürlerken içinde buldukları toplumların da menfaatlerini gözetmelidirler (Çelik, 2007: 44).

KSS bazı teorisyenlere göre pozitif, bazı teorisyenlere göre ise negatif olarak nitelendirilmektedir. Eğer bu görüşlerin dile getirildiği koşullar dikkate alınırsa yapılan değerlendirmelerin doğru olduğuna yönelik yorumlarda bulunulabilir. Sürekli değişim ve gelişim gösteren günümüzde bilgi toplumuna geçiş aşaması ile birlikte KSS bir hayli ön plana çıkmış ve kurumların vazgeçilmez özelliklerinden biri haline gelmeye başlamıştır. Bu bağlamda kurumlar varlıklarını sürdürebilmek için hem kar elde etme hem de sosyal sorumluluk dengesini sağlamalıdır (Karaismailoğlu, 2006: 20).

KSS işletmelere bazı katkılar sunmaktadır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

- ✓ İşletmenin itibar ve imajını artırır.
- ✓ Çalışanların işlerine ve örgütlerine yönelik motivasyon ve bağlılıklarını artırır.
- ✓ Kar artışı ile birlikte yeni pazarlara açılma girişimlerinde bulunur.

KSS sağlamış olduğu bu katkılar işletmelerin sürdürülebilirliklerini arttırmak açısından bir itici gücü oluşturmaktadır (Weber, 2008: 249).

KSS işletmelere katkılarının yanında bazı sakıncaları da bulunmaktadır. Bu sakıncaların temelini işletmelerin ekonomik sorumluluklarını yerine getirmiyor olması ve kar amaçlı kurulması oluşturur. Bunun yanında eğer işletmeler yasal ve ekonomik sorumluluklarının dışına çıkıp başka sorumluluklar yüklenme eğilimi gösterirlerse zamanla etkinliklerini ve güçlerini kaybetmeye başlar (Karaismailoğlu, 2006: 21-22). Ayrıca, işletmelerin esas amacı olan kar amacı gütmek dışında gösterecekleri eylemler işletmelerin rekabet üstünlüğünün azalmasına ve bunun yanında temel hedeflerinden uzaklaşmalarına neden olur. İşletme sosyal faaliyetlerde bulunmaya başladığı zaman bu durum maliyetlerde artışlara neden olur, fiyatlar yükselir ve fiyatların yükselmesiyle birlikte hem karlılık azalır hem de toplumsal refah düzeyi bozulur (Çelik, 2007: 79).

2.2. İşin Anlamı

Bireyler yaşamlarının her alanında bir anlam arayışı içerisindeyler (Frankl, 2013: 149). Anlam, bireyin iç dünyası ile dış bağlamı arasındaki karşılıklı ilişkiyi temsil etmektedir (Cartwright ve Holmes, 2006: 202). İşin anlamı, "kişinin kendi ideallerine ya da kendi standartlarına göre değerlendiren bir iş hedefinin ya da amacının önemi" olarak tanımlanmaktadır (May vd., 2004: 14). Bir diğer ifadeyle işin anlamı, kişilerin çalışma deneyimlerine dair öznel ve olumlu algılar şeklinde ifade edilmektedir (Rosso vd, 2010). Pozitif bir değer olarak işin anlamı, hedonik (zevk odaklı) odaktan ziyade eudaimonic

(büyüme ve amaca yönelik) yaklaşımı ifade etmektedir (Steger vd., 2012: 323). İşin anlamının dört temel anlam veya anlamlılık kaynağı bulunmaktadır. Bunlar: “Benlik (bireyin değerleri, motivasyonları ve inançları) diğer kişiler (çalışma arkadaşları, aile, toplum) iş bağlamı (görev tanımları, işletme vizyon ve misyonu, maddi kazançlar, işin kimliği, özekliliği) ve manevi yaşam (dini ritüeller). Daha önce bu kategorilere göre organize edilmemiş olsalar da, bu araştırma alanları, belirli bir kaynağın çalışanların işlerinde deneyimledikleri anlam veya anlamlılığı nasıl etkilediğine dair farklı ve nispeten iyi tanımlanmış perspektifleri temsil etmektedir (Rosso vd., 2010: 95).

Steger vd., (2012: 324-325) işin anlamını üç farklı boyut altında kavramsallaştırmaktadır. Bu boyutlardan biri “işin pozitif anlamlılığıdır.” Bu boyut, öznel deneyimlere dayanan kısaca kişinin işini değerli ve anlamlı kılmasını sağlayan bir deneyimdir. Diğeri, “işin oluşturduğu anlamdır.” Bu boyut, insanların kendilerini ve çevrelerindeki dünyayı daha iyi anlamalarına yardımcı olarak kişisel gelişimlerini kolaylaştırabileceğini, insanların çalışmalarının daha geniş yaşam bağlamını yakalamaya yardımcı olacaklarını öne sürmektedirler. Son olarak, “yüksek motivasyon” boyutudur. Bu boyut ise, başkaları üzerinde daha geniş bir etkiye sahipse çalışmanın daha anlamlı hale geleceğine ilişkin fikirleri yansıtmaktadır. İşin anlamına etki eden unsurlar arasında; bireylerin eğitim seviyeleri, kültürel farklılıkları, iş deneyimleri, aile yapıları, sosyal yapılar, bireylerin çalıştığı örgütlerin nitelikleri gibi pek çok unsur yer almaktadır (Wrzesniewski vd., 2013: 89).

Bir iş çalışan için anlamlı olduğu sürece, çalışanın hem içsel motivasyonu hem de işe olan tutkunluğunda artış olduğu öne sürülmektedir. Bireylerin merak, ilgi, istek ve beklentileri mevcut işleri ile uyumluluk gösteriyorsa içsel motivasyon düzeyi yükselmektedir. Çalışanlar işlerini anlamlı bulup tutkuyla yaptıkları zaman daha yüksek performans sergileyeceklerdir (Vallerand, 2012: 49; Evcimen vd., 2020: 673). Bireylerin işlerini anlamlandırabilme şekilleri farklılık göstermektedir. Şöyle ki, bireyin dışsal motivasyonunun artmasını sağlayan somut ödüller bazı bireyler için değerli gözükmez iken, bazı bireyler için bu durum motive edici bir unsur olarak görülebilmektedir (Uzunbacak vd., 2019: 295). İşin anlamının motivasyon, iş tatmini, işe adanmışlık, performans, stres, örgütsel güçlendirme, kariyer gelişimi ve kendini gerçekleştirme gibi bazı çalışmaların çıktılarını üzerinde etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda işin anlamının pek çok değişken ile ilişkilendirilebilir (Rosso vd., 2010: 92). Hackman ve Oldman (1976: 256) işlerini benimseme düzeyleri yüksek olan çalışanların daha fazla emek verme isteği duyacakları için işlerini de anlamlı kabul edeceklerini öne sürmüşlerdir.

2.3. Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve İşin Anlamı Arasındaki İlişki

KSS ile çalışanların olumlu tutumları ve işin anlamı arasındaki ilişkinin rasyonel açıklaması sosyal kimlik teorisi ile ifade edilebilir (Afsar vd., 2020: 3). Sosyal kimlik teorisinin temelleri 1970’li yıllarda atılmıştır. Zaman içerisinde ya revize edilmiş ya da bazı varsayımlardan vazgeçilmiştir. Henry Tajfel’in 1959-1974 dönemi çalışmalarında geliştirdiği algısal ayırt ediciliğin etkisiyle, önyargıların bilişsel temeli, minimal kategorizasyonların etkisi, sosyal karşılaştırma süreci ve gruplararası ilişkiler kavramsallaştırmalarına odaklanmıştır (Tak Meydan, 2019: 45). Bu teori çoğu yaklaşım gibi örgütsel ya da biçimselliği ele alan bir kavram değil; biz olmayı, birlikteliği, ait hissetmeyi esas alan bir kavram olarak ele alınmakta ve hem algısal hem de bilişsel temeller üzerinde duran bir sosyal psikoloji kuramıdır (Demirtaş, 2003: 123). Sonuç olarak sosyal kimlik teorisi, “bireyin gruplararası bağlama ilişkin inanışının pozitif sosyal kimliğin inşasında nasıl etkili olduğu” sorusuna odaklanmaktadır (Tak Meydan, 2019: 47).

Literatür incelendiğinde çok fazla olmamakla birlikte KSS ve işin anlamı arasında ilişkiyi ele alan bazı çalışmalar mevcuttur. Fakat KSS boyutları (ticari, etik, sosyal) ile işin anlamı kavramları arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmaya rastlanılmamıştır. Literatür, KSS’nin işin anlamı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu, bu durumun örgütler için istenen bir tutum ve davranış olduğunu ileri sürmektedir (Weerasekara ve Ajward, 2020: 5). KSS ve işin anlamı arasındaki ilişkiye yönelik yapılan bazı araştırmalar incelendiğinde; Supanti ve Butcher (2019) otel çalışanları üzerinde KSS ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide işin anlamının dolaylı yoldan bir etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Raub ve Blunschi, (2014) otel çalışanları üzerinde yapmış olduğu araştırma sonucuna göre, KSS ve işin anlamı arasında anlamlı düzeyde bir ilişkinin olduğunu tespit etmişlerdir. Akdoğan vd., (2016) KSS ve etik liderlik arasındaki ilişkide işin anlamının aracı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Glavas ve Kelley (2014) KSS, iş tatmini ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide işin

anlamının kısmen aracılık ettiğini bulmuştur. Weerasekara ve Ajward (2020) KSS algıları ile çalışan bağlılığı arasındaki ilişkide işin anlamının aracılık rolü üstlendiği sonucuna ulaşmışlardır. Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotezler önerilmektedir:

H1: Ticari sorumluluk işin anlamını anlamlı olarak etkilemektedir.

H2: Etik sorumluluk işin anlamını anlamlı olarak etkilemektedir.

H3: Sosyal sorumluluk işin anlamını anlamlı olarak etkilemektedir.

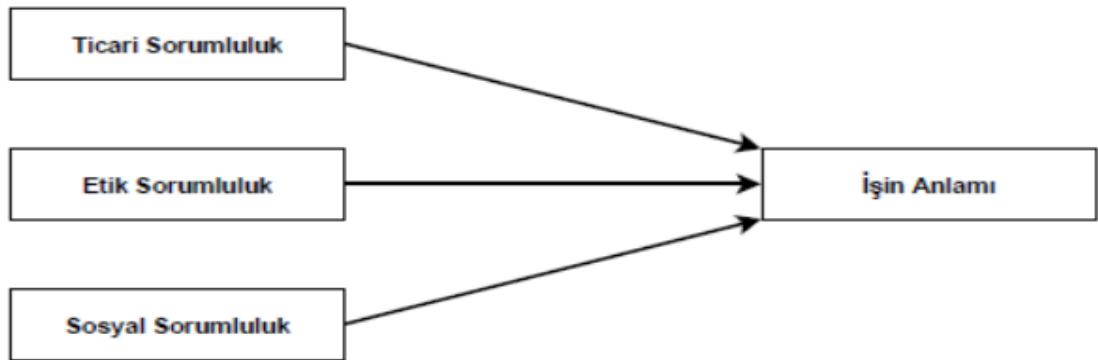
3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu başlık altında; çalışmanın amacı ve modeli, araştırmanın örnekleme, veri toplama araçları, ölçüm araçları, veri analizi, veri toplama araçlarının geçerlilik ve güvenilirlikleri, tanımlayıcı istatistikler ve değişkenler arasındaki ilişkiler hakkında bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Bu çalışmanın amacı, KSS kavramını oluşturan “ticari sorumluluk”, “etik sorumluluk” ve “sosyal sorumluluk” boyutlarının işin anlamı üzerine olan etkisini Burdur, Isparta ve Antalya’da faaliyet gösteren özel banka çalışanlarından elde edilen veriler üzerinden incelemektir. Bu bağlamda araştırmanın amacına uygun olarak oluşturulan araştırma modeli Şekil 1’deki gibidir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

3.2. Araştırmanın Örnekleme

Araştırmanın örneklemini, Burdur, Isparta ve Antalya’da faaliyet gösteren özel banka çalışanları oluşturmaktadır. Örnekleme yöntemi olarak kolayda örnekleme tekniği kullanılmıştır. Araştırmaya katılan bireylerin 159’u kadın (%54,1), 135’i erkek (%45,9) olup, 51’inin (17,3) aylık gelir durumu 3500 TL ve altı, 57’sinin (19,4) 3501-4000 TL, 70’inin (23,8) 4001-4500 TL, 63’ünün (21,4) 45001-5000 TL ve 53’ünün (18,0) 5001 TL ve üzerindedir. Yaş bazında dağılım incelendiğinde, 47’si (16,0) 25-30, 98’i (33,3) 31-35, 88’i (29,9) 36-40 yaş ve 61’ininin (20,7) 41-45 yaş aralığında olduğu tespit edilmiş olup, 53’ünün (18,0) eğitim durumu lise, 87’sinin (29,6) önlisans, 91’ininin (31,0) lisans ve 63’ünün (21,4) lisansüstü olduğu saptanmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Analizi

Araştırmada veriler anket çalışmasıyla toplanmıştır. Anket uygulaması yüz yüze katılımcılara uygulanmıştır. Çalışmada toplam on beş maddeden oluşan iki farklı ölçek (KSS ve işin anlamı) kullanılmıştır. Bunun yanında demografik değişkenlerin tespitine yönelik dört soru (cinsiyet, yaş, aylık gelir ve eğitim durumu) katılımcılara yöneltilmiştir.

Analizlere başlamadan önce eksik ya da hatalı girilen verilerin varlığına ilişkin tespitlerde bulunulmuştur. Hipotez testlerine ilişkin istatistiksel analizlere geçmeden önce analiz edilecek verilerin gözden geçirilerek olası aykırı gözlem değerlerinin (uç veriler) ve kayıp verilerin (missing value) kontrol edilmesi gerekmektedir (Gürbüz, 2019: 37). Eksik verilerin varlığına ilişkin tespitlerde bulunulmuştur. Araştırmada eksiksiz ve hatasız olduğu tespit edilen 294 sağlıklı veri üzerinden analizler

gerçekleştirilmiştir. Veri toplama işlemleri 2020 yılında yapılmıştır. Araştırmada ölçeklerin geçerliliğini test etmek için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır.

DFA, faktöriyel yapısı önceden bilinen ölçüm modellerinin ya da faktör yapılarının veri tarafından doğrulanıp doğrulanmadığı test etmek amacıyla kullanılmaktadır (Gürbüz, 2019: 50-51). DFA sonucunda literatürde kabul görmüş olan uyum iyiliği değerleri şu şekildedir: (χ^2/df), 5'in altında, RMSEA değerinin ise, 0,08'in altında olması CFI, GFI ve NFI değerlerinin 0,90'ın üstünde olması kabul edilebilir uyumdur (Schermelleh-Engel vd., 2003: 52; Hair, 2010: 646-654; Kline, 2011: 199-209; Gürbüz ve Şahin, 2016).

Araştırmada kullanılan KSS ölçeği Singh ve Del Bosque (2008) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 11 maddeden oluşmaktadır. Ticari sorumluluk (3 madde), etik sorumluluk (4 madde) ve sosyal sorumluluk (4 madde) olmak üzere 3 boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte ters soru bulunmamaktadır. Analiz (DFA) sonucunda, ölçekte etik sorumluluk ve sosyal sorumluluk boyutlarından 1'er madde değerlendirme dışı bırakılmıştır. Elde edilen uyum endeksleri $\chi^2/sd=2,85$, RMSEA=.079, CFI=.97, GFI=.95 ve NFI=.95 şeklindedir.

İşin anlamı ölçeği, Steger vd., (2012) tarafından geliştirilen “*Work and Meaning Inventory*” (WAMI) ölçeğinin 4 maddeden oluşan pozitif anlam boyutu alınmıştır. Ölçekte ters soru bulunmamaktadır. Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Akın vd., (2013) tarafından yapılmıştır. DFA neticesinde elde edilen uyum endeksleri $\chi^2/sd=2,79$, RMSEA=.078, CFI=.99, GFI=.99 ve NFI=.99 şeklindedir. Bu bağlamda ölçeklerin uyum iyiliği değerlerinin literatürde kabul görmüş olan sınırlar içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada, 5'li Likert tipli ölçek kullanılarak katılımcıların görüşleri alınmıştır.

Çalışmada betimleyici istatistikler, normallik ve güvenilirlik değerleri, değişkenler arasındaki ilişkiler ve ölçeklerin geçerliliklerini incelemek için AMOS 21.0 ve SPSS 22.0 programından faydalanılmıştır. Araştırma çerçevesinde katılımcıların demografik özelliklerini incelenmesi için frekans dağılımı analizinden, değişkenler arası ilişkilerin tespit etmek amacıyla Pearson korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Araştırmanın hipotezlerinin test edilmesinde ise, hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır.

4. BULGULAR

Bu bölümde KSS ölçeğinin boyutları ve işin anlamı ölçeğine yönelik güvenilirlik, betimleyici istatistikler ve çalışmanın amacına uygun olarak geliştirilen hipotezler test edilecektir.

4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenlerin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerleri incelenmiştir. Bu çerçevede ölçeklerin çarpıklık ve basıklık katsayılarına bakılmıştır. Buna göre ölçeklerin çarpıklık katsayıları 2,271 ile .793, basıklık katsayıları ise -.1,478 ile .981 değerleri arasında değiştiği görülmektedir. Sposito vd., (1983) verilerin normal dağılım gösterdiğinin kabulü için çarpıklık ve basıklık katsayıların ± 3 aralığında olması gerektiği ileri sürmektedir. Sonuçlar doğrultusunda verilerin normal dağılım gösterdiği yorumu yapılabilir. Verilerin normal dağılım göstermesi durumunda parametrik testlerden faydalanılmaktadır (Durmuş vd., 2013: 65). Bu durumda analizlerde parametrik testler tercih edilmiştir.

Ölçeklere ilişkin ortalama, standart sapma, değişkenler arasındaki ilişkiler ve güvenilirlik değerleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Değişkenler Arası İlişkiler

Değişkenler	\bar{X}	SS	İşin Anlamı	Ticari Sorumluluk	Etik Sorumluluk	Sosyal Sorumluluk
İşin Anlamı	3.74	.80	(.84)			
Ticari Sorumluluk	2.12	.66	-.635**	(.74)		
Etik Sorumluluk	3,91	.64	.751**	-.659**	(.68)	

Sosyal Sorumluluk	3,81	.86	.803**	-.731**	.764**	(.85)
--------------------------	------	-----	--------	---------	--------	-------

** $p < .01$; \bar{X} : Aritmetik ortalama, SS: Standart sapma. Parantez içindeki değerler güvenilirlik katsayılarıdır.

Tablo 1’de ölçeklerin genel ortalamalarına bakıldığında, işin anlamı (3.74±.80) puan ortalamasının ortalama düzeyin üstünde olduğu tespit edilmiştir. Ticari sorumluluk (2.12±.66) ölçeği ortalamanın altında sayılabilecek seviyededir. Etik sorumluluk puan ortalamasının (3.91±.64) ve sosyal sorumluluk puanının ortalamasının (3.81±.86) ortalama düzeyin üzerinde olduğu görülmektedir (Tablo 1). Araştırmada değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için yapılmış olan korelasyon analizi sonuçlarına göre, KSS boyutlarından ticari sorumluluk ($r = -.635$, $p < .01$), ile işin anlamı arasında negatif; etik sorumluluk ($r = .751$, $p < .01$) ve sosyal sorumluluk ($r = .803$, $p < .01$) boyutları ile işin anlamı arasında pozitif yönde anlamlı ve yüksek seviyede bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Soru formunda yer alan ifadelerin güvenilirliklerine bakılmıştır. Araştırmacıların bir kısmı Cronbach Alfa katsayısı değerinin .40’ın üzerinde olmasını yeterli görürken (Kalaycı, 2016: 405) bazı araştırmacılar ise, .70’dan büyük olması gerektiğini savunmaktadır (Büyüköztürk, 2018: 183). Ankette yer alan işin anlamı ölçeğinin Cronbach Alpha katsayısı .84, KSS boyutları (Ticari sorumluluk .74, etik sorumluluk .68, sosyal sorumluluk .85) olarak tespit edilmiştir. Araştırmada ölçeklerin Cronbach Alpha katsayılarının belirtilmiş olan değerlerin üstünde çıktığı için ölçeklerin güvenilir olduğu yorumunu yapmak mümkündür.

4.2. Hipotez Testlerine İlişkin Bulgular

Çalışmanın bu kısmında, araştırmanın amacına uygun olarak oluşturulan hipotezlerin analizleri gerçekleştirilecektir.

4.3. Hipotez Testleri

Hipotezlerin testi için hiyerarşik regresyon analizi yapılmıştır. Hiyerarşik regresyon analizi yapılmadan önce bazı varsayımların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. İlk olarak bağımsız değişkenlerin arasında otokorelasyonun bulunmaması gerekmektedir. Otokorelasyonun olup olmadığını tespit etmek için, Durbin-Watson (D-W) istatistiği kullanılmaktadır. D-W’nin 1,5-2,5 arası değerler alması gerekmektedir (Kalaycı, 2014: 259-269). Araştırmada D-W katsayılarının 1,059 olarak bulunmuştur. Varsayımlardan bir diğeri olan Tolerans ve VIF (varyans artış faktörü) değerleri incelenmiştir. Tolerans değerinin .20’den büyük, VIF değerinin ise 10’dan küçük olması kabul edilebilir değerdir (Field, 2009: 93). Çalışmada tolerans değerinin .319 ile .977; VIF değerinin ise, 1,024 ile 3,130 değer aralığında olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre hiyerarşik regresyon analizine yönelik varsayımların gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür.

Araştırmanın hipotezlerini test etmek ve bağımsız değişkenin (ticari sorumluluk, etik sorumluluk ve sosyal sorumluluk) bağımlı değişken (işin anlamı) üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla hiyerarşik regresyon analizinden faydalanılmıştır. Hiyerarşik regresyon analizinde, cinsiyet değişkeni kategorik bir değişken olduğu için kukla değişkene dönüştürülmüştür. Bu doğrultuda kadın 0, erkek 1 olarak tekrar kodlanmıştır. Hiyerarşik regresyon analizinin birinci adımda, demografik değişkenler blok halinde modele dahil edilerek bağımlı değişkendeki varyansa olan katkısı test edilmiştir. İkinci adımda, bağımsız değişken olan KSS boyutlarından; ticari sorumluluk, etik sorumluluk ve sosyal sorumluluk alt boyutları modele dahil edilerek işin anlamı varyansındaki değişim incelenmiştir. Hiyerarşik regresyon analizine yönelik sonuçlar Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Hiyerarşik Regresyon Analizi

Değişkenler		B	SH	β	P	LLCI	ULCI
1	Sabit	3.68	.18				R=.139
	Cinsiyet	.08	.09	.05	.365	-.094	.271 R ² =.019;
	Aylık Gelir	-.06	.04	-.11	.085	-.141	.013 $\Delta R^2 = .009$
	Yaş	.08	.05	.10	.101	-.016	.189 F _(3,290) =1,1878
2	Sabit	.570	.341			3,68	3,87 R=.834,
	Ticari Sorumluluk	-.04	.06	-.04	.482	-.225	.135 R ² =.695;
	Etik Sorumluluk	.39	.07	.31	.000***	.224	.555 $\Delta R^2 = .689$

Sosyal Sorumluluk	.50	.05	.54	.000***	.379	.614	$F_{(3,287)} = 109,057$ D-W= .1,059
-------------------	-----	-----	-----	---------	------	------	--

$p < 0,001$ ***, Bağımlı Değişken: İşin Anlamı

Tablo 2’den de anlaşılacağı üzere hiyerarşik regresyon analizinin ilk basamağında; cinsiyet, yaş ve aylık gelir değişkenleri ele alınmıştır. Bu değişkenler standardize edilmiş regresyon katsayıları (β) ve katsayıların anlamlılık (t), (p) ve (95% CI) değerlerine göre incelenmiştir. Bu üç değişken birlikte işin anlamı değişkenine ilişkin açıklanan varyansın %019’unu açıklamaktadır. Bu doğrultuda araştırma sonucunda kontrol altına alınan; cinsiyet ($\beta = .053$; $t = .908$; $p > .05$; 95% CI= [-.09, .27]), aylık gelir ($\beta = -.109$; $t = -1,729$; $p > .05$; 95% CI= [-.14, .01]), yaş ($\beta = .104$; $t = 1,644$; $p > .05$; 95% CI= [.02, .19]), işin anlamı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı saptanmıştır ($F_{(3,290)} = 1,878$; $p > .05$).

Demografik değişkenlerin kontrol altına alındığı hiyerarşik regresyon analizinin ikinci basamağında ise, ticari sorumluluk, etik sorumluluk ve sosyal sorumluluk değişkenleri ele alınmıştır. Ticari sorumluluğun ($\beta = -.042$; $t = -.704$; $p > .05$; 95% CI= [-.22, .13]) işin anlamı üzerinde negatif yönde ve anlamsız etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fakat etik sorumluluk ($\beta = .392$; $t = 5,981$; $p < .001$; 95% CI= [.22, .55]) ve sosyal sorumluluğun ($\beta = .503$; $t = 9,438$; $p < .001$; 95% CI= [.38, .61]) işin anlamı üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etki olduğu görülmüştür. İkinci basamaktaki ticari sorumluluk, etik sorumluluk ve sosyal sorumluluğun regresyona dâhil edilmesi, işin anlamında %70’lik kısmını açıklamış ve R²’deki etik sorumluluk ve sosyal sorumluluk değişkenlerinde değişimin anlamlı olduğu saptanmıştır ($F_{(3,287)} = 212,135$, $p < .001$). Bu bağlamda, H₁ hipotezi desteklenmemiş, H₂ ve H₃ hipotezleri desteklenmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİ

Geçmişten bugüne işletmelerin temel amacı, varlıklarını sürdürebilmek için kar elde etmek olmuştur. Pek çok işletme rekabet üstünlüğü sağlayabilmek için karlarını arttırmaya çalışmışlardır. Fakat günümüz koşulları incelendiğinde toplumsal hizmet amacını göz ardı eden, temel amacı sadece kar elde etmek olan işletmelerin başarılı olmasının oldukça güç olduğu gözlenmektedir. Emek yoğun bir sektör olan bankaların da bu bağlamda, toplum içinde meydana gelen değişim ve gelişimleri yakından takip etmeleri, yaşanan değişimlere uyum sağlamaları ve faaliyetlerini gerçekleştirirken KSS bilincinde olmaları uzun vadedeki sürdürülebilirlikleri için önem arz etmektedir.

KSS finansal sonuçların ötesinde organizasyon dışındaki birçok paydaş kategorisine odaklanmaktadır. KSS iş kavramını birey içi, organizasyon içi ve fayda bakış açısının ötesine geçecek şekilde genişletmekte ve bireylerin işlerini anlamlı bulmaya çalışması için ideal bir ortam sunar (Mishra ve Pradhan, 2020). KSS uygulamaları, çalışanların algılarını ve tutumlarını etkileyip etkilemediğini doğrulamak için değerli bilgiler sağlamaktadır. Yöneticiler işin anlamlılık düzeyini ve içsel motivasyonu dikkatlice gözlemleyerek, KSS’nin çalışanlar üzerindeki olumlu etkilerinin olup olmadığını belirleyebilir. Başka bir deyişle, çalışanlar hem işlerinin anlamını hem de motivasyon düzeylerinin etkisini KSS uygulaması ile algılamaktadırlar (Kim vd., 2018: 112). KSS eylemlerinin, çalışanların farkındalığını arttırdığı, işlerini anlamlı bulma duygularını derinleştirdiğini ve bu durumların sonucunda çalışanın örgütsel vatandaşlık davranışı sergilemesine yol açtığı söylenebilir (Supanti ve Butcher, 2019). KSS, yalnızca çalışanların iş yerinde anlamlılık deneyimleme derecesini değil, aynı zamanda çalışanların işlerinden çıkardığı belirli pozitif anlam türlerini de şekillendirir (Opoku-Dakwa vd., 2018).

Araştırma sonucunda; KSS kavramını oluşturan etik sorumluluk ve sosyal sorumluluğun işin anlamı üzerinde bir etkiye sahip olduğu; fakat ticari sorumluluğun işin anlamı üzerinde bir etkisinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda, KSS bilincinde olan işletmelerdeki çalışanlar işlerini daha anlamlı bulacaklardır. İşlerini anlamlı bulan çalışanlar için değerli olan maddi kazanç elde etmek değil, işlerine odaklanmak ve işlerini yaparken de memnuniyet duymaktır. Bu araştırma sonuçları değerlendirildiğinde, söz konusu örnekleme dahil edilen özel banka çalışanlarının işlerini anlamlı bulmasının altında yatan temel unsurun kurumun ticari sorumluluklarını yerine getiriyor olması değil; etik ve sosyal sorumluluklarını yerine getirdikleri zaman çalışanların işlerini daha anlamlı bulduğu yorumu yapılabilir.

Banka çalışanları yapmış oldukları işin gereklerinden dolayı streslidirler. Bu bağlamda çalışanlara yapmış oldukları işlerin değerli ve dikkat gerektiren bir iş olduğunu düşünmeleri sağlanmalıdır. İşletmelerin KSS bilincini arttırabilmek için personellerine işletme içi ya da dışı çeşitli eğitim faaliyetlerine katılmalarını sağlamak faydalı olabilir. İşletmelerin personellerini hem kendilerine hem de örgüte fayda sağlayacak biçimde teşvik etmeleri önemlidir. Ayrıca işletmelerin imajlarını arttırabilmesi için KSS faaliyetlerine katılarak bu alanda çeşitli çalışmalar yapması önemli olabilir. KSS uygulamalarının çalışan tarafından algılanmasını güçlendirmek için, personel seçimlerinde bilgi ölçümlerinin yanı sıra çalışanın işe verdikleri öneme ve ilgilerine de dikkat edilebilir. Bu bağlamda kurumlarda çalışan değerlendirme ve terfi süreçlerinde adayların yapacak oldukları işlerini anlamlı bulup bulmadıklarına yönelik görüşleri de dikkate alınmalıdır. İşe alımlarda deneyimli çalışanlar tercih etmeleri ve kişi-iş uyumuna özen göstermeleri önerilebilir. İşletmelerinin KSS sergilediğini düşünen çalışanlar işlerini daha anlamlı bir şekilde yapacaklar ve daha yüksek performans göstereceklerdir. Başka bir ifadeyle işlerini anlamlı buldukları için kendi iş tanımlarının dışındaki işleri de gönüllü bir şekilde yapma eğilimi gösterecektir. Çalışanın işini önemli olarak görmesiyle işine anlam yüklemesi işe olan sadakatini güçlendirecektir. Böylece çalışanın işine anlam yükleyerek çalışması stres düzeyini azaltacak, işe adanmışlığını arttıracak, işlerini bir yük olarak görmekten ziyade anlamlı olarak göreceği öngörülmektedir.

Bu çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Öncelikle bu çalışmanın sadece özel banka çalışanları üzerinde yapılması, diğer sektörlere yer verilmemiş olması önemli bir kısıttır. Seçilen örneklem sayısının yeterli görüldüğü düşünülse de çalışma genelleme yapılacak büyüklükte değildir. Araştırmanın boyamsal değil, kesitsel olması bir diğer kısıttır. Gelecekte yapılacak olan çalışmalara bazı öneriler sunmak gerekirse; literatürde boyut bazında çalışmaların yetersiz olması araştırma sonuçlarının genelleştirilebilmesini zorlaştırmaktadır. Bu alanda çalışma yapıp literatürdeki boşluğun doldurulması gerektiği düşünülmektedir. Sadece spesifik bir sektör üzerinde değil de, sektörel bazda farklı değişkenler kullanılarak (iş becerikliliği, içsel motivasyon, iş performans vb.) karşılaştırılmalı çalışmalara gidilmelidir. Araştırmanın raporlama süreci sadece nicel verilerden elde edilen sonuçlar ışığında yorumlanmıştır. İleride yapılacak olan araştırmalarda çeşitli metodolojik yöntemler (nitel ya da karma) kullanılarak daha derinlemesine araştırmaların yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Afsar, B. Al-Ghazali, B. and Umrani, W. (2020). Corporate social responsibility, work meaningfulness, and employee engagement: the joint moderating effects of incremental moral belief and moral identity centrality. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 1-15.
- Aguinis, H. and Glavas, A. (2012). What we know and don't know about corporate social responsibility: a review and research agenda. *Journal of Management*, 38, 932-968.
- Akdoğan, A. A., Arslan, A., ve Demirtaş, Ö. (2016). A strategic influence of corporate social responsibility on meaningful work and organizational identification, Via Perceptions of Ethical Leadership. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 235, 259-268.
- Akın, A., Hamedoğlu, M. A., Kaya, Ç. ve Sariçam, H. (2013). Turkish version of the work and meaning inventory (Wami): Validity and reliability study. *Journal of European Education*, 3(2), 11-16.
- Alparslan, A. ve Mehmet A. (2013). Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Firma Performansı, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1): 435-448.
- Bauman, C. W. and Skitka, L. J. (2012). Corporate social responsibility as a source of employee satisfaction. *Research in Organizational Behavior*, 32, 63-86.
- Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni, SPSS Uygulamaları Ve Yorum*, Ankara: Pegem Yayınları.
- Carroll, B. A. (1991). The pyramid of corporate social responsibility, *Business Horizons*, 28(3), 40-52.
- Cartwright, S. and Holmes, N. (2006). The meaning of work: the challenge of regaining employee engagement and reducing cynicism. *Human Resource Management Review*, 16, 199-208.
- Clark, A. (2017). *Person-Centric Corporate Social Responsibility: A Moderated-Mediation Test of Personality and Work Meaningfulness* (Unpublished master's thesis). University of Calgary.

- Çelik, A. (2007). *Şirketlerin Sosyal Sorumlulukları*. (Coşkun Can Aktan, (Eds.). *Kurumsal Sosyal Sorumluluk İşletmeler Ve Sosyal Sorumluluk* (Ss. 61-84). İstanbul: İgiad Yayını.
- Demirtaş, H. A. (2003). Sosyal kimlik kuramı temel kavram ve varsayımlar. *İletişim Araştırmaları*, 1(1), 123-144.
- Durmuş, B., Yurtkoru, S. E. ve Çinko, M. (2013). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Evcimen, C., Çakıcı, A. ve Çakıcı, C. (2020). İşin Anlamlılığının Sapma Davranışı ve Performansa Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(2), 672-683.
- Fındıklı, M. A., Keleş, H. N. ve Afacan, C. (2017) İşin anlamı kavramı ve tercüme bir ölçeğin Türkçe'de geçerlik ve güvenilirlik analizi, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(16), 395-413.
- Fidan, Z. ve Acar Şentürk, Z. (2017). Kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) çalışmalarında işbirliği: Akbank, Garanti bankası ve Türkiye iş bankası üzerine bir değerlendirme. *Selçuk İletişim*, 9(4), 40-65.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS*, London: Sage Publications.
- Frankl, V. E. (2013). *İnsanın Anlam Arayışı*. (Çev. Budak, S.). İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Gujarati, D. (2006). *Temel Ekonometri*. (Çev. Ü. Şenesen Ve G. G. Şenesen). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Glavas, A. and Kelley, K. (2014). The effects of perceived corporate social responsibility on employee attitudes. *Business Ethics Quarterly*, 2, 165-202.
- Gürbüz, S. (2019). *Amos Yapısal Eşitli Modellemesi*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Felsefe, Yöntem, Analiz*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hackman, J. R. and Oldman, G. R. (1976). Motivation through the design of work: test of a theory. *Organizational Behavior and Human Performance*, 16, 250-279
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. and Anderson, R. E. (2010). *Multivariate Data Analysis*. New Jersey: Pearson Education.
- Kalaycı, Ş. (2016). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kalaycı, Ş. (2014). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın.
- Karataş, A. (2019). Kamu çalışanlarının kurumsal sosyal sorumluluk algısının demografik faktörler açısından değerlendirilmesi, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(21), 1169-1184
- Karatepe, S. ve Ozan, M. S. (2017). Kurumsal sosyal sorumluluk ve kurumsal itibarilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 8(2), 80-101.
- Karaismailoğlu, İ. (2006). *İşletmelerin Sosyal Sorumlulukları*, yüksek lisans tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kim, H., Im, J., ve Qu, H. (2018). Exploring antecedents and consequences of job crafting. *International Journal of Hospitality Management*, 75, 18-26.
- Kline, R. B. (2011). *Principles And Practice Of Structural Equation Modeling*, New York: The Guilford Press.
- Marom, S. (2017). Social responsibility and crowdfunding businesses: a measurement development study, *Social Responsibility Journal*, 13(2), 235-249.
- May, D. R., Gilson, R. L. and Harter, L. M. (2004). The psychological conditions of meaningfulness, safety and availability and the engagement of the human spirit at work. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 77, 11-37.
- Mishra, S. and Pradhan, B. B. (2020). The review on corporate social responsibility, sense making and the search for meaningfulness through work. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 17(6), 5418-5426.
- Neck, C. P. and Milliman, J. F. (1994). Thought Self Leadership Finding Spiritual Fulfilment in Organizational Life. *Journal of Managerial Psychology*, 9(6), 916.
- Opoku-Dakwa, A., Chen, C. and Rupp, D. E. (2018). Corporate social responsibility and experienced meaningfulness at work: A multi-level theory. *Journal of Organizational Behavior*, 39, 580-593.
- Özdemir, G. Ç. ve Okur, M. E. (2020). Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin yetenekli çalışanları çekmeye ve elde tutmaya etkisi: algılanan dışsal prestijin aracı rolü. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(4), 670-687.
- Parıltı, N., İlknur, C. A. N. ve Bardakçı, S. (2018). Bankalardaki kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin marka değeri algısına etkisi: Bir alan araştırması. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(3), 193-222.
- Raub, S. and Blunschi, S. (2014). The power of meaningful work: how awareness of CSR initiatives fosters task significance and positive work outcomes in service employees. *Cornell Hospitality Quarterly*, 55(1), 10-18.
- Rosso, B. D., Dekas, K. H. and Wrzesniewski, A. (2010). On the meaning of work: a theoretical integration and review. *Research in Organizational Behavior*, 30, 91-127.

- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. and Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures, *Methods Of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Schwartz, Mark S. and Carroll, Archie B. (2003). Corporate social responsibility: a three-domain approach. *Business Ethics Quarterly*, 13(4), 503-530.
- Singh, J. and Del Bosque, I. R. (2008). Understanding corporate social responsibility and product perceptions in consumer markets: a cross-cultural evaluation. *Journal of Business Ethics*, 80(3), 597-611.
- Singh, J., Sanchez, M. S. and Bosque, I. R. (2008). Understanding corporate social responsibility and product perceptions in consumer markets: a cross-cultural evaluation. *Journal of Business Ethics*, 80(3), 597-611.
- Sposito, V. A., Hand, M. L., and Skarpness, B. (1983). On the efficiency of using the sample kurtosis in selecting optimal lpestimators. *Communications in Statistics-Simulation and Computation*, 12(3), 265-272.
- Steger, M. F., Dik, B. J. and Duffy, R. D. (2012). Measuring meaningful work: the work and meaning inventory (WAMI). *Journal of Career Assessment*, 20(3), 322-337.
- Supanti, D. ve Butcher, K. (2019), Is corporate social responsibility (CSR) participation the pathway to foster meaningful work and helping behavior for millennials? *International Journal of Hospitality Management*, 77, 8-18.
- Tak Meydan, B. (2019). Örgütsel Davranış Kuramları, Senay Yürür (Ed.) *Sosyal Kimlik Kuramı* (s. 45-108), Beta Yayınevi, İstanbul.
- Uzunbacak, H. Akçakanat, T. ve Erhan, T. (2019). Meslek aşkı ve mutluluk ilişkisi: işin anlamının rolü. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 294-317.
- Valor, C. (2005). Corporate social responsibility and corporate citizenship: towards corporate accountability. *Business and Society Review*, 110(2), 191-212.
- Weber M. (2008). The Business Case For Corporate Social Responsibility: A CompanyLevel Measurement Approach for CSR, *European Management Journal*, 26, 247-261.
- Weerasekara, N. and Ajward, R. (2020). The impact of corporate social responsibility on employee commitment: mediating role of meaningful work and positive affect, *KJM*, 09(01), 47-66.
- Windsor, D. (2001). The future of corporate social responsibility. *The International Journal of Organizational Analysis*, 9(3), 225-256.
- Wrzesniewski, A., Lobuglio, N., Dutton, J. E. and Berg, J. M. (2013). Job crafting and cultivating positive meaning and identity in work. *Advances in Positive Organizational Psychology*, 1, 281-302.

Gönderiliş Tarihi: 25/08/2021
Kabul Tarihi: 04/10/2021
ORCID 0000-0002-5073-6345

KAMUDA ÖĞRENİLMİŞ ÇARESİZLİK SORUNSALINA YÖNELİK NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Ahmet GÜVEN¹

ÖZ

Öğrenilmiş çaresizlik Türk kamu yönetiminin amaç ve hedeflerine ulaşmasında önemli bir engeldir. Bu nedenle üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Özellikle kamu yönetiminin beşeri sermayesini oluşturan kamu çalışanlarının öğrenilmiş çaresizliğe yakalanmaları başta kendi başarılarını dolaylı yoldan da kurumun başarısını olumsuz yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda hazırlanan çalışmanın amacı kamu yönetiminde öğrenilmiş çaresizlikten kaynaklanan sorunların kişisel ve örgütsel başarı üzerine nasıl bir etki ortaya çıkardığını, kamu çalışanlarının bu konudaki algılarını saptamak oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle öğrenilmiş çaresizlik kavramsal açıdan ele alınmakta ve kamu yönetimindeki işlevine yer verilmektedir. Ardından öğrenilmiş çaresizliğin farklı kamu kurumlarında farklı kamu görevlerini yerine getiren kamu çalışanları ve örgütleri üzerindeki etkisini ele alan bir alan araştırmasına yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu, Kamu yönetimi, Kamu personeli, Öğrenilmiş çaresizlik,

Jel Kodu: F10, F11, F12.

AN EMPIRIC RESEARCH ON THE PUBLIC LEARNED PROBLEM OF IMPOSSIBILITY

ABSTRACT

Learned helplessness is an important obstacle for the Turkish public administration to achieve its goals and objectives. Therefore, it is an important issue that needs to be addressed. It is thought that especially the public employees who constitute the human capital of the public administration, caught in learned helplessness will affect their success negatively and indirectly the success of the institution. The aim of the study prepared in this direction is to determine the effects of problems arising from learned helplessness in public administration on personal and organizational success and to determine the perceptions of public employees on this issue. In this context, learned helplessness is discussed conceptually and its function in public administration is included in the study. Then, a field study examining the effect of learned helplessness on public employees and organizations performing different public duties in different public institutions is included.

Keywords: Public, Public administration, Public personnel, Learned helplessness,

Jel Codes: F10, F11, F12.

¹ Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, ahmetguvenn@gmail.com, Orcid: 0000-0002-5073-6345

GİRİŞ

Öğrenme süreci insanın doğumuyla başlayıp ölünceye kadarki yaşamının en önemli aşamasını oluşturmaktadır. Bu süreç içerisinde öğrenilen bilgiler ve bu bilgilerin kullanımı insanın toplum içerisinde nerede olduğunu, neleri başarıp-başaramayacağına karar veren argümanlar olarak karşımıza çıkar. Bu denli önemli bir konu olan öğrenme sürecinin; yanlış, eksik, ön yargılı öğrenme gibi hem içsel hem de dışsal faktörlerden dolayı kesintiye uğraması hem de bu öğrenme sürecinin çok daha sıkıntılı hallere düşmesi de mümkündür. Bu sıkıntılı hallerden bir tanesi öğrenilmiş çaresizlik olarak adlandırılmaktadır. Öğrenilmiş çaresizlik “insanların çaresiz olmamalarına rağmen çaresizliği öğrenme durumudur.” Yine öğrenilmiş çaresizliği, insanların yaşamları boyunca elde ettikleri bilgi ve deneyimleri sonucu karşı karşıya kaldıkları bazı olaylardan dolayı öğrenmeyi kesmeleri, en azından öğrenmeye tepkisiz kalarak çaresiz duruma düşmeleri hali olarak tanımlamamız mümkündür.

Öğrenilmiş çaresizliğin en büyük etkisi hiç kuşkusuz öncelikle insanlar üzerinde olmaktadır. Bunun yanında insanların yaşadıkları toplumsal çevreleri ve görev yaptıkları iş yerleri kamu binaları vb. alanlarda da oldukça önemli etkileri söz konusu olacaktır.

Kamu yönetiminde sosyal sermaye olarak adlandırılan kamu çalışanlarının öğrenilmiş çaresizliğe düşmeleri, kendileri yanında kurumsal başarıları üzerinde de önemli bir etki ortaya çıkaracaktır. Bu nedenle kamu çalışanlarının öğrenilmiş çaresizlik durumuyla karşı karşıya kalmalarını engelleyici tedbirler almak önem arz etmektedir. Bu çerçevede ele alınan çalışmanın amacı Türk kamu yönetimi üzerinde öğrenilmiş çaresizliğin yansımalarını irdelemek mevcut sorunlarla ilişkisini ortaya koymak ve bu kapsamda bir alan araştırmasına yer vererek bu durumu test etmektir.

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Öğrenilmiş çaresizlik kavramı 1967 de ilk kez Seligman ve arkadaşları tarafından hayvanlar üzerinde yapılan deneyler esnasında kullanılarak literatürdeki yerini almıştır (Seligman ve Maier,1967). Seligman ve arkadaşlarının köpekler üzerinde yaptığı deneylerde köpeklerin çaresizlik durumunda öğrendikleri koşullar kaldırılrsa, normal koşullara dönülse bile, köpeklerin öğrendikleri çaresizlik halinin psikolojik olarak devam ettiği yönünde sonuçlar ortaya çıkmıştır (Seligman ve Maier, 1967). Köpekler üzerinde yapılan deneylerin daha sonra diğer hayvanlar üzerinde de tekrarlandığı görülmektedir. Bu deneylerde alınan sonuçların öğrenilmiş çaresizliğin tek bir türe değil birçok tür etkileyen bir psikolojik durum olduğunu ortaya koymuştur. Hayvanlarda başlayan bu deneysel çalışmalar daha sonra insanlar üzerinde de devam etmiştir. Bu kapsamda Hiroto 1974 yılında itici, uyarıcı ve yüksek rahatsız edici ses kullanarak insanlardan oluşan deney gruplarındaki denekler üzerinde hayvanlara benzer deneyler gerçekleştirmiştir (Hiroto 1974). İlerleyen yıllarda Abramson ve Seligman, Hiroto'nun insanlar üzerindeki bu deneylerini öğrenilmiş çaresizliğin evrensel ve kişisel çaresizlik ayrımlarına yer vermemesinden dolayı eleştirerek, öğrenilmiş çaresizlikte iki temel ayrım noktası olduğunu ifade eden yeni kavram ve teorilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buradan hareketle bu eksikliklerden yola çıkarak ortaya konmaya çalışılan yeni formülasyonda kişilerin mevcut durumu, bir nedene yordukları belirtilmiş ve bu durum yüklenme teorisi olarak ifade edildiği gözlenmiştir (Abramson ve Seligman, 1978: 49).

Yüklenme teorisinin özünü oluşturan öğrenme, insan davranışının ortaya çıkmasındaki temel belirleyicilerinden bir olarak kabul edilir. Öğrenmeyle insan yaşam içinde amaçlarına ulaşmak için çeşitli davranışlarda bulunmaktadır. Bu davranışlar, insanı amacına ulaştırıyorsa insanlar bundan sonra benzer olaylar karşısında aynı davranışları sergileyecekleri beklenmektedir. İnsanların olaylar karşısında aldıkları bu pozisyon ve olay akışı öğrenme süreci olarak tanımlanmaktadır (Bayat, 2002: 2). Öğrenme sürecinde insanların buldukları zaman/mekanın ve insanların aldıkları bilginin öğrenen tarafından nasıl alındığı ve zihninde o bilgiyle ilgili nasıl bir şema oluşturduğu öğrenme ortamıyla yakından ilişkilidir (Koğ ve Başer: 2011: 89). İnsanlar yaradılışları gereği öğrenme kapasitesine sahip varlıklardır. İnsanlar gelişim süreci içinde olumlu olumsuz her şeyi öğrenme eğilimindedir. İnsanlar sadece olumlu ve güzel davranışları değil, olumsuz ve zararlı davranışları da öğrenmektedir. Bireyin önceki öğrendikleri onun yeni öğreneceklerini olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir. Bireyin öğrendiği olumlu, amaca uygun, davranışların dışında kalan amaca hitap etmeyen öğrendiği olumsuz davranışlar öğrenilmiş çaresizlik olarak bireye aktarılmaktadır. Bireyin önceden öğrendiği olumsuz

davranış kalıpları öğrenilmiş çaresizlik davranışı olarak onun öğrenmesini olumsuz yönden etkileyen önemli bir etkidir (Düzgün ve Hayalioğlu, 2006: 405).

Öğrenme kuramına göre bir davranışla bu davranışın doğurduğu sonuçlar arasında bağımlılık ya da bağımsızlık ilişkisi söz konusudur. Bağımlılık ilişkisinde organizma belli bir davranışı yaptığı ya da yapmadığı zaman kendi istediği sonucu ortaya çıkarmaya çalıştığı görülmektedir. Bu nedenle bu sonucu ortaya çıkarmak isteyen organizma ilgili davranışı yapmak ya da yapmamak konusunda kendini koşullandırmaktadır (Ersever, 1993: 621). Uyarıcı-davranış ve sonuç arasındaki ilişkinin öğrenmeyi ortaya çıkarabilmesi davranış ile sonuç arasındaki ilişkinin geri bildirim yoluyla kişiye ulaşmasıyla gerçekleşmektedir (Bayat, 2002: 3). Geri bildirim olumlu davranış kalıplarını bireye kazandırıyor ise istenen hedefe uygun adımlar atılacaktır. Geri bildirim çaresizlik durumunu bireye kazandırıyor ise hedef ve amaçlardan uzaklaşılacak, istenilmeyen durumlar söz konusu olacaktır.

Öğrenilmiş çaresizliğe maruz kalan bireyin psikolojik olarak güdüsel, bilişsel ve fiziksel üç temel sorunla karşı karşıya kaldığı belirtilmektedir (Atkinson vd., 1996). Bireyin davranışlarıyla bir sonucu kontrol edememesini öğrenmesi bireyde güdüsel, bilişsel ve duygusal bazı yetersizliklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Maier ve Seligman, 1976).

Güdüsel alandaki yetersizlik bireyin davranışlarıyla bir sonucu kontrol edemeyeceğini öğrenmesinin ardından benzer olaylarda sonucu etkileme arzusunun ve isteğinin azalmasına neden olur iken bilişsel yetersizlik, kişinin kendini kontrol algısının kaybolması ya da azalması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Duygusal yetersizlik durumunda bireyin psikolojik olarak vücut faaliyetlerindeki ve duyu dünyasındaki değişiklikler ile kaygı, çöküntü halinin söz konusu olduğu görülmektedir (Ersever, 1993: 624). Bilişsel alandaki bozukluk, bireyin kendisini kontrol etme algısının zayıflaması halidir. Bu durumda bireyde davranışlarıyla sonuçları kontrol edemeyeceği beklentisi meydana gelmektedir (Bayat, 2002: 5). Fiziksel alanda gözlenen sorunlar ise kişinin olaylar karşısında aşırı heyecanlanması, kalbinin fazla çarpması, titreme gibi psiko-fizyolojik ruh ve beden yapısında gözlenen rahatsızlık halini ifade etmektedir. Tüm bu etkenler öğrenme sürecinde olan bireylerin aldıkları kararlar, attıkları adımlar ve davranışları üzerinde önemli etkiler ortaya koyacaktır.

Öğrenilmiş çaresizliğin niteliği öğrenilmiş çaresizlik durumundan kurtulmak için önem arz etmektedir. Öğrenilmiş çaresizliğe maruz kalan bireyler, ortaya çıkan bir sonucun davranışlarından bağımsız olduğunu görür ve bu sonucu sadece kendisinin kontrol edemediğine karar verirse bireysel, kendisiyle birlikte tüm insanların kontrol edemediğine karar verirse evrensel çaresizlik durumunun söz konusu olduğu anlaşılır (Ersever, 1993: 625). Öğrenilmiş çaresizlik durumunun bireysel ya da evrensel olması öğrenilmiş çaresizliğin tedavisi üzerinde önemli bir yol ayrımıdır. Yine yapılan birçok araştırmada evrensel öğrenilmiş çaresizliğin bireysel öğrenilmiş çaresizliğe göre daha kolay atlatılabileceğini göstermiştir.

Kısaca öğrenilmiş çaresizlik durumunda, kontrolü mümkün olmayan şartlara maruz kalmanın bireyler üzerinde bilişsel ve motivasyonel yetersizlik ile heyecansal bozukluğun gelişmesine neden olacağını, bu durumun da daha sonraki öğrenme performansını olumsuz etkileyeceği öngörülmektedir (Tabakçı ve Karakelle, 2010: 59). İster bireysel ister evrensel olsun öğrenilmiş çaresizlik bir öğrenme hastalığıdır. Bu hastalıktan bireylerin kurtarılması hem birey hem de kurumlar için hayati öneme sahiptir.

2. TÜRK KAMU PERSONEL YÖNETİMİNDE ÖĞRENİLMİŞ ÇARESİZLİK

Türk kamu personel yönetiminde öğrenilmiş çaresizlik sorununun kaynağını Türk kamu yönetiminden kaynaklanan temel sorunlarda aramamız mümkündür. Bu kapsamda Türk kamu yönetiminin katı hiyerarşiye dayanan bürokratik örgüt yapısı, halk katılımının yetersizliği, dışa kapalı, şeffaf olmayan örgüt anlayışı başta olmak üzere birçok neden Türk kamu personel yönetiminde de etkisini göstermektedir. Klasik kamu yönetimi anlayışının eleştirisini oluşturan bu ve benzeri sorunlar 1980'lerden sonra yeni kamu yönetimi anlayışıyla kırılmaya çalışılsa da hali hazırda Türk kamu yönetimi başta olmak üzere personel yönetiminin temel sorunları olarak karşımıza çıkmaya devam etmektedir.

Kamu personel yönetiminde öğrenilmiş çaresizliğin izleri takip edildiğinde bu sorunun temelinde başlıca şu problemlerin söz konusu olduğunu görmemiz mümkündür. Kamu personel yönetimi içerisinde personelin tutum ve davranışlarına etki eden bu sistem başta çalışanların çalışma isteksizliği,

bezginlik, yapılan eylem ve işlerin formalite olarak yerine getirilmesi, yeni uygulamaların anlamsız görülmesi, sonuca ulaşamayacağı düşüncesi, rutin iş ve işleyişin dışına çıkmamama, geleneksel yöntemlere sıkı sıkıya bağlılık, sadece emirleri yerine getirme, kendini geliştirme isteksizliği, motivasyon düşüklüğü, kendine güven eksikliği, bu sistemin değişmeyeceği, değişse bile buna kendi gücünün yetmeyeceği düşüncesi gibi çok sayıda faktör personelin tutum ve davranışlarını etkileyen personeli öğrenilmiş çaresizliğe iten temel sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Yüksel ve Özkiraz, 2012: 1217).

Her ne kadar kamu yönetimi ve personel yönetiminden kaynaklanan sorunlar öğrenilmiş çaresizliğe neden olarak görülse de aynı zamanda Türk kamu yönetiminin birçok sorununun temelinde personelin etkin kullanılmaması olduğu söylenebilir. İnsan kaynağının etkin kullanılmamasındaki en büyük etkende öğrenilmiş çaresizliktir denilebilir (Yüksel ve Özkiraz, 2012: 1218). Görüleceği üzere öğrenilmiş çaresizlik Türk kamu yönetimi ve personel yönetiminde işleyişi üzerinde hem bir etken hem de onlardan etkilenen önemli bir role sahip bir kavramdır.

Türk kamu yönetiminde öğrenilmiş çaresizliğe işaret eden durumları şu şekilde tabloya dönüştürmemiz mümkündür; (Yüksel ve Özkiraz, 2012: 1217-1219)

Tablo 1: Kamuda Öğrenilmiş Çaresizlik Nedenleri

1	Reform ve değişime yönelik olumsuz bakış
2	Oligarşinin tunç yasası
3	Mücadele ruhunu kaybetme ve uyum sağlama
4	Yetenek ve niteliklerin gizlenmesi
5	Hatalara sesiz kalmak ve dile getirmemek
6	Aşırı kuralcılığa bağlı olarak çalışanların amaçlardan uzaklaşması
7	Çalışanların yönetime karşı ilgisiz kalması

Yukarıdaki **Tablo 1**. İncelendiğinde kamu yönetiminde öğrenilmiş çaresizliğin yedi temel nedenden kaynaklandığı görülmektedir. Bu durumları kısaca açıklayacak olursak;

Reform ve değişime yönelik olumsuz bakış; kamu çalışanlarında, kamu yönetiminin yaptığı/yapacağı faaliyetlerin sonucu israfı sonuçlanır anlayışının kabul görmesi, bu nedenle gereksiz israf ve başarısızlık söz konusu olacağına hiçbir işe girilmemesi daha iyidir anlayışının hakim olmasını ifade eder.

Oligarşinin tunç yasası; Robert Michls'in ortaya koyduğu yasaya göre örgütlerde çalışanlar ile liderler zamanla üyesi olduğu tabakayla ilişkilerini keserler ve çalışanlarla lider arasında pozisyonlarının korunması açısından işbirliği söz konusu olur. Bu andan itibaren örgütlerdeki demokratik ortam katılım sadece formalite olarak göstermelik bir hale dönüşür ve artık örgüt çalışanları ve çeşitli kurullar ve örgüt içindeki çeşitli seçimler oluşan oligarşik yapıya hizmet etmekten öteye geçemez (Michels, 1962: 338). Örgütlerde yöneticilerin tunç duvarlarla yönetim-çalışan ayırımına gitmeleri, her şeyi kendilerinin planlaması, uygulaması, denetlemesi nedeni ile çalışan personelin yönetime sesini duyuramaması ve örgütsel bir katkı sağlayamama halini olarak ortaya çıkmaktadır.

Mücadele ruhunu kaybetme ve uyum sağlama, sorumluluk almak isteyen personelin arkadaşları ve yöneticiler tarafından kışkırtılması, baskı altında olmaları ve cezalarla korkutulmaları nedeni ile örgüt içerisinde sindirilmelerini ifade eden bir durumdur. Bu tip bir kurumda çalışan personel nitelikli, başarılıda olsa kendini güdüleyemez, ortama uyum sağlama gizlenme, saklanma, kaçınma gibi davranış kalıpları sergileme eğilimine girer.

Yetenek ve niteliklerin gizlenmesi, örgütlerde nitelikli yetenekli personeller tembel ve vasıfsız personelin görev yüklerini de taşımaktadır. Bu nedenle vasıflı çalışanlar nitelikli ve yetenekli olduklarını saklama eğilimine girerler aksi halde aşırı iş yükü altında karşılık almadan ezileceklerine dair bir inanca sahiptirler. Bu tip örgütlerde çalışan kalifiye elemanlar karşılıksız ezici bir şekilde birilerinin iş yüklerini taşımaktansa onlar gibi niteliksiz sıradan personel imajı vermeyi tercih ederler.

Hatalara sesiz kalmak ve dile getirmemek, örgütlerde sesi çok çıkan personel genellikle dışlanma eğilimine sahiptir. Kimse uyumsuz sorunlu kişilerle çalışmak istemez. Olumsuz bir durum dahi olsa şikâyet eden sorunu çözen personel yerine sesiz kalan göz yuman görmeyen personellerle mevcut alışla

gelmiş durumun devam ettirilmesi istenmektedir. Özellikle bu ortamlarda başarısız yöneticiler kendileri gibi düzeni korumayı savunan sorgulamayan, sadece kendilerine verilen işi yapan elemanlarla çalışmak ister.

Aşırı kuralcılığa bağlı olarak çalışanların amaçlardan uzaklaşması, örgütler temelde bir amaç için hizmet sunarlar, bu amaca ulaşmak içinde personelin uymasını istedikleri çok sayıda kural söz konusudur. Bu kurallar zamanla o kadar sertleşir ki amaca hizmet etmese de uyulması gereken kurallara dönüştüğü görülür. İnkilem arasında kalan çalışanlardan beklenen önce kurala uyulmasıdır. Amaçlara ters düşse de önce kural uygulanmalıdır.

Çalışanların yönetime karşı ilgisiz kalması, örgüt yönetimi ve iş arkadaşlarının örgüt içindeki pozisyonları ve rolleri diğer personelle mesafeleri, kuralların katılığı, yönetime katılmama, bireysel olarak değer görmeme gibi birçok faktör örgüt çalışanlarını içine kapanık sadece işine odaklı personele dönüştürmektedir. Örgütün karşı karşıya kaldığı sorunlar çalışan personeli ilgilendirmemektedir. Kendini örgütün bir parçası olarak göremeyen personeller zamanla sadece kendi işleriyle uğraşan, çalıştığı kurumu bir atlama taşı olarak değerlendiren, işini formalitelerin yerine getirdiği bir alan olarak görme eğilimine girdiği görülmektedir.

Yukarıda sayılan tüm bu durumlar örgüt çalışanlarının işlerine bağlı olmasını, işlerini ve kendilerini geliştirmelerini etkilemektedir. Buradaki en büyük etkiyi iş ortamında edindikleri öğrenilmiş çaresizlik adını vermiş olduğumuz eksik ve yanlış öğrenme alışkanlığı belirlemektedir. Örgütsel öğrenmenin zayıfladığı örgütlerde değişim, yenilik, çevreye uyum sağlama, etkinlik ve verimlilik, misyon ve hedeflere ulaşma zorlaşır. Bireylerin herhangi bir davranış karşısında kontrol edilmezliğin etkileri, bireyde “ne yapsam olmuyor” şeklindeki yargılara ve sonrasında çaba gösterilmeme ve düşük motivasyona yol açar (Koğ ve Başer, 2011: 94). Dolayısıyla öğrenilmiş çaresizliğin bireysel anlamda olduğu gibi örgütsel boyutta da etkileri gün yüzüne çıkmaya başlar (Yüksel ve Özkiraz, 2012: 1220).

Bireylerin gerek yaşamları boyunca gerekse iş ortamında öğrendiği bu başarısızlık veya kendi davranışının sonucunu kontrol edememe beklentisi, bireylerin başta iş yaşamında başarısız olması yanında iş yaşamı dışında kalan, akademik, sosyal ve kişisel boyutlar gibi yaşamın birçok alanında başarısızlıklara yol açması mümkündür (Koğ ve Başer, 2011: 94). İster bireysel olsun ister iş ile alakalı olsun öğrenme sürecinin öğrenilmiş çaresizlikle zedelenmesi bireyin sosyal hayatında, iş yaşamında çalıştığı örgütlerde kısaca tüm yaşam alanında derin etkileri söz konusu olmaktadır.

Öğrenilmiş çaresizlikle mücadele bireyin yaşamı boyunca tüm öğrenme sürecinde olması gereken bir durumdur. Bireyin iş yaşamı dışındaki öğrenme süreci doğrudan bireyi ilgilendirirken bireyin iş yaşamındaki öğrenme süreci bireysel performans yanında kurumunda üzerinde kafa yorması gereken bir konudur. Bu nedenle Kamu personel yönetiminde hem bireysel hem de kurumsal düzeyde bir mücadele söz konusu olmalıdır. Bu kapsamda kamu yönetiminden daha fazla yer bulan evrensel öğrenilmiş çaresizliğin giderilebilmesi için, şeffaflığın ve açıklığın artırılması, personel sisteminde çalışan ile çalışmayan net ayrımının yapılması, çalışanların yönetime katılımına imkan verilmesi, terfi ve yükselmelerin başarı kriterlerine göre yeniden gözden geçirilmesi gibi durumlara zamanında müdahale edilmesi gerekmektedir (Yüksel ve Özkiraz, 2012: 1220).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Öğrenilmiş çaresizlik konusunda son 20 yılda yürütülen çalışmalar incelendiğinde çalışmaların büyük bir kısmının öğrenilmiş çaresizlik durumunun kişilerin psikolojilerine ve davranışlarına olan etkilerini, bireysel ve örgütsel yansımalarını konu aldığı görülür. Bu kapsamda son yıllarda yapılan yerli ve yabancı çalışmaları kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür.

Öğrenilmiş çaresizlik konusunda Song ve Vilars'ın 2021 yılında yürüttüğü bir çalışmada hayvan deneylerinin dışında insanların depresyona bağlı oluşan psikofizyolojik değişkenleri açıklamakta öğrenilmiş çaresizliğin etkisini, üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmayla saptanmaya çalıştığı görülmektedir (Song ve Vilars, 2021).

Öğrenilmiş çaresizlikle alakalı bir diğer çalışma 2021 yılında Ghasemi tarafından gerçekleştirilen, İran devlet okullarında okuyan öğrencilerin yabancı dil eğitimlerinde öğrenilmiş çaresizliğin etkisi konulu çalışmadır (Ghasemi, 2021).

Bilge ve Poyraz tarafından yürütülen bir çalışmada, öğrenilmiş çaresizlik konusu, finans dersi alan üniversite öğrencilerinin öğrenilmiş çaresizlik düzeylerinin belirlenmesi ve öğrenilmiş çaresizlik düzeylerinin finans dersi başarılarında farklılık yaratıp yaratmadığının belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir (Bilge ve Poyraz, 2021).

Rizvi ve Sikand, tarafından 2020 yılında gerçekleştirilen bir diğer çalışmada bankacılık sektöründe çalışan personelin iş ortamında yaşadıkları yüksek iş streslerinin işe katılımı zayıflatan, çalışanlarda öğrenilmiş çaresizlik belirtileri gösteren yönüne vurgu yapılmaktadır (Rizvi ve Sikand, 2020).

Barutçu ve Çöllü, 2020 de gerçekleştirdiği bir diğer çalışmada, öğrenilmiş çaresizlik ile motivasyon arasındaki ilişki, bir devlet üniversitesi özelinde ele alınarak araştırılmaya çalışılmıştır (Barutçu ve Çöllü, 2020).

Yine 2020 yılında gerçekleştirilen bir diğer çalışmada, İşletme bölümü öğrencilerinin matematikte öğrenilmiş çaresizlik düzeyleri; cinsiyet, sınıf düzeyi, aylık gelir, akademik başarı ve okul öncesi eğitim alma durumu gibi etkenler açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır (Yenilmez, 2020).

Gönül ve Demir 2020 yılında gerçekleştirdikleri bir çalışmada ise Ankara'daki otel işletmelerinde öğrenilmiş çaresizlik ve kariyer planlaması arasındaki ilişkiyi analiz ettikleri görülmektedir (Gönül ve Demir, 2020).

Yine Deniz ve Çömlekçinin 2020 yılında yaptığı bir çalışmada kamu kurumlarında çalışan kadınlarda öğrenilmiş çaresizliğe yol açan faktörleri belirlemek amacıyla farklı kurumlarda çalışan kadınlar üzerinde bir alan araştırmasına yer verdikleri görülmektedir (Deniz ve Çömlekçi, 2020).

Ocheho ve arkadaşlarının 2019 yılında yaptıkları bir çalışmada özel ve kamu üniversitelerine öğrencilerin öğrenilmiş çaresizlik düzeyleri ve okullarına bağlılıkları arasındaki ilişki incelenmiştir (Ocheho vd, 2019).

2018 yılında Landry ve arkadaşları tarafından yürütülen bir diğer çalışmada, öğrenilmiş çaresizliğin, çevre yanlısı davranışlarla olan ilişkisi araştırılarak, öğrenilmiş çaresizlik düzeyinin kişilerin çevresel kaygı ve endişe düzeylerini olumsuz yönde etkilediklerini ortaya koymaya çalıştıkları görülmektedir (Landry, vd., 2018).

2018 yılında Ateş tarafından sağlık bakanlığı personeli üzerine yürütülen bir çalışmada, Türkiye'de kamu sektörü reformlarına karşı olan olumsuz tutum ve direnci kavramsallaştırmak için öğrenilmiş çaresizlik kavramını kamu yönetimi alanında kullanmaya çalışıldığı görülmektedir (Ateş, 2018).

Kumari ve Manohar'nin 2017 yılında gerçekleştirdiği çalışmada, insan kaynakları yönetimi kapsamında öğrenilmiş çaresizlik davranışı gösteren çalışanların performanslarına olumsuz yansımaları ve örgütsel kültür arasındaki ilişkiye yönelik araştırmalara yer verdiği görülmektedir (Kumari ve Manohar, 2017).

2017 yılında Dağgöl, bir devlet üniversitesinde okuyan öğrencilerin yabancı dil olarak İngilizce öğreniminde yaşadıkları öğrenilmiş çaresizliği ve bunun arkasındaki nedenleri incelediği görülmektedir (Dağgöl, 2017).

Orhan ve Udur tarafından 2016 yılında yürütülen çalışmada, akademisyenlerin doktora ve doçentlik sürecinde yaşadıkları öğrenilmiş çaresizliğe ilişkin algılarını ortaya koymayı çalıştıkları görülmektedir (Orhan ve Udur, 2016).

Yine Aktan ve Yayın'ın 2016 yılında yaptıkları bir çalışmada, öğrenilmiş çaresizlik ve değişime karşı pasif direnç konusu, öğrenilmiş çaresizlik sendromu kapsamında organizasyonlarda değişimi engelleyen yönü incelenmiştir (Aktan ve Yayın, 2016).

Mohanty ve arkadaşlarının 2015 yılında yaptıkları bir başka çalışmada insanların gelişim sürecinde, sosyalleşme süreci ve öğrenilmiş çaresizlik arasındaki ilişki ele alınmaktadır (Mohanty vd, 2015).

Gökkaya'nın 2015 yılında gerçekleştirdiği bir çalışmada mevcut toplumsal cinsiyet algısı çerçevesinde öğrenilmiş çaresizliğin, toplumda hem özel alanda hem de kamusal alanda yer edinmeye çalışan kadının durumu üzerindeki etkisini incelemiştir (Gökkaya, 2015).

Yine 2014 yılında gerçekleştirilen bir diğer çalışmada Biber ve Beşer, üniversite öğrencilerinin matematikte öğrenilmiş çaresizlik düzeylerini belirlemek amacıyla “Matematikte Öğrenilmiş Çaresizlik Ölçeği” geliştirdikleri görülmektedir (Biber ve Başer, 2014).

Bargai ve arkadaşlarının 2007 yılında yaptıkları çalışmada ise geçmişinde şiddete maruz kalan kadınların şiddet görme ve öğrenilmiş çaresizliğe bağlı yaşadıkları psikolojik sorunlar üzerine bir çalışma yürüttükleri görülmektedir (Bargai vd, 2007).

Tutar’ın 2007 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında örgütsel eylemsizliği açıklamada örgütsel çaresizlik ve örgütsel kültür, bireysel ve örgütsel boyutlarıyla ele alınmıştır (Tutar, 2007).

Düzgün ve Hayalioğlu’nun 2006 yılında yaptığı bir çalışmada bazı demografik değişkenler açısından ilk öğretim düzeyindeki çocukların öğrenilmiş çaresizlik düzeyleri incelenmeye çalışılmıştır (Düzgün ve Hayalioğlu, 2006).

Sutherland ve arkadaşları 2004 yılında gerçekleştirdikleri bir çalışmada duygusal ve davranışsal bozuklukların öğrencilerin kariyerlerini olumsuz yönde etkileyen öğrenilmiş çaresizlik sorununa neden olduğunu ve bu durumu, olumsuz pekiştirme, akademik ve sosyal eksikliklerle ilişkilendirerek ele almaktadır (Sutherland vd, 2004).

Bayat, 2002 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında örgütlerde, güdülenme yetersizlikleri ve geri çekilme-kaçınma davranışlarını açıklamakta kullanılacak bir model olarak öğrenilmiş çaresizlik konusunu teorik olarak incelemiştir (Bayat, 2002).

4. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Kamu personel yönetiminde öğrenilmiş çaresizliğin etkisini ortaya koyabilmek için Türkiye’nin farklı illerinde çalışan farklı kamu kurumlarında görev yapan 36 kamu çalışanı üzerinden bir alan araştırması yapılmıştır.

4.1. Araştırma Soruları

Bu çalışmanın amacı Türkiye’nin farklı illerinde görev yapan farklı kamu kurumlarında çalışan kamu personelinin öğrenilmiş çaresizlik sorunsalına bakışını gerçekleştirilen mülakatla analiz etmektir. Bu hedef doğrultusunda çalışmanın temel araştırma sorusunu “Kamu kurumlarında çalışan kişilerde öğrenilmiş çaresizlik algısı ve etkileri nasıldır?” sorusu oluşturmaktadır. Belirtilen amaç doğrultusunda, araştırmanın temelini aşağıda yer alan 5 alt soruya cevap aranması oluşturmaktadır:

- 1-Kamu kurumlarında öğrenilmiş çaresizlik neyi ifade etmektedir?
- 2-Kamu kurumlarında öğrenilmiş çaresizliğin kaynağı nedir?
- 3-Kamu kurumlarında öğrenilmiş çaresizliğin kamu çalışanları ve örgüte olan etkileri nelerdir?
- 4-Kamu kurumlarında öğrenilmiş çaresizliğin etkilerinden kurtulmak için neler yapılabilir?
- 5-Kamu kurumlarında öğrenilmiş çaresizlik konusuyla alakalı genel düşünceniz nedir?

4.2. Araştırma Deseni ve Veri Toplama Aracı

Araştırmada, Türkiye’nin farklı bölgelerinde ve farklı kurumlarında görev yapan kamu çalışanlarının öğrenilmiş çaresizlik sorunsalıyla alakalı algı ve düşüncelerini yaşadıkları deneyimlerini ortaya koyan nitel yöntemler arasında yer alan fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Fenomenoloji, herhangi bir konu hakkında fikir sahibi olduğumuz fakat ayrıntılı ve derinlemesine bir anlayışa sahip olmadığımız o konunun, derinlemesine irdelenmesi ve anlaşılması amacıyla yapılan bir çalışmadır (Sığı, 2018: 186). Bu tarz çalışmalar kişilerin yeni gelişen olaylar ve olgular karşısında yaşadıkları deneyimleri inceleyerek yaşanan deneyimin özüne ulaşmayı hedeflemektedir (Engelland, 2020). Burada amaçlanan, kişilerin deneyimledikleri fenomeni kendi düşüncelerine göre nasıl algıladıklarını ortaya koymaktır (Husserl, 1970). Bu amaç doğrultusunda Türkiye’nin farklı bölgelerinde ve farklı kurumlarında görev yapan 36 kamu çalışanına ilgili sorular e-mail, telefonla ve yüz yüze görüşme, aracılığı ile iletilmiş ve yanıtlar yazılı olarak kayıt altına alınmıştır.

4.3. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini, Türkiye’de kamu kurumlarında görev yapan kamu çalışanları oluştururken, örneklemini ise, Türkiye’nin farklı bölgelerinde ve farklı kamu kurumlarında çalışan kamu personeli

oluşturmaktadır. Bu kapsamda, eğitim, sağlık, güvenlik, teknik hizmetler, din hizmetleri, büro çalışanları ve yerel yönetim çalışanları arasından seçilen 36 kamu çalışanıyla mülakat yapılmıştır. Nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğünün 10-30 arasında değişebileceği belirtilmektedir. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde veri yeterliliği ve veri doygunluğu faktörlerinin dikkate alınması gerekli koşuldur. Bu nedenle araştırma sorusunun cevaplanmasında elde edilen verilerin fayda sağlayacak oranda olması istenilmektedir (Kanten vd., 2018: 5). Çalışmada amaçlı örnekleme tekniğinden faydalanılmıştır. Bu örneklem tekniğinde, sınırlı olan kaynakların en etkin biçimde kullanılması amaçlanmaktadır. Nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan bu teknikle bilgi bakımından zengin vakaların belirlenip seçilmesi hedeflenmektedir (Yağar ve Dökme, 2018: 4).

4.4. Verilerin Analizi ve Bulgular

Verilerin analizinde içerik analiz tekniğinden faydalanılmıştır. Bu tekniğin amacı, birbirine benzeyen verileri belli temalar ve kavramlar altında bir araya getirerek okuyucunun anlayacağı şekilde derleyip yorumlamaktır (Çayır ve Sarıtaş, 2017: 528). Bir kodlama yöntemi olarak düşünülen içerik analizi, mülakatlarda yöneltilen sorulara verilen cevaplardaki ifadelerden elde edilen verileri, öncelikle standart bir formda kodlayarak sınıflandırmaya tabi tutmaktadır. Kodlama aşamasında benzer anlamlar ifade eden cevaplar temalara ve alt temalara dönüştürülerek sınıflandırılmıştır (Hsieh ve Shannon, 2005).

Türkiye'nin farklı bölgelerinde ve farklı kamu kurumlarında görev yapan kamu çalışanlarıyla yapılan mülakatlara, kamu personelinin verdikleri yanıtlardan elde edilen bulgular incelendiğinde başlıca şu kategorilere ulaşıldığı görülmektedir.

Tablo 2: Öğrenilmiş Çaresizliğin Çağrıştırdığı İfadelere İlişkin Bulgular

İFADELER	(F)	%
Elden bir şey gelmemesi	17	47,2
Kabullenme	13	36,11
Kısıtlanma	11	30,55
Çaresizlik	6	16,66
Verimsizlik	4	11,11
Değişime direnç göstermek	3	8,33
Korku ve panik	2	5,55
Mevzuat	1	2,77
İnisiyatif alamamak	1	2,77
Başarısızlık	1	2,77

İlk olarak araştırmanın ana teması olan öğrenilmiş çaresizlik kavramını daha iyi anlayabilmek için öğrenilmiş çaresizlik kavramının kişilere çağrıştırdığı ifadeler belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen veriler öğrenilmiş çaresizlik kelimesinin 10 farklı anlam çağrıştırdığını göstermektedir. Buna göre öğrenilmiş çaresizlik kelimesi katılımcıların %47,2'sine göre “elden bir şey gelmemesi” olarak anlamlandırılırken, yine katılımcıların %36,11'ine göre “kabullenme” %30,55'ine göre de “kısıtlanma” olarak anlamlandırıldığı görülmektedir. Bunların yanı sıra, “çaresizlik, verimsizlik, değişime direnç göstermek, korku ve panik, mevzuat, inisiyatif alamamak ve başarısızlık” olarak da kavramın açıklanmaya çalışıldığı verilen yanıtlardan anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Kamu Kurumlarında Öğrenilmiş Çaresizliğin Kaynağı Nedir?

İFADELER	(F)	%
Örgütsel nedenler	11	30,55
Bireysel nedenler	11	30,55
Liyakat sorunu	9	25
Çevresel etkenler	7	19,44
Toplumsal etkenler	4	11,11
İdarecilerden kaynaklanan nedenler	4	11,11
Mevzuat yetersizliği	2	5,55
Eğitim eksikliği	1	2,77

Kamu kurumlarında öğrenilmiş çaresizliğin kaynağı nedir? Sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde katılımcıların %30,55'inin örgütsel ve bireysel nedenlerin öğrenilmiş çaresizliğin kamu kurumlarında görülmesinin nedeni olarak ifade ettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra katılımcıların %25'i liyakat sorununu, %19,44'ü çevresel etkenleri, %11,11'i toplumsal nedenler ve idarecilerden kaynaklanan nedenleri öğrenilmiş çaresizliğin kamu kurumlarında görülmesine sebep olarak ifade ederken, katılımcıların %5,55'i mevzuat yetersizliği ve son olarak da %2,77'si eğitim eksikliğinin öğrenilmiş çaresizliğin kamu kurumlarında görülmesine neden olduğunu ifade ettikleri görülmektedir.

Tablo 4: Kamu Kurumlarında Öğrenilmiş Çaresizliğin Kamu Çalışanları ve Örgüte Olan Etkileri Nelerdir?

İFADELER	(F)	%
Motivasyon kaybına yol açar	23	63,88
Verim kaybı yaşanır	21	58,33
Başarısızlığa neden olur	20	55,65
Strese neden olur	14	38,88
Kabullenme söz konusu olur	8	22,22
Kaçınmaya neden olur	4	11,11
Çözumsuzlük hali ortaya çıkar	3	8,33

Kamu kurumlarında öğrenilmiş çaresizliğin kamu çalışanlarına ve örgüte olan etkileri nelerdir? Sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde katılımcıların %63,88'inin öğrenilmiş çaresizliğin çalışanlarda motivasyon kaybına yol açacağı düşüncesine sahipken katılımcıların %58,33'ü verim kaybına neden olacağı fikrini savunduğu görülmektedir. Yine katılımcıların %55,65'i öğrenilmiş çaresizliğin kurumda başarısızlığa neden olacağını düşündükleri de görülmektedir. Bunların yanı sıra katılımcıların %38,88'i öğrenilmiş çaresizliğin kurumlarında çalışanlar üzerinde stres kaynağı olacağını ifade ettikleri ve %22,22'sinin öğrenilmiş çaresizliğin kurumlarda mevcut durumun kabullenilmesi şeklinde görüleceği fikrini düşündükleri görülmektedir.

Tablo 5: Kamu Kurumlarında Öğrenilmiş Çaresizliğin Etkilerinden Kurtulmak İçin Neler Yapılabilir?

İFADELER	(F)	%
Keyfi uygulamaların önüne geçilmeli	13	36,11
Liyakata önem verilmeli	13	36,11
Motivasyon artırılmalı	8	22,22
Kişisel gelişime olanak tanınmalı	7	19,44
İşbirliği geliştirilmeli	5	13,88
Hoş görü saygı sevgi geliştirilmeli	3	8,33
Denetime ağırlık verilmeli	1	2,77

Kamu kurumlarında öğrenilmiş çaresizliğin etkilerinden kurtulmak için neler yapılabilir? Sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde katılımcıların %36,11'inin öğrenilmiş çaresizliğin etkilerinden kurtulmak için keyfi uygulamaların önüne geçilmesi gerektiği ve liyakata önem verilmesi düşüncesini ifade ederken, katılımcıların %22,22'si çalışanların motivasyonunun artırılması gerektiğini, %19,44'ü çalışanların kişisel gelişimine olanak tanınması gerektiğini, %13,88'i ise öğrenilmiş çaresizliğin etkilerinden kurtulmak için örgüt içinde işbirliğinin geliştirilmesi gerektiğini ifade ettikleri görülmektedir.

Tablo 6: Kamu Kurumlarında Öğrenilmiş Çaresizlik Konusuyla Alakalı Genel Düşünceniz Nedir?

İFADELER	(F)	%
Çaresizlik Durumu Çalışanlarca Kabullenilir	13	36,11
Çalışanların Mutsuz Olmasına, strese girmesine neden olur	8	22,22
İş veriminde azalmalar görülür	5	13,88
Çalışanların Engellenmesi ve sınırlandırılmasına neden olur	4	11,11
Değişime karşı direnç söz konusudur. Kırılması zordur.	3	8,33

Kamu kurumlarında öğrenilmiş çaresizlik konusu ile ilgili genel düşünceleriniz nelerdir? Sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde katılımcıların %36,11'inin öğrenilmiş çaresizlik durumunun çalışanlarca kurumlarında kabullenildiğini ifade ettikleri görülmektedir. Yine katılımcıların %22,22'si öğrenilmiş çaresizliğin çalışanların mutsuz olmasına strese girmesine neden olduğunu ifade ederken, %13,88'i iş veriminde azalmaya neden olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda katılımcıların %11,11'i öğrenilmiş çaresizliğin çalışanlar üzerinde bir engellenme ve sınırlanma nedeni olduğu düşüncesine sahiptir.

SONUÇ

Kamu sektörü, özel sektör örgütlerinde olduğu gibi yönetim sürecinin en önemli unsuru olan insan kaynağını yakından takip etmek zorundadır. Etkili ve başarılı bir örgüt yönetimi için bu oldukça önemlidir. Kalifiye çalışanlar kadar bu çalışanların uygun koşullarda görev yapabilmeleri örgütlerin üzerinde durması gereken önemli bir konudur. İnsan odaklı bir anlayışın örgütsel hedef ve amaçlara ulaşmadaki önemini kavrayan örgütler gerek özel gerek kamu sektöründe bu konuya daha fazla hassasiyet göstermesi gerekmektedir. Özellikle kamu kurumlarında çalışan personelin işe girdikleri süreçten emekli oluncaya kadar geçirdikleri sürece kadar karşılaştıkları birçok durum onların çalışmalarını ve iş verimlerini dolayısıyla kurumsal başarıyı yakından etkilemektedir.

Kamu kurumlarında bireysel ve dolayısıyla örgütsel başarının saptanmasında örgütsel başarının belirlenmesinde psikolojik bir konu olan öğrenilmiş çaresizlik olgusu da bu kapsamda üzerinde durulması gereken önemli bir konuyu oluşturmaktadır. Öğrenilmiş çaresizlik olarak bilinen, çalışanları ve dolayısıyla örgütün başarısını yakından ilgilendiren bu olgunun varlığı, kamu kurumlarına etkisi ve bu sorunun çözümüne yönelik kamu çalışanlarının düşünce ve algılarını tespit etmeye yönelik gerçekleştirilen bu çalışma öğrenilmiş çaresizlik konusunun, özellikle kamu kurumlarında ne derece önemli bir konu olduğu ortaya koymuştur. Türkiye'nin farklı bölgelerinde farklı kamu kurumlarında görev yapan 36 kamu çalışanı üzerinde gerçekleştirilen bir alan araştırmasıyla öğrenilmiş çaresizliğin kamu kurumlarındaki yeri ve etkileri saptanmaya çalışılmıştır.

Bu kapsamda araştırmaya katılan katılımcılara yöneltilen sorulara verilen yanıtlar incelendiğinde, "Kamu kurumlarında öğrenilmiş çaresizlik neyi ifade etmektedir?" sorusuna verilen yanıtlarda, öğrenilmiş çaresizliğin ağırlıklı olarak, kamu kurumlarında çalışanların ellerinden bir şey gelmemesi, mevcut koşulları kabullenmeleri ve kendilerini kısıtlı hissetme halleri olarak görüldüğü anlaşılmıştır. Yine "Kamu kurumlarında öğrenilmiş çaresizliğin kaynağı nedir?" sorusuna yönelik verilen yanıtlar incelendiğinde, kamu kurumlarında örgütsel nedenler, bireysel nedenler ve liyakat sorununun öğrenilmiş çaresizliğin asli nedenleri olarak gösterildiği görülmektedir. Bu sorunların çözümüne yönelik olarak kamu çalışanları, keyfi uygulamaların önüne geçilmesi gerektiği, liyakata önem verilmesi yanında çalışanların motivasyonlarını artırıcı önlemlerin alınması önerilerinde buldukları görülmüştür. Son olarak kamu çalışanlarının öğrenilmiş çaresizlik konusuyla alakalı genel düşüncelerine yönelik olarak verdikleri yanıtlar incelendiğinde, kamu kurumlarında çaresizlik durumunun çalışanlarca kabullenildiğine, öğrenilmiş çaresizliğin çalışanların mutsuz olmasına ve strese girmesine neden olduğu ve kamuda iş verimini engelleyen bir etkiye sahip olduğu yönde düşünceye sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Psikolojik bir olgu olan öğrenilmiş çaresizlik konusuyla mücadele konusunda örgüt yönetimine davranışsal açıdan önemli görevler düşmekle birlikte bu sorunların yaşanmasının önüne geçilmesi için yasal mevzuat yanı sıra, çalışanların bu konuda eğitilmeleri, korunmaları, haklarını arayabilecekleri iletişim araçlarından faydalanarak iş birliği içinde bu olumsuz durumla mücadele etmeleri hem bireylerin hem de kurumun hedef ve amaçlarına daha etkin ulaşmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abramson L.Y, Seligman M.E (1978). Learned Helplessness in Humans: Critique and Reformulation. *J. Abnormal Psychol.*, 87(1): 49-74.
- Aktan, C ve Yay, S. (2016). Öğrenilmiş Çaresizlik ve Değişime Karşı Pasif Direnç, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 8 (2), 58-71.
- Ateş, H. (2018). Impacts of Learned Helplessness Theory on New Public Management Reforms: A Case Study in Turkish Health Sector . *Medeniyet Araştırmaları Dergisi*, 3(5), 43-61.

- Atkinsdon R.L., R.C. Atkinson, E.E. Smith, D. J. Bem, S.N. Hoeksema, C. D. Smith (1996) Hilgard's Introduction to Psychology, Harcourt College Publishers, Thirteenth Edition. USA.
- Bargai, N., Ben-Shakhar, G., & Shalev, A. Y. (2007). Posttraumatic stress disorder and depression in battered women: The mediating role of learned helplessness. *Journal of Family Violence*, 22(5), 267-275.
- Barutçu, E. ve Çöllü, B. (2020). Öğrenilmiş Çaresizlik ile Motivasyon Arasındaki İlişki: Pamukkale Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25 (1), 1-13.
- Bayat, B. (2002). Örgütlerde, Gütülenme Yetersizlikleri ve Geri Çekilme-Kaçınma Davranışlarını Açıklamakta Kullanılabilecek Bir Model; Öğrenilmiş Çaresizlik, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4 (3), 1-14.
- Biber, M. ve Başer, N. (2015). Üniversite Öğrencilerine Yönelik Matematikte Öğrenilmiş Çaresizlik Ölçeği Geliştirilmesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33 (2), 492-504.
- Bilge, S. ve Poyraz, P. (2021). Finans Dersi Alan Öğrencilerin Öğrenilmiş Çaresizlik Düzeylerinin Belirlenmesi: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Örneği, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13 (1), 1-10.
- Çayır, M. Y. & Sarıtaş, M. T (2017). Computer Assisted Qualitative Data Analysis: A Descriptive Content Analysis (2011 – 2016). Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, 11(2), 518-544.
- Dağgöl, D.G. (2018). An Examination of Turkish College-Level Students' Learned Helplessness States in EFL Context . *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (1), 145-161.
- Deniz, K ve Çömlekci, Y. (2020). Kamu Kurumlarında Çalışan Kadınlarda Öğrenilmiş Çaresizliğe Yol Açan Faktörler Üzerine Nitel Bir Çalışma . *Management and Political Sciences Review*, 2 (1), 51-88.
- Düzgün Ş. ve Hayalioğlu H. (2006) “Öğrencilerde Öğrenilmiş Çaresizlik Düzeyinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi” *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13,404-413
- Ersever, Ö.H. (1993) Öğrenilmiş Çaresizlik, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* cilt 26, Sayı:2 ss.621-632.
- Ghasemi, F. (2021). A motivational response to the inefficiency of teachers' practices towards students with learned helplessness. *Learning and Motivation*, 73, 101705.
- Gökkaya, V. (2015). Çaresizliği Öğrenen Kadın: Öğrenilmiş Çaresizlik, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume, 10(14):53-70. DOI:10.7827/TurkishStudies.8921
- Gönül, B, Demir, M. (2020). Otel İşletmelerinde Öğrenilmiş Çaresizlik ve Kariyer Planlaması Arasındaki İlişkinin Analizi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (3), 1648-1662. DOI: 10.33206/mjss.51988
- Güler K. B. (2005). İşsizlik ve Yarattığı Psiko-Sosyal Sorunların Öğrenilmiş Çaresizlik Bağlamında İncelenmesi, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 55(1), 373-394.
- Hiroto, D. S. (1974) Locus of control and learned helplessness, *Journal of Experimental Psychology* 102,187-193.
- Kanten, P., Gümüştekin, G. ve Durmaz, M. (2018). Öfke Yönetimini Etkileyen Öncüller Hemşireler Üzerinde Nitel Bir Araştırma. 6. Örgütsel Davranış Kongresi, 1-15, Isparta.
- Koğ O.U. ve Başer N. (2011) Görselleştirme Yaklaşımının Matematikte Öğrenilmiş Çaresizliğe ve Soyut Düşünmeye Etkisi *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 01, Sayı: 03, 89-108.
- Kumari, S. S., & Manohar, J. (2017). Organizational cultural factors leading to learned helplessness in service industry in Bangalore—An empirical study. *Journal of Management*, 1(1).
- Landry, N., Gifford, R., Milfont, T. L., Weeks, A., & Arnocky, S. (2018). Learned helplessness moderates the relationship between environmental concern and behavior. *Journal of Environmental Psychology*, 55, 18-22.
- Maier, S.F. and Seligman, M.E.P. (1976). Learned helplessness: theory and evidence. *Journal of Experimental Psychology*. 105, 3-46.
- Michels, R. (1962) *Political Parties*, The Free Press, New York.
- Mohanty, A., Pradhan, R. K., & Jena, L. K. (2015). Learned helplessness and socialization: A reflective analysis. *Psychology*, 6(07), 885.

- Ocheho, T., Oke, O., & Lanre-Babalola, F. (2019). Differences in school connectedness and learned helplessness among undergraduates in a public and private university in Osun State, Nigeria. *International Journal of Educational Research*, 6(1), 39-49.
- Orhan, U. ve Udul V. (2016). Akademisyenlerin Doktora ve Doçentlik Sürecinde Yaşadıkları Öğrenilmiş Çaresizlik Üzerine Nitel Bir Araştırma C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 17, Sayı 2.
- Rizvi, Y. S., & Sikand, R. (2020). Learned Helplessness at the Workplace and Its Impact on Work Involvement: An Empirical Analysis. *Global Business Review*, 0972150920976693.
- Seligman, M.E.P. and Maier, S.F. (1967). Dailure to escape traumatic shock, *Journal of Experimental Psychology*. 74, 1-9.
- Sıgır, Ü. (2018). Nitel Araştırma Yöntemleri. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A. Ş.
- Song X, Vilares I (2021) Assessing the relationship between the human learned helplessness depression model and anhedonia. *PLoS ONE* 16(3): e0249056. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0249056>
- Sutherland, K. S., Singh, N. N., Sutherland, K. S., Conroy, M., & Stichter, J. P. (2004). Learned helplessness and students with emotional or behavioral disorders: Deprivation in the classroom. *Behavioral Disorders*, 29(2), 169-181.
- Tabakçı H.Ş. ve Karakelle S. (2010) Öğrenilmiş Çaresizliğin Bilme Hissi Kararı Üzerindeki Etkisinin Gelişimsel Olarak İncelenmesi *Psikoloji Çalışmaları Dergisi* 30 (2010) 53-72
- Tutar, H. (2007). "Örgütsel Eylemsizliği Açıklama Aracı Olarak Öğrenilmiş Çaresizlik", *The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 9(1), 142-161.
- Yağar, F. & Dökme, S. (2018). Niteliksel Araştırmaların Planlanması: Araştırma Soruları, Örneklem Seçimi, Geçerlik ve Güvenirlik. *Gazi Sağlık Bilimleri Dergisi* 3(3), 1-9.
- Yenilmez, Ö. (2020). İşletme Bölümü Öğrencilerinin Matematikte Öğrenilmiş Çaresizlik Düzeylerinin İncelenmesi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi*, 5 (1), 13-24.
- Yüksel ve Özkiraz (2012) The Main Problem of Turkish Public Administration: Learned Helplessness, *African Journal of Business Management* Vol. 6(4), pp. 1214-1221.

Gönderiliş Tarihi: 06/08/2021

Kabul Tarihi: 19/10/2021

ORCID 0000-0002-1850-9118

ORCID 0000-0003-0810-4739

DİYARBAKIR'DA TURİSTLERE YÖNELİK KAPKAÇ OLAYLARININ ANALİZİ

Mustafa Şeref AKIN¹
Rojda YILDIZ²

ÖZ

Türkiye'deki kapkaç vakalarının yoğun yaşandığı büyükşehirlerden biri olan Diyarbakır'da turistlere yönelik kapkaç terörü ve yaşanan diğer suçlar ele alınmaktadır. Mevcut literatür çok ağırlıklı olarak kapkaç suçunu işleyenleri araştırırken, bu makalede kapkaç suçuna maruz kalanların gözüyle hadise cereyan edişi ve kişiler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Saha çalışması mülakatlar yoluyla sağlanmıştır. Araştırma kapsamında Diyarbakır'a iş, aile ziyareti ve gezi amaçlı gelen turistlerin kapkaç olayları ile karşılaşırken yaşadıkları üzücü tablo ele alınmıştır. Olayı yaşamış ziyaretçiler geçirdikleri deneyimleri detaylı şekilde anlatmışlardır. Özellikle kapkaç hadisesi organize çeteler tarafından turistik mekanlar olan Sur içi bölgesinde vuku bulmakta ve turistlerde ciddi endişe uyandırmaktadır. Bundan dolayı turistler Diyarbakır'a gelmeye veya uzun süre kalmaya çekinmektedirler. Kapkaç sorununun nedenleri arasında Diyarbakır'ın aldığı yoğun göç (özellikle Sur içi mahallerinin), fakirlik, ilgisiz ebeveynler (ağırlıklı olarak çocuklar kapkaçları yapmaktalar) ve yetersiz güvenlik (kamera ve aydınlatma gibi) vardır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Diyarbakır, kapkaç, güvenlik,

Jel Kodu: Z3, Z32, L83

ANALYSIS OF CAP-AND-RUN INCIDENTS AGAINST TOURISTS IN DİYARBAKIR

ABSTRACT

It is conducted a field study of robbery and other crimes against tourists in Diyarbakir in one of the busy metropolises of Turkey. While the current literature is mostly investigating the cap-and-run crime convict, this article examines the occurrence of the event and its effect on people through the eyes of those who are exposed. Tourists come to Diyarbakir for business, family visits, and sightseeing purposes while encountering incidents in the tourist areas of Sur. Visitors who experienced the event described their experiences in detail. They work in an organized way as a gang. Cap-and-run incidents cause serious concern for tourists. For this reason, tourists are afraid to come and feel uneasiness during their visit. Among the causes of the cap-and-run problem are the massive immigration of Diyarbakir (especially the Suriçi neighborhoods), poverty, disinterested parents (mainly children are involved), and insufficient security (such as cameras and lighting).

Keywords: Tourism, Diyarbakır, cap and run, security

Jel Codes: Z3, Z32, L83

¹ Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, mustafa.akin@erzincan.edu.tr, 0000-0002-1850-9118

² Y. Lisans Öğrenci, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, rojdayildiz1819@gmail.com, 0000-0003-0810-4739

1.GİRİŞ

Kapkaç suçu, bir kişinin beklemediği bir anda, yabancı birisi tarafından saldırıya uğramasıyla, üzerindeki eşyasının alınması şeklinde ifade edilmektedir (Gökçearsan Çifci, 2009, s. 74). Son yıllarda farklı alanlarda toplumun huzuruna ve güvenliğine yönelik gerçekleştirilen tehditler giderek boy göstermektedir (Yıldırım vd., 2017, s. 371). Türkiye'de kapkaç, giderek gasp ve teröre dönüşmektedir (Türkkahraman,2011, s.1; Ülkü, 2005, s.8). Hatta tarım işçilerindeki mevsimlik göçü gibi artık kapkaç göçü de ortaya çıkmıştır (Türkkahraman, 2011, s.23-27). Maalesef kapkaç teröründeki yaş 12 ila 16 arasındaki yer almaktadır (Türkkahraman, 2011, s.23-27). Çocuklara karşı açılan davalar da büyük bir artış görülmüş ve en sık rastlanan suç unsuru hırsızlık olmuştur. Böylece toplumda huzur ve güvenin kaybolmaya başlaması konusunda endişeler ortaya çıkmaya başlamıştır (Gökçearsan Çifci, 2009, s.74).

Türkiye'nin önemli büyük kentlerinden biri olan Diyarbakır'ın on yıla yakın bir zamandır öne çıkan sorunlarından biri sokaktaki çocuklar olmuştur. Sokaktaki çocuklar, Diyarbakır'da yaşayanların ve ziyarete gelenlerin dışarıda rahat ve güvenli ilişki kurmalarını engellemektedir. Zira bu sokaktaki çocuklar, kapkaççılıktan diğer suçlara kadar korkutucu hadiselere neden olmaktadır (Okumuş,2009:10). Aynı şekilde büyük turizm potansiyeli olan ilde (Taşkın & Karadamar, 2016, s.6; Serçek & Hassan, 2016, s.7) turistlerin olumsuz olarak etkilendiği konu kapkaçtır. Bu makalede turistlerin yaşadıkları kapkaç olayları araştırılmıştır. Mevcut literatür kapkaç suçunu işleyenleri araştırırken, bu makalede kapkaç suçuna maruz kalanların gözüyle hadise cereyan edişi ve kişiler üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminden itibaren özerk bir bölge merkezi olan Diyarbakır, ticaret, eğitim ve kültür merkezi olarak büyük önem taşımaktadır. Diyarbakır geleneksel ile modern bir yelpazeyi bir arada bulunduran nadir kentlerden birine örnektir. UNESCO dünya mirası listesinde yer alan surlarıyla çevrili olması ile binlerce yıllık bir tarihe sahiplik etmiştir (Gürhan, 2016, s. 924). Eski Diyarbakır şehrinin yanında büyük metropollere benzer kentsel yapıyı bünyesinde barındırmıştır.

Diyarbakır hem Güneydoğu Anadolu Bölgesi dahilinde hem de şehir içinde yoğun göçün yaşandığı bir şehirdir. Diyarbakır'da orta ve az gelirli nüfusa sahip insanların yaşadıkları Bağlar ve Suriçi ilçelerin de bir nüfus hareketliliği dikkat çekmektedir (karacadag.gov.tr). Suriçi bölgesi, Diyarbakır kentine gelen gerek turistler gerekse ziyaretçiler açısından güvenlik sorunu teşkil etmektedir. Gündelik yaşamı zorlaştıran elektrik sorunu ve güvenlik sorunu kentin turizm ve ticaretteki gelişimini de olumsuz yönde etkilemektedir.

Güvenlik sorunu gelirin azalmasına sebep olarak kentin yoksullaşmasına ve kayıt dışı gelir sağlama yollarına başvurularak suça yöneliminin artmasına neden olmuştur. Diyarbakır, sokak çocukları açısından Türkiye'de listenin üst sıralarında yer almaktadır. Suça yönelmenin dışında, çeteleşen suç gruplarının yüksek nüfusa sahip genç nüfus üzerinde etkili olması suç işlemenin küçük yaşlara kadar inmesine zemin hazırlamıştır.

Makalede kapkaç suçuna maruz kalan kişiler üzerinden niteliksel araştırma yapılmıştır. Kişilerin Diyarbakır'a geliş sebepleri ve demografik özellikler yöntemde tanıtılmıştır. Diyarbakır'da turizm üzerinde çalışanlar aracılığıyla ulaşılan bu mağdurların yaşadıkları olaylar detaylı şekilde dinlenmiştir. Bulgular bölümünde gösterildiği üzerine bizzat yaşayanların anlatımları konuyu çok yönlü ışık tutmaktadır. Hangi önlemlerin alınması gerektiği sonuç bölümünde tartışılmıştır.

2.LİTERATÜR

Türkiye de hızlı kentleşmeden dolayı kentlerde yaşayan nüfus giderek artış göstermeye başlamıştır. Kırdan kente doğru yaşanan göçler, kentlerin demografik şekline etki etmektedir. Özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerine doğru yaşanan göçler olmuştur (Kılıç & Tunçel, 2010, s215). Bu yaşanan göç dalgası Diyarbakır'ı da ciddi bir şekilde etkilemiş olup 1985'te 305.940 olan Diyarbakır nüfusu, % 154'lük bir artış göstererek 2007 yılında 778.343'e yükselmiştir. (<http://www.icisleri.gov.tr>).

Bu hızlı nüfus artışı kentin mekân olarak büyümesine, nüfusun yoğunlaşmasına yeni alanların keşfedilerek gelişmesine ve bazı alanlarda ise değişikliğe sebebiyet vermiştir. Bu da İskanvleri, Alıpınar, Cumhuriyet, İplik, Aziziye, Kayapınar, Huzurevleri gibi alt yapıdan yoksun yeni mahallelerin

ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Diyarbakır'ı mekânsal olarak çok büyüterek kontrol edilemez hale getirmiştir (Gürhan, 2016, s. 924).

Kırsal kesimden gelip buraya yerleşen insanlar şehre adapte olmakta güçlük çekmişlerdir (Gürhan, 2016:925). Sosyal açıdan aile içinde parçalanma ve yaşanan iletişimin kopması gibi sorunları beraberinde getirmiştir. Ekonomik olarak işsizlik, yoksulluk sorunları da kent suçlarının daha çok yaşanmasına sebebiyet vermiştir (Bilgin, 2020, s. 76; Bilgin & Kızmaz, 2010, s. 269). Sosyal ve ekonomik olarak toplumsal dışlanmışlık yüzünden kente uyum sağlamakta zorlanan kişiler toplum dışı davranışlara yönelebilmektedir. Bu davranışlar; hırsızlık, yağma, yol kesme, dolandırıcılık, emniyeti suiistimal, suç eşyasını satın almak ve saklamak, hileli iflas, taksirli iflas, karşılıksız yararlanma yer almaktadır. Hırsızlık suçunun maddi unsurunun gerçekleşebilmesi için, fail tarafından zilyedinin rızası olmaksızın malın bulunduğu yerden alınmasına yönelik icra hareketlerinin tamamlaması gerekmektedir (Şen, 2017, s.327). Kapkaç, gasp, hırsızlık, cinayet, dolandırıcılık, ahlak ve kumarla ilgili suçların artması büyük kentlerde yaşayanları canından bezdirmiş durumdadır. Kapkaç ve hırsızlığa bağlı cinayetler ise artık neredeyse her semtte görülmeye başlanmıştır (dergi.teskomb.org.tr). Mala karşı suçlardan biri olan kapkaç suçu Türkiye'de 1994 yılından itibaren istatistiksel kayıtları tutulmaya başlanmıştır. Bu suç türü 2005 yılında TCK da kapkaç adı ile yer almıştır (Gökçearsan Çifçi, 2009, s. 71-73).

2004 yılında kapkaç olaylarındaki artıştan dolayı “Kapkaç Komisyonu” kurulmasına karar verilmiştir. Başbakanlığın talimatı üzerine sokak çocukları sorununu değerlendirmek üzere Kadın ve Aileden Sorumlu Bakan başkanlığında İçişleri Bakanı, Sağlık Bakanı, Millî Eğitim Bakanı ve Adalet Bakanından oluşan bir komisyon oluşturulmuştur (www.tbmm.gov.tr).

Kapkaç suçu, daha çok büyük şehirlerin kalabalık sokaklarında, toplumun gözü önünde seyir göstermektedir; bundan dolayı sokak suçu olarak da geçmektedir. Kapkaç kapıp kaçma ifade eden bir unsur olup ve eskiden bu kapıp kaçma yani kapkaç işi sokaklarda olurken şimdi ise insanların evlerine kadar girilmiş bir vaziyet haline gelmiştir (Gökçearsan Çifçi, 2009, s. 71-73). Kimi yoksul aileler tarafından çocuklarının sokaklarda su satışı, dilencilik gibi işlerde çalıştırıldığı görülmektedir. Bazı durumlarda ise çocuklar hırsızlık ya da kapkaç gibi suç unsurlarında çalıştırıldıkları saptanmıştır. Bu çerçevede, kapkaççı ve tinerici çocuklarla ilgili haberlerle sıklıkla karşılaşmaktadır. Birçok durumda çocuklar bir suç işlememiş olsalar bile “potansiyel hırsızlar, katiller ve yağmacılar” olarak tanımlanmaktadır.

Güvenlik ayağında teknolojinin desteğini kullanmak çok etkili olmaktadır. Özellikle suç mahallerindeki kameralar suçluyu tespit etmeye yardımcı ve caydırıcı olmaktadır (Yıldız ve Erkul, 2006, s.1).

Kapkaç suçunu işleyip hapis yatan mahkumlar arasında geçmişleri üzerinde yapılan araştırmada toplumdan dışlandıkları görülmüştür. Genellikle kırsal kesimden kentsele göç etmiş ve göç edilen mahallelerde yüksek suç oranı mevcuttur. Kendileri bir mekâna, gruba ait hissetme, toplumsal hizmetlerden faydalanama, mala sahip olma duygularından yoksun büyümüşlerdir (Çifci, 2009).

İstanbul'daki kapkaç olaylarının araştıran çalışmalarda, kapkaççıların aileleri yakın zamanda Güneydoğu ve Doğu Anadolu'dan göç etmiş, anneleri çalışmıyorlar, babaları ise kayıt dışı sektörlerde düşük maaşlarla çalışmaktalar, çok çocuklu çekirdek ailelerden oluşmaktadır. Çocukların bu aile profillerinden çıkış yapabilmesi için alması gereken eğitim hizmetlerine ulaşamamaktalar ve okulu erken yaşta terk etmişlerdir. Buldukları mahalle ve çevresindeki arkadaşlar eğitim ve gelir seviyeleri düşüktür. Çocuklar erken yaşta tiner kullanımı, şikâyet, şüphe sebebiyle güvenlik güçleriyle sorun yaşamışlardır (Özçetin, 2014, s.118, Atılğan, 2010, s.156). Aynı çalışmada Özçetin (2014) basında çıkan haberlerden gazetelerin, halkın ve emniyet güçlerinin olaya bakışını anlatır. Genel de rehabilitasyon çabaları yerine şehrin bu mahallerini dönüştürme eksenli politikalara işaret eder.

Tekkılıç (2007) yılında fail ve mağdur açısından kapkaç suçunun sebeplerini açıklamaya çalışmıştır. Kapkaç suçunu işleyenlerin kendilerinin ve ailelerinin, eğitim ve sosyo-ekonomik seviyeleri çok düşüktür. Ayrıca yaşadıkları çevrelerde suç oranları yüksektir. İlk suç işleme öncesi planlama yapılmamış ama sonrasında alışkanlık haline getirmişlerdir. Uygun şartlar sağlandığında kapkaççılığı bırakmak istemekteler. Mağdurlar ise emniyet tedbirleri çözülebileceğini düşünmektedirler.

Atılgan (2010, s. 156) fakirlik, göç, düşük eğitim unsurlarının yanında kapkaç suçu işleyenlerde bireysel anomi ve yabancılaşma düzeylerinin yüksek olduğunu belirtir. Bireysel gelişimlerini tamamlayamadıklarını ifade eder.

3.YÖNTEM

Katılımcılarla 2019 yılında mülakat yapılmıştır. Araştırma evreni 2010-2019 arasında Diyarbakır'a turizm amaçlı gelen kişiler arasında kapkaç başta olmak üzere suç olayına maruz kalanlardan oluşmaktadır. Diyarbakır'daki otelci, tur rehberleri ve yakın arkadaşlar aracılığıyla bu kişilere ulaşılmıştır. Katılımcıların yaşı, cinsiyeti, mesleği ve Diyarbakır'a geliş sebepleri tablo 1'de gösterilmiştir. Yaş aralıkları 20 ile 35 arasındadır. 11 katılımcıdan 6'sı kadın ve 5'i erkektir. İş, aile ve gezi amaçlı şehri ziyaret etmişlerdir.

Tablo 1: Katılımcılar

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Mesleği	Diyarbakır'a geliş sebebi
K1	26	Kadın	Ev hanımı	Aile ziyareti
K2	21	Kadın	Öğrenci	Gezi
K3	30	Erkek	Öğretmen	İş
K4	23	Kadın	Öğrenci	Aile Ziyareti
K5	32	Kadın	Ev hanımı	Düğün Töreni
K6	29	Erkek	Öğretmen	Aile Ziyareti
K7	22	Erkek	Öğrenci	Gezi Turu
K8	34	Erkek	Avukat	İş
K9	20	Kadın	Öğrenci	Gezi Turu
K10	25	Kadın	Bankacı	Aile Ziyareti
K11	28	Erkek	Mühendis	Gezi Amaçlı

4.BULGULAR

Gelen ziyaretçiler ağırlıklı olarak Suriçi bölgesinde kapkaççılık terörüyle karşılaşmaktadırlar. Bu hadiseler büyük turizm potansiyeli taşıyan Diyarbakır için olumsuz bir imaj çizmesine sebep olmaktadır.

4.1.Suçun Yoğunlaştığı Semtler

Diyarbakır'ın diğer semtlerine kıyasla sosyo-ekonomik seviyesi düşük olan Suriçi, Bağlar ve Şehitlik semtinde kapkaç olayları yaşanmaktadır. **Diyarbakır'a gelen turistler özellikle Suriçi bölgesini ziyaret etmelerinden dolayı turistlere yönelik kapkaç olayları bu bölgede yoğunlaşmaktadır:** *Diyarbakır'a ablamı ziyarete gelmiş bulunmaktaydım aslen Diyarbakırlıyım ama Diyarbakır'ı hiç görmemiştim. Diyarbakır'ın en önemli tarihi eseri olan surları gezmek istedik. O sırada fotoğraflar çekerek anılarıma güzel bir kare daha eklemek istedim. Surları ve Keçi Burcu'nu gezdikten sonra surlardan inmeye başladığımız sırada küçük yaşlarda bir çocuk elimdeki fotoğraf makinamı elimden çekip ve ışın hızıyla ortadan kayboldu (K1). Türlü yollarla turistlere şüphe çekmeden **yaşanmaktadır:** Diyarbakır'a çok yakın bir arkadaşımınla gezi amaçlı gelmiştik. Sur içinin Balıkçılar semtinde ayakkabılar çarşısını gezmekteydik. Etrafımızda dolanan birkaç genç vardı. Onlar da bizimle beraber aramızda 3 metrelik bir mesafe ile hareket edip ayakkabı fiyatlarını soruyordular. Kendimizi alışverişe kaptırdığımızdan midir nedir kendilerinden hiç işkillenmedik. Oradan balıkçılar yeraltı çarşısına girelim derken birden arkadaşımın çantasını kolundan tuttukları gibi alıp kaçtılar. Olayın şokundan sadece tek yaptığımız emniyete gitmek olmuştu (K2). **Turistlik bölgeler dışında da dışarıdan gelenler kapkaççılığa maruz kalmaktadırlar. Hadise esnasında şiddet de yaşanmaktadır:** Diyarbakır'a seminere katılmak için gitmiş bulunmaktaydım. Orada çok yakın bir arkadaşımın şehitlikte ikamet ediyordu. Bu yüzden öğretmen evinde kalmayı gerekli bulmadım. Kendi evine beni misafir etmişti. Otobüse atlayıp evini tarif ettiği durakta indim. Otobüsten indikten sonra kendisini tekrar aradım. Evinin yakınındaki marketi bana tarif etti önünde beklememi istedi. Beni gelip oradan karşılayıp beraber evine geçecektik. Bana marketi tarif ettiği süre zarfında birden yüzüme şiddetli bir tokat yedim. O tokatın etkisi ile yere düştüm ve bir genç telefonu elimden alarak kaçmaya başladı. Ne kadar arkasından koşmaya çalışsam da kendisini yakalayamadım. Akşam saat geç olduğu için çevrede*

de bir insanla karşılaşamadım yardım isteyemedim. Soluğu Şehitlik polis karakolunda aldım. Olayın etkisiyle ve karanlık olduğu için zanlının eşkalini belirtmekte zorluk yaşadım (K3).

4.2. Güvenlik Tedbirlerinin Yetersizliği

Sosyo-ekonomik sebeplerin dışında kapkaç olayının önüne geçilememesinin nedeni güvenlik tedbirlerinin yetersiz kalmasıdır. Güvenlik kameraları bulunmamakta veya çalışmamaktadır: Diyarbakır'a teyzemi ziyaret etmek için gitmiştim. Kendisi Diyarbakır'ın Koşuyolu semtinde ikamet etmektedir. Sabah markete gitmek için evden çıktım. Marketin önüne vardığımda bir kalabalıkla karşılaştım. Marketin kapısının kırılıp akşam içeri hırsız girdiğini söylediler. Polis memurları da orada bulunmaktaydı. Market sahibine içeride mobese kamerasının bulunup bulunmadığını sordu. Market sahibi kameranın olmadığını söyledi. Polis memurlarından biri marketin içinde kameranın bulunmaması ve markete gidilen güzergahta da kameranın olmaması yaşanan mağduriyetin giderilmesinde güçlük çekileceğini belirtmiş bulundu (K4). Kapkaçın boy gösterdiği bir diğer semt ise Bağlar olduğu belirtilmişti: Diyarbakır'a düğün törenine katılmak için gitmiştim. Düğün töreninde yediğim kuruyemiştenden dolayı midem de bir rahatsızlık hissettim. Bağlar semtinde anneannemin evinde konaklıyordum. Oraya yakın Özel Bağlar hastanesi bulunmaktaydı. Hastanenin acil servisine gittim. Hastaneden işim bittikten sonra eczaneye gitmem gerekiyordu. Bağlar Semt olarak sıkışık sokaklar iç içe binalardan oluşmaktadır. Eczanede bu binalardan birinin altında bulunmaktaydı. Eczaneden işimi halledip çıktım o esnada paramı çantama bırakmakla meşgul iken birden cüzdanım elimden çekip 3 genç koşmaya başladı. Arkalarından koşmam mümkün değildi. Çünkü küçük kızımıyla idim. Her ne kadar bağırıp çağırırsan da bir fayda etmedi. Emniyete gidip suç duyurusunda bulundum eşkallerini tarif ettim. Ancak Bağlar semtinde sokak aralarında ve caddeye bakan doğru düzgün bir güvenlik kamerası yer almamaktaydı (K5). **Bu güvenlik tedbirlerinin yetersizliğinden biri de cadde ve sokak ışıklandırılmalarının yetersizliğidir:** Ailem Diyarbakır'da yaşamakta. Ben Van'da öğretmenlik yapıyordum. Her 3 aylık yaz tatilinde Diyarbakır'a ailemi ziyarete gitmekteyim. Bir akşam teyzemi ziyarete gittik. Ben, annem ve kız kardeşim gitmiştik. Teyzem Sur ilçesinin Ali paşa mahallesinde oturmaktadır. Oralarda kapkaç olayı çok sıklıkla yaşanmaktadır. Sokakların dar ve tenha olması buna zemin hazırlamaktadır. Sokak aralarından yürüyüp teyzeme gidiyorduk. Biraz yavaş ilerlediğimiz için arkadan 2 genç müsaade istedi bizden. Sokaklar dar olduğundan kenara çekilip yol verdiğimiz esnada birden annemin çantasını alıp kaçtılar. Arkalarından koştuk. Ama o kadar dar ve sıkışık sokaklar olduğu için kendilerini kaybettik. Emniyete gidip suç duyurusunda bulunduk. Sokaklarda mobese ve en önemlisi ışıklandırma sisteminin olmamasından dolayı eşkallerini belirtememiştik (K6).

4.3. Madde Kullanımı

Kapkaççılık yapan gençlerde madde bağımlılığı (Bali, tiner, ekstazi) vardır. **Bu madde bağımlılığı genelde sokak çocukları olarak adlandırılan kişilerde saptanmıştır:** Diyarbakır'a arkadaşlarımızla gezi turu aracılığıyla gitmiştik. Diyarbakır'ın hanlarını, camilerini, müzelerini gezdikten sonra keçi burcu ve sorularını gezmek kalmıştı. Keçi Burcu'nu gezdikten sonra sularında gezip indikten sonra sur dibinde bir grup küçük çocuklardan oluşan ellerinde bulunan bali dikkatimizi çekmişti. Bu gördüğümüz manzara bizi derinden üzmüştü. Yaşlarının çok küçük olması ve o sırada okulda bulunup eğitim almaları gerekirken bu işe bulaşmaları çok üzücü bir durumdu (K7).

4.4. Terör Olayları

Diyarbakır'ın imajını olumsuz etkileyen ve sürekli gündemde olan konu terör olaylarıdır. **Suriçi'nde kapkaççılık dışında ciddi terör olayları meydana gelmektedir:** Diyarbakır'a işlerim için gitmiştim. İşim bittikten sonra Diyarbakır'da iki gün kalıp gezmek istedim. Diyarbakır'a ilk gidişimdi. Diyarbakır'ın surlarını ve yöresel yemeklerini çok merak ediyordum. Konakladığım otel tam sorun karşısında bir oteldi. Ancak o zamanlar haberlerde Diyarbakır Sur içinde ve Bağlar ilçesinde terör ile bir çatışma yaşandığı söylenilmişti. Ben medyada bunun büyütüldüğünü düşünmüştüm. Taki Diyarbakır'a giriş yaptım an otele geçip yerleşmek istediğim sırada sorun giriş ve çıkışlarının kapatıldığını, çatışma seslerinin bir dakika bile olsun durmadığını gördüm. Bu terör olayları Sur içinde yaşayan insanları evinden bile etmişti. Terör olaylarının Diyarbakır'ı olumsuz yönde nasıl etkilediğini bir kere daha görmüş olduk (K8).

4.5.Çocuklarda Kapkaççılık

Diyarbakır'da bir turist şahit olduğu kapkaç olayındaki kişilerin yaşını vurgulamaktadır: *Diyarbakır'a okulun düzenlediği gezi turu ile katılmışım. Tarihi yerleri gezdikten sonra AVM'ye alışverişe gitmek istedik. AVM'nin içini geziyorduk. Birkaç parça kıyafet aldık. Daha sonra Migros'un içine girip su ve birkaç içecek almak istedik. Reyon görevlisinin bir küçük çocuğu tutup güvenliğe çağırdığını şahit oldum. Çocuğa kaç yaşında olduğunu sordular. 13 yaşında olduğunu ve geçimini mendil satarak kazandığını belirtti. O esnada bir yandan da ağlıyor. Güvenlik görevlisi geldi. Reyon şefi güvenlik görevlisine çocuğun çikolata ve birkaç abur cubur daha çaldığını söyledi ve polise haber vermelerini istedi. Çocuk cebini göstererek cebinde bir lirasının bile olmadığını ifade etti. Acıktığını ve ihtiyaçlarını karşılayamadığını dile getirdi(K9).* **Bir ziyaretçinin şahit olduğu hırsızlık olayında yine genç yaştaki kişiler olaya karışmışlardır:** *Diyarbakır'a ablamı ziyarete gitmişim. Kendisi orada öğretmenlik yapmaktadır. Yenişehir semtinde ikametgah etmektedir. Sabah kendisinin evinde kahvaltı hazırlıyorduk. Birden kapısı çalındı. Kapıyı çalan komşusuydu. Ablama evine hırsız girdiğini ve polis memurlarını aradığını söyledi. Kadının saatinin, telefonunun ve cüzi bir miktar paranın çalındığı öğrenildi. Polis memurları ifade aldıktan sonra gittiler. Binanın mobese kamerası yoktu ama binanın altındaki bir iş yerinin kamerası binanın girişine bakıyordu. Polisler 2 gün sonra ablamın komşusuna hırsızların mobese kamerasından gördüklerini ve tahmini yaşlarının 14-15 yaşında olduklarını söyledi(K10).*

4.6.Çete

Bu tür kapkaç hadiselerinde aile ve yakın arkadaş şeklinde çete olarak çalıştırıldıkları anlaşılmaktadır: *Diyarbakır'ı hep gezmek istemişim. Çok merakta ediyordum. Ama güvenlik endişelerim vardı. Medyada sıklıkla güvenlik sorunlarının yaşandığı gösteriliyordu. Yıllık izine çıkmışım. Bunu bir Güneydoğu turu yaparak değerlendirmek istedim. Öncelikle Diyarbakır'ı gezmek istedim. Ve Diyarbakır'a gittim. Diyarbakır'ın surlarını, hanlarını, cami ve hamamlarını gezdikten sonra Ofis semtine geçtim. Sanat sokağını dolaşmak istedim. Telefonumu çıkarıp fotoğraf çektim. Birkaç fotoğraf çektikten sonra birden bir gencin telefonumu ellimden alıp kaçmaya başladı. Bende arkasından koşmaya çalıştım. Bir çocuğun abla dedi ben yakalarım sen bekle diyerek koşmaya başladığını gördüm. Meğer bana söyleyen kişi telefonumu çalan kişinin arkadaşıymış. Ve yaşları çok küçük olmalarına rağmen bu işe girişmeleri beni derinden üzmüştü(K11).*

SONUÇ

Diyarbakır'ın turizmüne en önemlisi kapkaç olmak üzere, diğer suç unsurları ağır darbe vurmuş bulunmaktadır. Bu da Diyarbakır'a gelen yerli ve yabancı turistleri endişelendirmektedir.

Sokaktaki çocuklar hem kendileri hem de Diyarbakır sakinleri için çok sayıda risk ve tehlikeye işaret etmektedir. Küçük yaştaki çocukların, tehlikeli işlerde ve sokakta çalışmaları için yasaklar getirilmelidir. Böylelikle, çocukların zararlı madde kullanma, şiddete ve trafik kazalarına maruz kalma, suça sürüklenme ve sağlıklı gelişim olanaklarından yoksun büyüme durumları kısmen engellenmiş olur.

Tarihi mekanlara sahip Suriçi, Bağlar ve Şehitlik ilçelerinde yerleşen insanlar, ağırlıkla kente kırdan göç etmiş olanlardır. Bölgede yaşayanlarda yoksulluk ve sosyal yardımlaşma ön plandadır. Bölgede çarpık yapılaşmanın getirdiği sosyal ve yeşil alan yetersizliği de vardır. Kentsel yoksulluğun ön plana çıktığı Suriçi ve çevresinde diğer semtlere oranla ücretli bir işte çalışan kişi sayısı oldukça azdır. Yoksulluktan ve işsizlikten ötürü, genç nüfus kayıt dışı iş kollarına yönelmekte ve erken yaşlarda suça bulaşmaktadır. Bundan dolayı Suriçi zamanla; çevre kalitesinin düşmesi, altyapı hizmetlerin yetersiz kalması, konut, ulaşım, sağlık, eğitim, kültüre yönelik toplumsal hizmetlerin aksamasından dolayı kapkaçın merkezi haline gelmiştir. Sokak çocukları arasında ciddi oranda kapkaç ve hırsızlık yapanlar, dilencilikte çalıştıranlar, uyuşturucu ve bali kullananlar, hırsızlık yaparken yaralama ve öldürme eyleminde bulunanlar olmaktadır.

Kapkaç unsurunun özellikle 12 ile 16 yaş aralığında sıklıkla görülmesinin sebepleri arasında: Çetelerin bu bölgelerde etkin olması, anne ve babası tarafından terkedilmeleri yoksulluk ve eğitimsizliktir. En başta ailenin çocuklarına gereken ilgiyi ve şefkati göstermesi gerekmektedir.

Turistlerin bölgeyi tanımadıkları, dikkatleri tarihi mekanları bakmaya odaklı oldukları için kapkaççıların hedefleri haline gelmişlerdir. Son derece ustalıklı hedeflerini seçmekte, çete olarak planlamakta ve

hissetirmeden değerli eşyalarını götürmektedirler. Hissedildiklerinde kapışma yaşanmakta ve saldırılar gerçekleşmektedir. Bu hadiselerden dolayı turistler Diyarbakır'a gelmekten çekinmekte veya uzun süre kalmaktan kaçınmaktalar.

Mülakattaki katılımcılar sıklıkla güvenlik önlemlerin yetersizliğinden, aydınlatma ve kamera eksikliğinden bahsetmişlerdir. Ayrıca turistik noktalarda daha sıkı önlem almalı ve hatta turist kafileriyle dolaşacak güvenlik güçleri dahi olmalıdır.

Öncelikle kapkaççılığı doğuran sosyo-ekonomik sebeplerle mücadele edilmesi gerekmektedir. İlk yapılması gereken iş bu çocuklara meslek kazandırmaktır. Maddi imkânı kavuşacağını bilen veya gelir kazanan birey kapkaççılık benzeri hırsızlık suçlarını işlemekten imtina edecektir. Bunun yanında ailelerine yapılacak şartlı maddi desteklerde çocukların daha iyi ortamda yaşamalarına ve eğitim almalarını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Atılğan, Z. (2010). Anomi ve yabancılaşma bağlamında İstanbul'daki kapkaç olaylarına bakış. Yüksek Lisans tezi.
- Bilgin, R. (2010). "Sokakta Çalışan Çocukları Bekleyen Risk ve Tehlikeler: Diyarbakır Örneği". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(15), 79-96.
- Bilgin R., & Kızmaz Z. (2010). "Sokakta Çalışan/Yaşayan Çocuklar ve Suç: Diyarbakır Örneği" *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(32), 269 – 311.
- Çifci, E. (2009). Kapkaç Suçundan Hüküm Giyenlerin Toplumsal Alandan Dışlanma Süreçleri . *Social Sciences*, 4 (4) , 406-421 .
- Erbay, E. (2013). "Türkiye'de Çocuk İşçiliğinin Büyük Resmi". *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(1), 157- 168
- Gökçearslan Çifci, E. (2009). "Kapkaç Suçundan Hüküm Giyen Yetişkinlerin Sosyo-Demografik Özellikleri ve Sapma Davranışlar Açısından İncelenmesi". *Aile ve Toplum*, 5(18), 73-85.
- Kılıç T., & Tunçel, H. (2010). Kentsel Mekânların Kullanımı ve Seyyar Satıcılık: Diyarbakır Örneği.http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/sem5_21.pdf
- Nazife, G. (2016). "Diyarbakır Kent Algısı Üzerine Bir Araştırma". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 921-941
- Okumuş, E. (2009). "Sokak Çocuklarının Sosyolojisi -Diyarbakır Örneği". *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 2, 1-15.
- Serçek, S., & Hassan, A. (2016). "Turizmde Destinasyon Markalaşması ve Diyarbakır Örneği". *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 13(1), 6-27.
- Şen, E. (2012). Hırsızlık Suçları:327. <http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/tekmakale/2012-3/11.pdf>
- Özçetin, D. (2014). Stigmatization and criminalization of urban poor through news discourse in Turkey: Portrayal of purse-snatching and 'troubled' lower class neighborhoods. METU Doctoral Thesis.
- Taşkın, Ç., & Karadamar, A. (2016). "Destinasyon Marka Bağlılığını Etkileyen Öncüller Üzerine Diyarbakır Kentinde Bir Araştırma.". *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 12(2), 6-30.
- Tekkılıç, A. (2007), Fail veya Mağdur Gözüyle Kapkaç Davranışı, Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- Türkkahraman, D. (2011). "Sosyal Yapı ve Kapkaç Terörü Üzerine Sosyolojik Bir Tahlil". *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0 (35), 1-27.
- Ülkü M. M. (2005). 5237 Sayılı TCK. 141-147 Maddelerinde Yer Alan Hırsızlık Suçları. *Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*<http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/makale/151.pdf>
- Yanmış M. (2015). "1990 Sonrası Yaşanan Göçlerin Diyarbakır Dini Hayatına Etkileri". *Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(4), 13-30
- Yıldırım E., Ürkmez, E., & Koç T. (2017). "İstanbul'da Kapkaç Sorunu ve Toplum Üzerindeki Etkileri". *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 371-388
- Yıldız M., & Erkul R.E. (2006). Elektronik Göz ve Türkiye'de Kameralı Hayat. <http://inet-tr.org.tr/inetconf11/bildiri/97.pdf>

Siteler:

Karacadağ.gov.tr

www.mevzuatdergisi.com

www.tbmm.gov.tr

www.icisleri.gov.tr

caneryenidunya.medium.com

dergi.teskomb.org.tr

tavsiyedyorum.com

Gönderiliş Tarihi: 05/10/2021
Kabul Tarihi: 25/10/2021
ORCID 0000-0003-2572-530X

ESKİ İLE YENİ’NİN ÇELİŞKİLİ BİRLİKTELİĞİ: MUHAFAZAKÂRIN MODERN EVİ

Gündüz AKSU KOCATÜRK¹

ÖZ

Başlangıçta barınma işlevinin yerine getirildiği konut, değişen üretim ilişkileri çerçevesinde bireylerin yaşam tarzları, statüleri ve toplumsal konumları ile ilgili fikir veren bir nesne halini almıştır. Özellikle 1980’li yıllar itibarıyla konut, değişim değeri ile ön plana çıkarak metalaşmıştır. Konuta yüklenen meta değeri ile birlikte tüm toplumsal sınıflar açısından konut gösterişçi tüketime dahil olmuştur. Yani artık konut salt barınma işlevinden sıyrılarak, statünün göstergeler, semboller ve imgeler üzerinden oluşturulduğu günümüzde toplumsal sınıflar açısından bu göstergelerin iletildiği bir prestij nesnesi halini almıştır. Bu çalışmada Türkiye modernleşmesi açısından önemli bir dönüm noktası olarak nitelenen 1980’li yıllar itibarıyla iktisadi hayatta daha görünür olmaya başlayan muhafazakâr kesimin, moderniteyle kurmuş oldukları ilişki neticesinde değişen gündelik hayat ve bu hayata dair pratikleri “konut” bağlamında ele alınmıştır. Öncelikle Türkiye’de muhafazakâr yeni orta sınıfın ortaya çıkış süreci ile bu sürece yön veren tüketimci kapitalist ilişkilere yer verilmiştir. Ardından moderniteye yönelik muhafazakâr bakış açısının irdelendiği çalışmada, modern-muhafazakâr çelişkisinin görünür olduğu muhafazakâr kesimin evinin nasıl olduğu örnekler üzerinden aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Konut, Muhafazakârlık, Modernite.

Jel Kodu: A13, H31, R21

CONTRADICTIVE COMBINATION OF THE OLD AND THE NEW: THE MODERN HOUSE OF THE CONSERVANT

ABSTRACT

In the beginning, the house, where the function of shelter was fulfilled, has become an object that gives an idea about the lifestyles, status and social positions of individuals within the framework of changing production relations. Especially as of the 1980s, housing has become commoditized by coming to the fore with its exchange value. Housing has been included in conspicuous consumption in terms of all social classes, together with the commodity value loaded on the house. In other words, the house has become an object of prestige to which these indicators are conveyed in terms of social classes today, where the status is formed through signs, symbols and images, by getting rid of its purely sheltering function. In this study, the daily life and practices of the conservative segment, which started to become more visible in economic life as of the 1980s, which is considered as an important turning point in terms of Turkey's modernization, have been discussed in the context of "housing". First of all, the emergence of the conservative new middle class in Turkey and the consumer-capitalist relations that shape this process are included. Then, in the study in which the conservative point of view towards modernity is examined, the house of the conservative section, where the modern-conservative contradiction is visible, is conveyed through examples.

Key Words: Housing, Conservatism, Modernity

Jel Codes: A13, H31, R21

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF, Kamu Yönetimi, gunduz.aksu@gop.edu.tr

1.GİRİŞ

Kavramsal olarak konut, toplumun geçirmiş olduğu sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasal süreçlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve insana ait değer yargılarının dışsallığını yansıtan bir imge konumundadır (Yasak, 2012: 635). Tekeli (1995: 2) ise konutu bir barınak, coğrafi ve kültürel bir ürün, mimari bir yapı ve üretilen ve de tüketilen bir meta olarak tanımlamıştır. Bir yarar nesnesi olan konut aynı zamanda bir kültürel anlamlar dizgesidir. Konutun anlamı da bireysel veya toplumsal bellekte yer etmiş olan imgeler, çağrışım ve etkilenmelerle oluşturulmaktadır. Konuta yüklenen anlamın zaman ve mekân dahilinde değişime uğradığı görülmektedir. Bu anlamın değişimi, sadece konutun temel işlevlerinin belirlediği anlam ve normların değil, aynı zamanda yapı kültürü, toplum ve ailenin refah düzeyi ve yaşam standartları gibi önemli etkenlerin de değiştiği anlamına gelmektedir (Çıkış ve Ek, 2009: 1).

İnsanlık tarihi kadar eski olan barınak ihtiyacı, yapısal olarak bir ağaç kovuğundan modern konutlara kadar yüzyıllar boyunca gelişme göstermiştir. Tarihte ilk konutlar henüz insanlar arasında sınıf farkının gözlemlenmediği ilkel komünal toplum koşullarında oluşmuştur. Toplu mülkiyetin söz konusu olduğu bu zamanlarda toprak gibi taşınmaz olan konut içerisinde insan, beraber yaşayarak aynı mekân parçalarını kullanmış ve yaşama-yerleşme biçimini gerçekleştirmişlerdir (Batur, 1978: 22). Amacın sadece barınma olduğu bu zamanlarda iklim şartlarından ve tehlike yaratabilecek dış faktörlerden korunmak için yazları ağaç dalları, kütük ve balçıkla sıvanmış sığınaklar kışları ise mağaralar kullanılmıştır. Tarıma dayalı yerleşik düzene geçiş ile beraber olgunlaşan kentleşme ile birlikte yaşamsal faaliyetler pişmiş tuğla ve kerpiç ile yığma taşlı ve sonrasında gelişen yapılarda gerçekleştirilmiştir.

Her toplumda konut, o toplumun sağladığı teknolojinin yanı sıra hayat kazanma yolları, servet biriktirebilme gücü ve üretim ve çalışma düzenine bağlı olarak kendisine yer seçmekte, diğer konutlar ve sokaklarla ilişkisini düzenlemektedir. Sanayi öncesi toplumlarda işyerlerinden yürüme mesafesindeki bahçe ya da avluda, yoğunluğu düşük bir yerleşmeyi yansıtan konutlar söz konusudur ve konut-işyeri farklılaşması yoktur. Avrupa’da 16.-18. yüzyıllarda yoğun ticaret ve servet birikimi aşamasında konut ve işyeri birbirinden ayrılmıştır (Kıray, 2007: 138).

18. yüzyılın sonu ve daha çok 19. yüzyılda etkisini gösteren Sanayi Devrimi ve gelişen kapitalizm ile yeni toplumsal örgütlenmeler, yeni sınıf ve ilişkiler ortaya çıkmış ve dengeler değişmiştir. Bu düzen kuşkusuz ki kentlerin tasarımını ve mekânsal örgütlenmeleri de değiştirmiştir (Batur, 1978: 22). Savaşlar sebebiyle yıkılıp tekrar tekrar yapılan kentlerin değişimi, yeni üretim tiplerinin ve yeni mimari yapı malzemelerinin de ortaya çıkması ile beraber hız kazanmıştır. Oluşan kapitalist metropollerde yeni inşa edilen istasyonlar, fabrikalar, köprüler, sergi ve fuar alanlarının yanı sıra aşırı göç ile artan işçi sınıfının yaşadığı konut açıklığı sebebiyle yeni konut tipleri de ortaya çıkmıştır. Kendi konutlarını kendileri yapan veya yapamayan işçi veya köylülerin sorunu Orta Çağ’da özünde eşitsizliğin olması sebebiyle bir mimarlık sorunu değilken Sanayi Devrimi ile beraber artan işçi nüfusu sebebiyle bütün dönemlerin en büyük konut sorunu haline almış ve çözülmesi gereken ciddi bir probleme dönüşmüştür. Yeni toplumsal örgütlenmeler içinde kendilerine yer arayan işçiler için genellikle ilkel komünal toplum yaşamından esinlenen modeller geliştirilmiştir. Ortaçağ Katedral inşalarında çalışanların katedral etrafına yerleştirildiği gibi bu dönemde de başta İngiltere ve Fransa’da olmak üzere artan işçi sınıfının barınma ihtiyacı için fabrikaların yakın çevrelerine ilk toplu konutlar, sıra evler inşa edilmiştir. İşçiler daha sonraki yıllarda kent merkezlerine eski aristokratların veya soyluların terk etmek zorunda kaldıkları konut veya mahallelere doğru kaymıştır (Batur, 1978: 22). Böylelikle toplumsal sınıf farklılık temelleri filizlenmiştir.

Modern sanayi toplumunun doğması ile birlikte birçok insan aynı üretim veya hizmet birimi içinde aynı fabrikalarda birbirini tamamlayan, farklılaşmış, uzmanlaşmış işlerde, aynı ya da yakın mekânlarda çalışmaya başlamışlardır. Sayıları yüz binlere varan bu yeni işçi ya da memurlardan oluşan orta sınıf, kentlerde aynı yörelerde, işyerlerine erişebilirlik açısından aynı konumda konut istemektedirler. Sanayileşmiş toplumlar 19. yüzyıldan beri bu istemi aynı toprakta çok birimli yapılarla, apartmanlarla çözmüştür. Yani apartmanlar, modern sanayi toplumlarındaki orta sınıfın konutudur (Kıray, 2007: 139). Tarihsel bir kurgu olarak “ideal ev”in konfor, rahatlık, saygınlık gibi sembolik unsurlarıyla orta sınıf kültürünün odak noktası haline gelmesi 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, değer ve özlemlerin tüketimle iç içe geçmeye başladığı döneme denk gelmektedir. Bu dönem Kıta Avrupa’sında ve Kuzey Amerika’da gelişmeye başlayan bir bürokrat ve uzman meslek sahibi kesiminin, sanayileşen kentlerin fiziki ve sembolik coğrafyasında kendilerini işçi sınıfından ayırıştırma çabası içerisinde

oldukları bir dönemdir. Dolayısıyla konut sadece bir tüketim nesnesi olmamakta aynı zamanda ayrıştırıcı bir işlev de görmektedir (Alver, 2010: 72).

Üretim sistemlerinde meydana gelen değişiklikler bireylerin tüketim kalıplarının da değişmesine yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanan Keynesyen Devlet modeli-Fordist üretim, tüketimin canlanmasına yol açmıştır, hatta gerektirmiştir de denilebilir. Çünkü bu dönemde var olan kitlesel üretimin kitlesel tüketim ile emilmesi gerekmektedir. Ama 1970'li yıllara gelindiğinde sermayenin karşılaştığı birikim krizi ile devletin toplumsal sınıflar arasında dengeyi sağlayıcı rolü yerini sermayenin istek ve beklentilerini karşılayacak uygun koşulları sağlayan bir araç konumuna bırakmıştır. 1980'li yıllar dünyanın yeni bir düzen almaya başladığı yıllardır. Özellikle kentsel mekânın yoğun olarak sermayenin hegemonyası altına girdiği bu dönemde kentsel mekânın “kullanım değeri” yerini “değişim değeri”ne bırakmıştır. Bu durumun en fazla etkilediği alanlardan biri de konuttur. Konut artık bireyler için sadece bir yaşam alanı olarak kullanım değeri ile ön planda olmayan aynı zamanda bireylerin yaşam tarzını, statülerini ve toplumsal konumları ile ilgili bilgi verecek bir araç konumuna gelmiştir.

Kişiselleştirilmiş tasarımların kendini yoğun biçimde gösterdiği bu dönemde inşa edilen ve modern mimarinin ilk ürünleri olan konutlarda estetik ve işlevsellik ön plana çıkartılmıştır. Konut üretimi artık nesnel bir varlık yerine işlevli, kişiye veya aileye özgü, yapıma amacına göre farklılık gösterebilecek, özgür ve işleyen bir yerde konumlandırılan bir hâl olarak “ürün” olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Örneğin modernist mimar Le Corbusier (2015), kent kavramını “içinde yaşamak için bir makine” diye tanımlarken konut kavramını “içinde yaşanacak bir makine” olarak tanımlayarak konutun işlevselliğine vurgu yapmıştır. Yine aynı ismin öğrenci yurdu olarak tasarladığı Pavillon Suisse'de estetik kaygısı nedeniyle pencerelerde perde kullanmamış ve kullanılmasına da izin vermemiştir (Harvey, 2010). Modern konut kavramı altında yurt sakinleri yaz mevsiminde sıcakla boğuşmak durumunda kalmış ve yapının estetik görünüşü insan konforunun üstünde tutulmuştur.

Nüfus hareketleri bakımından durağan olan geleneksel toplumlarda konut, barınak olarak algılanan ve kullanım değeri ön planda olan bir yapıya sahipken; piyasa ekonomisi ve özel mülkiyetin yaygınlaştığı toplumlarda spekülasyon, gelir, yatırım, birikim gibi birçok anlamların yüklendiği değişim değerinin ön planda olduğu bir yapıya sahiptir. Bu ortamda piyasa koşulları tarafından belirlenen konut değeri, toplumda yeni tür eşitsizliklere ve kutuplaşmalara yol açmaktadır (Erder, 1999: 68). İnsan ihtiyaçları yerine sermayenin ihtiyaçlarının hâkim olduğu konut alanında, konutun bir tüketim nesnesi olarak üretilmesi, konut edinmeyi veya konut kullanımını, tüketicinin talebi veya gelir düzeyiyle ilgili bir alana çekmektedir. İhtiyaçların toplumsal kavranışı ile iktisadi kavranışı arasında bir ayrıma yol açan bu durum mevcut bölüşüm ilişkileri içinde, konut sorununu piyasa ilişkilerine hapsederek toplumsal yönünün yitirilmesine yol açmıştır (Şen, 2007: 285).

Konutun sunuş biçimi piyasa ilişkileri çerçevesinde olduğu için artık hemen hemen tüm sınıfsal yapılanmalar için konut gösterişçi tüketime sahne olmaktadır. Reklam, gazete dergi, fuar, film veya dizilere konu olan ideal ev'in rahatlıkla satın alınabilecek bir ürün gibi gösterilmesi, tüketicilerde kolay ulaşılabilir algısı yaratmasının yanı sıra modernleşmenin karşılığı olarak gösterilen psikolojik bir duruma sebebiyet vermektedir. Kitle iletişim araçlarının yardımıyla aslında “modern olan güzeldir” algısı yaratılmaya çalışılmıştır. Bireylerin, üretim ilişkileri içerisindeki konumuna bakmaksızın belirli bir statü ve saygınlık kazanmak uğruna tüketim kalıplarını üst sınıflara uydurma kaygısı taşıdıkları görülmektedir. Özellikle 1980'li yıllardan sonra bu kaygının daha da arttığı ve bireylerin kazanmadıkları paraları harcamaları söz konusu olmuştur. Peki bu durum nasıl yaratılmıştır? Barthes (akt. Öncü, 1999: 28) *güncel mitolojiler* kavramı ile bu duruma bir nevi açıklama getirmiştir. Güncel mitolojiler, sıradan konuşmalarda, televizyonda, gazetelerde, reklamlarda sık sık geçen cümle parçalarıdır. Bu tür sözcükler uzun bir açıklama gerektirmeden zincirleme bir soyut kavram ve anlamı çağrıştırmaktadır. Örneğin “deterjan”, “derinlemesine temizlik”; “otomobil”, “güçlü”, “hızlı” gibi soyut kavramlarla bütünleşmektedir. Günümüzde tüketilen ürünler ile soyut anlam ve değerler arasındaki bağlantılar özellikle reklam ve medya aracılığı ile sağlanmaktadır. Tüketim kültürü ile özgürlük, güzellik, mutluluk, rahatlık satın alınabilecek ürünlerle eşdeğer bir anlam taşıyor hale gelmektedir.

Statünün göstergeler ve semboller üzerinden oluşturulduğu günümüzde toplumsal sınıflar da bu göstergeler etrafında şekillenmektedirler. Tüketiciler, toplumsal sınıflarını, statü göstergelerine sahip olarak ve bu semboller üzerinden birbirleriyle iletişime geçerek oluşturmaktadır. Yani artık metalar

kişilerarası iletişimin yerini almış ve toplumsal bilgi vermeye başlamıştır. Bu anlamda konut da sembolik ihtiyaçları karşılayan bir prestij nesnesi olarak tüketicinin hayat tarzını simgeleyen, sınıfsal bağları, inançları, sahibini veya içinde oturana temsil eden bir amblem, simge, gösteriş nesnesi halini almıştır (Kurultay ve Peksevgen, 2012: 193-194).

Hemen hemen tüm toplumsal sınıflar açısından bir gösteriş nesnesi haline gelen konut, tüketim üzerinden kimliklerin yeniden oluşturulduğu bu dönemde muhafazakâr kesim için de önemli bir tüketim nesnesi halini almıştır. Özellikle, Türkiye modernleşmesi açısından önemli bir dönüm noktası olarak nitelenebilecek 1980’li yıllar itibarıyla, iktisadi hayatta daha fazla görünür olmaya başlayan muhafazakâr kesimin, kendi zıddı diye tanımlanabilecek modern hayat içerisinde buna içkin çelişkilerle birlikte toplumsal ve kültürel hayatta var olmaya başlaması söz konusudur. Tüketimci kapitalist ilişkilere dahil olmaya başlayan muhafazakârlar, kendi varlık koşullarının dışında kendilerini yeniden üretmeye başlamışlardır. Bu yeni sistem içerisinde diğer kesimlerde olduğu gibi muhafazakâr kesimde de, gündelik hayat ve bu hayata dahil pratiklerin tümü piyasa ilişkilerinin belirleyiciliği altında şekillenmeye başlamıştır. Bu noktada muhafazakâr kesim için “eski” ile “yeni”nin çelişkiliği bir birlikliliği gün yüzüne çıkmıştır. 1980’lerle birlikte yeni ekonomik sisteme dahil olmaya başlayan muhafazakâr kesim, eski ile yeninin arasına sıkışmış bir biçimde, eskinin “bir lokma, bir hırka” listesine “bir de Mazda”yı eklemeye başlamışlardır (Doğan, 2006: 54). Muhafazakâr kesimin liberalleşme yolunda attıkları adımlar dinin yorumlanmış biçiminde birtakım değişikliklere gidilmesini gerektirmiştir. Bu durumu Çavuşoğlu (2011: 46) şöyle aktarır:

“Bir lokma, bir hırka bize yeter”, ‘Mülk Allah’ındır’ gibi uhrevi ve dünya malına fazla minnet etmeyen bir anlayıştan, çalışmanın da ibadet olduğu, ‘Allah rızası için çabalamanın’ ve İslam’ın hizmetinde kullanılacak zenginlik elde etmenin de cihat olduğu vurgularıyla ‘hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya, yarın ölecekmiş gibi ahret için çalışma’ anlayışına geçilirken, Weber’in kapitalizmin ruhu ve Protestan etiği benzeri bir İslami kalkınmacı perspektif neo-liberalizm ile kucaklaştı.”

Bu çalışmada, muhafazakâr kesimin yaşam tarzında değişime ve hatta dönüşüme yol açan bu yeni süreç, konut bağlamında ele alınmıştır. Bu bağlamda öncelikle Türkiye’de muhafazakâr yeni orta sınıfın ortaya çıkış sürecine ve bu sürecin yaşanmasına zemin hazırlayan tüketimci kapitalizm ile ilişkisine yer verilmiştir. Ardından bu sürece içkin olan çelişkileri açıklayabilmek adına modernliğin muhafazakârlık açısından değerlendirilme biçimlerine değinilmiştir. Son olarak yeni orta sınıf muhafazakârın modern evinin² nasıl olduğu, literatüre dayalı olarak, ev dekorasyonundan, evin kentsel mekân içerisindeki konumuna değin örnekler üzerinden verilmeye çalışılmıştır.

2. TÜRKİYE’DE MUHAFAZAKÂR YENİ ORTA SINIFIN DOĞUŞU VE TÜKETİMCI KAPİTALİZM İLİŞKİSİ

1980’li yıllar Türkiye modernleşmesi açısından önemli bir dönemdir. Küresel dünyaya eklemlenme çabası ülkenin toplumsal dinamikleri açısından önemli değişim ve dönüşümlerin kaynağı olmuştur. Çavuşoğlu (2014: 182-184), Batı’daki Thatcherizm, Reaganizm, Chirac ve Kohl iktidarları olarak adlandırılan yeni hegemonik saldırının Türkiye’de de Özalizm ile yaşandığını belirtmiş ve bu dönemde Turgut Özal’ın Türkiye’yi ithal ikameci sistemden ihracata dayalı bir ekonomiye taşımak için uğraştığını aynı zamanda da ülkeyi modern bir tüketim toplumu yapacak hamleler yaptığını ifade etmiştir. Turgut Özal’ın “Zengin bir Müslüman fakir bir Müslüman’dan daha iyidir” sözü, dönemin kalkınmacı ve zenginleşmeci felsefesini iyi yansıtmaktadır (Bali, 2011).

1980’lerde ihracata dayalı ekonomik büyümenin önünü açan kararlara imza atan Özal’ın bu hamlesi yalnızca büyük kentlerdeki sermaye gruplarını değil aynı zamanda Anadolu sermayesinin de büyümesi için bir fırsat yarattı. “Sahip olma” dürtüsünün kamçılandığı bu dönemde Navaro-Yaşın’ın (2005: 231) da belirttiği gibi kendi işini kurmak, evlenmek, ev sahibi olmak, araba ve ev eşyaları almak, tatillere, seyahatlere çıkmak artık varoluşun ve arzunun çağdaş biçimi olarak sunuluyordu. Bu değişimlerden

² Burada “ev” ve “konut” kavramlarına dair bir açıklama yapılması ihtiyacı söz konusudur. Her iki kavram, gündelik dilde benzer anlamlarla yüklenmiş iken, öz itibarıyla bir farklılaşma söz konusudur. Konut, daha çok barınma işlevinin gerçekleştiği fiziki bir birim olarak değerlendirilirken; ev, barınma işlevinin gerçekleştiği fiziki bir birim olmanın ötesinde kullanıcıların birbirleriyle, özellikle aileyle, yerle, mekânla, şeylerle ilişkilerinin sürdüğü sosyo-kültürel bir birimdir (Mallet, 2004: 84). Bu sebeple çalışmanın devamında konut kavramı yerine ev kavramı kullanılmıştır.

muhafazakâr kapitalistler de etkilenmiş ve kurmuş oldukları şirketler aracılığı ile kapitalist piyasa ile bütünleşmeye başlamışlardır.

Serbest pazar ekonomisine geçişin yaşandığı bu dönem Anadolu sermayesinin de palazlanmaya başladığı yıllar olmuştur. 1960’lardan itibaren etkili olan Milli Görüş Hareketi, Türkiye’deki devlet ve burjuva arasındaki bağımlı ilişkiyi afişe etmiş; İstanbul sermayesi ve temsilci kurumu TÜSİAD’a karşı, küçük ve orta ölçekli Anadolu sermayesi ile Türkiye’den göç edenlerin ekonomik birikimlerini mobilize eden çeşitli örgütlenmeler aracılığı ile MÜSİAD’ı 1990 yılında Türkiye ekonomisi sahnesine çıkarmıştır (Çavuşoğlu, 2014: 203).

Üyelerini “homo-İslamicus” olarak tanımlayan MÜSİAD, kuruluş döneminde kapitalin/sermayenin, “ahlâklı kapitalist”lerin elinde olmasını sağlayacak bir düzen istediklerini belirten genç kuşak İslamcılarının dinamizmine sahip bir dernekti (Doğan, 2006: 56). Anadolu sermayesinin yeni ekonomik tercihler karşısında oldukça dinamik ve istekli olduklarını ifade eden Arslan (2009a: 5), özellikle 1990’lardan sonra Müslüman kesimde hem sermaye birikimi hem de yaşam tarzı ve tüketim alışkanlıkları açısından iki tür değişimin yaşanmaya başladığını belirtmektedir. İslam dünyasının yeni ekonomik düzenle kendi yapısal özellikleri bağlamında kurmuş olduğu ilişki, cemaatsel dayanışmanın serbest piyasa ekonomisine katılımın gücü olarak kullanılması çerçevesinde olmuştur.

Literatürde “yeşil sermaye”, “İslamcı sermaye”, “tarikat sermayesi”, “Anadolu kaplanları” gibi isimlerle (Çavuşoğlu, 2014: 203; Doğan, 2006: 52; Mumyalmaz, 2014: 374) nitelendirilen Anadolu sermayesi Arslan’ın (2009a: 6) da ifade ettiği gibi her ne kadar kendi cemaatleri ile ilgili faaliyet alanlarını genişletmek ve tarihsel misyonlarını daha iyi ifa etmek gibi bir meşruiyet zemini arasa da, aslında fiili olarak kapitalist ilişkilerin dünyası ile tanışmaya hatta kaynaşmaya başlamıştı.

Anadolu kaplanları veya Anadolu sermayesi diye adlandırılan grubun içerisinde oluşturulan dayanışmanın temelinde dindar-muhafazakâr burjuvazi ve taşralı muhafazakâr proletaryanın olduğunu belirten Durak (2012: 48), bu sınıflar arasında uzlaşma sağlayan dikey dayanışmanın oluşumunda dindarlık ve dini cemaatlerin kurmuş olduğu bağların yanı sıra yerel kültürel değerler ve akrabalık ilişkilerinin de etkili olduğunu ifade etmiştir.

Anadolu sermayesi, geleneksel kültürel değerleri ve ilişkileri dayanışma adı altında birleştirip ucuz işgücü ile holdingleşirken, bankaları kullanmayan dindar kesimin birikimlerini de çeşitli fonlar, kooperatif, cemaat şirketleri ile ekonomik çevrimine dahil ediyorlardı (Çavuşoğlu, 2014: 204). Anadolu sermayesinin/Yeşil sermayenin holdingleşme sürecini Arslan (2009a: 6) sadece tarikat ve cemaatlere değil aynı zamanda İslam’a haiz olan dayanışma kültürünün imkanlarına da bağlamaktadır. Önemli bir ekonomik güce kavuşan bu kurumlar üretimin ve tüketimin hem ekonomik hem de kültürel dünyasında etkili olmaya başladılar. Arslan (2009a: 5) sermayenin bireysel ve cemaat düzeyinde sağlamış olduğu yeni satın alma imkanlarının İslami kesimin israfı reddeden tutumunu, yeni tüketim toplumunun öngördüğü doğrultuda dönüşüme uğrattığını belirtmektedir.

Modern zihniyeti henüz içselleştiremediklerini düşündüğü Müslümanların iktisadi faaliyetlerde bulunmalarının 1980’lerde İslamî çağrışımlar taşıyan yeni finans kurumları aracılığıyla gerçekleştiğini belirten Arslan (2009b: 48), Müslüman için iktisadi faaliyetin yakın zamana değin “üretim” değil “rızk” olarak algılandığını bu sebeple de ekonomik kazancın rızık kavramı ile kavramsallaştırılmasından dolayı israfın Müslüman’ın tüketim faaliyetinde belirleyici rol oynadığını ifade etmektedir. Arslan (2009b: 48), Müslüman’ın finans kurumları aracılığıyla piyasaya dahil olmasıyla birlikte modern dünyanın ve hayat biçiminin yani kapitalizmin ve tüketim toplumunun belirgin işleve sahip üç unsuruyla tanıştıklarını belirtir: Moda, marka ve kâr. Her ne kadar Arslan (2009b) bu unsurlardan moda ve markanın Müslüman’ın hayat ve kültür evreni içerisinde bir karşılığının olmadığını söylese de yeni tüketim davranışlarının kazanılması ile zamanla bu iki unsurun Müslüman’ın dünyasına girdiğini belirtmektedir.

1950’lerde, Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle birlikte kentlere taşınmaya başlayan “köylü Müslümanlığı”nın (Mumyalmaz, 2014: 378) bu hareketliliği 1980’lerden sonra hız kazanmıştır. Bu dönemden sonra muhafazakârların kentlerde kapitalizmin işleyişine dahil olduklarını belirten Tayfun Atay, moda endüstrisine muhafazakâr kesimin hem üretim hem de tüketim açısından nasıl eklendiğini şöyle izah eder (Özçetin, 2016: 11):

“...mesela Tekbir Giyim A.Ş. çıktı ortaya. İlk çıktığında tekbir giyim ne dedi? Biz artık büyükşehirlerde yaşayan ve kendisi başka işlerle uğraşan çalışan, büyükşehirde yoğun bir var olmanın mücadelesi veren Müslümanların eşlerinin, çocuklarının, bacılarının, kızlarının ibadet ihtiyacını karşılamak için böyle bir işe Allah rızası için seferber olduk. Peki, oradan nereye geldi Tekbir giyim zaman içerisinde? İhtiyaç ekonomisinin devamıymış gibi başladı, kendini kâr ekonomisinin cenderesi içerisinde buldu. O kapitalist ekonominin işleyişi içerisinde tesettür defileleri yapar oldu. Tesettür defilesi nedir? Teşhir. Tesettür nedir? Mahremiyet. Zaten tesettürün amacı mahremiyet; sen tesettür defilesi ile Allah'ın emrini teşhire dönüştürüyorsun. Teşhir mahremiyetinin tersi. Dolayısıyla örtünen kadınların güzelleşmek için örtünmelerini önerir hale geldiler. Bu nasıl oldu? Çünkü bir rekabet ortaya çıktı. Tekbir giyim yanına diğer tesettür firmaları çıktı. Dolayısıyla ayakta kalabilmek için, “bacılarımızın inanç ihtiyacını karşılamak için üretim”den; “diğer rakip firmanın altında ezilmemek için üretim”e geçildi. Bunun sonucunda da, moda endüstrisinin bir parçası oldu. Tesettür giysi üretimi işte böyle bir dönüşüm yaşadı. Dolayısıyla popüler kültürün, o seküler kâr hedefli işleyişinin ve liberal ekonominin işleyişinin bir parçası, bir mütemmim cüzü haline geldiler.”

1990'lı yıllar itibariyle muhafazakâr kesimin yaşam tarzında yaşanan değişim ve dönüşümü Doğan (2006: 57) şöyle ifade etmiştir:

“...İslamcı entelektüellerinin sayısının ciddi bir artış göstermesidir. Bu artış, hareket içinde ekonomik ve siyasal güçlenme süreciyle yaşanan –ve en çok İslamcı sermayedarların yaşam tarzlarındaki burjuvalaşma denebilecek bir değişimle yansımaları bulan- sınıfsal farklılaşmaya uygun olarak farklı bakış açılarının dillendirilmesini de getirmiştir. Bugün gelinen noktada, İslami kıyafet ve moda gösterileri, İslami tatil biçimi geliştirdiğini iddia eden beş yıldızlı oteller, lüks ve korunaklı bir yaşamı vaat eden steril siteler ve benzeri lüks tüketim kalıplarının neo-Osmanlı temsilcileriyle süslenen İslami versiyonlarıyla,... gibi göstergelerin oluşturduğu toplam, İslamın ve İslamcı kesim içindeki farklılaşmanın modern kent yaşamıyla harmanlanan kamusal görünümü olarak kaydedilmelidir.”

Makaleyi kaleme aldıkları dönemde başbakanın sürekli övündüğü bir konu olduğunu dile getirdikleri vitrinlerdeki doluluğun ithal mal elektronik eşyalarla, hediye eşya, parfümeri, ilaç ve çikolatalarla sağlandığını; küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin iflas edip sahneden çekildiğini belirten Yanardağ ve Yalçın (1989: 9), halkın tüketim ihtiyaçlarının kamçılanarak hayali ihtiyaçlar yaratıldığını, bunun da kitlesel tüketimde büyük rol oynayan reklamlar aracılığı ile gerçekleştiğini ifade etmektedirler. Reklamlara yönelik eleştiride bulunan ikili (1989: 9), yeni bir açıklık olarak nitelendirdikleri tüketim açıklığı ile insanların ihtiyacı dahi olmayan mamulleri ihtiyaç olarak değerlendirmeye başladıklarını, bunu da reklamlarda yer alan mankenlerle kendilerini özdeşleştirerek benzer yaşam biçimlerine sahip olmanın onlara benzemenin yegâne yolu olarak görülmesi ile sağlandığını ifade etmektedirler.

Tüketimi standartlaştırmaya ve reklamcılık aracılığı ile beğenileri şekillendirmeye çalışan tüketimci kapitalizm, dış görünüşlerin hakimiyetinde bir toplum olan tüketimciliği yaygınlaştırmaktadır (Giddens, 2014: 218). Bir kişinin her gün aldığı küçük kararlar, nasıl giyineceğinden, ne yiyeceğine, iş yerinde nasıl davranması gerektiğinden akşam kiminle buluşacağına kadar, yalnızca nasıl davranması gerektiği yönünde değil aynı zamanda kim olunması gerektiği hakkındaki kararlardır. Bu bağlamda aldığı kararlar bireyselliğin özülüyle, onun inşası ve yeniden inşası ile bağlantılıdır (Giddens, 2014: 111). Reklamcılık ile “benlik tasarımı”, büyük ölçüde arzulanan mal veya hizmetlere sahip olma ve yapay olarak çerçeveselendirilmiş hayat tarzlarına ulaşma arayışına dönüşmektedir. Hep daha yeni olan mal veya hizmetlerin tüketilmesi bir bakıma benliğin gerçek gelişiminin yerini almaktadır (Giddens, 2014: 248).

Bauman (1996: 189), reklamcılığın benlik tasarımı ile ilgili rolünü şöyle özetler:

“Bireyin kişisel özerklik, kendini-tanımlama, sahi bir hayat sürdürme veya kişisel mükemmellik ihtiyaçları, hepsi piyasanın sunduğu mallara sahip olma ve tüketme ihtiyacına dönüşür. Fakat bu dönüşüm, kullanım değerinin kendinden ziyade, bu tür malların kullanım değerinin görünüşüyle ilgilidir; aslında doğası gereği yetersiz ve nihayetinde yıkıcıdır; arzuların anlık doyumuna ve ihtiyaçların karşılanmasının sürekli olarak engellenmesine yol açar... Piyasanın egemenliği insani ihtiyaçlar ve bireysel arzular arasında bir uçurum yaratır; bu uçurum aynı zamanda piyasanın yeniden-üretiminin koşuludur. Piyasa ürettiği mutsuzluğu düzenli olarak besler: Onun yol açtığı korkular, kaygılar ve kişisel yetersizlik duyguları tüketimciliği piyasanın devamlılığı için vazgeçilmez kılar.”

1980'lerde Özal ile gerçekleşen liberal patlamının 1990'lar ile birlikte özel televizyonlar ile birlikte bir kültür endüstrisine dönüştüğünü ifade eden Tayfun Atay (Özçetin, 2016: 10-11), bu gelişmelerin muhafazakârları ne denli etkilediğini şöyle aktarır:

“Doksanların içerisinde yavaş yavaş artık görsellik, seyir bizim esas kültürel motivasyonumuz oldu. Görselliğin öne çıkması İslami kesimde de televizyon sürecine girme kararını tetikledi. İşte ilk TGRT'nin, Kanal 7'nin ortaya çıkış hikâyesi bu. Artık insanları yönlendirme çabası ekrandan geçiyor, televizyondan geçiyor. Bu işi önce ilk seküler kesim, seküler sermaye gerçekleştirdi. Ama İslamcı, İslami kesim hemen devreye girdi. Ve doksanlardan itibaren aslında Türkiye'de İslamcı hareketin de yazılı kültürü ve entelektüel motivasyonu bir kenara bırakıp, görsel kültürü ve eğlence motivasyonunu öne çıkarmaya başladığı bir dönem söz konusu oldu. Tabi bu dinin, İslam'ın sınırlayıcı etkisi altında, elbette ki daha mazbut biçiminde yürüdü, ama yürüdü. Mesela şu oldu; TGRT ilk başladığında Kuran tilavetiyle prime time'ı dolduruyordu. Sonra baktılar ki bu bir satış

meselesi ve bir ticari bir mesele ve burada ayakta kalmak lazım, Kur'an tilavetiyle yol alan dindar kanallar Gülben Ergen'leri, Seda Sayan'ları transfer edip bir anda işte o popüler kültürün zeminine girdiler.”

Modernizasyonun yayılmasında en önemli araçlardan biri olarak değerlendirdikleri kitle iletişim araçları karşısında insanların edilgen ve hipnotik konumda olduklarını belirten Yanardağ ve Yalçın (1989: 11), özellikle televizyonun önemini kendi dönemleri itibariyle şöyle aktarmaktadırlar:

“Özal hükümeti tarafından yayımlar renkli hale getirildi, saatleri arttırıldı ve kanal sayısı ikiye çıkartıldı. Şimdi kanal sayısının yediye çıkartılması ve uydu yayınlarını rahatça izleyebilecek alıcıların yapımı planlanıyor. Hükümet bir yandan gazete ve kitap fiyatlarını arttıracak eylemlere giriyor, diğer yandan televizyonu daha cazip hale getiriyor. TV özellikle halkın tüketim alışkanlıklarını, kültürel yapılarını dönüştürmek için ve depolitik bir gündem oluşturmak için kullanılıyor... Türkiye’de kitle iletişim araçlarının tamamı toplumsal dönüşümü sağlamak yolunda seferber olmuş durumda.”

Modernizasyon ile bilgi ve teknoloji arasındaki ilişkiye vurgu yapan ve modernizasyon sürecinin batıdan ithal edildiğini belirten bir başka isim Eğilmez (1996: 29) bu düşüncesini şöyle ifade eder:

“Kendi ihtiyaçları, kendi inançları ve kendi amaçları doğrultusunda bilgiyi tekniğe dönüştüren batının, ürettikleri, ihtiyacı, inancı ve amacı değişik olan bize ancak onlara benzediğimiz oranda faydalı ve uyumlu olur. Yoksa onların ürettiklerinin hiç biri bizi Müslüman olarak amaca götürecektir vasıta değildir. Bir maddeye, eşyaya dönüşümünde ne üflenirse, ne mana verilirse eşya ona hizmet edip o emrin dışına çıkamaz. Araba her ne kadar ulaşım sağlayan bir araç gibi görünse de bunun için üretilmez. Araba onu ihtiyaç hissedeni sömürmek için, para için üretilir... Bir kâfirle Müslümanın nasıl olur da ihtiyaçları aynı olur?... Meydana gelen eşya her özelliği ve niteliği ile kendini oluşturan bilince hizmet eder. Bu sebepledir pop dinleyen kulak sahibinin apartmanlara sevgisi. Yine bu sebepledir radyatör görüp seven gönül sahibinin kot pantoluna aşinalığı. Bu etkilerin içinde olan her fert bu zihniyetle üretilen hiçbir yeni şeye yabancılaşmaz. Önceden tanıyor ve seviyor gibidir. Bu zihniyetin dışında meydana getirilmiş eşya ise hemen zıtlık uyandırır. Mesela, binanın bir köşesinde kuşlar için ev yapmak!”

1980’lerden sonra yükselen yeni burjuvazi ve orta sınıfın muhafazakâr taleplerine uygun ihtiyaçları, yaşam pratikleri, moda anlayışı ve tüketim kültürü yeni bir pazar oluştururken, dindar Müslümanlığın normalleşme ve meşrulaşma süreci de gerçekleşiyordu (Çavuşoğlu, 2014: 205). 2000’li yıllarla birlikte artık Türkiye’de modern olan İslamlaştırılmaya, İslami olan da modernleştirilmeye; kapitalist modernleşmeye ait kurum, imge, kültür, moda, davranış, mekân vb. her şeyin İslami versiyonları üretilmeye başlanmıştır (Çavuşoğlu, 2014: 235).

Saktanber (2005: 198-199), Türkiye’de İslami grupların kendilerini devletin kültürel hegemonyasından kurtarıp manevi bir dönüşümü gerçekleştirebilmeleri için öncelikle bir orta sınıf ethos’u ve onun günlük pratiğinin yaratılmasına ihtiyaç duyduğunu ve bu bağlamda da başrolün, ev içi alanın organizasyonunu sağlayarak, çocukları “gerçek” Müslümanlar olarak yetiştirerek, İslam’ı toplumsal bir pratik alanı haline getiren kadınlar olacağını dile getirmektedir.

Bir tesettür modası dergisi olan *Âlâ Dergisi*’nin 2012’de kurulur kurulmaz 30 bini aşan abone sayısına ulaşmasını ilgi çekici bulan *New York Times* bunun temel sebebinin dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın, -gazetede tanımlaması ile- İslami Adalet ve Kalkınma Partisi altında zenginleşen Türkiye’deki İslami burjuvazinin yükselişi olduğunu ileri sürmüştür (“*New York Times*’dan...”, 30.03.2012). O dönem itibariyle İstanbul’da dindar iş insanlarının 150 bin dolar değerindeki BMW marka araba için 6 aylık bekleme listesinde yer aldıklarını, türbanlı modern genç kadınlar diye tanımladığı muhafazakâr kadınların ise şehirdeki 80’den fazla alışveriş merkezine akın ettiğini ileri süren *Gazete*, kapitalizmin dayattığı yaşam tarzını benimseyen muhafazakârların içerisinde bulunduğu durumu şöyle aktarmaktadır (“*New York Times*’dan...”, 30.03.2012):

"Başörtüsü takmak ve Mercedes kullanmak arasında uyumsuzluk görmeyen bu dindar ticari sınıf, bir zamanlar kamusal kurumlarda başörtüsü takmayı yasaklayan laik elitlerin hakim olduğu ülkedeki toplumu değiştiriyor."

Muhafazakârların liberalleşme yolunda attıkları adımlar neticesinde yaşadıkları dönüşüm beraberinde yeni bir kimliğin de ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu durumu Navaro-Yaşın (2005: 231) şöyle aktarır:

“Farklı kıyafetler giyiyor, sadece belli tip yiyecekler tüketiyor, belli dükkânlardan alışveriş ediyor, kendilerine özgü şirketler kuruyorlardı. İslamcı hareketin popülerliğinin ve gücünün yükselişe geçmesi, ‘İslami ürünler’ uzmanlaşmış şirketlerin ortaya çıkmasından ve inananlar için pazar ağlarının oluşmasından ayrı değerlendirilemez. ‘Yitirilen İslami geçmiş’ olarak yansıttıkları yeni tüketim ürünlerini benimseyen İslamcılar, kendilerini bir ‘kimlik sahibi’ olarak tanımlamaya başladılar.”

Tüketim ile ilişkilerini değerlendirmek adına Başakşehir’de bulunan butiklerden birinin sahibi ile gerçekleştirdiği görüşmeyi Özet (2019: 283) şöyle aktarmaktadır:

“Çok hızlı bir tüketim var. İhtiyaç dahilinde değil alışverişleri. Her hafta gelip alanlar var. ‘Yeni bir kıyafet gelsin. Kimsenin üzerinde olmasın. Farklı olsun...’ Talepler bu doğrultuda. Standartlarını yeni bulmuş, ama nasıl yaşaması gerektiğini bilmiyor. Bakıyor ki, o standartlarda yaşayan insanlar bu şekilde yaşıyor, giyiniyor, altındaki arabanın modeli-markası şu... O da hemen buna bürünüyor. Dedim ya, parayı sonradan bulanlar çok fazla. Ne yapıyor? İşte A kişisi öyle giyiniyorsa... Hani ‘ikoncan’ denir ya, işte *bizim kesimin de artık ikonları var*. O, öyle giyiniyorsa, bunlar da aynı tarz giyinmek istiyor.”

Tüketimin gösterişçiliğine vurgu yapan bir başka görüşmecinin deneyimlerini Özet (2019: 284) şöyle aktarmaktadır:

“... Tesettürlü kesimde büyük bir dejenerasyon var. Artık İslami standartlardan çok fazlasıyla çıktık. Bakıyorum, moda adı altında bazıları dejenere oldu... Mesela sekiz yüz liraya kadar eşarp satabiliyoruz. İthal eşarplara talep var.. Bakıyorsunuz tesettürlü kesime, *Burberry* eşarp takıyor, *Chanel* giyiyor. Bin lira mesela bir eşarp. Ben getirtmiyorum. Gidiyorlar İstinye Park’tan alıyorlar. Baktığımız zaman tekstil piyasası şu an tamamen tesettüre çalışıyor. Mesela Osmanbey ve Bomonti’deki piyasaların hepsini tanıyorum ve gidiyorum. %80’i şu an tesettür yapıyor. Çünkü *para tesettürde* şu an!”

3. TÜRKİYE’DE MODERNLİĞİN MUHAFAZAKÂR YORUMU

Yanardağ ve Yalçın (1989: 6) modernizmi bir hilkat garibesi olarak üçüncü dünya ülkelerini pençesine alan bir hayalet olarak tanımlamaktadırlar. Modernizmi batıya özgü olarak okuyan ikili, bu bağlamda batılı toplumlardan batılı olmayan toplumlara aktarılan bu hayaletin kimilerince hayranlık ile karşılandığını bu anlamda evlerine davet edildiğini; kimilerince de görmezden gelinip arkasını dönüp kaçıldığını belirtmektedirler. Yanardağ ve Yalçın (1989: 7), modernizasyon sürecini Avrupalılaştırma ile eşanlamlı olduğunu iddia edip düşüncelerini şu sözlerle sürdürmektedirler:

“...Modernizasyon adını verdiğimiz süreç ta başından beri Avrupalılaştırma’nın kendisidir. II. Mahmut döneminde de Avrupalılaştırmaydı, doksanlı yıllara yaklaştığımız şu günlerde de Avrupalılaştırma. Hem devlete ait kurumların hem kültürel yapıların hem de tek tük tüm bireylerin Avrupalı gibi yaşayıp Avrupalı gibi düşünmesini amaçlayan sürece modernizasyon diyebiliriz.”

Yanardağ ve Yalçın (1989: 7) bir Osmanlı aydınının Fransa ziyareti sonrası yapmış olduğu bir gözlemi aynen aktarırlar:

“Frenklerin büyük ziyafetlerine mevduv olan misafirlerinden karı kalabalığı olduğu halde sofrada karıları oturup erkekleri ayak üzeri durarak aç köpek kasap çığırına bakar gibi karıların ellerine bakarlar. Eğer insaf edüp karıları anlara bir lokma şey verirler ise alup yerler. Vermezler ise aç gelüp aç giderler.” (Yazım hataları ile aynen alınmıştır)

Kim olduğunu bilmediğimiz Osmanlı aydınının Fransızlar ile ilgili yapmış olduğu bu gözlem aslında alt metninde kadına yönelik bakış açısını bizlere vermektedir. Bugün dahi muhafazakâr modern evlerde bir salon ve bir oturma odası şeklinde oluşturulan düzen, erkeklerin ve kadınların ayrı ayrı mekânlarda ağrılanması amacını gütmektedir.

Moderniteyi hilkat garibesi olarak değerlendiren bir başka isim Kılıç (1996: 4-5) sözlerini şöyle sürdürür:

“Allah’ın baş yapıtı olan; anlamlı, amaçlı ve sorumlu ‘insan’ın yani Theoantropos’un yerine, münhasırın bu dünyanın insanı (mondain) geçirildi. Şimdi eğer bizler, her şeyden çok, dünyasını; her şeyden fazla, kendi çıkarını, nesnel ve tensel hazları, ona düşecek tüketim oranı ile bunun kalitesini dert edinen ve, sadece bunlar için sorgulayan ‘ben merkezli’, zevk düşkün (hedonist) bireyden müşteki isek, bir kez daha söyleyeyim ki, bunun sorumlusu da modernitedir!. Modernite, bir geceyarısı baskını: karabasan! Modernite, birey, toplum ve medeniyeti ta deründen unufak eden kozmik bir felaket: hala yaşamakta olduğumuz bir alacakaranlık kıyameti! Modernite, kedim [kadım] değerler ve sistemler cellâdı, diğer yandan da, uyduruk ve yapay klişeler bezirgâni.”

Muhafazakâr aydında (?) modernizasyona ve modernleşmenin getirdiği her şeye karşı çıkan bir anlayış söz konusudur. Modernizasyonun insanı ruhsuz, mekanik bir araç haline getirdiğini belirten Balcı (1996: 19), bu sekülerleşmenin insanı yaratıcısından da uzaklaştırdığını, bir ahlâkî ve kültürel kirlenmeye de yol açtığını söylemektedir.

Modernizasyon sürecinin geleneksel toplumların kurumlarını yıkarak yeni kurumlar oluşturduğunu, toplumların kendine özgü değer ve kavramlarından farklı yeni değerler ve kavramlar geliştirdiğini belirten Yanardağ ve Yalçın (1989: 7), bu vesileyle istila ettiği toplumlarda egemenliğini sağladığını ifade etmektedirler.

Modern dünyanın Protestanlık ve ona ilişkin kültür tarafından şekillendiğini belirten Arslan (2005: 12), Batıya öykünen toplulukların da söz konusu kültür ve onun mantığı ile şekillendiğini ifade etmekte ve Müslümanların da bu düzenden payını aldığını şu sözlerle aktarmaktadır:

“Hayatı yaşama biçimlerinden ticaretlerine, ev düzenlemelerinden tatil kavramlarına, taşıdıkları zevklere, eğlence anlayışlarına, kârı hesaplama tarzlarına; İslam’ı anlama biçimlerinden tefsir ve meal anlayışlarına kadar her şeyde az veya çok protestanik bir mantık hüküm sürmektedir.”

Müslümanın dışında geliştiğini belirttiği modernleşmenin, içeriğindeki tüm kurum ve sistemleriyle Müslümanların kabul edemeyeceği bir yapıya sahip olduğunu belirten Yaşar (2007: 23), bu durumu kapitalizmin doğayı araçsallaştıran bakış açısıyla örneklendirmektedir. Doğanın bir emanet olarak algılanması gerektiğine yönelik Müslüman dünyasının sahip olduğu inanca karşın modernitenin doğayı insanlığa sunulmuş, istenildiği gibi harcanabilen bir meta olarak algıladığı, bu sebeple Müslüman bireyin bu zihniyeti kabul edemeyeceğini belirtmektedir.

Arslan (2009b: 45) İslam dünyasının 18. yüzyılın ikinci yarısından ama özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren Batı dünyasının etkisi altında olduğunu belirterek bu etkinin yalnızca askeri alanda değil aynı zamanda teknolojik, bilimsel, ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda da kendini gösterdiğini ifade etmiştir. Bu etkinin “adı modern olan yeni bir hayat ve zihniyet biçimi” olarak nüfuzunu ve kapsamını genişlettiğini belirten Arslan (2009b: 45), İslam dünyasının inanma ve yaşama biçimini, üretim ve tüketimini, mevcut toplumsal yapıları nitel bir dönüşüme uğratarak parçaladığını ardından onları kendi değer sistemlerine, yöntem ve araçlarına göre yeniden örgütlenme ve inşa edilmesine vesile olarak kendisinin bir parçası haline getirdiğini söylemiştir.

1980’li yıllardan itibaren uygulanan ekonomik politikalar, klasik liberalizme ait olan bireye Müslüman elbisesi giydiren yeni muhafazakârlığın doğuşuna da zemin hazırlamıştır. Arslan (2009a: 8), edinilen bu yeni kıyafetle Müslüman’ın, kapitalizmin öngördüğü bütün ilişki biçimlerini dinî bir terminoloji içinde okuma, anlamlandırma hatta yeniden üretme faaliyetine giriştiğini, bu girişimin de onu “iktisadiyat Müslümanı” haline getirdiğini belirtmektedir. Müslüman bireyin sosyal ilişkilerinde dışa vurduğu kimlik, üretimle olduğu kadar tüketimle de uyumlu “dindar birey” tavrı (Arslan, 2009a: 8), kapitalizmin beklentileri ile uyumlu çelişkili bir ilişki halini almıştır. Örneğin faiz ile ilgili dinin emirlerine uyma eğilimi gösteren Müslüman birey, yine bu emirlere uyduğu iddiası taşıyan kurumların üretmiş olduğu alternatif çözümlerle aslında eleştirilen kapitalist ilişkilerin sınırları içerisinde kalmak gibi ikircikli bir tutum benimsemektedir. Bununla birlikte faizin haramlığından kaçınabilmek adına katılım bankalarının önerdiği model ile faize bulaşmadığına yönelik inancı bulunan Müslüman, Arslan’ın (2009a: 9) aşağıda yer alan ifadesiyle adeta bir sörfçüye benzetilmektedir:

“Nesneleştirilmiş/maddileştirilmiş nefsin yarattığı, her şeyi çekici gösteren egemenlik alanı içinde yeni bir gerçeklik ve yeni bir hayat tanımı yapmak, çok daha mantıklı hale geliyor. Bu hayatın içindeki Müslüman, kapitalizmin tanımladığı ilişkiler ile bu ilişkilerin hasılası olan kâr ve zarar dalgalarına karşı; sözü edilen ‘mantıklı’ hayatın gerektirdiklerini karşılamak üzere giriştiği çabalarla sörf yapan usta bir sporcu durumuna gelmekte.”

Arslan (2009a: 10-12) yeni ekonomik düzende Müslümanın kendini yeniden anlamlandırıdığını, bunu da aslında karşı olduğunu söylediği sisteme alternatif olarak tüketim toplumunda üretilen nesnelere İslami formlar içinde sembolleştirmeye yeniden üretmek şeklinde bir üretim konsepti geliştirerek gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Bu yapılan ise yeni bir toplum modeli üretmek değil, aynı toplumun rengi “yeşil”e çalan simetrik bir yeniden inşadır.

4. YENİ ORTA SINIF MUHAFAZAKÂR’IN EVİ

“Gereklilik kapsamında göze çarpan mal tüketimi, yaşam, meskenler, mobilyalar, biblolar, gardıroplar ve yemekler gibi çok ayrıntılı ve abartılı büyüdü”

(Veblen, 1918: 65-66)

Modern mimar ve modern tasarım-sanat üzerine eğitim veren Bauhaus Tasarım Okulu’nun kurucusu Walter Gropius (1883-1969), eğitim programları ile ilgili şöyle bir açıklama yapmıştır: “Artık geçmişin giysilerini değil modern giysileri giyen modern insan, modern gündelik kullanım araçlarıyla donatılmış, kendisine ve zamanına uygun modern bir eve de ihtiyaç duymaktadır.” (Akış, 2019: 11). Modern insanın eve yönelik algısında da görüldüğü üzere araçsalcı bir bakış açısı hâkim olmaya başlamıştır.

Modern hayat ile birlikte moda, imaj yenileme, reklamcılık, tüketim, israf, lüks gibi kavramların bilgi literatürümüze ve sosyal hayatımıza girdiğini belirten Balcı (1996: 20), bu bağlamda örgütlenen

cilalanmış, gösterişli bir şekilde sokulan yeni hayat tarzının insanlara eziyetler ve masraflar yüklediği yönünde bir eleştiride bulunmuştur. Modernite ile birlikte tüketim kalıplarının değişime uğradığını ifade eden Bulaç (1989: 19):

“Modern toplumun öngördüğü modern çekirdek aile biçimi geliştikçe, konut ihtiyacı, dayanıklı tüketim mallarındaki tüketim oranları da o nispete arttı. Geleneksel aile de 10 kişiye bir bozdolabı yeterken, çekirdek aile de iki veya en çok dört kişiye ayrı bir bozdolabı, çamaşır makinası, ütü, elektrik süpürgesi, TV, radyo, teyp vb. pahalı araçlar gerekir oldu. Modern toplum, bu anlamda kendi özel yapılanması içinde kendini, tüketime dayalı yepyeni bir hayat tarzını üretip duruyor.”

Reklam ve pazarlamanın etkisi ile modern kent ve konut mimarisinin giderek önem kazanan tasarım süreci, kullanıcıların talepleri ile toplum içinde varlıklı ve farklı olduğunu gösterebilecekleri bir kanal olarak kullanılmaktadır. Yaşam tarzlarının, sosyo-ekonomik durumlarının, geleneklerinin ve kültürel değerlerinin de tasarım süreçlerine eklenmeye başladığı bu süreçte kişiler lüks eşyalar vasıtasıyla bir sınıf içerisinde yer alma gayesi gütmektedirler.

Arslan (2009b: 51-52), toplumda hâkim olan tüketim modelinin inşa biçimine Müslümanların eklenildiğini, bunu da modern dünyanın bütün metalarını İslami kavramlar ile yeniden tüketime hazır duruma getirerek gerçekleştirdiklerini belirtmektedir. Müslüman artık israf kavramını geleneksel olarak içerikte dönüştürmektedir ki bu ise tüketimi meşrulaştırmaktadır. Bu noktada İslamî reklamcılık azımsanmayacak bir kitleyi tüketici haline getirerek bu dönüşümün sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Arslan (2005: 10) günümüzde Müslümanların İslam’ı yaşanan toplumsal/maddi gerçekliğe uydurmak gibi bir çabaya giriştiklerini, her şeyi İslami bir kılıf içine alarak onu sahiplenmek istediklerini, yaşadıkları toplumsal gerçekliğin var olan birçok değerine uyum göstermeye çalıştıklarını bu çabayı da Kur’an ve sünneti değişime göre sürekli yorumlama çabası ile eşgüdümlü sürdürdüklerini belirtmektedir.

Üretmeyi, dünya malına sahip olmayı bu bağlamda Allah’ın nimetlerinden daha fazla yararlanmayı, Müslüman bireyi Allah’a daha fazla yaklaştıracak düşüncesini Cengil (2004: 37), “Ben mal sevgisini, Rabbimi anmak için istedim. ” (Sad, 32) ayeti ile pekiştirmiştir. Cengil (2004: 38) arzuların tatminine yönelik kullanılan nimetler içinde Müslüman bireyin varlık sorunu ve temsil ikilemi ile karşılaşacağını ama bu durumu da yine Müslüman kimliği ile aşabileceğini belirtmektedir. Gündelik hayattaki ihtiyaçların karşılanmasına yönelik bu nimetler kullanılabilirken aynı zamanda Allah’ın razı olacağı diğer yollar içinde kullanılabilirliğini belirten Cengil (2004: 37-38), önemli olanın bu nimetler karşısında bir sarhoşluk yaşanmaması olduğunu ifade eder.

Müslüman bireylerin içerisine düştüğü kimlik krizini ele alan Eker (2004: 43-44), bu durumu profanlaşma üzerinden şöyle aktarmaktadır:

“...Profanlaşma; kutsal bir değer için boşalıp kutsallığın gitmesi demektir. Özün kaybolup kabuğun kalmasıdır. Mesela; hayatımızda namaz var onu çıkarıp atmak sekülerleşme idi profanlaşma ise namaz hayatımızda devam ediyor ama içi boşalmış, kutsallığı gitmiş. Sadece bir takım hareketlerden oluşan birer alışkanlık olarak devam ediyor. Böyle bir namazın kişiye faydası yok, hayata yansımaları yok. Hayatı kuşatmayan, etkilemeyen bir namaz.”

Müslüman bireyin dünya malı ile kurmuş olduğu ilişkiyi eleştiren Arslan (2004: 62), tıpkı ötekiler diye tanımladığı bir gruba benzer bir şekilde Müslüman kişiliğin de eşya dünyası ile oldukça sahiplenici bir ilişkinin kurulduğundan yakınıyor. Burada önemli olanın sahip olmak veya olmamaktan ziyade, sahip olunan ve/veya sahip olmak için müthiş bir arzu ve çaba gösterilen “şey”lerle kurulan ilişkinin niteliğidir. Arslan (2004), Müslüman bireyin kendisine dayatılan kimliğe karşı iman ve amel tutarlılığı sergileyip, hayatını da bu tutarlılığın gölgesinde düzenlemesi gerektiğini salık verir.

Daha önce de belirtildiği gibi liberalleşme ile birlikte muhafazakâr kesimin dini yorumlama biçimi de değişime uğramıştır. Dinin yorumlanış biçiminde yaşanan bu dönüşüm haliyle belirli bir sermaye birikiminin de önünü açarak bu kesimin modern hayata dair algı ve pratiklerinde bir dönüşümün yaşanmasına vesile olmuştur. Konut bu değişim ve dönüşümden payını almış ve artık sembolik bir anlam yüklenmek suretiyle bireylerin sınıfsal kimlik ve statü kazanmalarının bir aracı haline gelmiştir. Çavuşoğlu (2011: 49), bu sürecin muhafazakâr kesimlerden azade olmadığını şöyle ifade etmiştir:

“Tüketim kültürünün dindar kesimlerce de benimsenmesinin ardından nasıl bir İslami gıda, giyim, eğlence gibi tüketim pazarları oluşmuş, markalar ortaya çıkmış ve bu ürünler tüketildikçe kimlik inşası ve meşruiyeti de mümkün olmuşsa, konut ve giderek kaliteli, lüks, pahalı konut da İslami bir metaya dönüşmüştür. Konutun yatırım ve kimlik inşa/temsil aracı olması

özelliğiyle yeni kapitalistleşen sınıfların da arzu nesnesi ve tüketim hayali haline gelmesi, bu kesimlerin talep ettiği ya da sahip olduğu ürüne kendi kültürel kod ve alışkanlıklarını kazımaları da şartıdır.”

Statünün temsilcisi olarak görülen konutların mimarisinde ise ülkemizde 1. ve 2. Ulusal Mimarlık Akımı'nın³ ardından görülen mimari yaklaşımlar modernizm ile klasisizm kavramları arasında kalmıştır. Klasik Osmanlı Mimarisi dokunuşları, Selçuklu motifleri ve oryantalist esintilerin yanı sıra teknolojinin getirdiği modern dokunuşların muhafazakâr konutlar içinde yer bulması eski ile yeninin harmanlanmasına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda özellikle modernitenin çeşitli yorum, bakış açısı ve olaylara göre değişim gösterebilecek bir kavram olması sebebiyle daha çok eklektik yapı ve tasarımların karşımıza çıktığı söylenebilir.

1+1 veya stüdyo dairelerinin inşasının tercih edilmediği, çok salonlu ve mutlaka mutfak diğer odalardan ayrı olduğu konut topluluklarında mahremiyet için kadın ve erkeklerin ayrı ayrı kullandıkları spor salonları, havuz veya saunalar bulunmaktadır. Kent merkezlerinden uzak inşa edilen bu yapılar genel itibarı ile denize bakan cephelerde veya orman içinde konumlandırılmış ve böylelikle mahremiyet ile kendileri gibi aynı sınıf topluluğu içinde yaşamak hedeflenmiştir. Örneğin İstanbul'daki Başakşehir Konutları gibi muhafazakârlara yönelik konut projelerinde yeni bir sınıfsal bilincin ideolojik unsurları olarak dindarlığın, Müslümanlığın ön plana çıkartıldığını dile getiren Çavdar (2015), burada yaşayan insanlarla yapmış olduğu görüşmelerden elde ettiği temel bulgu birbirine benzer yaşam tarzlarının birarada olma arzusu olduğudur. Buradaki benzerlik yukarıda da belirtildiği gibi dindarlık ve Müslümanlık kimliği bağlamındadır. Çavdar (2015: 157), Başakşehir'in tercih edilme nedenini sorguladığı bir görüşmesinde almış olduğu “sınıf atlamak için” cevabı karşısında oldukça şaşırda da, yeni muhafazakârlar, konut piyasasının kendilerine sunduğu “çalgın kalabalıktan uzak⁴”, güvenli ve aynı sınıfsal konumu paylaştıkları insanlarla birarada yaşama imkanını barındıran bu konut alanlarını, aynı zamanda bir statü göstergesi olarak tercih etmektedirler.

Birbirine benzer yaşam tarzları olan insanlarla birarada yaşama isteğinin bir tezahürü olan Başakşehir'de, Özet'in (2019: 254) gerçekleştirdiği bir görüşme bu durumu özetliyor:

“Aslında Başakşehir'i İstanbul'un diğer semtlerinden ayıran yönleri önemlidir. Mesela Bakırköy'den farklı. Bakırköy'e gittiğinizde bir muhafazakâr olarak sokakta dolaştığımızda hakikaten çok sıkıntılı şeyler görebilirsiniz. Açık saçık insanlar. Kılık kıyafet noktasında sizi rahatsız eden görüntüler... Biz de ‘Çocuklarımız böyle bir ortamda büyümesin, kendi iklimimizde büyüsün,’ diye hep düşündük. Başakşehir'de bu iklim daha rahat olduğu için taşınmayı uygun bulduk.”

Bir diğer görüşmesinde Özet (2019: 259) Başakşehir'in tercih nedenini şöyle aktarır:

“Dindar ve muhafazakâr kesim Başakşehir'de oturmayı tercih ediyor. Çünkü sokağa çıktığında hep kendisi gibi düşünen, kendisi gibi giyinen ve kendisi gibi yaşayan insanlarla karşı karşıya... Normalde ben de gençliğimde Ataköy'de oturdum... Uzun yıllar orada yaşadık... Ama biz orada kendimizi hep yabancı hissettik. Başakşehir'de ise hiç yabancı hissetmezsiniz.”

Başakşehir'e taşınmanın psikolojik bir rahatlığı beraberinde getirdiği bir görüşmecinin sözlerini Özet (2019: 271) şöyle aktarmaktadır:

“Şimdi ekonomik geliri belli bir düzeye gelen insanlar, daha önce aynı düzeydeki çevresinden sıyrılıp yükselince, orada bir çekememezlik olur. Ben açıkça söyleyeyim, Range Rover Cip kullanan birisiyim. Ama eşime-dostuma, akrabalarımın giderken başka bir arabayla gidiyorum. Yani eşimin arabasıyla gidiyorum. Neden? Çünkü bundan rahatsız olabilirler: ‘Nedir bu? Yedi yüz bin liralık arabayla geliyor. Hava mı atıyor bize?’ şeklinde düşünebilirler. Eğer o gün kendi arabamla evlerimin önüne çekmiyorum. Birkaç sokak öteye, uzak bir yere çekiyorum. Çünkü rahatsız oluyor insanlar. Dolayısıyla daha önce birlikte yaşadığınız insanlarla aranızdaki sosyal-ekonomik mesafe açıldığı zaman, birlikte yaşama imkânı da ortadan kalkabiliyor...”

Yine bir başka görüşmecinin düşüncelerini şöyle aktarmaktadır Özet (2019: 272):

“... Şimdi Osmanlı döneminde yaşamıyoruz. O zamanlar paşası da fakiri de aynı semtteydi. Ama orada bir şey daha vardı: İnsanlar paşa da olsa fakir de olsa aynı yemeği yiyorlardı. Aynı şeyi giyiyordu. Şimdi şartlar çok değişti. Artık insanlar, yaşam biçimlerinde kendi zenginliklerini dışa hissettirmek istiyorlar. Böyle bir noktaya geldik. Eviyle, arabasıyla, cep telefonu, taktığı kravatla, giydiği ayakkabıyla bunu hissettirmek istiyor. Ha bu sadece Müslümanların bir sorunu değil. Bütün dünyanın sorunu ve kapitalist sistemin dünyayı getirdiği noktadır. Şimdi siz, ‘Müslümanlar neden bu noktalara geldi?’ diyebilirsiniz. Ama bu, Müslümanların değil, dünyanın sorunu.”

³ Dönemin özellikleri ile ilgili bkz. Aslanoğlu (1985).

⁴ Rıfat N. Bali'nin (2011) özellikle büyük şehirlerde nüfusun yoğunlaşması üzerine güvenli sitelere yönelen insanların temel saikinin bu olduğuna yönelik yapmış olduğu bir tanımdır.

Muhafazakâr sermayenin kapitalist sistemle bütünleşmeye başladığı 1990’lardan sonra kentsel mekân da bu sermayenin yeni yatırım alanlarından biri olmaya başlamıştır. Başakşehir Konutları böylesi bir muhafazakâr sermayenin (Kalyon ve Albayraklar) büyüme alanlarından biri olmuştur. Muhafazakâr sermayenin Başakşehir’e kazandırdığı konut tipi ise yüksek katlı ve bahçeli/villa tipi evler olmuştur. Böylelikle Başakşehir lüks ve seçkin bir yaşama doğru evrilmeye başlamıştır (Özet, 2019: 220). Yapıların yüksek katlı veya bahçeli olarak seçilmesi kullanıcıların rahat hareket etmeleri, yüksek katlarda oturmanın verdiği psikolojik tatminlerin, kalabalıktan izole ve korunaklı yapılar içinde ikamet etme isteklerinin göstergesidir. Daha önce alt-orta sınıfa yönelik sosyal konut projelerine ev sahipliği yapan Başakşehir’de yaşanan bu fiziki dönüşüm aslında muhafazakâr kesimin yaşam tarzında yaşanan dönüşümü yansıtmaktadır.

Tıpkı Ankara’da Öz Elif, Konya’da Selçuk Siteleri gibi muhafazakâr kesime yönelik konut projelerinden biri olan Başakşehir Konutları’nda gözlemlenen konutlar aslında İslami prensiplerle hiç de uyumlu olmayan konutlardır. İslam Ansiklopedisi’nde Bozkurt (1995: 504) tarafından yapılan “ev” sözcüğünün tanımı ile yeni muhafazakârın evi arasındaki çelişkiler dikkat çekicidir:

“Hz. Ömer, portatif saz evden taştan yapılmış evlere geçişte kendisine danışan Kûfeliler’e, ‘Taştan evler yapın. Fakat kimseye üç odadan fazlasına ruhsat verilmesin ve binaları da yüksek yapmayın. Sünnetten ayrılmazsanız iki cihan mutluluğu sizin olur’ diye cevap göndermiş ve sünnete uygun evi ‘israfa yaklaştırmayacak, itidalden uzaklaştırmayacak kadar’ şeklinde izah etmiştir.”

Çavdar (2017: 122) çoğunlukla muhafazakârların yaşadığı Başakşehir’de katıldığı bir tilavet toplantısında, toplantıya katılanların yüksek binaları kıyamet alameti olarak görmelerini belirtmeleri üzerine mevcut evlerinin de böylesi bir yapılanmada olduğunu söylediğini ve bu karşı çıkışının, “kıyametten kaçınılamayacağı” şeklinde savuşturulduğunu ifade etmiştir. Üstelik evlerle ilgili yapılan “gösteriş” eksenli tartışmada toplantıya katılanların “Müslüman’ın görevi iyi giyinmek, iyi yerlerde yaşamak, zenginliğini göstermek”, “Müslüman, topluma örnek olmalı, bu şekilde herkesi Allah’ın yoluna özendirmeli” şeklindeki argümanları, dindarlık ile serbest piyasa ekonomisi arasındaki uzlaşmayı yansıtmaktadır.

Konutta yaşanan bu dönüşümün dinî argümanlar öne sürmek suretiyle meşrulaştırılmaya çalışıldığını belirten Çavdar (2015: 159), gerçekleştirmiş olduğu bir başka görüşmesinde de benzer ifadelerle karşılaşmıştır:

“Müslüman en iyi kıyafetleri giymeli, en iyi arabalara binmeli, en iyi yerlerde yaşamalı ki, Allah’ın ona inananları nasıl ödüllendirdiği farkedilsin.”

Çavdar (2015: 158), daha önce Fatih’te yaşayıp sonra Başakşehir’e taşınan bir kişinin, Fatih’te sahip olduğu Mercedes marka araba ile mahallenin yaşlıları tarafından hoş karşılanılmayıp dışlandığını bu sebeple önce CHP’li komşularının bol olduğunu belirttiği Bahçelievler’e taşındığını ama orada bu kez eşinin başörtüsü nedeniyle dışlandıklarını en nihayetinde de kendileri gibi dindar olanların bol olduğu Başakşehir’e taşındığını ve buradan memnun olduğunu belirttiği bir görüşmeyi bizlere aktarmıştır. Çavdar (2015) bu kişinin yaşadıklarını, dindarlığın hem yoksullukla hem de geleneksel mahallenin tevazuuyla eşdeğer tuttuğu türden bir dindarlık anlayışından *kopuşu* ve aynı zamanda 1990’lar sonrası serbest piyasa mekanizmasına eklenen dindarlığın hem bir tüketim hem de bir iş modeli olarak yeni sistemle *uyumu* olmak üzere ikili bir içeriğe sahip olduğunu belirtmektedir.

Konuta yönelik muhafazakâr kesimin talepleri çoğunlukla gelenekselin modernlikle iç içe geçtiği nüansları kapsamaktadır. Çavuşoğlu’nun (2011: 49) Konya’da bir müteahhit ile gerçekleştirdiği görüşmesinde müteahhittin kişisel deneyimleri bu durumu kanıtlar niteliktedir:

“Görüşmecisi, dindar tüketicinin bu lüks villada yaptığı ilk müdahalenin ise düşünülmeden kibleye yönelik olarak tasarlanmış alafranga tuvaleti alaturka olanla değiştirirken daha münasip bir açığa yönlendirmek olduğunu ifade ediyor. Dindar kesime yönelik başka projelerde de haremlik-selamlık uygulamasına olanak verecek şekilde tasarlanmış konutların olduğu, konut bu şekilde tasarlanmamışsa da en azından mutfakta hazırlanan yemekleri selamlık bölümüne iletebilecek servis pencereleri eklemek gibi müdahalelerin kullanıcı tarafından yapıldığı söylenebilir.”

Finkelstein (akt. Bennett, 2013: 155), moda olan dış görünüşlerin gündelik hayatta kişilerin karakterinin, ekonomik başarısının, eğitim durumunun bir dışavurumu olarak yorumlandığını dile getirmektedir. Buradan hareketle modanın aynı zamanda kişilerin kimliklerinin, inanç biçimlerinin de bir dışavurumu olarak yorumlandığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla moda bu bağlamda dış bakışı bilgilendirmek gibi bir amaca hizmet etmektedir. Moda insanlara bir imaj ve yaşam tarzı sunmaktadır. Dolayısıyla

kişilerin neyi nasıl kullandığı onların ulaşmak istediği yaşam tarzı ve imaj ile yakından ilişkilidir. Bu sebeptendir ki mimari yapıların tasarımlarında moda ve modern kavramı kullanıcıların dış dünyaya yansıttıkları psikolojik, siyasal ve sosyo-ekonomik yansımalarını göstermektedir.

Yüksek mimar Nimet Akbıyık Osmalı (2013), mimarlık deneyimlerini ele aldığı köşe yazısında muhafazakârların çoğunlukla tek salonlu veya Amerikan mutfaklı evlerde, yaşam tarzlarına uygun evler olmadığı gerekçesiyle, yaşamayı tercih etmediklerini belirtmiştir. Bunun temel nedeni ise muhafazakârların gereken durumlarda salondan ayrı bir oda şekli olan oturma odasını kullanmak istemeleridir.

Cepheler ve plan yerleşimi kadar iç mekân tasarımının da oldukça ön planda ve önemli olduğu evlerde modern ve klasik kimlik ikilemine uygun mimari üslup referansları bulunmaktadır. Osmanlı veya Selçuklu gibi çeşitli İslam devletlerinin kemer biçimleri, motifleri, mukarnaslı başlıklar, klasik Osmanlı konsolları, oryantalist ve eklektik üslupların mimari repertuarına ait referanslar muhafazakâr evlerinde yapıların temel mimari öğeleri arasında yerlerini almışlardır. Kullanıcıların hem çağın modern gelişmelerine uzak kalmama hem de klasik mimariden uzaklaşmama çabaları ile ortaya çıkan eklektik unsurlar modern bir ev yaratma çabası içerisinde kullanılan varak, avangard mobilyalar, özel tasarım aydınlatma ürünleri, işlemeli duvar ve tavanlar ile ağır perdeler gibi malzemelerde kendini göstermektedir.

İslami burjuvanın mimarı olarak ünlendiği belirtilen Mimar Şafak Çak ile yapılan bir röportajda, mimarın dekorasyonunu gerçekleştirdiği bir evin görselini paylaşması üzerine eve dair detayları paylaşan Ergü (17.05.2009) bu gözlemi şu sözlerle ifade etmektedir:

“Ev diyemeyeceğim, villa mı saray yavrusu mu desem daha iyi anlatır tam bilemiyorum, varaklar, aynalar, pırıltılar... Evde tahtlar var. ‘Fatih Sultan Mehmet’in tahtından esinlendik’ diyor Çak. Tam 8 taht konmuş eve. Evin manzarasından Tarabya tarafında olduğunu saptıyorum. Şafak Çak yalanlamıyor. Evin içine yerleştirilen plazma ekranlardan 24 saat Boğaz manzarası izleniyor. Mimler hayli şatafatlı. Yani mimer de var evde. Zaten evin her köşesi şatafatlı. Swarovski taşın girmediği nokta yok, tuvaletler bile taşlı. Napolyon’un at üzerindeki görüntüsünü çağrıştıran tablo dikkatimizi çekiyor ama resimdeki Napolyon değilmiş! Bu evin sahibinin ilginç zevklerinin de olduğunu fotoğraflardan çıkarıyoruz. Taht benzeri koltuğun hemen yanında bir müzik sistemi ve sahnecek var. Bu evin sahibi dilerse İbrahim Tatlıses’i, dilerse de Sibel Can’ı evinde konsere çağırırmış. Kişiyi özel konser! Şafak Çak, ezcümle şöyle diyor: “İstanbul’da böyle bir hayat var. Biz bu kesime uzun süre zenci muamelesi yaptık, onların da bir zevki var.”

Yeni muhafazakârın evinin şatafatı ile İslâmî prensipler arasındaki uyumsuzluğu İslam Ansiklopedisi’nde Bozkurt (1995: 505) tarafından yapılan “ev” tanımında görmek mümkündür:

“Evlerin süslenmesi ve döşenmesinde de İslâmî prensiplerin etkili olduğu muhakkaktır. İç dekorasyonda sadelik esas alınmıştır. Hz. Peygamber’in evindeki dokuz oda da son derece basit ve sade eşya ile döşenmişti; bunlar genelde bir sedir, bir yaygı ve bazı kap kacaktan ibaretti. Resûl-i Ekrem, namaz kılariken üzerinde insanın dikkatini çeken resimler bulunan bir perdenin asılmasını hoş görmemişti. Müslümanlar maddî imkânlarla kavuşunca evlerini süslemeye başlamışlar, fakat Hz. Peygamber’in resimle ilgili hadislerini göz önünde tutarak tezyinata daha çok sembolik figür ve geometrik motiflere yer verip özellikle yabancı kültürlerle ait resim ve sembollerden kaçınmışlardır.”

Haremlik-selamlığın da bulunduğu ve şatafatın bolca kullanıldığı -parke taşlarda, lavabolarda, musluklarda hatta tuvaletlerde dahi kullanılan swarovski taşlar- bu evlerde yaşayan muhafazakâr kesime yönelik Mimar Şafak Çak (Ergü, 17.05.2009) zenci benzetmesi yapmıştır. Kendisi her ne kadar Afro-Amerikalıların maruz kaldığı ikinci sınıf vatandaş muamelesine benzer bir muamelenin muhafazakâr kesime de yapıldığını iddia etse de aslında günümüzde her iki kesimin benzeştikleri noktanın tüketim biçimleri olduğunu söylemek daha mümkün görünmektedir. Özellikle gösterişçi tüketimin yoğun biçimde yaşandığı bu iki kesim şatafatı ve gösterişi somut olarak hem bedenlerinde hem de yaşadıkları mekânlarda yansıma eğilimi gösterirler.

Bir başka dergide vermiş olduğu röportajında evdeki kadınlarla bir erkek olarak çoğunlukla kendisinin değil beraber çalıştığı kız kardeşinin görüşüğünü belirten Çak (“Muhafazakâr Burjuvamızın..., 07.11.2008), haremlik-selamlık uygulamasına yoğun olarak başvuru olan bu evlerde, evin dekorasyonu boyunca kadınlarla hiç karşılaşmadığını belirtmekte ve sözlerine şöyle devam etmektedir:

“Bu konuda ritüelleri çok iyi öğrendim. Bu konuda en büyük iş, benimle beraber çalışan ablam Başak’a düşüyor. O türbanlı müşterilerimizle öylesine içli dışlı ki hemen hemen tüm davetlerine katılıp, bir ev projesinde başından sonuna kadar onlarla yaşıyor. Kendi aralarındaki davetlerde sosyete dergilerinde bile göremeyeceğimiz elbiselerle şıklık yarışi içinde olduklarını ve herkesten daha çok modayı takip edip trendlere uyum sağladıklarını biliyorum. Beyleri ile ben muhatap oluyorum.”

Muhafazakâr ideolojinin gündelik hayatı kurgulayış biçimini güzellik, moda, sağlık, tatil biçimleri, mekân örgütlenmeleri üzerinden ele alan Yücebaş (2012) , bu amaçla 2011 yılında yayın hayatına başlayan ve muhafazakâr kesime hitap eden Âlâ Dergisi’ni incelemiştir. Muhafazakârların kapitalist yaşam tarzı ile kurmuş oldukları bağın mekâna ilişkin göstergelerde karşılık bulduğunu belirten Yücebaş (2012: 76), mekânın gelenek ve geleceğin birarada bulunduğu öge ve düzenlemelerle oluşturulduğunu ifade etmektedir.

Muhafazakâr kesimin yeni tüketim biçimleriyle kurmuş olduğu ilişkileri çeşitli açılardan ele alan Yücebaş (2012: 74) ev içi dekorasyonda da bu ilişki biçiminin modern ve gelenekselin birlikteliğine dayandığını belirtmiştir.

Fotoğraf 1: Âlâ Dergisi’nde Yer Alan Ev Dekorasyonu

Kaynak: Âlâ Dergisi, Haziran 2012:164

Âlâ Dergisi’nde yer alan bir ev dekorasyonuna ait olan yukarıdaki fotoğraf şöyle sunulmuştur (Yücebaş, 2012: 75):

“Mevcut kanepeler cila ve kaplamasıyla birlikte formu değiştirilerek yeni bir hale getirildi. Kalabalık misafirleri ağırlayabilecek koltuklar yerleştirildi. Tüm radyatörler giydirilerek, duvar diplerine gömüldü. Salona hakim olan açık toprak tonları, buz mavi düz ve çiçekli ipek kumaşlarla dengelendi.”

Yücebaş (2012: 75), salonun kalabalık misafirleri ağırlayabilecek şekilde dizayn edilmesinin gerekçesi olarak muhafazakâr hayat biçimlerinde cemaatvari ilişkilerin dayandığı toplumsal ilişkilerin fazlalığını görmektedir. Dolayısıyla bu gibi evlerin çekirdek ailelerin yaşayabileceği modern ev formunun işlevsel sadeliğinden uzak olduğunu belirtmektedir.

Yücebaş (2012: 67), muhafazakârların israf ile arasındaki ince çizgiden hareketle tüketim konusuna yaklaşımlarını aşabilmek için bir meşruiyet zemini aradıklarını ve bunu şu şekilde aştıklarını belirtmiştir:

“Muhafazakârlar için tüketimin meşruluğu yani çelişkinin aşılması, tüketilenlerin muhafazakâr veya İslami değerlere uyumluluğu veya onu temsil etmesiyle sağlanmaktadır. Diğer bir ifade ile muhafazakâr gündelik yaşam biçimlerinin gelenekten aktarılan ve atalardan öğrenilen birincil uygulaması, metaların bu yöndeki bir değerler sisteminin taşıyıcısı olarak konumlanmasıyla ikincilleştirilir. Ancak böylece geleneğin aktarımı dolaysız olmaktan çıkıp, metalar evreninin sorumluluğuna taşınarak göstergesel bir nitelik kazanmıştır. Artık muhafazakârlık ve savunusunu üstlendiği gelenek, metanın kendisinde mevcuttur. Böylece gündelik yaşamı biçimlendiren kültürel yapıya eklenmekte herhangi bir sorun kalmamaktadır.”

Tüm bu örnekler aslında muhafazakârların verdikleri ile yaydıkları izlenim arasındaki uyumsuzluğu yansıtır niteliktedir. Goffman (2004: 16-18), kişilerin kendilerini birbirinden farklı iki tür işaretleşme faaliyeti içeren şekilde ifade ettiklerini belirtir: Verdikleri izlenim ve yaydıkları izlenim. İlki sözlü simgeler ile bunların yerine geçen şeyleri içerirken ikincisi sözsüz ve bağlamsal olan eylemleri içerir. Yukarıdaki alıntılarda muhafazakâr modern evler ile ilgili sahiplerinin söz ve eylemleri arasındaki farklılıklar bu izlenimler arasındaki çelişkiyi bizlere aktarmaktadır. Yayılan izlenim çoğu zaman bilinçsiz olurken kimi zaman da bilinçli ve kasıtlı eylemlerin sonucu da olabilmektedir. Kimi zaman kişiler içerisinde buldukları toplumsal grubun tepkisini almamak adına bir izlenim yaymaya

çalışmaktadırlar ki bu da yine yukarıdaki modern evlerin muhafazakâr öğelerle dekore ettirilmesi durumunu açıklamaktadır.

SONUÇ

Ev, her tarihsel dönemde insan için vazgeçilmez bir öğe olmuştur. “Başını sokacak bir çatı” diye tanımlanabilen ev artık bu karşılığının oldukça üstünde bir anlama kavuşmuştur. Artık insanlar başını sokacak bir çatı arayışından ziyade toplum nezdinde kabul edilebilirliğini sağlayacak bir ev arayışına girmişlerdir. Evin bireyler açısından yaşadığı bu değişiklik, onu kullanım değerinden sıyrılıp değişim değerini ön plana çıkararak bir sürecin belirleyiciliğinde gerçekleşmiştir. Kullanım değeri yerine değişim değeri ön plana çıkan evde yaşanan bu değişiklik toplumsal sınıflar arasında da yansımaya bulmuştur. Artık bir statü yarışması haline gelen ev, bulunduğu bölge, fiziksel nitelikleri, oda sayısı, mobilyaları gibi faktörlerle kişilerin dahil olduğu toplumsal sınıfı göstermesi bakımından bir araç haline almıştır.

Bireyler kazandıklarından çok harcadıklarıyla var olmaya çalışmaktadırlar. Banka kredileri, taksitli alışverişler gibi imkanların yaygınlaşması tüketimi *çilginlik* boyutuna ulaştırmıştır. Medya başta olmak üzere iletişim araçlarının öncülüğünde gelişen moda ve trendler artık eve kadar girmiştir. Evdeki beyaz eşyalardan, salon takımlarına, oturma odasından perdeler kadar hızlı bir değişim içinde olan modaya uyma kaygısı toplumsal sınıfları etkisi altına almaktadır. Ev artık sembolik ihtiyaçları karşılayan bir araç olarak bireylerin yaşam tarzını sergileyen göstergeler ve semboller üzerinden oluşan, diğer bireylere de buldukları toplumsal sınıf ile ilgili mesajlar veren bir nesne olmuştur. Ev açısından yaşanan bu değişim ve dönüşüm hemen hemen tüm toplumsal sınıfları etkisi altına almıştır. Türkiye’de 1980’li yıllar itibarıyla iktisadi hayatta görünür olmaya başlayan muhafazakâr kesim açısından ise eve yönelik böylesi bir bakış açısının etkisi altına girilmesiyle birlikte çelişkili bir durum ortaya çıkmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi muhafazakâr kesimin “bir lokma, bir hırka” düşüncesi, artan ekonomik sermayeye koşut olarak dönüşüme uğramış ve çilgin tüketimin paydaşı olmalarına yol açmıştır.

Bu çalışma kapsamında yapılan literatür taramasından elde edilen verilerden de görüldüğü üzere, muhafazakâr kesimin tüketimci kapitalizm ile kurmuş olduğu ilişkiler neticesinde gündelik hayatları ve bu hayata içkin pratikleri değişime ve dönüşüme uğramıştır. Gündelik hayatın tamamına sirayet eden bu dönüşümün somut göstergelerinden biridir ev. Evin kent mekânı içerisindeki konumundan sahip olduğu fiziksel özelliklere ve dekorasyonuna kadar, muhafazakârlar da moderniteyle kendi kültürel değerlerinin de eklemlendiği eklektik ve çelişkili bir birliktelik içerisine girmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Akış, T. (2019). 100. Yılında Bauhaus’tan Kalan Niyet. *Mimarlık Dergisi*, 56 (410), 11-15.
- Alver, K. (2010). *Steril Hayatlar*, Ankara: Hece Yayınları, 2. Baskı.
- Arslan, A. (2004). Yaşadığımız Kimlik Değil, Kişilik Krizidir. *Özgün İrade*, 1 (2), 60-62.
- Arslan, A. (2005). Değişim/Protestanlaşma: Doya Doya Kazanmak ve Doya Doya Yaşamak. *Bilge Adam*, 3 (9-10), 10-15.
- Arslan, A. (2009a). Değişim, Haz, ve Özgürlüğü Tüketimin Dünyasında Aramak -I-. *Bilge Adamlar*, 7 (23-24), 5-28.
- Arslan, A. (2009b). Seküler Dünyada Müslümanlar. *İktibas*, (371), 45-52.
- Aslanoğlu, İ. (1985). Birinci ve İkinci Mimarlık Akımı Üzerine Düşünceler. *Mimaride Türk Milli Üslubu Semineri (11-12 Haziran 1984) Bildiriler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 41-51.
- Balcı, M. (1996). Modernizmin Dayatmaları Üzerine. *Kalem ve Onur*, 4 (10), 19-20.
- Bali, R. N. (2011). *Tarz-ı Hayat’tan Life Style’a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Batur, A. (1978). Toplu Konutun Tarihsel Gelişimi ve İki Örnek. *Mimarlık Dergisi*, 16 (3), 22-24.
- Bauman, Z. (1996). *Yasakoyucular ile Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine*, (Çev.) Kemal Atakay, İstanbul: Metis Yayınları.
- Bennett, A. (2013). *Kültür ve Gündelik Hayat*, (Çev.) Nagehan Tokdoğan vd., Ankara: Phoenix Yayınları.
- Bozkurt, N. (1995). Ev. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 11, 502-507.
- Bulaç, A. (1989). Modernizm. *Kitap Dergisi*, (25), 17-21.
- Cengil, N. (2004). Müslüman Dünya’nın Varlık Sorunu. *Özgün İrade*, 1 (2), 36-38.

- Corbusier, L. (2015). *Bir Mimarlığa Doğru*, (Çev.) Serpil Merzi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çavdar, A. (2015). Orta Sınıfın Evi, Ayşe Çavdar, Pelin Tan (Ed.), *İstanbul: Müstesna Şehrin İstisna Hali (s. 149-164)*, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Çavdar, A. (2017). Görünür Fanteziler: Büyüklük Kimde Kalsın?, Tanıl Bora (Ed.), *İnşaat Ya Resulullah (s. 113-130)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çavuşoğlu, E. (2011). İslamcı Neo-liberalizmde İnşaat Fetişi ve Mülkiyet Üzerindeki Simgesel Hale. *Birikim*, (270), 40-51.
- Çavuşoğlu, E. (2014). *Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çıkış, Ş. ve Ek, F. İ. (2009). *Konutta Lüks Kavramının İmgesel Dönüşümü: İzmir Kent Merkezinde Çok Katlı Lüks Konutlar*, Erişim Tarihi Eylül 11, 2021, <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=362&RecID=2152>.
- Doğan, A. E. (2006). Siyasal Yansımalarıyla İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci. *Mülkiye Dergisi*, 30 (252), 47-68.
- Durak, Y. (2012). Dindar-Muhafazakâr Burjuvazi ve ‘Yukarıdan’ Dindarlık. *Birikim*, (278-279), 46-54.
- Eğilmez, V. (1996). Değişim. *Kalem ve Onur*, 4 (10), 29.
- Eker, H. (2004). Kimlik Krizi İman Krizidir. *Özgün İrade*, 1 (2), 40-44.
- Erder, S. (1999). Göç, Yerleşme ve Çok Kültürel Tanışma. *Birikim*, (123), 68-75.
- Ergu, E. (17.05.2009). *İslami Burjuvazinin Ev Halleri*, Erişim Tarihi Mart 13, 2020, <https://yenidenergenekon.com/131-islami-burjuvanin-ev-halleri/>.
- Giddens, A. (2014). *Modernite ve Bireysel-Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, (Çev.) Ümit Tatlıcan, İstanbul: Say Yayınları.
- Goffman, E. (2004). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*, (Çev.) Barış Cezar, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Harvey, D. (2003). *Postmodernliğin Durumu*, (Çev.) Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları.
- Kılıç, S. (1996). Modernitenin Ağır Faturası. *Kalem ve Onur*, 4 (10), 3-5.
- Kıray, M. (2007). *Kentleşme Yazıları*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 3. Baskı.
- Kurultay, A. B. ve Peksevgen, B. (2012). Markalı Güvenlikli Site Reklamlarında Türk Orta Sınıf Hayali. *İdealkent*, (6), 190-207.
- Mallet, S. (2004). Understanding Home: A Critical Review of The Literature. *The Sociological Review*, (52), 62-89.
- “Muhafazakâr Burjuvazinin Yeni Evi”. 07.11.2008. *Timeturk*, Erişim Tarihi Mart 13, 2020, <https://www.timeturk.com/tr/2008/11/07/muhafazakar-burjuvazinin-yeni-evi.html>.
- Mumyalmaz, A. (2014). Elitlerin Yeni Yüzü, İslami Burjuvazi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (27), 367-382.
- Navaro-Yaşın, Y. (2005). Kimlik Piyasası: Metalar, İslamcılık, Laiklik, Deniz Kandiyoti, Ayşe Saktanber (Der.), *Kültür Fragmanları: Türkiye’de Gündelik Hayat (s. 229-258)*, Metis Yayınları, İstanbul.
- “New York Times’tan Âlâ dergisi yorumu”, 30.03.2012. *Sabah*, Erişim Tarihi Eylül 15, 2020.
- Osma, N. A. (2013). *Muhafazakâr Aileler İçin Uygun Konut Tipi Nasıl Olmalı*, Erişim Tarihi Mart 13, 2021, <http://www.yesiltopuklar.com/muhafazakar-aileler-icin-uygun-konut-tipi-nasil-olmalı.html>.
- Öncü, A. (1999). İdealinizdeki Ev Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul’a Ulaştı. *Birikim*, (123), 26-34.
- Özçetin, B. (2016). Popüler Kültür, Din ve Sekülerlik: Tayfun Atay’la Söyleşi. *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 3 (1), 5-20.
- Özet, İ. (2019). *Fatih Başakşehir: Muhafazakâr Mahallede İktidar ve Dönüşen Habitus*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şen, B. (2007). İstanbul’da Konut Sorununun Çözüm Önerileri Neden Radikal Olmalıdır?. *İstanbul Kent Sempozyumu*, TMMOB İstanbul İl Koordinasyon Kurulu, 285-295.
- Saktanber, A. (2005). Bir Orta Sınıf Ethos’unun ve Onun Gündelik Pratiğinin Oluşumu: Kentsel Türkiye’de İslam’ın Yeniden Canlanması. *Mekân, Kültür, İktidar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 193-214.
- Tekeli, İ. (1995). Yetmiş Yıl İçinde Türkiye’nin Konut Sorununa Nasıl Çözüm Arandı. *Konut Araştırmalar Sempozyumu*, T.C. Toplu Konut İdaresi Başkanlığı.
- Veblen, T. (1918). *The Theory of the Leisure Class*, New York: B. W. Huebsch.
- Yanardağ, A. F. ve Yalçın, İ. (1989). İlerleme ya da Çürüme. *Kitap Dergisi*, (25) 6-11.
- Yasak, Ü. (2012). Zamansal ve Mekânsal Bir Süreç Olarak Ev, Köksal Alver (Der.), *Kent Sosyolojisi (s. 635-645)*, Hece Yayınları, Ankara.
- Yaşar, K. (2007). Modernizm. *Kalem*, (6), 20-23.
- Yücebaş, S. (2012). Türkiye’de Muhafazakârlığın Gündelik Yaşam Estetiği. *İnsanbilim Dergisi*, 1 (2), 62-80.

JIMEP

Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives

Gönderiliş Tarihi: 17/09/2021
Kabul Tarihi: 09/11/2021
ORCID 0000-0003-0794-0225
ORCID 0000-0002-8769-5647

KADIN YOKSULLUĞU VE KADIN YOKSULLUĞUNUN KENTTEKİ YANSIMALARI: TOKAT İLİ ÖRNEĞİ

Yavuz ACUNGİL¹
Büşra EROL²

ÖZ

1980 sonrası süreçte dünyaya hızla hâkim olan küreselleşme ile bir yandan toplumların refah koşulları ve zenginlikleri artarken diğer yandan yoksulluk mefhumu kendisini daha da derinleştirerek varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Hâkim algının aksine yoksulluğun bir cinsiyetinin olmadığı düşünülse de yoksulluk kadınlara mündemiç bir durum olarak toplumun her alanında varlık göstermesi yapılan uluslararası çalışmalarla da kanıtlanmış bir gerçektir. Kadınlar açısından eğitim olanaklarından yararlanamama ya da düşük eğitim seviyesi, ataerkil sistemin kadınlara biçtiği toplumsal roller, işgücü piyasasına sınırlı katılımı gibi pek çok nedenden kaynaklı kadınlar yoksulluğu deneyimleyen figüranlar olarak toplumsal hayattan ya dışlanmakta ya da kötü şartlar altında mücadele vermektedir. Bu çalışma Tokat kent merkezinde yaşayan kadınların yoksulluğa bakış açılarını ve nasıl deneyimlediklerini ortaya çıkarmak, kadının yoksul olmasında yatan temel etkenin ne olduğunu izah edebilmek amacıyla yapılmıştır. Bu maksatla Tokat kent merkezinde yaşayan 375 kadın ile anket çalışması yürütülmüştür. Elde edilen bulgularda kadınların eğitim seviyesi düştükçe işgücü piyasasında daha az yer almakta olduğu ve yine eğitim seviyesinin düşüklüğüne bağlı olarak gelir seviyelerinin daha az olduğu, hane içi kararlarda söz sahibi olmada geri planda kaldıkları ve eğitim seviyesi yüksek olan kadınlara göre daha çok şiddete maruz kaldıkları tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Yoksulluk, Kadın Yoksulluğu, Tokat.

Jel Kodu: A13, H31, R21

WOMEN'S POVERTY AND ITS REFLECTIONS OF WOMEN'S POVERTY IN THE CITY: EXAMPLE OF TOKAT PROVINCE

ABSTRACT

With the globalization rapidly dominating the world in the post-1980 period, while the prosperity conditions and wealth of societies increase, the concept of poverty continues to exist by deepening itself even more. Contrary to the dominating perception, although it is thought that poverty does not have a gender, it is a fact that has been proven by international studies that poverty is an inherent condition for women in all areas of society. Women are either excluded from social life or struggle under bad conditions as extras who experience poverty due to many reasons such as not being able to benefit from educational opportunities or low education level, the social roles imposed on women by the patriarchal system, and their limited participation in the labor market. This study was carried out in order to reveal the perspectives of women living in the city center of Tokat and how they experience poverty, and to explain what the main factor behind women's poverty is. For this purpose, a survey was conducted with 375 women living in the city center of Tokat. In the findings, it has been determined that women are less involved in the labor market as the education level decreases, and their income level is lower due to the low level of education, they fall behind in having a say in household decisions and they are exposed to violence more than women with higher education levels.

Key Words: Poverty, Women's Poverty, Tokat.

Jel Codes: A13, H31, R21

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Kamu Yönetimi, yavuz.acungil@gop.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0794-0225

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Kamu Yönetimi, busracoskun2020@gmail.com, Orcid: 0000-0002-8769-5647

GİRİŞ

Tarihsel olarak varlığını her daim hissettiren yoksulluk olgusu, günümüzde yalnızca az gelişmiş ülkelerin değil, gelişmiş ülkelerin de eşitsizlik temelli toplumsal bir sorunudur. Küreselleşme ile teknolojide ve sanayide yaşanan gelişmeler sonucu, bir taraftan dünya tarihi en zengin dönemini yaşarken, eşitsizlik kutbunun diğer ucunda ise özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yoksulluk şiddetini arttırarak varlığını sürdürmeye devam ettirmiştir. Sosyal, psikolojik ve ekonomik pek çok açıdan nitelikleri bulunan yoksulluk kavramının cinsiyetinin olmadığı düşüncesi yaygın olsa da aslında yoksulluğun meydana getirdiği negatiftikten en çok etkilenen kadınlar olmuştur. Kadınların yoksulluğu erkeklerle göre daha derin yaşamasında ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda maruz kaldığı eşitsizlik temelli düşüncelerin yaygın oluşu yatmaktadır. Bu sebeple yoksulluğu sadece dar bir bakış açısıyla açıklayıp gelir yetersizliğinden kaynaklandığını ifade etmek doğru olmayacaktır. Türkiye’de kadınların eğitim olanaklarından yararlanmada engellerle karşılaşması ve iş piyasasında istihdam edilmede eril bakış açısının yaygın olması kadınların yoksullaşmasının en önemli nedenleridir. Bunun sonucunda kadınlar kaynaklara ulaşmada sorunlar yaşamakta ve toplumsal alanlardan dışlanmaktadır.

Günümüzün küresel dünyasında kadın erkek eşitliğinin bu kadar gündemde oluşuna rağmen ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda yaşanan yoksulluğun, kadınların üzerine sinmiş olması, yoksulluğun kadınlaşması kavramını ortaya çıkarmış ve Türkiye’de de yoksulluk kadınların daha çok yaşadığı bir gerçeklik haline gelmiştir.

Çalışma ile ilk olarak yoksulluk kavramı kavramsal çerçevede ele alınmış yoksulluğun çeşitlerinin neler olduğu açıklanmıştır. Daha sonra yoksulluğun kadınlaşması olgusu ele alınarak kadın yoksulluğunu etkileyen faktörler hakkında bilgiler verilmiştir. Son olarak ise çalışma kapsamında Tokat ilinde ikamet eden kadınların yoksulluğa olan bakış açılarını ve yoksulluğu nasıl deneyimlediklerini ortaya koyabilmek amacıyla Tokat kent merkezinde yaşayan her gelir düzeyindeki 375 kadın ile anket çalışması yapılmış ve sonuçları aktarılmıştır.

1. YOKSULLUK VE KENT YOKSULLUĞU KAVRAMI

Yoksulluk tanımı farklı kriterler esas alınarak farklı şekillerde yapılabilmektedir. Bu kriterlerin başında ülkelerin sosyo-ekonomik yapısı, içerdikleri kültürel yapı ve coğrafi konumları vardır. Yoksulluk yalnızca gelişmekte olan ülkelerin hayati bir sorunuymuş gibi algılansa da çağımızda artık gelişmiş ülkelere de içkin bir kavramdır. Bütün insanlığı ilgilendiren bir sorun olmasıyla yoksulluk kavramı geniş bir yelpazede tartışılır hale gelmiştir (Gerçil, 2015: 160).

Farklı şekillerde ele alınmasından kaynaklı göreceli nitelik kazanan yoksulluk olgusu tüm dünya ülkelerinin en mühim meselelerinden biri haline gelmiştir. Yoksulluk tanımlamaları yapılırken ortak noktalarda kimi zaman birleşirse de kavramın tam bir görüş birliği ile ifade edilmesi mümkün olmamıştır. Yoksulluk adına yapılmış bazı tanımlamalar yoksulluğu yalnızca gelir ve tüketim esaslı açıklamaya girişimindedir. Ancak yoksulluk kavramını sırf ekonomik açıdan ele almak noksan bir tanım olarak nitelendirilmesine yol açacaktır. Zira ülkelerin kalkınmasında engel teşkil eden yoksulluk olgusu hem sosyal hem ekonomik hem de kültürel içeriğe sahip çok yönlü bir kavramdır (Yıldırım ve Özdemir, 2013: 52-53).

Kelimenin tam anlamıyla yoksul kişi, hayati fonksiyonlarını idame ettirebilecek kadar maddi imkânları bulunmayan ya da rahat yaşamak için gerekli koşulları sağlayamayan bireydir. Yoksulluk mefhumu ise, hayatın zorunlu kıldığı imkânlardan kişilerin mahrumiyetini açıklamaktadır. Yoksulluk çok yönlü bir kavram olup bu sebeple değişik şekillerde ele alınabilmektedir (Dinçoflaz, 2009: 16). Yoksulluk, genellikle insanların ihtiyaçlarını karşılama konusunda yeterli gelire sahip olamama durumuyken bu yoksunluğun beraberinde getirdiği gıda, giyecek, sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri ve güvenlik gibi yaşam için gerekli olan ana ihtiyaçlardan yoksun olmak şeklinde izah edilebilmektedir. Buna göre yoksulluk kavramı, eşitsizliğin bir göstergesidir (Tire, 2017: 98).

Küreselleşen dünyada ekonomik pazarın hızla büyümesi, hızlı para akışı ve üretimin esnek görünümü gibi faktörler, bir yandan ülkelerin zenginliğine katkı sağlarken, diğer yandan yoksulu daha yoksul bir hale getirmektedir. Bunun arkasındaki temel sebep, kaynakların eşitsiz dağılımıdır. Başka bir deyişle, global sermaye zengin kesimin zenginliğine zenginlik katarken yoksulluk içinde yaşayan dezavantajlı kimseleri daha da düşkün hale getirmektedir (Açıkgöz ve Yusufoglu, 2012: 78).

Makro düzeyde küresel kapitalist sistem yoksulluğu etkilerken mikro düzeyde de yoksulluğu etkileyen unsurlar bulunmaktadır. Bunların en önemlileri arasında toplumların kendilerine has sosyal yapıları, katı geleneksel kurallar, çarpık gelir dağılımı, yüksek işsizlik, eğitim eksikliği, cinsiyet eşitsizliği, düşük istihdam olanakları vb. gelmektedir (Açıkgöz ve Yusufoglu, 2012: 79).

Yoksulluğun birçok çeşidi bulunmaktadır. Bunlar; mutlak yoksulluk, nispeten (görelî) yoksulluk, kırsal yoksulluk ve kentsel yoksulluktur. *Mutlak yoksulluk*, standardı olan bir gelir veya tüketim düzeyinin altında kalan kişilerin deneyimledikleri yoksulluk olarak tanımlanabilmektedir. Mutlak yoksulluk, bir hanenin veya kişinin hayatlarını idame ettirebilmek için gerekli olan asgari refah seviyesine ulaşamaması halidir. Dünya Bankası, günlük kazancı en az 2.400 kalori yiyeceği karşılamaya yetmeyen kişileri mutlak yoksul olarak nitelendirmektedir (Kızıloğlu vd. 2012: 430). Genel olarak mutlak anlamda yoksullar, yaşamsal faaliyetlerini sürdürmek için gerekli maddi kaynaklara sahip olmaktan mahrumdurlar. *Nispeten (Görelî) yoksullukta ise*, her birey toplumun bir yapı taşı olarak kabul edilmektedir. Bu genel kabule göre, yoksulluk sadece yaşamak için tüm kaynaklara ulaşamama sorunu olmayıp, aynı zamanda kişilerin, yaşadıkları toplumun hayat standartlarına göre, asgari bir yaşam biçimine kavuşup kavuşamama durumudur. Bu nedenle, görelî yoksulluk tanımına bakıldığında, tüm toplumlar için asgari yaşam düzeyinden, yani mutlak gelir düzeyinden daha çok, kişi başına düşen gelir ve refah seviyeleri ölçüt olarak belirlenmektedir (Meneviş, 2019: 20). *Kırsal yoksullukta ise*, kırsal bölgelerde yoksulluk içinde yaşayan aileler çoğunlukla tarım ve hayvancılıkla uğraşmakta balıkçılık, ormancılık gibi küçük ölçekli işlerde çalışmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerdeki kır yoksulları türdeş bir görünüm sunmamakla birlikte ana hatlarıyla iki kategoriye ayrılabilirler. Bunlar kendi toprağını ekip biçen toprak sahibi yoksullar ile toprak sahibinin yanında çalışan işçi ve çoban gibi yoksullardır. Kırsal yoksulluğun ana kaynağı toprak sahibi olmayan ve vasıfsız işçilerdir (Dinçoflaz, 2009: 20). Genel olarak yoksulluğun daha çok kırsal alanlara içkin bir sorun olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yeterli seviyede eğitim imkânlarının olmayışı, sağlık hizmetlerindeki eksiklikler, ulaşım ve iletişim olanaklarında yaşanan mahrumiyetler kırsal yoksulluğun bel kemiğini oluştururlar. Kırsal alanlarda yaşanan bu sıkıntılar kentlere olan ilgiyi artırmakta bununla beraber bu alanlara olan göçü de beslemektedir.

Kentsel yoksulluk kavramı kentsel ve kırsal alanın farklılıklarını üzerine kurulmuştur. Kırsal alanlara göre kentte yaşayan insanların, daha iyi eğitim almış oldukları ve buna bağlı olarak da ekonomik fırsat alanlarında daha çok yer alabildikleri görülmektedir. Genç nüfusun dinamik yapısı, kariyer sahibi olan eğitimli insanların kentlere olan göçü, kentler için avantaj sağlamaktadır.

Her yaştan birey için sağladığı imkânlar nedeniyle kentsel mekânlar cazibe merkezi olarak görülmüş ve bu durum ise kırsal mekânların gelişmemesine ve sınırlı kalmasına yol açmıştır. Yapılan yatırımlar, eğitim, sağlık, alt yapı gibi hizmetler kentsel mekânlarda daha fazla gelişmiştir. Ancak yoksulluk yalnızca kentlere göre dezavantajlı olan kırsal alanlarda görülen bir kavram olarak kalmayıp, kentsel mekânlarda da varlık göstermiştir. Kentsel mekânlarda yaşanan yoksulluk ise kentsel yoksulluk olarak ifade edilmektedir.

Kentsel yoksulluk, küreselleşme süreçlerinin etkisi ile kentsel alandaki yoksulluğun belirli bölgelerde yoğunlaşma meyillini tanımlamaktadır. Kentsel yoksulluk sadece düşük gelir ve yetersiz olan kentsel hizmetleri içermemekte; sağlık, eğitim ve güvenlik gibi hizmetlerden daha az yararlanmayı, gecekondulu mahallelerinde yaşamayı ve kentsel şiddete karşı savunmasız olmayı da içermektedir. Kentsel yoksulluğu yalnızca gelir eksikliği ile nitelendirerek açıklamamak gerekir. Bu yoksulluk türü pek çok sıkıntılar beraberinde getirmiştir. Bu sıkıntılara örnek olarak; kentsel uyumsuzluk, gecekondulaşma, sağlıksız çevre koşulları, kayıt dışı istihdamda artış ve kadın problemleri verilebilmektedir (Dinçoflaz, 2009: 33, 44-45).

Kent yoksulluğunun ortaya çıkmasında, kırsal mekânlardan kentlere doğru yapılan göçlerin bir hayli etkili olduğu bilinmektedir (Açıkgöz, 2010: 47). Sanayileşmenin gerçekleştiği ilk dönemlerde yaşanan kent yoksulluğuyla günümüzde küresel ölçekte görülen kent yoksulluğu arasında şekil olarak benzerlikler bulunsa da içerik ve kapsam bakımından önemli farklılıklar gözlenmektedir. Günümüzde kent yoksulluğu hem küresel bir boyut kazanmış hem de kemikleşmiş bir rahatsızlık olarak tüm dünya ülkelerinde yerini almıştır.

Kentsel yoksulluğun dünyada önemli bir sorun olarak ortaya çıkmasında; modernleşme, küreselleşme ve buna bağlı olarak toplumlarda ortaya çıkan kutuplaşmaların sonuçlarının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kentlerde farklı şekillerde kendini gösteren bu yoksulluk, bütün

ülkelerde yaşanmasına karşılık az gelişmiş ülkelerin önemli bir sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Kentin imkânlarından kent sakinlerinin ne ölçüde yararlanabildiği konusu, kentin yoksulluk seviyesini ortaya çıkaran konudur. Genel yoksullukla kentsel yoksulluk arasındaki farka baktığımızda ise ortaya çıkan kanı; yaşanan fikri gelişmeler sonucunda küresel iktisadi alanda meydana gelen değişimlerle daha önce yoksul olmayan kimselerin yoksul hale gelmesi ve bunu görece kalıcı yaşayarak kendilerini mekânsal süreçlerden dışlanmış bulmalarıdır.

Dünya Bankası'na göre, farklı boyutları olan ve eğitim, konut, güvenlik, altyapı, sağlık, sosyal güvenlik gibi sorunları kapsayan kentsel yoksulluk, önceki dönemlerde toplumun küçük bir kesiminin sorunu için geçerliken küreselleşme ile boyutları farklılaşmıştır. Siyasal ve toplumsal değişimler ile ekonomik bunalımların ve kalkınmanın meydana getirdiği istihdam sorunları ve kentlere yönelik yoğun ve plansız göç hareketleri ile kendini bariz bir şekilde göstermektedir (Saçlı, 2019: 12).

Kentsel yoksulluk, özellikle pek çok ülkede toplumsal cinsiyet eşitsizliğine maruz kalan ve toplumda dezavantajlı durumunda olan kadınlar için daha da çıkılmaz bir durum olmuştur. Kentsel mekânlarda yaşanan yoksulluk sebebiyle toplumsal alanlardan dışlanma tehlikesiyle karşı karşıya kalan kadınlar, sosyal yaşam alanlarından geri çekilmek zorunda kalmaktadırlar. Kadın yoksulluğunda göze çarpan ortak husus ise, kadınların dezavantajlı konumunun neredeyse tüm ülkelerde gelenekler, sosyal ve kültürel normlar tarafından kabul edilmiş olmasıdır. Bu kabul görülmüşlük gerek az gelişmiş gerekse de gelişmiş ülkelerde rastlanılan bir husustur (Açıkgöz, 2010: 48).

2. YOKSULUN EN YOKSULU OLARAK KADINLAR: YOKSULLUĞUN KADINLAŞMASI

İlk olarak 1978 yılında Diane Pearce tarafından kullanılan “yoksulluğun kadınlaşması” kavramı, söz konusu yıllarda Amerika’da yoksulların büyük çoğunluğunun kadınlardan meydana gelmesi ve zaman içerisinde kadınların işgücüne katılım oranının artış göstermesine rağmen 1950-70 yılları arasında kadınların ekonomik konumlarının her geçen gün kötüleşmesine dikkat çekmek üzere kullanmıştır. Pearce’dan sonra yapılan birçok çalışma da yoksul kadınların sayısının yoksul erkeklerin sayısına göre daha fazla olmasının yanı sıra, yoksulluğun kadınlar ve erkekler tarafından farklı biçimlerde yaşandığını ortaya koymuştur (Gerçil, 2015: 162).

Kadın ve yoksulluk arasındaki ilişkinin ortaya çıkmasıyla yeni sermaye birikim modellerinin uygulamaya konulması arasında var olan ilişkinin keşfedilmesinin önemi büyüktür. Bu ilişki sonucu ortaya çıkan durum ‘yoksulluğun kadınlaşması’ kavramı ile açıklanmaktadır. Yoksulluk mefhumunu yaşayanlar açısından bu olgu nasıl yeni bir durum değilse, kadın yoksulluğu da kadınlar açısından yeni bir deneyim değildir. 1980’lerin başında yeni sermaye birikimi modelleri ve yeniden yapılanma süreci adı altında uygulamaya konulan bir dizi politika, gelişmiş merkez kapitalist ve az gelişmiş çevre ülkelerde yaşayan insanların yaşam standartlarını bir hayli etkilemiştir (Güneş, 2011: 218).

Kadın yoksulluğunu kavramak için ayırt edici özelliklerini genel yoksulluğa göre ortaya çıkarmak gerekmektedir. Buvinic’e göre kadın yoksulluğunu belirli kılan iki temel nitelik vardır. Bunların ilki, kadınların işgücü piyasasındaki konumu; ikinci ise eğitim olanaklarından yararlanma durumudur. Toplumsal cinsiyetin inşası sürecinde toplumsal yapı içerisine dağılmış iktidar ilişkileri kendisini fazlasıyla göstermektedir (Aksu Kocatürk ve Şengül, 2020: s. 718). Bunlar arasında işgücü piyasasına erkeklere göre daha az yer alma, katılım sağlansa dahi düşük ücretli işlerde çalıştırılma, enformel sektörde istihdam edilme, fason çalışma, ücretsiz aile işçisi olma, elde edilen gelir üzerinde, özellikle kırsal alanlarda, söz sahibi olmama-gelirden yoksunluk vb. gibi göstergeler sıralanabilmektedir (Şener, 2019: 2).

2.1. Kadın yoksulluğunu etkileyen faktörler

Bu başlık altında kadın yoksulluğunu etkileyen faktörler olan toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kadın istihdamı, kadının aile içerisindeki yeri, kadının eğitim durumu, eşitsiz kaynak dağılımı, sağlık ve sosyal güvence yetersizliği ve sosyal dışlanma konu başlıklarına yer verilmiştir.

2.1.1. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği

Cinsiyet kavramı, biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet olarak iki farklı anlam ifade etmektedir. En genel anlamıyla cinsiyet erkekleri kadınlardan, kadınları erkeklerden ayıran anatomik farklılıklardır. Biyolojik cinsiyet kavramı bireyin kadın mı erkek mi olduğunu ifade etmektedir. Bu iki

bireyden toplum tarafından beklenen ve cinsiyetlerine göre farklılaşan rolleri ifade etmektedir (Turgut, 2019: 317-318).

Toplumsal cinsiyet biyolojik temellere dayanan ve toplumun değer yargılarına göre çeşitlilik gösteren bir konudur. Kadın ve erkeklere biçilen roller toplumun değer yargıları ve kültürel yapısı etrafında şekillenir ve bu yargılar çerçevesinde sosyal beklentiler geliştirilir. Bazı sosyal beklentiler, erkekler ve kadınlar arasındaki rol, tutum ve davranış farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Sözü edilen beklentiler toplumda yaşanan eşitsizliği ve kadın erkek farklılıklarını da yanında getirmektedir. Bunun bir örneği olarak kadınların toplumun her alanında ikinci sınıf vatandaş olarak algılanması gösterilebilir. Yaşanan eşitsizlikçi tutum, eğitimde, sağlıkta, işgücü piyasalarına ve siyasete katılmada olmak üzere toplumun her alanında vücut bulmuştur (Balkan, 2017: 28).

2.1.2. Kadın istihdamı

Kadın yoksulluğu açısından istihdamın önemi büyüktür. Türkiye’de kadın istihdamının genel nitelikleri incelendiğinde şunlar göze çarpmaktadır. Özellikle ataerkil toplum anlayışının hâkim olduğu yerlerde kadınların toplumsal alanlarda işgücüne katılımı düşük seviyelerde seyretmektedir. Kırsal alanlardan kentlere göç eden kadınlar, kentlerde istihdamda yer alamamakta ve yer alsa dahi teknik bilgi gerektirmeyen, daha çok asgari ücretin altında düşük ücretli düzensiz-sigortasız fason işlerde çalıştırılmaya mecbur bırakılmaktadır. Kırsal alanlarda eğitim imkânlarından yeterince yararlanamayan kadınlar ise çoğunlukla ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadırlar.

Türkiye’de kadın ve erkek çalışanların ücretleri arasında da farklılıklar söz konusudur. Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2014 sonuçlarına göre, yükseköğrenim statüsündeki bir kadın çalışanın yıllık ortalama temel iş geliri, aynı eğitim seviyesindeki bir erkek çalışanın yıllık ortalama temel iş gelirinden %1,3 kadar daha düşüktür, bu farkın en fazla görüldüğü eğitim seviyesi ise %1,8 ile lise altı eğitimlilerdir. Bunun sebebi ise kadının önemsiz görülen ev içindeki karşılığı olmayan bakım emeğidir. Bu karşılıksız bakım emeği, ücretli işte de kadının emeğinin önemsizleştirilmesine yol açmaktadır. Bakım emeği kadının temel görevinin anne ve eş rolleriyle özdeşleşmesine neden olurken ücretli çalışan kadının belirli mesleklerde toplanmasına, kıymetsizleştirilmesine yol açmaktadır (Tire, 2017: 109).

2.1.3. Kadının aile içerisindeki yeri

Kadınının karşılıksız emeği, cinsiyet esaslı iş bölümü ve toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamında ifade edilen bir emek türüdür. Kadının hane içinde sarf ettiği emeğin belirli bir mesai saatinin olmaması ve yapılan işin her gün tekrarlanması kadının emeğinin önemsizleşmesini sağlayan faktörlerdir. Buna ek olarak hane içinde herhangi bir parasal değeri olmadan gerçekleştirilen işler için harcanan emek değersiz görülmekte ve bu emeğe sadece duygusal bir anlam yüklenmektedir (Konuş, 2020: 70).

Kadınlar gerek iş hayatında aktif bir şekilde yer alarak aile ekonomisine yardımcı olmakta gerekse de evde ev hanımı ve anne rolleri ile ön planda yer almaktadırlar. Geliri az aileler üzerinde yapılan çalışmalara göre; erkeklerin kadınlara kıyasla boş vakitlerinin daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Kırsal bölgelerdeki kadınların iş yükünün daha fazla olmasından ötürü gününü daha iyi değerlendirebilmek adına erken saatte kalkarak güne başlamaktadırlar. Aileler yoksullaştıkça orantılı bir şekilde kadınların çalışma saatleri de uzamaktadır. Ayrıca aileye giren gelir azaldıkça ve ailedeki çocuk sayısı artıkça kadınların boş zamanları ve çalışma saatleri arasındaki dağılım değişime uğramakta ancak erkekler için değişen bir durum olmamaktadır (Güzel, 2011: 83).

2.1.4. Kadının Eğitim Durumu

Eğitim, bireylerin sosyal statülerini artırabilmesinin ve yaşam doyumunun sağlanabilmesinin ön koşullarından biridir. Ancak yoksulluk ile eğitim arasında sosyoekonomik ve kültürel açıdan içinden çıkılmaz döngüsel bir ilişki vardır. Yoksulluk artıkça eğitim imkânlarına ulaşım azalmakta, eğitim seviyesi azaldıkça yoksulluk artmaktadır ve yoksul bir birey kendini çıkılması güç bir kısır döngüde bulmaktadır (Alptekin, 2014: 25).

Özellikle kırsal kesimlerdeki ailelerde kadınların birden fazla sorumluluk ve işleri olması ve fazla çocuk sahibi olmaları durumunda büyük kızlarına çocuk bakımı konusunda sorumluluk verilmektedir. Bu durum, kardeşlerinin büyütülmesi ve bakımı sorumluluğunu üstlenen kız çocuklarının eğitimini ikinci plana at(ıl)masına yol açmaktadır. Yoksul kadınlar maddi yetersizliklerinden dolayı kişisel gelişimlerini sağlayabilecekleri kitap, dergi veyahut gazete bile alamamakta, özellikle büyük şehirlere gelip orada yaşamaya başlayan kırsal bölgelerdeki aileler, eğitim fırsatlarını da yakalayamamaktadırlar. Yine eğitimden yoksun kalmış kadınların kaynakları elde etmesi de bir hayli güçtür (Balkan, 2017: 32). Kadınların erkeklere kıyasla düşük eğitim seviyesi, ticaret hakkında bilgi eksikliği ve ev sorumluluklarının genellikle kadınlar tarafından gerçekleştirilmesi, kadınların istihdam edilebilme imkânlarını sınırlayan faktörlerdir (Gerçil, 2015: 163). Buvinic, kadın yoksulluğunda işgücü piyasasındaki konumun ve eğitimin etkili olduğunu söylemektedir. Zira eğitim boyutu için, “Eğer bir erkek çocuk eğitirseniz, bir insanoğlu, bir kız çocuk eğitirseniz nesiller yetiştirmiş olursunuz” demektedir (Yıldırım alp ve Özdemir, 2013: 58-59).

2.1.5. Eşitsiz kaynak dağılımı

Kadın yoksulluğunun bir başka sebebi ise eğitim, sağlık gibi devletin gerçekleştirdiği sosyal hizmetlere eşit ve adil olmayan erişimidir. Eski Medeni Kanun’un 119. maddesi gereği kadın, kocasının izni olmadan işgücü piyasasında yer alamazdı. Yine mirastan yararlanma konusundaki cinsiyetçi yaklaşımlar ve kız çocuklarının devam eden ortaöğretiminde toplumda hâkim olan eril bakış açısından dolayı devam etmesinin lüzumsuz görülmesi gibi sebepler eşitsiz kaynak dağılımına sadece birkaç örnektir (Balkan, 2017: 33).

Çalışan kadınlar açısından işyerlerinde çocukların bakımı için uygun ortam olmaması da çocuk bakmakla yükümlü olan kadın açısından fırsat eşitsizliği yaratmaktadır. Bu nedenle kadınlar güç olan çalışma hayatlarında bir engelle daha karşılaşmaktadır. Düşük ücretle çalıştırılan kadınlar için ise çocuklarını kreşe veya anaokuluna göndermek durumunda kaldıklarından masrafları karşılama noktasında da yetersiz kalmaktadırlar.

2.1.6. Sağlık ve sosyal güvence yetersizliği

Kadınların almış oldukları eğitimin kişisel donanımı oluşturacak seviyeden uzak olması ya da okuryazar olmaması pek çok alanda olduğu gibi sağlığa da doğru bir şekilde ulaşamamalarına sebep olmaktadır. Eğitimsizlikle gelen kültürel yoksulluk kadınların toplumsal yaşamda geri kalmalarına yol açmıştır. Eşitsizlik üzerine kurulu olan sistemleşmiş bir yapıda kadınların işe girmesi güçleşmiş veyahut düşük ücretli işlerde çalışarak çeşitli sorunlarla baş başa kalmıştır.

Kadınlar iş piyasalarına dahil olsalar da ücretsiz aile işçiliği yaparak elde ettikleri kazançlarının tümünü aileleriyle paylaşmış ve bireysel bir gelir sağlayamamışlardır. Bazen de sigortasız gayri resmi işlerde yer alarak; kimi zaman mevsimlik işçi olarak çalışmış kimi zaman bebek bakımını üstlenmiş kimi zaman ise ücretsiz aile işçisi olarak çalışarak devletin sağladığı sosyal güvencelerden mahrum kalmışlardır. Bunun bir sonucu olarak sağlık hizmetlerinden faydalanamama ve emeklilik gibi haklardan yoksun kalma durumu kadınların yoksulluğunun kaçınılmaz olduğunun kanıtıdır. Kadınlar sigortasız fason işlerde çalıştıklarından dolayı devletin vatandaşlarına sağladığı haklardan yararlanamadıkları için babalarına ve eşlerine tamamen bağımlı bir hayat da sürdürmektedirler (Konuş, 2020: 73).

2.1.7. Sosyal dışlanma

Sosyal dışlanma; toplumsal anlamda yetersizlik, sosyal uyum ve entegrasyon anlamına gelirken, bireysel anlamda ise toplumdaki sosyal faaliyetlere katılamamayı ve anlamlı sosyal ilişkiler kuramamayı içermektedir. Sosyal dışlanma terimi devimsel olmasının yanında çok yönlü ve ilişkisel bir kavramdır. Sosyal dışlanma; işsizlik, gelir eksikliği gibi ekonomik sebepler; eğitimsizlik, yaş ve cinsiyet gibi demografik sebepler; sosyal güvenlik yoksunluğu gibi sosyal sebepler ve siyasi haklardan faydalanamamak ve siyasi karar alma mekanizmalarına dâhil olamama gibi siyasi sebepler sonucunda kendini göstermiştir (Gerçil, 2015: 164).

Bir sosyal dışlanma problemi sayılan yoksulluk kavramı, kadınların toplumsal alanlarda yaşadığı mağduriyetlerinin ana nedenlerinden biri olmuştur. Yoksul kadınlar, işgücünden, eğitimden ve

temel hizmet kurumlarından dışlanma gibi mahrumiyetlerle kuşatılmıştır. Bu mahrumiyetler ile kadınlar toplumun her alanında kendine olan güvenlerini kaybetmiş, tek başına kalma haliyle yalnızlaşmış ve çaresizlik gibi psikolojik sıkıntılarla topluma olan bağlılıkları güçsüzleşmiştir (Alptekin, 2014: 29).

UNPAC'ta (Birleşmiş Milletler Manitoba Komitesi Eylem Platformu) yer alan sosyal dışlanma ilkesine göre yoksulluk ve sosyal dışlanma her zaman bir arada bulunan unsurlardır. Kadınlar yoksul olmalarından kaynaklı sosyal ortamlarda bulunmak konusunda çekingen davranmaktadırlar. Toplumsal ve siyasal hiçbir projede bulunmak istemekteyirler. Buna ek olarak yoksul kadınlar açısından yoksulluk, sosyal dışlanma meyillini kemikleştirmektedir. Bu durum kadınların kendilerine olan özgüvenini sarsan bazı olumsuz neticelere de neden olmaktadır. Yoksul kadınlar, toplumdan dışlanmış kişiler olarak geleceği tayin edemez, özgüven eksikliğinden dolayı hiçbir girişim faaliyetinde rol alamazlar (Balkan, 2017: 36).

3. ARAŞTIRMANIN AMACI, HİPOTEZLERİ VE YÖNTEMİ

Çalışmanın amacı günümüzün modern çağında ülkemizde geleneksel ataerkil yapının hala hüküm sürdüğü ve toplumsal alanlarda kadın erkek eşitliğinin sağlanamadığı gerçeğini kadın yoksulluğu açısından göstermektir. Bu çerçevede kadınların yoksul olmalarının altında yatan nedenlerin neler olduğu, kadın gözünden yoksulluk algısının nasıl algılandığı, toplumsal-ekonomik-kültürel yaşamda kendilerini nasıl konumladıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede araştırmanın hipotezleri de şu şekildedir:

H1: Eğitim seviyesi ile kadın yoksulluğu arasında bir ilişki bulunmaktadır.

H2: Eğitim seviyesi ile kadınların şiddete maruz kalmaları arasında bir ilişki bulunmaktadır.

H3: Eğitim seviyesi ile kadınların işgücü piyasasında yer alması arasında bir ilişki bulunmaktadır.

H4: Eğitim seviyesi ile hane içi kararların alınması arasında bir ilişki bulunmaktadır.

H5: Eğitim seviyesi ile hanedeki kadın-erkek eşitliğinin varlığına yönelik düşünce arasında bir ilişki bulunmuştur.

H6: Kadınların çalışma durumları ile hane içindeki kararların alınmasına katılım arasında bir ilişki bulunmaktadır.

H7: Kadınların çalışma durumları ile kadın yoksulluğu arasında bir ilişki bulunmaktadır.

Balkan (2017), “Kadın Yoksulluğu ve Yoksulluğun Kadınlaşması: Kırklareli İlinde Bir Alan Araştırması” adlı çalışmada, yoksulluğu ve kadın yoksulluğunu etkileyen etmenleri araştırmayı amaçlamıştır. Bu amaçla 125 kişiye anket çalışması uygulamıştır. Araştırmanın neticesinde katılımcıların kadınların yoksulluğuna ilişkin düşüncelerinde, öne çıkan unsurlarda yoksulluğa neden olan faktörlerin başında en çok ekonomik nedenlerin yol açtığı sonucuna varılmıştır. Sonrasında ise emek piyasalarıyla alakalı bozukluklar ve sosyo-demografik nedenler takip etmektedir. Bulgular sonucu yapılmış önerilerde ise yoksulluğun giderilmesi için; kız çocuklarının okuma-yazma oranının yükseltilmesi, meslek eğitim imkânlarının artırılması ve cinsiyetçi söylemden uzak ayrımcılığın engellendiği bir toplum önerilmiştir.

Konuş (2020), “Kadın Yoksulluğu: Seçilmiş Ülkeler Üzerine Bir İnceleme” adlı çalışmada, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadın yoksulluğunun nedeni olduğuna ve her daim yoksulluğu beslediğine iş piyasasında kadınların erkeklere nazaran daha düşük ücretlerde çalışmak zorunda bırakıldıklarına, kadınların hem çalışma hayatında yer alarak hem de anne rolüyle erkeklerden daha çok çaba sarf ettikleri bulgularına ulaşılmıştır.

Gökmen (2016), “Hane İçine Gizlenen Kadın Yoksulluğu: Muğla-Mardin Örneği” adlı çalışmada, yaşanan cinsiyet eşitsizliğini gözler önüne sermek amacıyla farklı iki kültürde yaşayan ve gelir düzeyleri aynı olmayan 408 hanedeki her iki eşe de yapılan anketle araştırılmıştır. Çalışmanın sonucunda Mardin ilinde kadınların yaşadığı hane içi eşitsizliklerin Muğla ilindeki kadınların yaşadığı eşitsizliğe kıyasla daha fazla olduğu görülmüştür. Çalışmada Muğla ilinde yaşayan kadınların gerek işgücüne katılımları olsun gerekse de aldıkları eğitim seviyeleri Mardin ilinde yaşayan kadınlara kıyasla daha yüksektir. Bunun altında yatan temel sebep ise Mardin’de yaşayan kadınların eşlerinin ön planda oldukları ve onların izni olmadan hareket edemedikleri bundan mütevellit iş piyasalarında daha az yer aldıkları saptanmıştır.

Araştırmanın çalışma alanını, Tokat kent merkezinde yaşayan her gelir düzeyinden kadınlar oluşturmaktadır. 2020 nüfus sayımına göre Tokat kent merkezinde yaşayan nüfus 158.722 olmuştur. Bu nüfusun 80.398 kişisini kadınlar oluşturmaktadır. Altınışik ve arkadaşlarının “Belirli Evrenler İçin Kabul Edilebilir Örnek Büyüklükleri” tablosundan faydalanılarak evren büyüklüğüne denk gelen örneklem büyüklüğüne ulaşılmıştır. Buna göre 80.398 kişilik evrene 382 örneklem büyüklüğü yeterli gelmektedir.

Anket formu hazırlanırken ikincil veri kaynaklarından (Anık, 2020; Duyan, 2010; Bayat, 2015; Balkan, 2017 Akkul, 2011 Özhasar, 2013) yararlanılmıştır. Anket formu hem internet üzerinden hem de yüz yüze ulaşılarak yapılacak şekilde oluşturulmuştur. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu’nun 29.04.2021 tarihli 10.12 sayılı kararında uygulama ve kullanılacak veri toplama araçları etik açıdan uygun bulunmuştur. Anket internet üzerinden birçok kişiye ulaştırılmıştır. İnternete ulaşma imkânı olmayan kişilere de yüz yüze ulaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan geri dönüşler sonucunda yetersiz ve hatalı bilgi içeren anketler çıkarıldıktan sonra kalan 375 anket analize tabi tutulmuştur.

Ankete verilen cevaplar kodlanmış ve SPSS 20 paket programında analiz edilmiştir.

3.1.Bulgular

Bu başlık altında, katılımcıların anket sorularına verdikleri yanıtların frekans ve yüzde analizine ve karşılaştırmalı analizlerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Demografik Veriler

		Frekans	Yüzde			Frekans	Yüzde
Yaş	20 Yaş Altı	12	3,2	Medeni Durum	Evli	262	69,9
	21-42 Yaş Arası	220	58,7		Bekar	74	19,7
	43-64 Yaş Arası	116	30,9		Boşanmış	19	5,1
	65 Yaş ve Üzeri	27	7,2		Dul	20	5,3
	Toplam	375	100,0		Toplam	375	100,0
Eğitim Durumu	İlkokul Öncesi	21	5,6	Eğer çalışıyorsanız hangi işte çalışıyorsunuz?	Emekli	26	15,6
	İlkokul	42	11,2		İşçi	7	4,2
	Ortaokul	18	4,8		Temizlik hizmetleri	5	3,0
	Lise	113	30,1		Esnaf	8	4,8
	Lisans ve Lisansüstü	181	48,3		Kamu Sektörü	90	53,9
Toplam	375	100,0	Özel Sektör	24	14,4		
Hanenin aylık ortalama geliri	Düzenli bir geliri yok	9	2,4	SGK kaydınız yapıldı mı?	Diğer	7	4,2
	3000 TL'den az	51	13,6		Toplam	167	100,0
	3001 TL-6000 TL arası	167	44,5		Evet yapıldı	160	95,8
	6001 TL-9000 TL arası	84	22,4		Hayır yapılmadı	7	4,2
	9001 TL ve üzeri	64	17,1		Toplam	167	100,0
Toplam	375	100,0	Sigortasız çalışma nedeni	Ben istemedim	1	14,3	
Çalışma Durumu	Çalışıyorum	167		44,5	Sigortalı iş bulamadım	6	85,7
	Çalışmıyorum	208		55,5	Toplam	7	100,0
	Toplam	375	100,0				

Tabloda görüldüğü gibi ankete katılan kadın katılımcıların %58,7’si 21-42 yaş aralığında %30,9’u 43-64 yaş aralığında, %3,2 si 20 yaş altı ve son olarak %7,2’si 65 yaş ve üzeri şeklindedir. Katılımcıların eğitim durumlarında lise ve lisans üstü katılımcı oranlarının birbirlerine yakın olduğu görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumlarına göre yüzde dağılımında ilkökul öncesi eğitim seviyesine sahip kadın yüzdesi %5,6 ilkökul mezunu olan kadın yüzdesi %11,2, ortaokul mezunu kadın yüzdesi %4,8 olup lise mezunu kadın katılımcı oranı %48,3 lisans ve lisans üstü eğitilmiş kadınlar ise %48,3’tür. Araştırmaya katılan kadınların daha çok lise, lisans ve lisans üstü mezunu oldukları ifade edilebilir. Katılımcı kadınların hanelerinin ortalama aylık gelirleri çoğunlukla %44,5 oranla 3001-6000 TL arasındadır. Katılımcıların %22,4’ü 6001-9000 TL gelire sahipken düşük gelirli diyebileceğimiz

kadınların hane geliri %13,6'lık yüzdeyle 3000 TL'den azdır. Ailemin düzenli geliri yok diyen kadın oranı ise daha az bir yüzdeyle %2,4'tür. Katılımcıların %55,5' i çalışanlardan, %44,5'i çalışmayan kadınlardan oluşmaktadır. Ankete katılan olan kadınların büyük bir çoğunluğunun evli olduğu görülmektedir. Katılımcıların %69,9'u evli, %19,7 si bekârken %5,1'i boşanmış ve %5,3'ü ise duldur. Evli olan kadınların bir kısmının yüz yüze yapılan anketler sırasında maddi güçsüzlüklerden dolayı evliliklerini devam ettirdiklerini belirtmişlerdir. Çalışan katılımcıların hangi sektörlerde çalıştığına bakıldığında %53,9'u kamu sektöründe, %14,4'ü özel sektörde, %4,8'i esnaf ve %4,2'si diğer işlerde çalıştığını görülmektedir. Kadınların ekonomik özgürlüklerini ve aile içinde söz sahibi olabilmelerini sağlayabilmeleri açısından düzenli bir geliri olan iş kollarında çalışmak son derece önemlidir. Çalışan katılımcıların %88,4'ü düzenli geliri olan işlerde çalışmaktadır. Katılımcıların büyük bir çoğunluğu yani %95,8'inin çalıştıkları işyerlerinde SGK kaydının yapılmış olduğunu dile getirmiş kadınların %4,2'lik bir oranının çalıştıkları iş yerlerinde SGK kaydının olmadığını görülmektedir. SGK kaydı olmayan katılımcılardan %85,7'si sigortalı bir iş bulamama, %14,3'ü ise kendilerinin SGK kaydını istememesini gerekçe olarak ifade etmiştir.

Tablo 2. Frekans Tablosu 1

Okula gitmediyseniz/yarıda bırakmışsanız; okula gitmeme veya yarıda bırakma nedeniniz	Frekans		Yüzde	
Ailem engel oldu	20	18,5		
Maddi yetersizliklerden dolayı bıraktım	12	11,1		
Erken evlilik yaptım	58	53,7		
Erken çocuk sahibi oldum	6	5,6		
Kendim bırakmak istedim	11	10,2		
Diğer	1	0,9		
Toplam	108	100,0		

Tabloda görüldüğü gibi 108 katılımcı eğitim süreçlerine devam edemediklerini belirtmişlerdir. Eğitimini yarıda bıraktığını ifade edenlerin oranının yüksek olduğu görülmektedir. Bu 108 kişinin %53,7'si erken evlilik yaptığı için, %18,5'i ailesi engel olduğu için, %11,1'i ise maddi yetersizliklerden dolayı eğitim sürecine devam edemediğini belirtmiştir. Görüldüğü gibi eğitime ailelerinin etkisi ile devam edemeyenlerin oranının %72,2 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Kadın eğitimi önündeki engellerin en önemlisinin kadınların doğurdıkları veya evlendikten sonra kurdukları aile kararları olduğu görülebilmektedir.

Tablo 3. Frekans Tablosu 2

Hanenizde kararları kim alır?	Frekans		Yüzde	
Evin Büyüğü	48	12,8		
Eşim	75	20,0		
Kendim alırım	43	11,5		
Ortaklaşa alınır	209	55,7		
Toplam	375	100,0		

Hanede kararları kimin aldığına bakıldığında katılımcıların yarısından biraz fazlası (%55,7) hanelerinde kararların ortaklaşa alındığı ifade etmiştir. Katılımcıların %20'si kararları eşinin aldığını belirtmiştir. Aile büyüğü ile yaşayan veya tek başına yaşayan kişilerde ise oranlar sırasıyla %12,8 ve %11,5'tir.

Tablo 4. Frekans Tablosu 3

Kaç yaşında evlendiniz?	Frekans		Yüzde	
18 yaşından önce	92	24,5		
19-25 yaş arasında	157	41,9		
26-32 yaş arasında	45	12,0		
33-39 yaş arasında	5	1,3		
Hiç evlenmedim	76	20,3		
Toplam	375	100,0		

Araştırmaya katılan kadınların evlenme yaşlarının bakıldığında %41,9'unun 19-25 yaş aralığında, %24,5'inin 18 yaşından önce evlilik birliğini gerçekleştirdikleri görülmektedir. Yine tabloya

bakıldığında %20,3'ünün ise hiç evlilik yapmadığı görülmektedir. Katılımcıların ¼'ünün çok erken yaşlarda evlendiği, ailelerin aldıkları kararlar ile bu insanların hayatlarını şekillendirdiklerini varsayabiliriz.

Tablo 5. Frekans Tablosu 4

Hanenize giren paranın idaresi kimdedir?		
	Frekans	Yüzde
Hepsini eşim idare eder	132	35,2
Hepsini ben idare ederim	182	48,5
Eşit idare ederiz	58	15,5
Diğer	3	0,8
Toplam	375	100,0

Katılımcılara hanelerine giren paranın idaresinin kimde olduğuna bakıldığında %48,5'i kendilerinin idare ettiğini belirtmiştir. Bu oranın yüksekliğinde bekar, boşanmış ve dul katılımcıların olması etkindir. Bu katılımcıların oranının %30 dolaylarında olduğu düşünüldüğünde evli katılımcılar arasında haneye giren paranın idaresinin eşlerde olduğunu söyleyenlerin oranının daha yüksek olduğu görülecektir. Katılımcıların %35,2'si haneye giren paranın idaresinin eşlerinde olduğunu söylerken, %15,5'i ise ortaklaşa idare edildiğini belirtmiştir.

Tablo 6. Frekans Tablosu 5

Evinizde kadın erkek eşitliğinin varlığına inanıyor musunuz?		
	Frekans	Yüzde
Evet inanıyorum	245	65,3
Hayır inanmıyorum	130	34,7
Toplam	375	100,0

Katılımcıların hane içinde kadın-erkek eşitliğinin varlığına yönelik inancına bakıldığında ⅔'sine yakınının (%65,3'ü) böyle bir eşitliğe inandığı, %34,7'sinin ise hane içlerinde kadın-erkek eşitliğinin olduğundan bahsedemeyeceklerini ifade ettikleri gözlemlenmektedir. Katılımcıların 167'sinin geliri olan işlerde çalıştığı düşünüldüğünde ekonomik özgürlüğe ulaşan kadınların aile ve toplum içinde erkeklerle eşit olduğuna yönelik inancının da yüksek olması beklenebilir.

Tablo 7. Frekans Tablosu 6

Eşiniz çalışma isteğinizi nasıl değerlendiriyor?		
	Frekans	Yüzde
Eşim çalışmamı destekliyor	119	45,4
Eşim çalışmamı desteklemiyor	78	29,8
Eşim genelde bana karışmaz	65	24,8
Toplam	262	100,0

Katılımcıların eşinin çalışma isteğini nasıl değerlendirdiklerine bakıldığında çalışan veya çalışma isteği olan 262 katılımcının %45,4'ünün eşinin çalışma isteği konusunda karşı durmayıp desteklediği, %24,8'i eşlerinin bu konuda genelde karışmadıkları ve %29,8'inin eşlerinin çalışma istekleri konusunda olumsuz bir bakış açısına sahip oldukları ve eşlerinin iş hayatına atılmalarını istemedikleri görülmektedir.

Tablo 8. Frekans Tablosu 7

Eğlenme, dinlenme ve kültürel faaliyetleri ne sıklıkla yaparsınız?		
	Frekans	Yüzde
Haftada birkaç kez	49	13,1
Ayda bir-iki kez	97	25,9
İki-üç ayda bir	36	9,6
Yılda birkaç kez	108	28,8
Hiçbir zaman	85	22,7
Toplam	375	100,0

Katılımcıların toplumsal ve kültürel faaliyetleri yapma sıklıkları onların toplumsal yaşamda yer edinmesinde önem arz eden konulardan biridir. Ekonomik kaygılardan veya eşlerinin/ailelerin izin vermemesi gibi durumlardan ötürü kadınların bu aktivitelere katılmamaları toplumda yer edinmemelerine ve dışlanmalarına yol açabilmektedir. Katılımcıların %51,5'i toplumsal ve kültürel aktiviteleri ya çok az ya da hiç yapmadığını belirtmişlerdir. Sık olarak yaptığını ifade eden katılımcıların oranı ise %39'dur.

Tablo 9. Frekans Tablosu 8

			Frekans	Yüzde
	Eğlenme, dinlenme ve kültürel faaliyetleri gerçekleştirememenedeniniz nedir?	Eğlenme, dinlenme ve kültürel faaliyetlerimi gerçekleştirim.		99
Ekonomik açıdan külfet getirmesi		147	39,2	
Hastalık/engel hali		11	2,9	
Yoğun çalışma hayatı		69	18,4	
Çocuk bakıyor olmak		18	4,8	
Pandemiden dolayı		25	6,7	
Diğer		6	1,6	
Toplam		375	100,0	

Eğlenme, dinlenme ve kültürel faaliyetleri gerçekleştiremeyen kadınların gerçekleştirememenedenleri sorulduğunda %39,2'si maddi olarak hanelerine külfet getirmesini, %18,4'ü yoğun iş hayatı hasebiyle vakit bulamadığını ifade etmiştir. Diğer sebeplerin ise çocuk-hasta-yaşlı bakımını üstlenmekten, kişinin kendi hastalık halinden ve mevcut pandemiden koşullarından dolayı olduğu görülmektedir. Eğlenme, dinlenme ve kültürel faaliyetlerin ekonomik külfet olarak görülmesi durumu ekonomik açıdan bağımsız olamamış kadınlarda daha fazla görülmesi beklenmektedir. Evin erkeğinin kendisine uygun gördüğü aktiviteleri yapabilen bu kişilerin toplumsal ve kültürel yaşamda görülme sıklıkları da azalmaktadır. Pandemi sürecinde gerçekleştirilen bu çalışmada pandemi koşullarının kadınların evden çıkamamalarında daha etkili olması beklenirken, bu durum tam olarak gerçekleşmemiştir.

Tablo 10. Frekans Tablosu 9

			Frekans	Yüzde
	Gelir durumunuzdan dolayı kendinizi dışlanmış hissettiniz mi?	Her zaman		19
Çoğu zaman		47	12,5	
Ara sıra		61	16,3	
Nadiren		57	15,2	
Hiçbir zaman		191	50,9	
Toplam		375	100,0	

Kadınların kazançlarından ötürü yaşadıkları duygu durumlarını anlayabilmek amacıyla gelir durumundan dolayı kendilerini dışlanmış hissedip hissetmedikleri sorusu yöneltilmiştir. Katılımcı kadınları yarısı (%50,9'u) böyle bir duyguyu hiçbir zaman hissetmediklerini %16,3'ü ara sıra %15,2'si nadiren hissettiğini %12,5'i ise çoğunlukla kendilerini gelirlerinden dolayı toplumsal alandan dışlanmış hissettiklerini dile getirmiştir. Katılımcıların %66,1'inin gelir durumundan dolayı dışlandığını düşünmemesi beklentinin aksine kadınların mevcut şartlarından memnun olduklarını göstermektedir.

Tablo 11. Frekans Tablosu 10

			Frekans	Yüzde
	Cinsiyetinizden dolayı kendinizi hiç dışlanmış hissettiniz mi?	Her zaman		15
Çoğu zaman		27	7,2	
Ara sıra		57	15,2	
Nadiren		90	24,0	
Hiçbir zaman		186	49,6	
Toplam		375	100,0	

Yoksulluğun bir diğer görünümü olan toplumsal alandan tecrit edildiğini hissetme hali ile cinsiyet arasında ilişki kurulup kadın katılımcılara cinsiyetlerinden ötürü kendilerini toplumsal alanlardan dışlanmış hissedip hissetmedikleri sorusu yöneltilmiştir. Kadınların %49,6'sı hiçbir zaman hissetmediğini %24'ü nadiren, %15,2'si ise ara sıra böyle bir duyguyu deneyimlediğini belirtmiştir. Katılımcılar arasında kendini dışlanmış hissedenlerin oranı düşük düzeydedir.

Tablo 12. Frekans Tablosu 11

Şiddete maruz kaldınız mı?	Frekans		Yüzde
	Her zaman	5	1,3
Çoğu zaman	12	3,2	
Ara sıra	43	11,5	
Nadiren	47	12,5	
Hiçbir zaman	268	71	
Toplam	375	100,0	

Kadınların eğitim seviyesi, gelir durumu ve toplumun geleneksel yapıları gibi pek çok nedene bağlı olarak vücut bulan şiddet mefhumunu ankete katılan kadınların yaşayıp yaşamadıkları yaşamışlarsa ne sıklıkla yaşadıkları sorulmuştur. Kadın katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%71'i) şiddete maruz kalmadığını %12,5'i nadiren yaşadığını %11,5'i ise ara sıra maruz kaldığını ifade etmiştir. Ankete katılan kadınlar arasında şiddete maruz kalan kadın katılımcı sayısının ise oldukça düşük olduğu ortaya çıkmıştır.

Tablo 13. Frekans Tablosu 12

Şiddete maruz kaldıysanız sizce bu durum kadın yoksulluğuyla mı ilişkilidir?	Frekans		Yüzde
	Evet	68	42,3
Hayır	50	57,7	
Toplam	375	100,0	

Şiddete maruz kalan kadınların bu durumu yoksullukla ilişkilendirip ilişkilendirmedikleri sorusu karşısında yarısından fazlası (%57,7'si) şiddetle kadın yoksulluğu arasında bir bağ olmadığını dile getirmiştir. Kadınların yoksullaşmasının beraberinde şiddeti de getirdiğini belirten kadın katılımcı oranı ise %42,3'tür. Kadın katılımcıların arasında şiddet ve kadın yoksulluğu arasındaki ilişki konusunda yarı yarıya oluşmuş bir tezatlık söz konusudur.

Tablo 14. Frekans Tablosu 13

Yoksulluk daha çok kadınların yaşadığı bir durum mudur?	Frekans		Yüzde
	Evet	213	56,8
Hayır	162	43,2	
Toplam	375	100,0	

Literatürde yoksulluğun kadınlaşması ile alakalı olan “yoksulluk daha çok kadınların yaşadığı bir durum mudur?” sorusuna katılımcıların %56,8'i yoksulluğun daha çok kadınlara özgü olduğunu düşünmektedir. %43,2'si yoksullukla kadın cinsiyeti arasında bir ilişki olduğunu düşünmediği görülmektedir.

Tablo 15. Frekans Tablosu 14

Kadınları yoksulluğa iten nedenler nelerdir?	Frekans		Yüzde
	İşsizlik yoksulluk oluşturur.	270	%72
Sosyal güvence sunmayan işler yoksulluk oluşturur.	180	%48	
Eğitim düzeyinin düşük olması yoksulluk oluşturur.	262	%69,9	
Cinsiyete dayalı ayrımcılık yoksulluk oluşturur.	174	%46,4	
Diğer (Boşanma, İnsanların Saygısızlığı, Erken Evlilik, Kadınların fakir olduğu düşüncesi)	4	1,2	

Katılımcıların birden fazla şık işaretleyebildiği kadınları yoksulluğa iten nedenlere bakıldığında, işsizlik yoksulluğu oluşturur ifadesine %69,9'u, eğitim düzeyinin düşük olması yoksulluk oluşturur ifadesine %72'si, sosyal güvence sunmayan işler yoksulluğu oluşturur ifadesine %48'i ve cinsiyete dayalı ayrımcılık yoksulluk oluşturur ifadesine %46,4'ü katıldığını ifade etmiştir. Bu soruya verilen yanıtlar neticesinde H₁ hipotezi olan eğitim seviyesinin düşük olmasının kadınların yoksul olmasına neden olduğuna yönelik kurulan hipotez de doğrulanmıştır.

Çalışmada yer alan bazı sorular ile demografik verilerin Ki-Kare analizlerine bakılmıştır. Medeni durum ile ifadeler arasındaki ilişkilere bakıldığında beklenildiği gibi evli katılımcıların hanedeki kararlara katılımı bekar katılımcılara göre düşük kalmıştır (χ^2 : 0,000; $p < 0,05$). Bekar katılımcıların hanelerindeki kararları kendi alma oranı evli katılımcılara göre yüksek çıkmış, ancak evli katılımcılarda

ortaklaşa karar alma oranı bekar katılımcılara göre daha yüksek çıkmıştır. Ailesi ile yaşayan bekar katılımcıların hanedeki kararlara evin büyükleri ile ortaklaşa alma oranı daha düşüktür.

Medeni durum ile diğer ifadeler arasındaki ilişkiye bakılmış olup herhangi anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Tablo 16. Yaş ile Hanenizde Kararları Kim Alır Sorusu Arasındaki İlişkiyi Belirlemek İçin Yapılan Ki-Kare Analizi Tablosu

			Hanenizde Kararları Kim Alır				
			Evin Büyüğü	Eşim	Kendim	Ortaklaşa	Toplam
Yaş	20 Yaş Altı	Frekans	7	0	1	4	12
		Yüzde	58,3	0	8,3	33,3	100,0
	21-42 yaş arası	Frekans	31	33	13	143	220
		Yüzde	14,1	15,0	5,9	65,0	100,0
	43-64 yaş arası	Frekans	9	36	13	58	116
		Yüzde	7,8	31,0	11,2	50,0	100,0
	65 yaş ve üzeri	Frekans	1	6	16	4	27
		Yüzde	3,7	22,2	59,3	14,8	100,0
	Toplam	Frekans	48	75	43	209	375
		Yüzde	12,8	20,0	11,5	55,7	100,0

Yaş aralığı ile “hanenizde kararları kim alır” sorusu arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (χ^2 : 0,000; $p < 0,05$). Buna göre yaş aralığı yükseldikçe katılımcıların hanelerinde evin büyüklerinin kararları alma oranının azaldığı görülmektedir. Bu durumun oluşmasında evlenerek haneden giden kadınların etkisi büyüktür. Yaş aralığı yükseldikçe hane kararlarını eşinin aldığını söyleyen ile kendi aldığını söyleyen katılımcıların oranı da yükselmektedir.

Tablo 17. Çalışma Durumu ile Hanenin Aylık Ortalama Geliri Ne Kadardır Arasındaki İlişkiyi Belirlemek İçin Yapılan Ki-Kare Analizi Tablosu

			Hanenin Aylık Geliri				Toplam
			3.000TL'den az	3001-6000 TL arası	6001-9000 TL arası	9.000 TL ve üzeri	
Çalışma Durumu	Çalışıyorum	Frekans	15	53	50	49	167
		Yüzde	9,0	31,7	29,9	29,3	100,0
	Çalışmıyorum	Frekans	45	114	34	15	208
		Yüzde	21,7	54,8	16,3	7,2	100,0
	Toplam	Frekans	60	167	84	64	375
		Yüzde	16,0	44,5	22,4	17,1	100,0

Çalışma durumu ile hanenin aylık ortalama geliri arasındaki ilişkiye bakıldığında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (χ^2 : 0,000; $p < 0,05$). Buna göre çalışan katılımcıların hane gelirleri çalışmayan katılımcılara göre daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Bu durumun kadınların yoksulluk bakış algılarının şekillenmesinde önemli etkisi olması beklenmektedir.

Tablo 18. Çalışma Durumu ile Hanenizde Kararları Kim Alır Arasındaki İlişkiyi Belirlemek İçin Yapılan Ki-Kare Analizi Tablosu

Çalışma Durumu			Hanedeki Kararları Kim Alır				
			Evin Büyüğü	Eşim	Kendim	Ortaklaşa Alınır	Toplam
Çalışıyorum	Frekans		12	10	28	117	167
	Yüzde		7,2	6,0	16,8	70,1	100,0
Çalışmıyorum	Frekans		36	65	15	92	208
	Yüzde		17,3	31,3	7,2	44,2	100,0
Toplam	Frekans		48	75	43	209	375
	Yüzde		12,8	20,0	11,5	55,7	100,0

Çalışma durumu ile hanenizdeki kararları kim alır sorusu arasındaki ilişkiye bakıldığında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (χ^2 : 0,000; $p < 0,05$). Buna göre çalışan katılımcılarda hanelerinde kararların ortaklaşa alındığını belirtenlerin oranı, çalışmayan katılımcıların hanelerine göre daha yüksek olmuştur. Bu durum bize iş hayatındaki kadınların hanelerinde de söz sahibi olma düzeylerinin yükseldiğini ve hane kararlarının eş tarafından alınma durumlarının azaldığını göstermektedir.

Tablo 19. Çalışma Durumu ile Hanenize Giren Paranın İdaresi Kimdedir Sorusu Arasındaki İlişkiyi Belirlemek İçin Yapılan Ki-Kare Analizi Tablosu

Çalışma Durumu			Hanenize Giren Paranın İdaresi Kimdedir				Toplam
			Eşim İdare Eder	Ben İdare Ederim	Eşit İdare Ederiz	Aile büyüklüğü/küçük leri idare eder	
Çalışıyorum	Frekans		47	77	41	2	167
	Yüzde		28,1	46,1	24,6	1,2	100,0
Çalışmıyorum	Frekans		85	105	17	1	208
	Yüzde		40,9	50,5	8,2	0,5	100,0
Toplam	Frekans		132	182	58	3	375
	Yüzde		35,2	48,5	15,5	0,8	100,0

Çalışma durumu ile hanenize giren paranın idaresi kimdedir sorusu arasındaki ilişkiye bakıldığında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (χ^2 : 0,000; $p < 0,05$). Buna göre çalışan katılımcıların haneye giren paranın idaresinde eşi ile eşit rol aldığını belirtenlerin oranı (%24,6) çalışmayanlara (%8,2) göre daha yüksek olmuştur. Haneye giren paranın eşi tarafından idare edildiğini söyleyenlerin oranı ise çalışmayan katılımcılarda daha yüksek (%40,9) çıkmıştır. Bu durum iş hayatındaki kadınların hanelerine giren paranın idaresinde söz sahibi olma düzeylerinin yükseldiğini ve eş tarafından haneye giren paranın idare edilme durumlarının azaldığını göstermektedir. Bu durum kadınların çalışma durumları ile hane içindeki kararların alınmasına katılım arasında bir ilişki olduğu hipotezini doğrulamaktadır.

Tablo 20. Çalışma Durumu ile Hanenizde Kadın Erkek Eşitliğinin Varlığına İnanıyor Musunuz Sorusu Arasındaki İlişkiyi Belirlemek İçin Yapılan Ki-Kare Analizi Tablosu

Çalışma Durumu			Kadın-Erkek Eşitliğine İnanma		
			Evet İnanıyorum	Hayır İnanmıyorum	Toplam
Çalışıyorum	Frekans		136	31	167
	Yüzde		81,4	18,6	100,0
Çalışmıyorum	Frekans		109	99	208
	Yüzde		52,4	47,6	100,0
Toplam	Frekans		167	208	375
	Yüzde		44,5	55,5	100,0

Çalışma durumu ile hanenizde kadın erkek eşitliğinin varlığına inmiyor musunuz sorusu arasındaki ilişkiye bakıldığında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (χ^2 : 0,000; $p < 0,05$). Buna göre çalışan katılımcıların hanelerinde kadın-erkek eşitliğine yönelik inancın (%81,4) çalışmayan kadın katılımcılara (%52,4) göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 21. Çalışma Durumu ile Gelir Durumunuzdan Dolayı Kendinizi Dışlanmış Hissediyor Musunuz Sorusu Arasındaki İlişkiyi Belirlemek İçin Yapılan Ki-Kare Analizi Tablosu

Çalışma Durumu			Gelir Durumunuzdan Dolayı Kendinizi Dışlanmış Hissediyor Musunuz					Toplam
			Her zaman	Çoğu Zaman	Ara Sıra	Nadiren	Hiçbir Zaman	
Çalışıyorum	Frekans		6	9	16	25	111	167
	Yüzde		3,6	5,4	9,6	15,0	66,5	100,0
Çalışmıyorum	Frekans		13	38	45	32	80	208
	Yüzde		6,3	18,3	21,6	15,4	38,5	100,0
Toplam	Frekans		19	47	61	57	191	375
	Yüzde		5,1	12,5	16,3	15,2	50,9	100,0

Çalışma durumu ile gelir durumunuzdan dolayı kendinizi dışlanmış hissediyor musunuz sorusu arasındaki ilişkiye bakıldığında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (χ^2 : 0,000; $p < 0,05$). Buna göre çalışan katılımcıların %66,5'i hiçbir zaman gelir durumundan dolayı kendilerini dışlanmış hissetmediklerini belirtirken, çalışmayan katılımcılarda bu oran %38,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum çalışmayan katılımcılarda işsizliğin yoksulluğu doğurduğuna yönelik inancın oluşmasında da etken olabileceği tahmin edilmektedir. Çalışmayan katılımcıların %61,5'i az veya çok gelir durumundan dolayı dışlandıklarını hissetmektedirler. Bu durum kadınların çalışma durumu ile kadın yoksulluğu arasındaki ilişki olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 22. Eğitim Durumu ile Kadınların Çalışma Durumu Arasındaki İlişkiyi Belirlemek İçin Yapılan Ki-Kare Analizi Tablosu

Eğitim Durumu			Çalışma Durumu		
			Çalışıyorum	Çalışmıyorum	Toplam
İlkokul Öncesi	Frekans	3	18	21	
	Yüzde	14,3	85,7	100,0	
İlk ve Ortaokul Dönemi	Frekans	44	129	173	
	Yüzde	25,4	74,6	100,0	
Lisans ve Lisans Üstü	Frekans	120	61	181	
	Yüzde	66,3	33,7	100,0	
Toplam	Frekans	167	208	375	
	Yüzde	44,5	55,5	100,0	

Eğitim durumu ile katılımcıların çalışma durumu arasındaki ilişkiye bakıldığında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (χ^2 : 0,000; $p < 0,05$). Lisans ve lisansüstü eğitim seviyesindeki katılımcıların çalışma oranının diğer eğitim seviyelerine göre daha yüksek olduğu görülmüştür. İlkokul ve öncesi dönemde yani okuryazar olmayan ve sadece okuryazar durumunda olan katılımcılarda bu oran en düşük seviyede çıkmıştır. Eğitim seviyesi ile kadınların işgücü piyasasında yer alması arasında bir ilişkinin bulunduğuna yönelik hipotez doğrulanmıştır.

Tablo 23. Eğitim Durumu ile Hanedeki Kararları Kim Alır Arasındaki İlişkiyi Belirlemek İçin Yapılan Ki-Kare Analizi Tablosu

Eğitim Durumu			Hanedeki Kararları Kim Alır				Toplam
			Evin Büyüğü	Eşim	Kendim	Ortaklaşa Alınır	
İlkokul Öncesi	Frekans	5	8	7	1	21	
	Yüzde	23,8	38,1	33,3	4,8	100,0	
İlk ve Ortaokul Dönemi	Frekans	31	55	19	68	173	
	Yüzde	17,9	31,8	11,0	39,3	100,0	
Lisans ve Lisans Üstü	Frekans	12	12	17	140	181	
	Yüzde	6,6	6,6	9,4	77,3	100,0	
Toplam	Frekans	48	75	43	209	375	
	Yüzde	12,8	20,0	11,5	55,7	100,0	

Eğitim durumu ile hanedeki kararların alımı arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (χ^2 : 0,000; $p < 0,05$). Buna göre eğitim seviyesi yükseldikçe hanedeki kararların ortaklaşa alınması oranının arttığı görülmektedir. Aynı şekilde eğitim seviyesi yükseldikçe kararları evin büyüğü ve eşinin aldığı söyleyenlerin oranı da düşmüştür. Bu durum eğitim seviyesi ile hane içi kararların ortaklaşa alınması arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır hipotezini doğrulamaktadır.

Tablo 24. Eğitim Durumu ile Hanenizde Kadın Erkek Eşitliğinin Varlığına İnanıyor Musunuz Sorusu Arasındaki İlişkiyi Belirlemek İçin Yapılan Ki-Kare Analizi Tablosu

Eğitim Durumu			Kadın-Erkek Eşitliğine İnanma		
			Evet İnanıyorum	Hayır İnanmıyorum	Toplam
İlkokul Öncesi	Frekans		6	15	21
	Yüzde		28,6	71,4	100,0
İlk ve Ortaokul Dönemi	Frekans		89	84	173
	Yüzde		51,4	48,6	100,0
Lisans ve Lisans Üstü	Frekans		150	31	181
	Yüzde		82,9	17,1	100,0
Toplam	Frekans		167	208	375
	Yüzde		44,5	55,5	100,0

Eğitim durumu ile evinizde kadın-erkek eşitliğinin varlığına inanıyor musunuz sorusu arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (χ^2 : 0,000; $p < 0,05$). Buna göre eğitim seviyesi yükseldikçe hanesinde kadın-erkek eşitliğine inanların oranı artmaktadır. Bu durum eğitim seviyesi ile hanedeki kadın-erkek eşitliğinin varlığı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır hipotezini doğrulamaktadır.

Tablo 25. Eğitim Durumu ile Gelir Durumunuzdan Dolayı Kendinizi Dışlanmış Hissediyor Musunuz Sorusu Arasındaki İlişkiyi Belirlemek İçin Yapılan Ki-Kare Analizi Tablosu

Eğitim Durumu			Gelir Durumunuzdan Dolayı Kendinizi Dışlanmış Hissediyor Musunuz					Toplam
			Her zaman	Çoğu Zaman	Ara Sıra	Nadiren	Hiçbir Zaman	
İlkokul Öncesi	Frekans		5	6	4	2	4	21
	Yüzde		23,8	28,6	19,0	9,5	19,0	100,0
İlk ve Ortaokul Dönemi	Frekans		13	30	42	25	63	173
	Yüzde		7,5	17,3	24,3	14,5	36,4	100,0
Lisans ve Lisans Üstü	Frekans		1	11	15	30	124	181
	Yüzde		0,6	6,1	8,3	16,6	68,5	100,0
Toplam	Frekans		19	47	61	57	191	375
	Yüzde		5,1	12,5	16,3	15,2	50,9	100,0

Eğitim durumu ile gelir durumunuzdan dolayı kendinizi dışlanmış hissediyor musunuz sorusu arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (χ^2 : 0,000; $p < 0,05$). Buna göre gelir durumunuzdan dolayı dışlandığını hissedenlerin oranı ilkököl öncesi (okuryazar olmayan ve sadece okuryazar olan) katılımcılarda en yüksek oran olurken, lisans ve lisansüstü eğitime sahip katılımcılarda en düşük oran olarak gerçekleşmiştir. Bu durum kadınların eğitim seviyesi ile kadın yoksulluğu arasındaki ilişki olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 26. Eğitim Durumu ile Cinsiyetinizden Dolayı Kendinizi Dışlanmış Hissediyor Musunuz Sorusu Arasındaki İlişkiyi Belirlemek İçin Yapılan Ki-Kare Analizi Tablosu

Eğitim Durumu			Cinsiyetinizden Dolayı Kendinizi Dışlanmış Hissediyor Musunuz					Toplam
			Her zaman	Çoğu Zaman	Ara Sıra	Nadiren	Hiçbir Zaman	
İlkokul Öncesi	Frekans	4	7	4	2	4	21	
	Yüzde	19,0	33,3	19,0	9,5	19,0	100,0	
İlk ve Ortaokul Dönemi	Frekans	7	12	29	40	85	173	
	Yüzde	4,0	6,9	16,8	23,1	49,1	100,0	
Lisans ve Lisans Üstü	Frekans	4	8	24	48	97	181	
	Yüzde	2,2	4,4	13,3	26,5	53,6	100,0	
Toplam	Frekans	15	27	57	90	186	375	
	Yüzde	4,0	7,2	15,2	24,0	49,6	100,0	

Eğitim durumu ile cinsiyetinizden dolayı kendinizi dışlanmış hissediyor musunuz sorusu arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (χ^2 : 0,000; $p < 0,05$). Buna göre cinsiyetinden dolayı dışlandığını hissedenlerin oranı ilkokul öncesi (okuryazar olmayan ve sadece okuryazar olan) katılımcılarda en yüksek oran olurken, lisans ve lisansüstü eğitime sahip katılımcılarda en düşük oran olarak gerçekleşmiştir. Bu soruya hiçbir zaman yanıtını verenlerin oranı lisans ve lisansüstü eğitim seviyesindeki katılımcılarda en yüksek oranda gerçekleşmiştir. Buna göre eğitim ile cinsiyetten dolayı kendini dışlanmış hissetme arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Yine bu durum kadınların eğitim seviyesi ile kadın yoksulluğu arasındaki ilişki olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Tablo 27. Eğitim Durumu ile Şiddete Maruz Kaldınız Mı Sorusu Arasındaki İlişkiyi Belirlemek İçin Yapılan Ki-Kare Analizi Tablosu

Eğitim Durumu			Şiddete Maruz Kaldınız Mı					Toplam
			Her zaman	Çoğu Zaman	Ara Sıra	Nadiren	Hiçbir Zaman	
İlkokul Öncesi	Frekans	0	2	7	5	7	21	
	Yüzde	0,0	9,5	33,3	23,8	33,3	100,0	
İlk ve Ortaokul Dönemi	Frekans	3	8	29	22	111	173	
	Yüzde	1,7	4,6	16,8	12,7	64,2	100,0	
Lisans ve Lisans Üstü	Frekans	2	2	7	20	150	181	
	Yüzde	1,1	1,1	3,9	11,0	82,9	100,0	
Toplam	Frekans	5	12	43	47	268	375	
	Yüzde	1,3	3,2	11,5	12,5	71,5	100,0	

Eğitim durumu ile şiddete maruz kaldınız mı sorusu arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (χ^2 : 0,000; $p < 0,05$). Buna göre lisans ve lisansüstü eğitim seviyesine sahip katılımcılarda hiçbir zaman şiddete maruz kalmadığını belirtenlerin oranı %82,9 olurken, ilkokul öncesi seviyede bu oran %33,3 olmuştur. Eğitim seviyesi ile şiddete maruz kalma arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre eğitim seviyesi ile kadınların şiddete maruz kalmaları arasında bir ilişki bulunmaktadır hipotezini doğrulamaktadır.

Tablo 28. Eğitim Durumu ile Yoksulluk Daha Çok Kadınların Yaşadığı Bir Durum Mudur Sorusu Arasındaki İlişkiyi Belirlemek İçin Yapılan Ki-Kare Analizi Tablosu

Eğitim Durumu			Yoksulluk Daha Çok Kadınların Yaşadığı Bir Durum Mudur		
			Evet	Hayır	Toplam
İlkokul Öncesi	Frekans		17	4	21
	Yüzde		81,0	19,0	100,0
İlk ve Ortaokul Dönemi	Frekans		115	58	173
	Yüzde		66,5	33,5	100,0
Lisans ve Lisans Üstü	Frekans		81	100	181
	Yüzde		44,8	55,2	100,0
Toplam	Frekans		213	162	375
	Yüzde		56,8	43,2	100,0

Eğitim durumu ile yoksulluk daha çok kadınların yaşadığı bir durum mudur sorusu arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur (χ^2 : 0,000; $p < 0,05$). Buna göre ilkökul öncesi eğitim seviyesindeki katılımcıların büyük çoğunluğu (%81) yoksulluğun kadınların yaşadığı bir durum olduğunu ifade ederken, eğitim seviyesinin artmasına bağlı olarak bu yöndeki düşüncenin diğer katılımcılar daha az ifade edildiği gözlenmiştir. Lisans ve lisansüstü düzeyde eğitime sahip katılımcıların %55,2'si bu yönde düşünmediğini ifade etmiştir. Bu durum aslında kadınlar arasında da önemli görüş farklılıklarının olduğunu göstermektedir. Öyle ki eğitim durumu ve buna bağlı olarak gelir seviyesi düşük katılımcılar yaşadıkları bu durumu cinsiyetlerine bağlamaktayken, eğitim seviyesi yüksek katılımcıların bu durumu cinsiyete bağlama oranları azalmaktadır. Buna sebep olarak ise eğitim seviyesi düşük katılımcıların aileleri tarafından kadın olmalarından dolayı okumalarına izin verilmemesi (%58,3), erken yaşta evlendirilmeleri (%81) ve kadın olmalarından dolayı çalıştırılmamaları (%85,7'si çalışmamaktadır) gösterilebilir.

SONUÇ

Günümüzde küreselleşmeyle birlikte dünyanın hızlı bir şekilde değişimine ve gelişimine şahit olunmakla beraber yine bu dönem içerisinde küreselleşmenin türlü tezatlıkları da derinleştirerek yaşadığımız dünyayı şekillendirmektedir. Bu tezatlıkların başında dünyanın bu denli gelişmişliğine karşılık yoksulluk sorunun kendini bir hayli hissettirmesi hele ki kadının ve yoksulluğun neredeyse birbirine ayrılmaz bir bağla bağlanmış olması üzerinde durulması gereken konuların başında yer almaktadır. Yoksulluk, yalnızca gelişmekte ya da az gelişmekte olan ülkelerin yaşadığı bir sorun olarak görülse de hâkim düşüncenin aksine gelişmiş ülkelerin de çözmesi gereken bir sorundur ve kavram çoğu kez ekonomiyle ilişkilendirilse de kavramın sosyal bir risk yönünün de olduğunu gözden kaçırmamak gerekir.

Kadının yoksulluğu çoğu kez geleneksel yapılar sebebiyle toplumsal cinsiyet kurallarının kadınlara biçtiği eşitsiz rollere bağlı olarak eğitim olanaklarından yararlanamama, erken evliliklerin yapılması, işgücü piyasasında yer alamama yer alsada dahi erkeklerle aynı işi yapmalarına rağmen onlara kıyasla daha düşük ücret alma gibi olumsuzluklarla kendini göstermektedir. Gerekli eğitimi alamamış, mesleki yeterliliğe sahip olamayan ve düşük ücretle çalıştırılan kadınlar sağlık hizmetlerinde faydalanmada sıkıntılar çekmekte, şiddete daha çok maruz kalmakta, kültürel, sosyal alanlardan kendini dışlanmış hissetmektedir.

Çalışma kapsamında Tokat özelinde incelenen katılımcılar arasında eğitim seviyesinin ve çalışma durumunun kadın yoksulluğunun algılanmasında önemli etkenler olduğu saptanmıştır. Buna göre, kadınların temel eğitim seviyesi düştükçe işgücü piyasasında daha az yer almakta oldukları ve buna bağlı olarak da eğitim seviyesi yüksek çalışan kadın katılımcıların hane gelirleri çalışmayan katılımcılara göre daha yüksek olduğu ortaya çıkan bulgular arasındadır. Bu durum bize eğitim seviyesinin gerek işgücü piyasasında yer almada gerekse de hane içi giren paranın belirlenmesinde temel etken olduğu ve yoksulluğun oluşmasında eğitimin belirleyici niteliğini gözler önüne sermektedir.

Kadın katılımcıların kadın-erkek eşitliğinde ve bu eşitliğin yansımalarında konu hakkındaki düşünceleri ve deneyimlerinde eğitim ve ekonomik durum yine kilit bir rol oynamaktadır. Balkan'ın (2017) ve Konuş'un (2020) çalışmalarında da ortaya konulduğu gibi, çalışmayan ve eğitim seviyesi düşük olan katılımcılar hanelerindeki kadın-erkek eşitliğine yönelik inançları çalışan kadın katılımcılara göre daha düşüktür ve yine eğitim seviyesinin düşüklüğüne bağlı olarak gelir seviyelerinin az olduğu hanelerde kadınlar hane içi kararlarda söz sahibi olmada sönük kaldıkları görülmektedir. Bu durum bize özel alandan sıyrılıp kamusal alanda da yer alabilen kadınların üzerinde eşlerinin baskısının azaldığını ve kendilerini daha hür ifade edebildiklerini alınacak kararlarda etkin olduklarını göstermektedir. Eğitim seviyesi düşük ve ev hanımı olan kadınların hanelerinde gerek eve giren paranın hesabı gerekse de alınacak kararlarda evin reisi olan erkekler tarafından alınması durumu bu hanelerde erkek egemenliğinin daha hissedilir bir durum olduğunu göstermektedir.

Çocuk yaşta evlendirilen ve erken çocuk sahibi olan düşük eğitilmiş kadınların çok daha farklı statüde yer alan eğitilmiş, donanımlı ve kültürlü kadınlara kıyasla toplumsal alandan kendilerini daha çok dışlanmış hissettikleri görülmektedir. Çünkü daha çok ev hanımı olan bu kadınlar gerek gündelik işlerinin yoğunluğu gerekse çocuk ve yaşlı bakımı gibi sorumlulukların yüklenilmesinden ötürü hane içine hapsedilmekte ve günün büyük bir çoğunluğunu hane içinde geçirmektedir. Eğitim seviyesi yükseldikçe kadınlar siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda daha çok yer alabilmekte olup sosyal faaliyetleri daha çok gerçekleştirebilmekte ve kendilerini toplumsal alanlardan dışlanmış hissetmemektedirler. Eğitim düzeyinin bir diğer etkili olduğu unsur kadınların şiddete maruz kalmalarıyla ilgilidir. Katılımcı kadınların eğitim düzeyi yükseldikçe şiddete neredeyse hiçbir zaman maruz kalmadıkları ortaya çıkarken eğitim seviyesinin az olduğu kadınlarda gerek ekonomik özgürlüklerinin ellerinde olmamasından ötürü eşlerine olan bağımlılıkları hasebiyle şiddete çok daha fazla maruz kalarak seslerini çıkaramamaktadırlar. Ancak bu durumu son yıllarda kadına şiddetin giderek arttığı Türkiye için genelleme yapamamaktayız. Çünkü günümüzde kadınlar eğitim seviyesi ne olursa olsun gerek fiziksel gerekse de psikolojik şiddeti az ya da çok bir şekilde deneyimlemektedir.

Yoksulluğa neden olan eğitimsizlik, işsizlik, ülkede kadınlara yönelik düzenlemelerin yetersiz oluşu, gelir dağılımındaki adaletsizlikler ve cinsiyete dayalı ayrımcılıklar kadınları toplumsal alanlarda daha çok kırılğan yapmakta ve hayat mücadelesinde daha çok gayret göstermesine neden olmaktadır. Oldukça geniş bir tartışma alanına sahip olan kadın yoksulluğunun temel nedeni araştırmamızda eğitim seviyesinin düşüklüğüne ve buna bağlı olarak da kadınların iş gücü piyasasında çok fazla yer alamamalarına bağlı olarak ele alınmıştır.

Çalışmada kadın yoksulluğunda en temel hususlar yetersiz eğitim ve ekonomik özgürlüğe sahip olamamak olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir kadının ekonomik olarak özgür olması ise ancak iyi bir eğitim alması ile gerçekleşmektedir. Bu nedenle ülkemizde ve Tokat'ta kadınların yaşadığı yoksulluğun yegâne çaresi kadınların eğitimine günümüzde verileden çok daha fazla önem vermektir.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, R. (2010). Kadın yoksulluğu üzerine bir inceleme. *T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü Hakemli Araştırma Dergisi*, 45-60.

Açıkgöz, R., ve Yusufoglu, Ö. (2012). Türkiye'de yoksulluk olgusu ve toplumsal yansımaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 76-116.

Akkul, R. (2011). *Cinsiyetler arası gelir eşitsizliğini gidermede mikro kredi uygulamalarının etkinliği: Bilecik ili örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.

Aksu Kocatürk, G. ve Şengül, M. (2020). Kapitalist ataerki ilişkiler ve kentsel mekânda kadınların gündelik hayatının coğrafyası: Tokat örneği. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 75(2), 715-746.

Alptekin, D. (2014). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Örüntüsünde Kadının Yoksulluğu ve Yoksullukları, *Ayrıntı Yayınları*, 15-33.

Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

Balkan, N. (2017). *Kadın Yoksulluğu ve Yoksulluğun Kadınlaşması: Kırklareli İlinde Bir Alan Araştırması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, Kırklareli.

Bayat, İ. (2015). Türkiye'de yoksul hanelerde yaşayan kadınların enformel istihdama katılma nedenleri. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 1, 53-69.

Dinçoflaz, N. J. (2009). *Kentteki Kadının Yoksulluğu ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nün Kadın Yoksulluğuyla Mücadele Politikaları*. Yayınlanmamış sosyal yardım uzmanlık tezi. Türkiye: T.C.Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Ankara.

Duyan, G. Ç. (2010). Yoksulluğun kadınlaşması: Altındağ örneği. *Aile ve Toplum Eğitim-Kültür ve Araştırma Dergisi*, 21(21), 19-29.

Gerşil, G. (2015). Küresel boyutta yoksulluk ve kadın yoksulluğu. *Yönetim ve Ekonomi*, 22(1), 159-181.

Gökmen, Ç. E. ve Gökovalı, Ummuhan (2016). Hane içine gizlenen kadın yoksulluğu: Muğla-Mardin örneği. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 43, 157-190.

Güneş, F. (2011). Farklı emek kategorileri açısından kadın yoksulluğu. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 29, 217-248.

Güzel, S. (2011). Kadın yoksulluğu ile mücadelede dünya bankası ve mikro kredi uygulaması: Türkiye açısından bir değerlendirme. *Azerbaycanın Vergi Journalı*, 79-96.

Hamamcı, E. D. E. ve Anık, Kübra (2020). Kadınların yoksullukla mücadelesinde sosyal yardımların rolü: erzurum'da bir uygulama. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10, 105-131.

Kızıloğlu, R., Uzunöz, M., ve Gündüz, O. (2012). Türkiye'de Mikrokredi Uygulamalarının Kadın Yoksulluğu Açısından Önemi. Tarım, Yoksulluk ve Kalkınma Kongresi Bildiri Kitabı içinde (s. 429-439). Konya: 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi.

Konus, E. S. (2020). *Kadın Yoksulluğu: Seçilmiş Ülkeler Üzerine Bir İnceleme*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.

Meneviş, N. (2019). *Kadın Yoksulluğu İle Mücadelede ve Kadın Güçlenmesinde Bir Kalkınma Politikası Aracı Olarak Mikro Kredi Uygulaması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Bilim Dalı, Ankara.

Özhasar, B. (2013). *Yoksul Hanelerde Sosyal Dışlanmanın Boyutları: Aydın İli Örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, Aydın.

Saçlı, A. (2019). Türkiye'de kentsel yoksulluk olgusu üzerine bir değerlendirme. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 2(2), 1-21.

Şener, Ü. (2019). *Kadın Yoksulluğu*. Ankara: TEPAV Değerlendirme Notu.

Tire, O. (2017). Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türkiye'de kadın yoksulluğu. *Mavi Atlas*, 5, 97-112.

Turgut, A. Ş. (2019). Türkiye'deki gelir eşitsizliğinin toplumsal cinsiyet, kadının istihdamı ve kadın yoksulluğu açısından değerlendirilmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 315-329.

Yıldırım, S., ve Özdemir, A. (2013). Yapabilirlikten yoksunluk bağlamında Türkiye'de kadın yoksulluğu. *Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2(4), 50-83.

Gönderiliş Tarihi: 23/11/2021
Kabul Tarihi: 02/12/2021
ORCID 0000-0003-1649-1732
ORCID 0000-0002-3242-6925

6284 SAYILI AİLENİN KORUNMASI VE KADINA KARŞI ŞİDDETİN ÖNLENMESİNE DAİR KANUN İLE İŞ VE SOSYAL GÜVENLİK HUKUKU İLİŞKİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Seda TOPGÜL¹
Emre KOL²

ÖZ

Şiddet bireylerin yaralanmasına, sindirilmesine, öfkelenmesine veya duygusal baskı altına alınmasına yol açan davranış veya yaklaşımların bütünüdür. 6284 sayılı Kanunda yer alan şiddet kavramı ve buna verilecek anlam, Kanun'da yer alan koruyucu ve önleyici tedbirlerin alınması, uygulanması kadına karşı şiddetin önlenmesinde büyük önem taşımaktadır. Kadına yönelik şiddet küresel bir sorun olarak yaşamın her alanında karşımıza çıkan toplumsal bir gerçek olarak hala varlığını sürdürmektedir. Kadına yönelik şiddetin toplumun tamamı üzerinde kısa ve uzun dönemli etkilerinin bulunduğu, sağlık harcamalarından, ciddi ekonomik maliyetlere ve daha da önemlisi gelecek nesiller üzerine ciddi yansıma ve izleri olduğu görülmektedir. Çalışmada kadına yönelik şiddetin önlenmesinde ve sona erdirilmesinde hukuki mekanizmalarının önlem ve yaptırımlarına değinilecektir. Bu çerçevede Türk Ceza Kanunu dışındaki ilk özel Kanun olan 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun incelenecektir. Ayrıca Kanun'unda yer alan önleyici ve koruyucu tedbirlerin İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku açısından etkilerine değinilecektir. Sonuç olarak kadına yönelik şiddetin önlenmesinde başarı tek bir Kanun, kurum, kuruluş ya da tedbirle elde edilemez, toplumsal bilinç ve farkındalığın artırılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadına Yönelik Şiddet, Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun, 6284 sayılı Kanun, Ev İçi şiddet, İşveren Sorumlulukları.

Jel Kodu: K36-K31-J83

LAW NO 6284 ON PROTECTION OF FAMILY AND PREVENTION OF VIOLENCE AGAINST WOMEN AND RELATIONSHIP WITH LABOR AND SOCIAL SECURITY LAW

ABSTRACT

Violence is the whole of behaviors or approaches that cause injury, intimidation, anger or emotional pressure on individuals. The concept of violence in the Law No. 6284 and the meaning to be given to it, taking and applying the protective and preventive measures in the Law are of great importance in preventing violence against women. Violence against women, as a global problem, still exists as a social reality that we encounter in all areas of life. It is seen that violence against women has short and long-term effects on the whole society, serious reflections and traces on health expenditures, serious economic costs and more importantly on future generations. In the study, the measures and sanctions of legal mechanisms in the prevention and ending of violence against women will be discussed. In this context, the Law No. 6284 on the Protection of the Family and the Prevention of Violence Against Women, which is the first private law other than the Turkish Penal Code, will be examined. In addition, the effects of the preventive and protective measures in the Law on Labor Law and Social Security Law will be mentioned. As a result, success in preventing violence against women cannot be achieved with a single law, institution, organization or measure, and it is necessary to increase social awareness and awareness.

Keywords: Violence Against Women, The Law on the Protection of the Family and the Prevention of Violence against Women, Law No. 6284, Domestic Violence, Employer's Obligations.

Jel Codes: K36-K31-J83

¹ Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Manavgat Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, sedatopgul@akdeniz.edu.tr.

² Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, ekol@anadolu.edu.tr.

1.GİRİŞ

Kadına yönelen şiddet medyaya hergün yansıyan haberlere göre, kadına yönelik şiddet, psikolojik baskıdan dövme, yaralamadan öldürmeye kadar uzanan Türkiye'nin yakıcı sorunlarından biridir. Kadınlar kadın oldukları için şiddete maruz kalmaktadır. Türkiye 11 Mayıs 2011 tarihinde İstanbul'da imzaya açılan “Kadına Yönelik Şiddetin ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Sözleşme” yi imzalayıp onaylamıştır. 1 Ağustos 2014'de yürürlüğe giren bu Sözleşme’ de toplumsal cinsiyet tanımlandıktan sonra “Kadına yönelik toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin, kadına kadın olmasından dolayı uygulanan ve kadınları orantısız biçimde etkileyen şiddet anlamına geldiği belirtilmektedir. 11 Mayıs 2011'de İstanbul'da imzaya açılmış olması nedeni ile “İstanbul Sözleşmesi” olarak anılmaktadır. Türkiye bu sözleşmeyi ilk imzalayan ve onaylayan ülke olmuştur. Ancak Sözleşme, toplumsal cinsiyet kavramına yönelik oluşturulan bir metin olduğu gerekçesi ile feshedilmiştir³. Öte yandan Türkiye Birleşmiş Milletler'in 1979 tarihli Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesine 1985 yılında katılmış ve Bakanlar Kurulu kararı ile bu katılma onaylanmıştır. Bu sözleşmeye göre üye ülkeler kadınlara karşı ayrımcılık teşkil eden tüm ulusal ceza hükümlerini ilga etmeyi taahhüt etmişlerdir (m.2). Sözleşmeye göre, taraf devletler her iki cinsten birinin aşağılığı veya üstünlüğü düşüncesine veya kadın ile erkeğin kalıplaşmış rollerine dayalı önyargıların, geleneksel ve diğer tüm uygulamaların ortadan kaldırılmasını sağlamak amacıyla kadın ve erkeklerin sosyal ve kültürel davranış kalıplarını değiştirme konusunda önlemler almakla yükümlüdür (m. 5-a). Ancak uluslararası sözleşmelere katılma toplumda şiddete tepki bilinci oluşturmayı sağlayamamıştır. Dolayısıyla, kadına karşı şiddet yoğun biçimde devam etmekte ve yasaların etkin uygulaması gecikmektedir. Yasal hakların verilmesi fiilen kadını korumak için yeterli olmamaktadır. Kadınların toplumsal statülerini kendi istek, yetenek ve çabaları ile belirleyebilmeleri büyük önem taşımaktadır (Sanal, 2010: 6). Diğer yandan kadın yönelik şiddette, şiddete uğrayan ve şiddet uygulayan açısından alınan önleyici ve koruyucu tedbir kararlarının çalışma yaşamına yansımaları da bulunmaktadır. Bu çalışmada öncelikle 6284 sayılı Kanun açıklanarak değerlendirilecektir. Daha sonra ise İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku açısından ilişkisi incelenecektir.

2. KADINA KARŞI ŞİDDETİN ÖNLENMESİNE DAİR ÖZEL YASALAR

Kadınlar en çok ev içinde şiddete maruz kaldıkları için 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun yanı sıra kadını ev içi şiddete karşı özel yasayla koruma yoluna gidilmiştir. Kadınlar öncelikle 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'ndaki 81. maddedeki kasten öldürme, 86. maddedeki kasten yaralama, cinsel saldırı (m. 102-105), ayrımcılık (m. 122), kötü muamele (m.232) ve aile hukukundan kaynaklanan yükümlülüğün ihlali (m. 233) gibi suç tanımlamaları ile korunmaktadır. 14.01.1998 gün ve 4320 sayılı “Ailenin Korunmasına Dair Kanun”⁴ Türk Ceza Kanunu dışındaki ilk özel kanundur. Bu Kanun “ev içi şiddetin önlenmesini değil, ailenin korunmasını ön plana almıştır. Kanun resmen evli olmayan birey veya aileleri kapsayıp kapsamadığı için tartışma konusu olmuştur. Yargıtay 7. Ceza Dairesi “nikâhsız olarak mağdure ile evlenip aynı çatı altında birlikte bir çocukları yaşayan, hukuken evli görünmeseler bile fiilen normal bir evliliğe dayalı bütün yönleri ile aileden ayırt edilemez şekilde istikrarlı yaşayanların korunmaya değer bir aile hayatı olduğuna” karar vermiştir. Ancak Kanun aile kavramını geniş tutmayarak sadece “eş, çocuklar ve aynı çatı altında yaşayan aile bireyleri gösterilmiş”, mağdur kavramı ancak 2007 yılındaki bir değişiklik ile genişletilmiştir. Buna göre; suçun faili “kusurlu eş veya diğer aile üyeleri” olurken, suçun faili ise “eşlerden biri veya çocuklar veya aynı çatı altında yaşayan diğer aile bireylerinden biri veya mahkemece ayrılık kararı verilen yasal olarak ayrı yaşama hakkı olan veya evli olmaların rağmen ayrı yaşayan aile bireyleri olmuştur.

4320 sayılı Kanun'dan 14 yıl sonra İstanbul Sözleşmesi imzalanması ile birlikte “Kadın ve Aile Bireylerinin Şiddetten Korunması” konulu yeni bir tasarı hazırlanmıştır. Bu tasarı da daha sonra 8 Mart 2012 tarihinde 6284 sayılı Aile Korunmasına ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun⁵ olarak kabul edilmiştir. Kanuna müteakip 18 Ocak 2013 tarihinde Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Uygulama Yönetmeliği⁶ kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. 4 Eylül 2021 tarihinde ise 6284 sayılı Kanun Kapsamında Teknik Yöntemlerle Takip Sistemlerinin Kullanılmasına Dair Yönetmelik⁷ yürürlüğe girmiştir.

Kanun'da kadına yönelik şiddet ev içi şiddet ekseninde ele alınmayıp, ilk Kanun'daki Ailenin Korunması isminin, ikinci Kanun'da kadına yönelik şiddetin önlenmesinin önüne yine ailenin korunması kavramı getirilerek kadından ziyade ailenin ön plana alındığı görülmektedir. Dolayısıyla kadının etkin şekilde korunması yine aile çatısı altında gerçekleşeceği gösterilmektedir.

3. 6284 SAYILI KANUN'UN AMACI

20 Mart 2012'de yürürlüğe giren 8 Mart 2012 günlü ve 6284 sayılı Ailenin Korunmasına ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un amacı, şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin ve tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin korunması ve bu kişilere yönelik şiddetin önlenmesi amacı ile tedbirlere ilişkin usul ve esasların düzenlenmesidir (6284 sayılı K. M.1). Kanun uygulamasında ve gereken hizmetlerin sunulmasında Anayasa, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler esas alınacaktır.

6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun m.2/ç'ye göre; kadına yönelik şiddet kadınlara sadece kadın oldukları için uygulanan veya kadınları etkileyen cinsiyete dayalı bir ayrımcılık ile kadının insan hakları ihlaline yol açan ve bu Kanun'da şiddet olarak tanımlanan her türlü tutum ve davranışı ifade etmektedir. Şiddet ise, "kişinin fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesi ile sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini içeren, toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranışı ifade eder" (6284 sayılı K. m. 2/d).

6284 sayılı Kanun kapsamında korunacak olan kişiler şunlardır: şiddete uğrayan ya da şiddete uğrama tehlikesi bulunan a) kadınlar, b) çocuklar, c) aile bireyleri, d) tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerdir. Kanun'a göre bu kişiler şiddet uygulayanla aynı haneyi paylaşan kişiler veya aynı haneyi paylaşmasalar da aileden veya aynı haneden ya da aynı aile mensubu sayılan diğer kişilerden olmalıdırlar.

Kanun'a getirilen bir eleştiri Kanun'un adı konusundaki uyumsuzluktur. Bu noktada Kanun adı dolayısıyla "Ailenin Korunması" na vurgu yapan ve "aile içi şiddet" ile mücadele için çıkarılan bir Kanun görünümü sergilemektedir. Buradaki amacın ismi dolayısıyla ailenin korunmasına hizmet ettiği algısı ortaya çıkmaktadır. Feshedilen İstanbul Sözleşmesi'nin orijinal başlığının da Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi olmasına rağmen, Türkçe'ye Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi olarak çevrilmiş olması "ev içi şiddet" ve "aile içi şiddet" kavramlarının farkına vurgu yapılmaktaydı. Öğretide bu durumun politik tercihlerden kaynaklandığı belirtilmiştir (Ercöşkun Şenol, 2019: 429; Bakırcı, 2015: 137).

4. 6284 SAYILI KANUN'DA ŞİDDETE KARŞI ÖNGÖRÜLEN TEDBİRLER

6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'da şiddete uğrayan ve şiddet uygulayan hakkında başvurulacak tedbirler gösterilmiştir. Tedbirlere karar verme yetkisi aile hâkiminin, bazı hallerde ise mülki amirin veya kolluk amirininindir.

³ Sözleşmenin feshedilmesinin gerekçesi olarak toplumsal cinsiyet ve cinsel yönelik kavramları üzerinden Türkiye'nin toplum ve aile değerlerinde uygun olmayan söylemlerin geliştirildiği belirtilmektedir.

⁴ R.G. 17.01.1998 tarih, Sayı: 23233.

⁵ R.G. 20.03.2012 tarih, Sayı: 28239.

⁶ R.G. 18.01.2013 tarih, Sayı: 28532.

⁷ R.G. 04.09.2021 tarih, Sayı: 31588.

4.1. Şiddete Uğrayan Hakkında Uygulanacak Tedbirler (Koruyucu Tedbirler)

Bu tedbirler mülki amir veya aile hâkimi, sınırlı hallerde ise kolluk amiri tarafından alınan koruyucu tedbirlerdir. Koruyucu tedbirler şiddeti engellemek adına alınan tedbirlerdir (Voriss, 1991: 601). Bu tedbirler şiddet eyleminin birey bazından kamusal alana kaydığının bir göstergesidir (Kuennen, 2007: 49).

Mülki Amir Tarafından Alınacak Koruyucu Tedbirler Kanun'un 3. Maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre; şiddete uğrayanın

a) Kendisine ve gerekiyorsa beraberindeki çocuklara, bulunduğu yerde veya başka bir yerde uygun barınma yeri sağlanması gerekmektedir. Bu kapsamda aile içi şiddet gören kadınların korunması için sığınma evlerinin açılması 1990'lı yıllarda gerçekleşmiştir. İlk kadın sığınma evi 1990 yılında Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) tarafından açılmıştır. 2014 yılında 90 kadın sığınmaevi bulunmaktayken (Sallan Gül ve Alican Şen, 2016: 127), 2021 yılı itibarı ile 149 kadın sığınmaevi bulunmaktadır. Kanun sonrasında çıkarılan Yönetmelikle birlikte ise sığınmaevi yerine barınma yeri ifadesi kullanılmaktadır (Öztürk, 2017: 9). Belediyeler Kanunu⁸'nin 14. maddesine 2012 yılında eklenen ek cümle ile "Büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 100.000'in üzerindeki belediyeler, kadınlar ve çocuklar için konukevleri açmak zorundadır. Diğer belediyeler de mali durumları ve hizmet önceliklerini değerlendirerek kadınlar ve çocuklar için konukevleri açabilirler" ifadesine yer verilmektedir. Ancak buna rağmen bu Kanun maddesine uymayan belediyeler olduğu için konukevi, sığınmaevi ya da barınma evi her ne denirse densin sayının yeterli olmadığı aşikârdır. Kadın Dernekleri Federasyonu'na göre denetim yapılmadığı için kadın sığınmaevi sayısının çok düşük kaldığı ifade edilmektedir (Yılmaz, 2020).

b) Şiddete uğrayana diğer Kanunlar kapsamında yapılacak yardımlar saklı kalmak üzere geçici maddi yardım yapılması,

c) Psikolojik, mesleki, hukuki ve sosyal bakımdan rehberlik ve danışmanlık hizmeti verilmesi

Bu hizmetlerde şiddet gören kadınların güçlendirme süreçlerinde iyileşme temelli bir model olan Tidal (Gelgit) Modeli'nin kullanımının olumlu etkileri olduğu belirtilmektedir (Kol ve Topgül, 2021). Tidal Modeli aynı zamanda bireylerin içsel motivasyonunu arttırmayı hedeflemektedir. Motivasyon zorluklara rağmen azimli olmayı açıklamak ve bireylerin hareketlerine sorumluluk yüklemek için kullanılmaktadır (Keser, 2021: 6-7).

ç) Hayati tehlikesinin bulunması halinde ilgilinin talebi üzerine veya re'sen geçici koruma altına alınması,

d) Gerekli olması halinde korunan kişinin çocukları varsa çalışma yaşamına katılmasını desteklemek üzere dört ay, kişinin çalışması halinde ise iki ay ile sınırlı olmak üzere kreş olanağının sağlanmasıdır.

Aile hâkimi tarafından alınacak koruyucu tedbirler ise Kanun'un 4. Maddesinde belirtilmiştir. Buna göre; şiddete uğrayanın:

a) İşyerinin değiştirilmesi; bu tedbir sadece hâkim tarafından verilebilmektedir. Uygulama Yönetmeliğinin m. 13/1 uyarınca da, hâkim ancak mağdurun talebi üzerine veya onayı alınmak suretiyle işyerinin bulunduğu il içinde ya da il dışında değiştirilmesine karar verebilir. Bunun nedeni şiddet uygulayanın mağduru baskı altında tutmak ya da tehdit etmek için e-mail, telefon gibi çeşitli yollarla mağdura ulaşarak şiddet uygulayabilmektedir.

b) Evli olması halinde müşterek yerleşim yerinden ayrı yerleşim yeri belirlenmesi, hâkim bu tedbire ancak kişinin evli olması halinde ve korunan kişinin eşi ile müşterek yerleşim yerinde yaşamaması durumunda hükmedilebilir.

c) Tapu kütüğüne aile konutu şerhi konulması, şerh konulması için ise 22 Kasım 2001 tarih ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu'ndaki şartların varlığı ve korunan kişinin talebi aranmaktadır. İstanbul Barosu Kadın Hakları Merkezi'nin 2020 yılında yayınladığı tedbir kararları raporunda 1253 dosya incelenmiş aile konutu şerhine ilişkin bir tedbir kararı alınmadığı belirtilmiştir (İstanbul Barosu, 2020).

ç) Hayati tehlikenin bulunması ve bu tehlikenin önlenmesi için diğer tedbirlerin yeterli olmayacağını anlaşılması halinde ve ilgilinin aydınlatılmış rızasına dayalı olarak kimlik ve ilgili diğer bilgi ve belgelerinin değiştirilmesi, bu konuda da 27 Aralık 2007 tarihli 5726 sayılı Tanık Koruma Kanunu hükümleri esas alınmaktadır.

Kolluk amirleri gecikmesinde sakınca bulunulan hallerde şiddet uygulayan kişiyle ilgili olarak aslında mülki amir tarafından alınabilecek şu koruyucu tedbirlere başvurulabilir;

a) Kendisine ve gerekiyorsa beraberindeki çocuklara, bulunduğu yerde veya başka bir yerde uygun barınma yeri sağlanması,

b) Hayati tehlikesinin bulunması halinde, ilgilinin talebi üzerine veya re'sen geçici koruma altına alınmasıdır. Kolluk amiri bu koruyucu tedbirlerden birine başvurduğunda evrakı en geç kararın alındığı tarihi izleyen ilk iş günü içinde mülki amirin onayına sunar. 48 saat içinde mülki amir tarafından onaylanmayan tedbirler ortadan kalkar (6284 sayılı K. m.3/2).

4.2. Şiddete Başvuran Hakkında Uygulanacak Tedbirler (Önleyici Tedbirler)

Bu tedbirler şiddete başvuran hakkında hâkim tarafından sınırlı hallerde ise kolluk amirleri tarafından alınan önleyici tedbirlerdir. 6284 sayılı Kanun'un 5. maddesine göre şiddet uygulayan ile ilgili olarak hâkim tarafından birine, birkaçına veya uygun görülecek benzerine karar verilebilecek önleyici tedbirler şunlardır:

a) şiddet mağduruna yönelik olarak şiddet tehdidi, hakaret, aşağılama veya küçük düşürmeyi içeren söz ve davranışlarda bulunmaması,

b) müşterek konuttan veya bulunduğu yerden derhal uzaklaştırılması ve müşterek konutun korunan kişiye tahsis edilmesi,

c) korunan kişilere bu kişilerin buldukları konuta, okula ve işyerine yaklaşmaması,

ç) çocuklarla ilgili daha önce verilmiş bir kişisel ilişki kurma kararı var ise, kişisel ilişkinin refakatçi eşliğinde yapılması, kişisel ilişkinin sınırlanması ya da tümüyle kaldırılması,

d) gerekli görülmesi halinde korunan kişinin, şiddete uğramamış olsa bile yakınlarına, tanıklarına ve kişisel ilişki kurulmasına ilişkin haller saklı kalmak üzere çocuklarına yaklaşmaması,

e) korunan kişinin şahsi eşyalarına ve ev eşyalarına zarar vermemesi,

f) korunan kişiyi iletişim araçlarıyla veya sair surette rahatsız etmemesi,

g) bulundurulmasına veya taşınmasına Kanunen izin verilen silahları kolluğa teslim etmesi,

ğ) silah taşınması zorunlu olan bir kamu görevi ifa etse bile bu görevi nedeni ile zimmetinde bulunan silahı kurumuna teslim etmesi,

h) korunan kişilerin buldukları yerlerde alkol ya da uyuşturucu veya uyarıcı madde kullanmaması ya da bu maddelerin etkisinde iken korunan kişilere ve bunların buldukları yerlere yaklaşmaması, bağımlılığının olması halinde, hastaneye yatmak dâhil, muayene ve tedavisinin sağlanması,

ı) bir sağlık kuruluşuna muayene veya tedavi için başvurması ve tedavisinin sağlanmasıdır. Hâkim 6284 sayılı Kanun'da gösterilen tedbirlerle birlikte 3 Temmuz 2005 tarih ve 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nda yer alan koruyucu ve destekleyici tedbirler ile 4721 sayılı Kanun hükümlerine göre velayet, kayyım, nafaka ve kişisel ilişki kurulması hususlarında karar vermeye yetkilidir (6284 sayılı K. m. 5 /3).

Kolluk amiri gecikmesinde sakınca bulunan hallerde şiddet uygulayan kişiyle ilgili olarak aslında hâkim tarafından alınabilecek şu önleyici tedbirlere kara verebilir;

⁸ R.G. 13.07.2005 tarih, Sayı: 25874.

a) şiddet mağduruna yönelik olarak şiddet tehdidi, hakaret, aşağılama veya küçük düşürmeyi içeren söz ve davranışlarda bulunmaması,

b) müşterek konuttan veya bulunduğu yerden derhal uzaklaştırılması veya müşterek konutun korunan kişiye tahsis edilmesi,

c) korunan kişilere, bu kişilerin buldukları konuta, okula ve işyerine yaklaşmaması,

d) gerekli görülmesi halinde korunan kişinin şiddete uğramamış olsa bile yakınlarına, tanıklarına ve kişisel ilişki kurulmasına ilişkin haller saklı kalmak üzere çocuklarına yaklaşmamasıdır. Hâkimin başvurabileceği bu önleyici tedbirlerden birine karar veren kolluk amirinin, evrakı en geç kararın alındığı tarihi izleyen ilk işgünü içinde hâkimin onayına sunması gerekir. Hâkim tarafından yirmi dört saat içinde onaylanmayan tedbirler kendiliğinden ortadan kalkar (6284 sayılı K. m. 5/2).

Tedbir kararları ilk defasında en çok altı ay için verilebilir. Ancak şiddetin veya şiddet uygulanma tehlikesinin devam edeceğinin anlaşıldığı hallerde re'sen veya korunan kişinin, Bakanlığın ya da kolluk görevlilerinin talebi üzerine tedbirlerin süresinin veya şeklinin değiştirilmesine, bu tedbirlerin kaldırılmasına veya aynen devam etmesine karar verilebilir (6284 sayılı K. m. 8/2). Şiddete yönelik en çok verilen tedbir kararı şiddet tehdidinde bulunmamaya ve müşterek konuttan uzaklaştırmaya ilişkindir (İstanbul Barosu, 2020).

5. TEDBİR KARARI UYGULANMASI VE TEDBİRE KARAR VERİLMESİ

Tedbir kararı ilgilinin talebi, Bakanlık veya kolluk görevlileri ya da Cumhuriyet savcısının başvurusu üzerine verilir (6284 sayılı K. m. 8/1). Başvurular için yapılan işlemlerden yargılama giderleri, harç, posta gideri ve benzeri hiçbir masraf alınmaz (6284 sayılı K. m. 20/1). Kanuna göre, şiddet ihbarını herkes yapabilir (6284 sayılı K. m. 7). Tedbir uygulanmasını ev içi şiddete maruz kalan kişi isteyebileceği gibi Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, kolluk görevlileri veya Cumhuriyet Savcısı da talep edebilir (6284 sayılı K. m. 8/1,2). Şiddet veya şiddete uğrama tehlikesinden haberdar olan kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ise durumu derhal şikâyet mercilerine bildirmek zorundadır (Uygulama Yönetmeliği m.4/1).

Kolluk kendisine yapılan ihbar veya şikâyet üzerine genel hükümler doğrultusunda gerekli işlemleri yapar. Gecikmesinde sakınca bulunan hallerde 6284 sayılı Kanun kapsamında almış olduğu koruyucu ve önleyici tedbirleri onaylanmak üzere tedbirin niteliğine göre mülki amire veya hâkime sunar. Kendisine bildirilen olay hakkında gecikmeksizin en seri vasıtalarla 7/24 çalışan Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi'ne (ŞÖNİM) bilgi verir (Uygulama Yönetmeliği m. 5/1). Hâkim talep edilmese de tedbir nafakasına hükmedebilir (6284 sayılı K. m.5/4). Korunan kişiye geçici maddi yardım yapılabilir ve sağlık sigortasından yararlandırılır (6284 sayılı K. m.17/1). Tedbir kararının infazı ve izlenmesi şiddeti önleme ve izleme merkezleri tarafından gerçekleştirilir (6284 sayılı K. m. 14; 15).

İlgili ev içi şiddete maruz kalan kişidir. Ev içi şiddetin muhatabı, aynı evde yaşayan bir kişi olabileceği gibi; şiddet uygulayan kişi ile aynı evi paylaşmayan, ancak ailede veya evde ya da aile mensubu sayılan diğer kişiler arasında meydana gelen şiddetin mağduru olan bir kişi de olabilir (6284 sayılı K. m. 2/1-b). Medya yansıyan haberlerde şiddete maruz kalan kadınların çoğunun boşanmış, boşanmakta olan veya sevgilisinden ayrılan kadınlar olduğu görülmektedir. 6284 sayılı Kanun m.2/1-b'de ev içi şiddet tanımında yerinde olarak aynı haneyi paylaşma kavramının dışına çıkılmış ve ancak aile mensubu sayılma kavramı ile mağdur açısından sınırlandırma getirilmiştir. Bu sınırlandırmanın Kanun'da amacı gösterilirken, korunması ve kendilerine yönelik şiddetin önlenmesi hedeflenen kişiler arasında şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların, çocukların, aile bireylerinin yanı sıra tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişilerin gösterilmiş olması ile bu sınırlandırma aşılmıştır (6284 sayılı K. m. 1/1). Ancak Kanunun amacı dikkate alındığında Kanundaki ev içi şiddet tanımı ile bu kişilerin şiddet uygulayan ile aynı haneyi paylaşan ya da aynı haneyi paylaşmasalar da aileden veya aynı haneden ya da aynı hane mensubu sayılan diğer kişilerden olmasının arandığı ortaya çıkmaktadır. Bu düzenlemelerdeki çelişki de Kanunun koruma alanındaki mağdur kapsamının uygulamada daraltılması sonucunu doğuracaktır.

Şiddet mağduru 6284 sayılı Kanun'da şiddet olarak tanımlanan tutum ve davranışlara doğrudan ya da dolaylı olarak maruz kalma tehlikesi bulunan kişi ve şiddetten etkilenen veya etkilenme tehlikesi bulunan kişidir (6284 sayılı K. m. 1-e). Şiddete maruz kalma tehlikesi bulunanların mağdur kapsamına alınması yerinde olmuştur. Çünkü şiddetin başlaması beklendiğinde çoğu zaman bunu önleme olanağı kalmamıştır. Tedbir uygulanmasını isteme yetkisi bulunan bakanlık Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'dır. Kolluk görevlileri ile Cumhuriyet Savcısı şiddete maruz kalan kişinin başvurduğu veya komşuları, akrabaları, yakınları gibi olayı bilenlerin ihbarda buldukları kolluk veya savcılıktır. Savcılık tedbir talebi olmasa da durumu öğrendiğinde kendiliğinden başvuruda bulunabilir. Şiddet uygulanmasının 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'ndaki suç tanımlarından birini ihlal etmesi halinde bunu bildirmeme, suçu bildirmeme (TCK m.278), kamu görevlisinin suçu bildirmemesi suçu (TCK m.279) veya kamu görevlileri bakımından görevi kötüye kullanma suçu (TCK m. 257) kapsamında görülebilir. Hâkim tarafından karar verilecek koruyucu ve önleyici tedbirler bakımından yetkili olan aile mahkemesi hâkimidir. Koruyucu tedbir kararı verilmesi için şiddetin uygulandığı hususunda delil veya belge aranmaz. Önleyici tedbire karar verilmesi konusunda Kanun'da delil veya belge aranmayacağı hükmüne yer verilmemiştir. Bu durum şiddet mağduru kadının etkin bir biçimde korunmasını engelleyecektir. Önleyici tedbir kararı, geciktirilmeksizin verilir. Kararın verilmesi 6284 sayılı Kanun'un amacını gerçekleştirme tehlikeye sokmayacak süratte olmalıdır (6284 sayılı K. m. 8/3).

TEDBİR KARARININ BİLDİRİLMESİ VE YERİNE GETİRİLMESİ

Tedbir kararı korunan kişiye, şiddet uygulayana ve resmi mercilere bildirilir. Kanuna göre uygulamada şiddet mağdurlarına verilecek destek ve hizmetlerin sunulmasında şu ilkeler dikkate alınacaktır (6284 sayılı K. m.1/2):

- Temel insan haklarına dayalı, kadın erkek eşitliğine duyarlı, sosyal devlet ilkesine uygun, adil, etkili ve süratli bir usul izlenmesi
- Şiddet mağduru ve şiddet uygulayan için alınan tedbir kararlarının insan onuruna yaraşır bir şekilde yerine getirilmesi
- Kanun kapsamında kadınlara yönelik cinsiyete dayalı şiddeti önleyen ve kadınları cinsiyete dayalı şiddetten koruyan özel tedbirlerin ayrımcılık olarak yorumlanamaması.

6.1. Kararın Korunan Kişiye, Şiddet Ugulayana Ve Resmi Mercilere Bildirilmesi

6284 sayılı Kanun m.8/4'e göre, tedbir kararı, korunan kişiye ve şiddet uygulayana tebliğ edilir. Tedbir talebinin reddine ilişkin karar ise sadece hakkında koruma kararı alınması istenen kişiye tebliğ edilir. Gecikmesinde sakınca bulunulan hallerde ilgili kolluk birimi tarafından verilen tedbir kararı şiddet uygulayana tutanak ile derhal tebliğ edilir. Tedbir kararına aykırılık halinde şiddet uygulayan hakkında zorlama hapsinin uygulanacağı ihtar yapılır (6284 sayılı K. m. 8/5).

Tedbirin uygulanması, kararın şiddet uygulayan kişiye tebliğ edilmesine bağlı olmamalıdır. Nitekim Kanun'da tedbir kararının ilgililere tebliğ edilmemesinin kararın uygulanmasına engel teşkil etmeyeceği gösterilmiştir (6284 sayılı K. m. 10/5). Bu durumda tebliğ itiraz süresinin başlamasının ve tedbire uyulmadığında verilecek zorlama hapsinin uygulanmasının koşulu olmaktadır. İlgili kişiye karar tebliğ edilmemiş ise iki haftalık itiraz süresi başlamayacak ve tedbire aykırı davranılması durumunda zorlama hapsi kararı verilemeyecektir. Tebliğ edilme kararın uygulanması değil, karara itiraz edilmesi ve tedbir kararına uymama durumunda zorlama hapsine hükmedilmesi için gereklidir (AyMK 27.03.2013-64/142. R.G. 27.03.2014).

6284 sayılı Kanun m. 10/1'e göre alınan tedbir kararları Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın ilgili il ve ilçe müdürlükleri ile verilen kararın niteliğine göre Cumhuriyet Başsavcılığına veya kolluğa en seri vasıtalarla bildirilir. Ayrıca Kanun kapsamında ilgili mercilere yapılan başvuruların kabul ya da reddine ilişkin kararlar başvuru yapılan merci tarafından Bakanlığın ilgili il ve ilçe müdürlüklerine derhal bildirilir (6284 sayılı K. m. 10/2).

6.2. Tedbir Kararının Yerine Getirilmesi

Korunan kişinin geçici koruma altına alınmasına ilişkin koruyucu tedbir kararı ile şiddet uygulayan hakkında verilen önleyici tedbir kararlarının yerine getirilmesinden, hakkında koruyucu veya önleyici tedbir kararı verilen kişilerin yerleşim yeri ve bulunduğu ya da tedbirin uygulanacağı yer kolluk birimi görevli ve yetkilidir (6284 sayılı K. m. 10/3). Tedbir kararının kolluk amirince verilir ve uygulandığı veya korunan kişinin kollukta bulunduğu hallerde, kolluk birimleri tarafından kişi, Bakanlığın ilgili il veya ilçe müdürlüklerine ivedilikle ulaştırılır; bunun mümkün olmaması halinde giderleri Bakanlık bütçesinin ilgili tertibinden karşılanmak üzere kendisine ve beraberindekilere geçici olarak barınma olanağı sağlanır (6284 sayılı K. m.10/4). Tedbir kararının ilgililere tebliğ edilmemesi kararın uygulanmasına engel teşkil etmez (6284 sayılı K. m.10/5).

Hakkında barınma yeri sağlanmasına karar verilen kişiler, Bakanlığa ait veya Bakanlığın gözetim ve denetimi altında bulunan yerlere yerleştirilir. Barınma yerlerinin yetersiz kaldığı hallerde korunan kişiler; mülki amirin, acele hallerde kolluğun veya Bakanlığın talebi üzerine kamu kurum ve kuruluşlarına ait sosyal tesis, yurt veya benzeri yerlerde geçici olarak barındırılabilir (6284 sayılı K. m.10/6). Korunan kişi varsa beraberindeki çocukları ile birlikte ŞÖNİM tarafından Bakanlığa bağlı veya Bakanlığın denetimi altında bulunan barınma yerlerine güvenli nakli sağlanıncaya kadar, bedeli ödenerek ve geçici barınmanın sağlandığı yer kolluğu tarafından kişinin güvenliği sağlanarak sosyal tesis, yurt ve benzeri yerlerde geçici olarak barındırılır (Uygulama Yönetmeliği m.7/2). Şiddet mağduru kadınların kabul edileceği konukevlerine ilişkin Yönetmelik hükümlerine göre, kadın konukevleri Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, belediyeler, il özel idareleri ve sivil toplum kuruluşlarına ait olabilir (Konukevleri Yönetmeliği m.1).

Kadın konukevlerinin açılması ve İşletilmesi Hakkında Yönetmelik'e (RG 05.01.2013, No: 28519) göre konukevi; fiziksel, cinsel, duygusal, ekonomik ve sözlü istismara veya şiddete uğrayan kadınların şiddetten korunması, psiko-sosyal ve ekonomik sorunlarının çözülmesi, güçlendirilmesi ve bu dönemde kadınların varsa çocukları ile birlikte ihtiyaçlarının karşılanması suretiyle geçici süre ile kalabilecekleri ve kadın konukevi, sığınmaevi, kadın sığınağı, kadınevi, şefkatevi ve benzeri adlarla açılmış ya da açılacak yatılı sosyal hizmet kuruluşlarıdır (Konukevleri Yönetmeliği m.35/5).

İşyerinin değiştirilmesi yönündeki tedbir kararı, kişinin tabi olduğu ilgili mevzuat hükümlerine göre yetkili merci veya kişi tarafından yerine getirilir (6284 sayılı Kanun m.10/7; Uygulama Yönetmeliği m. 13). Önleyici tedbir kararı, Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından görevli ve yetkili kolluğa ivedilikle gönderilir ve kolluk vasıtasıyla uygulanması izlenir. Cumhuriyet Başsavcılığınca gerektiğinde tedbir kararının başvuruda bulunanlar tarafından kolluğa götürülmesine olanak tanınır. Önleyici tedbir kararlarının yerine getirilip getirilmediği karar süresince kolluk tarafından denetlenir. Bu denetleme şöyle yerine getirilir: korunan kişinin

- Bulunduğu konutun haftada en az bir kez ziyaret edilmesi
- İkinci derece dâhil olmak üzere yakınları ile iletişim kurulması
- Komşularının bilgisine başvurulması
- Oturulan yerin muhtarından bilgi alınması
- Bulunduğu konutun çevresinde araştırma yapılması (Uygulama Yönetmeliği m.35/5).

Tedbir kararlarının uygulanmasında teknik araç ve yöntemler kullanılmasına hâkim karar verebilir. Ancak teknik araçlar kullanılmak suretiyle kişilerin ses ve görüntü kaydı alınmaz, kişiler dinlenemez ve izlenemez (6284 sayılı K. m.12; Uygulama Yönetmeliği m. 37). 6284 sayılı Kanun kapsamında teknik yöntemlerle takibe karar verecek olan hâkim, aile hâkimidir.

Koruyucu ve önleyici tedbir kararlarının alınması ve yerine getirilmesi aşamasında şiddet mağduru ve şiddet uygulayan arasında uzlaşma ya da arabuluculuk önerilmez. Bu durum 6284 sayılı Kanun'un Uygulama Yönetmeliği'nin m. 35/III'de; koruyucu veya önleyici tedbir kararlarının alınması ve yerine getirilmesinde şiddet mağduru ve uygulayan arasında uzlaşma ya da arabuluculuğun önerilemeyeceği hükmüne yer verilmiştir.

Aile içi şiddet iddiasını içeren uyuşmazlıkların arabuluculuğa elverişli olmadığı ise 6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu m. 1/II’de açıkça belirtilmiştir. Bu doğrultuda şiddet konusunda ihbar ya da şikâyeti alan görevliler hiçbir zaman mağdura eşiyile barışması, eşini affetmesi yönünde telkinlerde bulunmamalıdır ve şiddet gören mağdur şikâyetçi olmasa dahi yasal olarak yapması gereken işlemleri yapmalıdır (Ercoskun Şenol, 2019: 452).

Tedbir kararlarına aykırılık halinde Kanun’un 13. Maddesinin ilk fıkrası uyarınca; şiddet uygulayan, ihlal edilen tedbirin niteliğine ve aykırılığın ağırlığına göre hâkim kararı ile üç günden on güne kadar zorlama hapsine tabi tutulur. Tedbir kararının gereklerine aykırılığın her tekrarında ihlal edilen tedbirin niteliğine ve aykırılığın ağırlığına göre zorlama hapsinin süresi onbeş günden otuz güne kadardır. Ancak zorlama hapsinin toplam süresi altı ayı geçemez (6284 sayılı K. m. 13/II).

Tedbir kararlarının ihlal edildiğinin kolluk tarafından tespit edilmesi halinde tutulan tutanak Cumhuriyet Başsavcılığına iletilir. Bu tutanak ivedilikle aile mahkemesine gönderilir. Tedbir kararlarının ihlal edildiğinin aile mahkemesinde tespit edilmesi halinde başka bir işleme gerek kalmaksızın re’sen zorlama hapsine karar verilebilir (Uygulama Yönetmeliği m. 38/1,2). Önleyici tedbir kararlarına aykırılık halinde hâkim zorlama hapsine hükmetmelidir. Zira Kanun zorlama hapsine hükmetme ya da etmeme konusunda hâkime takdir yetkisi tanımamış olup, sadece süre konusunda takdir hakkı vermiştir.

Tedbirlerin uygulanması ve izlenmesi için Bakanlık tarafından gerekli uzman personelin görev yapacağı Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri (ŞÖNİM) kurulur (6284 sayılı Kanun m.14/1; Uygulama Yönetmeliği m.39). Koruma kararlarındaki tedbirlere uyulmadığının tespiti halinde de şikâyet aranmaksızın re’sen soruşturma yapılır (Balo, 2003: 9).

7. 6284 SAYILI AİLENİN KORUNMASI VE KADINA KARŞI ŞİDDETİN ÖNLENMESİNE DAİR KANUN VE İŞ VE SOSYAL GÜVENLİK HUKUKU İLİŞKİSİ

6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine dair Kanunda yer alan koruyucu ve önleyici tedbirler şiddet gören ya da şiddete uğrayan bireyin İş Kanunu’na tabi olarak çalıştığı durumlarda, özel sektör işverenini de bu sürece dâhil eden bir durumdur. Dolayısıyla tedbir kararları İş Kanunu açısından değerlendirildiğinde “işyerinin değiştirilmesi” ya da “işyerine yaklaşmama” cezası işveren açısından da hukuki sonuçlar doğuracaktır.

Diğer mülki amirin alacağı koruyucu tedbirlerden “Şiddete uğrayana diğer Kanunlar kapsamında yapılacak yardımlar saklı kalmak üzere geçici maddi yardım yapılması” kapsamında yapılacak yardımların şiddet uygulayan bireyin ücretinden kesinti yapılarak rücu edilmesi ücretin korunması açısından da tartışmalara neden olmaktadır. Aynı zamanda şiddet mağduru kadının “genel sağlık sigortalısı olma” ve “rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanma” imkanı ve bu durumun diğer sosyal sigorta kollarından sağlanan haklara veya sosyal yardımlar diğer bir tartışma alanını oluşturmaktadır (Özer, 2019: 1177).

Özer’in (2019: 1178) belirttiği geçici maddi yardımlar kapsamında sosyal güvenlik sistemi ile 6284 sayılı Kanun kapsamında bir bağlantı gerekmektedir. Nitekim şiddet mağduru bireyin geçici yardıma hak kazanması noktasında bireyin ekonomik durumunun değerlendirilmesi gerekmektedir. Birey gelir ya da aylığa hak kazanıyor mu ya da gelir testi benzeri bir testten geçirilerek geçici yardım yapılmasının sağlanabileceği ifade edilmektedir. Diğer yandan “Şiddete uğrayana diğer Kanunlar kapsamında yapılacak yardımlar saklı kalmak üzere...”ibaresi ile 2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz Ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun, 2828 sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu ve 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu kastedilmektedir. Bu Kanunlardan yardımlara hak kazanabilmek için ilgili mevzuatlar çerçevesinde muhtaç olduğuna karar verilenlere yapılmaktadır. Bu konuda Kanunlar mı yoksa yardımlar mı öncelikli olmalı sıralamasına Kanun yer vermemiştir. Diğer yandan yardımın miktarı konusunda asgari ücretin neti kullanılmasına rağmen, iş hukukunda asgari ücretin brütünün ele alınması 6284 sayılı Kanun ve İş Kanunu arasında bir bağlantı kurulmadığını göstermektedir.

6284 sayılı Kanun'un 17. Maddesinde; “Bu Kanun hükümlerine göre geçici maddi yardım yapılmasına karar verilmesi hâlinde, onaltı yaşından büyükler için her yıl belirlenen aylık net asgari ücret tutarının otuzda birine kadar günlük ödeme yapılır. Korunan kişinin birden fazla olması hâlinde, ilave her bir kişi için bu tutarın yüzde yirmisi oranında ayrıca ödeme yapılır...” denmektedir. Bu noktada da yardımların asgari ücret net tutarına göre standart olarak yapılması ve ihtiyaca binaen yapılmaması bir başka eleştiri konusudur. Ayrıca geçici yardım dışında hâkimin 4721 sayılı Medeni Kanun gereğince nafakaya karar verebileceğinin düzenlenmiş olması nafaka alacağından ücretten kesilmesi durumunu gündeme getirmektedir. 4857 sayılı İş Kanunu 35. maddesi ücretin saklı kısmını düzenlemiştir. Buna göre; “İşçilerin aylık ücretlerinin dörtte birinden fazlası haczedilemez veya başkasına devir ve temlik olunamaz. Ancak, işçinin bakmak zorunda olduğu aile üyeleri için hâkim tarafından takdir edilecek miktar bu paraya dâhil değildir. Nafaka borcu alacaklılarının hakları saklıdır” maddesi yer almaktadır. Bu nedenle geçici maddi yardımlar için yapılacak kesinti ücretin dörtte birinden fazla olmamalıdır (Öktem Songu ve Şahin Emir, 2020: 1174).

Kanun kapsamında şiddet mağduru kadına kreş imkânı sağlanması ve kadının bu sayede en azından istihdama dâhil edilmesi isteği yerine İş Kanununa engellilere ve eski hükümlülere getirilen zorunlu istihdama benzer bir uygulamanın getirilmesinin daha etkili olacağı da belirtilmektedir. Kadınların kendi ayakları üstünde durabilmesine olanak sağlayacak ekonomik özgürlüğe sahip olması kadının güçlendirilmesi yolundaki en önemli faktördür (Sanal, 2008: 9). Bu sayede kadınlar çalışma yaşamına daha rahat girebilecek, cinsiyete dayalı ayrımcılık da azalacaktır (Sanal, 2020: 19). Bu sayede de 6284 sayılı Kanun ile İş Kanunu arasında bir bağlantı kurulabilecektir (Özer, 2019: 1179).

Hâkim tarafından verilen koruyucu tedbir kararları içerisinde yer alan “işyeri değişikliği” İş Kanunu'nda 22. maddedeki çalışma koşullarında esaslı değişik içerisinde değerlendirilebilir. 4857 sayılı İş Kanunu'nun 22. maddesinde çalışma koşullarındaki esaslı bir değişikliğin işçiye yazılı olarak bildirilmek sureti ile yapılabileceği belirtilmiştir. İşçi değişiklik önerisini kabul etmez ise de, işveren değişikliğin geçerli nedene dayandığını ve fesih için başka bir geçerli nedenin bulunduğunu yazılı olarak açıklamak ve bildirim sürelerine uymak sureti ile iş sözleşmesini feshedebilir (Aydın ve Karabacak, 2017: 22). Şiddet mağdurunun fesih ile karşı karşıya kalma ihtimali de bulunmaktadır. Bu nedenle “işyeri değişikliği” konusundaki tedbir kararında işverene yönelik yaptırımlarında düzenlenmesi gerekmektedir (Özer, 2019: 1180). Öktem Songu ve Şahin Emir'in (2020: 1165) belirttiği üzere işyeri değişikliği tedbir kararı bazı sorunları da beraberinde getirebilir. Örneğin, örneğin bir memur ise, uygun bir kadro bulmakta zorluk yaşayabilir ya da bir işçi ise kadının işyerini değiştirmek yerine iş sözleşmesi feshedilebilir. İşyerinin değiştirilmesine ilişkin tedbir kararı Uygulama Yönetmeliğinin 13. Maddesinde düzenlenmiştir. Ancak işyeri değiştirme tedbirinin yerine getirilememesi durumundaki yaptırıma ilişkin bir düzenleme söz konusu değildir. Öktem Songu ve Şahin Emir (2020: 1167) Kanun'daki eksikliğin ŞÖNİM vasıtasıyla şiddet mağdurunun uzaktan çalışmasının düzenlenmesi ya da alternatif işyerleri sunulması gibi uygulamalarla giderilebileceğini belirtmişlerdir. Herhangi bir alternatif söz konusu değilse kararı uygulayamayan işveren için “kararı uygulayamaması” bakımından sorumluluğu olmayacaktır.

Şiddet mağdurlarının sağlık giderlerinin karşılanması konusundaki düzenleme de kadının genel sağlık sigortası kapsamında olup olmama durumuna göre değişmektedir. Bu çerçevede mağdur kadın eğer sigortalı değil ise, Kanun işin içine girerek kadınları genel sağlık sigortalısı yapmaktadır. 6284 sayılı Kanun'un 19. maddesi; “...tedbir kararı verilen kişilerden genel sağlık sigortalısı olmayan ve genel sağlık sigortalısının bakmakla yükümlü olduğu kişi kapsamına da girmeyen veya genel sağlık sigortası prim borcu sebebiyle fiilen genel sağlık sigortasından yararlanamayan ya da diğer mevzuat hükümleri gereğince tedavi yardımından yararlanma hakkı bulunmayanlar; bu hâllerin devamı süresince, 31/5/2006 tarihli ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun 60 ncı maddesinin birinci fıkrasının (c) bendinin (1) numaralı alt bendi kapsamında, gelir testine tabi tutulmaksızın genel sağlık sigortalısı sayılır...” denmektedir. Bu durumda yoksul bireyleri gelir testine mecbur bırakırken, şiddet mağdurunun durumuna bakmaksızın bu haktan yararlandırılması eleştirilen bir başka konudur. Nitekim genel sağlık sigortasından faydalanmak için prim ödeme zorunluluğu bulunmaktadır. Herhangi bir işte çalışmayan, sigorta sahibi olmayan veya hiçbir desteği bulunmayan bireylerin de gelir testi yaptırması gerekmektedir (Özer, 2019: 1181).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Toplumsal cinsiyete yönelik ayrımcı bakış açısının engellenmesi amacı ile Kanunların hayata geçirilmesi önem taşımaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadına yönelik şiddet birbiri ile kesişen olgulardır. Toplumsal cinsiyete dayalı şiddet kadına karşı ayrımcılığın bir türü olarak kabul edilmektedir. Ülkemizde kadını ev içindeki şiddete karşı etkili bir biçimde koruma amacına yönelik ilk Kanun 14 Ocak 1998 tarihli ve 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun olmuştur. 1998 yılında yürürlüğe giren bu Kanun kapsam bakımından yetersiz kaldığı, özellikle de aile kavramına dayalı olarak düzenlendiği ve için boşanmış eşler arasında bile uygulanamaz olduğundan boşanmış kadınları bile koruma kapsamı dışında bırakmıştır. 4320 sayılı Kanun'un şiddetle etkin mücadelede yetersiz kalması karşısında 8 Mart 2012 tarihli ve 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun ve 18 Ocak 2013 tarihli Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Uygulama Yönetmeliği kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

Kanun kapsamına bakıldığında ilk eleştiri konusu kadına yönelik şiddetten ziyade ailenin korunmasının ön plana alınmış olmasıdır. Kanun'un amacı dikkate alındığında korunacak kişiler; a) kadınlar, b) çocuklar, c) aile bireyleri ve d) tek taraflı ısrarlı takip mağduru olan kişiler şeklindedir. Ancak ev içi şiddet tanımı göz önüne alındığında ise, bu kişilerin şiddet uygulayan ile aynı haneyi paylaşan kişiler veya aynı haneyi paylaşmasalar bile aynı aile mensubu sayılan kişilerden olmasının arandığı ortaya çıkmıştır. Bu noktada şiddet gören mağdur kapsamı daralmış ve geleneksel aile kavramı kapsamında görülmeyen kişilerin korunması olanaksız kılınmıştır. Bu durumda nikâhsız ve eşcinsel birliklikleri kapsamaması bir eksiklik olarak görülebilir. Ancak Uğur (2012: 343)'un belirttiğine göre ise, ailenin korunması ibaresi Kanun'un adında geçse de, Kanun metninin hiçbir yerinde ailenin korunmasına yer verilmediği ifade edilmektedir. Bu nedenle bu konudaki mevcut eleştirilerin yerinde olmadığı belirtilmiştir. Yine benzer şekilde şiddet mağdurunun evlilik birliği ya da medeni durumdan ayrı olarak korunması söz konusudur (Uğur, 2012: 344).

Kanun'un fiziki, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik olabileceğinin gösterilmesi yerinde olmuştur. Önceki Kanun dönemindeki sadece fiziki şiddete karşı koruma sağlanacağı algısı ortadan kalmıştır. Öte yandan şiddete maruz kalanın yanı sıra şiddete maruz kalma tehlikesi bulunanın da mağdur kavramına dâhil edilmesi olumlu bir gelişme olmuştur. Ancak Öztürk (2017: 7) şiddet tehlikesinin varlığının saptanmasının zorluğuna dikkat çekmiş ve şiddet varlığının tespit edilmesinin uygulamada sıkıntılar yaratabileceğini ifade etmiştir.

Medyaya yansıyan haberler karşısında Kanun'un şiddetin önlenmesi noktasında tam anlamı ile etkin olduğunu söyleyebilmek güçtür. Kadınlar koruma altına alındıklarında dahi öldürülebilmektedir. Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu'nun yayınladığı 2020 Raporu'nda, 2020 yılında öldürülen 263 kadının, 23'ünde uzaklaştırma ve koruma kararı olduğu, 45 kadının da polis şikâyeti, boşanma aşamasında olduğu belirtilmiştir (Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu, 2020). Kanun'a istinaden 4 Eylül 2021 tarihinde Teknik Yöntemlerle Takip Sistemlerinin Kullanılmasına Dair Yönetmelik çıkarılmıştır. Yönetmelik ile kadına yönelik şiddet ile daha etkin mücadele için izleme merkezleri, izleme merkezlerinde yer alan personel ve amirin görevleri, teknik yöntemlerle takip uygulama ekibi ve vakaların tespitine ilişkin ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır. Çıkarılan bu Yönetmelik ile birlikte kadına yönelik şiddet ile daha etkili mücadele edilebileceği düşünülmektedir. Kanun şiddete uğrayan ve uğrama tehlikesi bulunan kişilerin korunması ve güvenliğinin sağlanması için çeşitli mülki amir, kolluk kuvveti ve hâkim tarafından verilecek çeşitli koruyucu tedbir kararları sıralamıştır. Benzer şekilde şiddet uygulayan ve uygulama ihtimali bulunanlara yönelik de hâkim ve kolluk tarafından verilecek çeşitli önleyici tedbir kararları da bulunmaktadır. İstanbul Barosu Kadın Hakları Merkezi'nin 2020 yılında yayınladığı raporunda, 2019 yılında Adli yardım Bürolarına başvuran kadınların tedbir kararı alınmasına ilişkin talepleri doğrultusunda alınan tedbir kararları incelenmiştir. Bu çerçevede İstanbul Barosu Kadın Hakları Merkezi 1253 dosyayı incelemiş ve en çok verilen önleyici tedbir kararının şiddet tehdidinde bulunmama, müşterek konuttan uzaklaştırmaya ve muayene tedavisi sağlanmasına yönelik olduğu ortaya konulmuştur. Diğer yandan 1253 dosyada aile konutu şerhi konulması ya da zorlama hapsine dair tedbirlere rastlanmadığı ifade edilmiş, sadece bir tedbir kararında ise, işyeri değişikliği ve kimlik bilgilerinin değiştirilmesine dair olduğu belirtilmiştir (İstanbul Barosu, 2020). Oysaki örneğin zorlama hapis bireyin yineleyen şiddet gösterme eylemini azaltan önemli bir koruma tedbiridir (Öztürk, 2017: 27).

Kanun'da şiddete uğrayan kişinin “kendisine veya gerekiyorsa beraberindeki çocuklara bulunduğu yerde veya başka bir yerde uygun barınma yeri sağlama” şeklindeki koruyucu tedbire yer verilmiş olup, şiddet mağdurlarının yerleştirileceği uygun barınma yerleri sayısı çok yetersizdir. 2021 yılı itibari ile kadın konukevi sayısı 149 olup, bu konukevlerinin toplam kapasitesi 3 bin 624 olarak ifade edilmektedir (Bakan Yanık: Kadın Konukevi, 2021). Belediyeler Kanunu'na 14. Maddesine yapılan ek cümle ile “Büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 100.000'in üzerindeki belediyeler, kadınlar ve çocuklar için konukevleri açmak zorundadır” demek, ancak Kanun'un denetimi yeterince yapılmadığı için sığınmaevi sayısı yetersiz kalmaktadır.

Şiddetin Kanun ile Kurumsal hale getirilmesi ile birlikte geçici maddi yardım olanağı, nafaka, sağlık sigortası, rehabilitasyon ve tedavi öngörülmektedir. Devletin bu anlamda sorumluluk üstlenmesi için adımlar atılmasına karşılık, bunların uygulanabilirliği önemlidir. Kanun'a yönelik en önemli eksiklik ise, mahkemelerin tedbir kararlarında somut olay özelliğini dikkate almaksızın (Öztürk, 2017: 27), benzer tedbir kararlarına hükmetmek noktasındadır (İstanbul Barosu, 2020: 15).

Kadına şiddet ya da aile içi şiddet sadece bireylerin özel yaşamını etkilememekte, çalışma hayatlarını da yakından etkilemektedir. Şiddete maruz kalan kadının devamsızlığı, işe geç gelmesi, verimliliğinin düşmesi gibi etkileri olabilirken, şiddet uygulayan bireyinde mağduru baskı altına almak ve tehdit etmek için işyerlerini kullanabilmektedir. Bu durumda alınacak önleyici ve koruyucu tedbir kararlarında 6284 sayılı Kanun'un İş ve Sosyal Güvenlik mevzuat hükümleri ile bağlantılandırılması gerekmektedir (Bakırcı, 2009: 114). Örneğin, kadının şiddete uğraması durumunda tedbir kararı olarak işyerinin değiştirilmesi mümkün olmakla birlikte bu durumda işverenin bu tedbiri nasıl uygulayacağı noktasında bir düzenleme bulunmamaktadır (Öktem Songu ve Şahin Emir, 2020: 1176). Şiddet mağdurlarının sağlık giderlerinin karşılanması konusundaki düzenleme de kadının genel sağlık sigortası kapsamında olup olmama durumuna göre değişmektedir. Bu çerçevede mağdur kadın eğer sigortalı değil ise, Kanun işin içine girerek kadınları genel sağlık sigortalısı yapmaktadır. Bu konuda gelir testi yaptırmadan ya da prim ödemedi şiddet mağduru kadını sigortalı yapmaktadır (Özer, 2019: 1181).

6284 sayılı Kanun tek başına kadına şiddeti engellemeye yetmeyecektir. Yasal düzenlemelerin yanı sıra toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcı bakış açısından kurtulmak gerekmektedir. Toplumun kadına bakış açısında kadına şiddetin olağan ve sıradanlaştırılmaması, sorunun kadın hakları ya da kadın sorunu olarak ele alınmaması insan hakkı olarak ele alınması (Zengin ve Altındağ, 2016: 4) ile mücadele için önemli bir adım atılacaktır. Diğer yandan hukuki mekanizmaların etkin ve caydırıcı nitelikte uygulanması ve şiddet konusunda farkındalık yaratılması mücadeleyi etkin kılacaktır. Akçin ve Zengin'in (2020) belirttiği gibi “küçük görünen başlangıç koşulları, büyük sonuçlar doğurabilir”. Olumsuz olaylar karşısında duygusal ve davranışsal tepkiler vermeye neden olan akılcı olmayan düşünceler kontrol altına alınmalı ve değiştirilmelidir. Bu nedenle kadına yönelen şiddet ile mücadelede de toplumsal anlamda zihinsel düzenlemelere ihtiyaç bulunmaktadır (Keser ve Kümbül Güler, 2021: 358).

KAYNAKÇA

- Akçin, M. E. ve Zengin, O. (2020). Düzensizliğin Düzeni: Kaos Kuramı ve Sosyal Hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31 (3), 1307-1323.
- Aydın, U. ve Karabacak, E. (2017). İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Kanunları. Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Bakan Yanık: Kadın Konukevi Sayısını 149'a Yükselttik. (2021, 12 Eylül). TRTHaber.
- Bakırcı, K. (2015). İstanbul Sözleşmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, 4, 133-204.
- Bakırcı, K. (2009). Aile İçi veya Birlikte Yaşayanlar Arasındaki Şiddete İş Hukuku Araçlarıyla Müdahale Edilebilir Mi?. *Çalışma ve Toplum*, 2, 111-120.
- Balo, Y. S. (2003). Ailenin Korunmasına Dair Kanun ve Uygulanması. *Aile ve Toplum*, 5(2), 1-10.

- Kol, E. ve Topgöl, S. (2021). Sosyal Hizmet Alanında Kadına Yönelik Aile İçi Şiddette Tidal Model Önerisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(4), 435-444.
- Erçoşkun Şenol, H. K. (2019). Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun Üzerine Bir İnceleme. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 13, 423-459.
- İstanbul Barosu (2020). *Adli Yardım Bürolarına Başvurularda Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair 6284 Sayılı Kanun Uyarınca Alınan Tedbir Kararları Raporu*. İstanbul: İstanbul Barosu.
- Kadın Cinayetlerini Durduracağız Platformu (2021). 2020 Yılında Erkekler Tarafından 300 Kadın Öldürüldü, 171 Kadın Şüpheli Şekilde Ölü Bulundu. <http://kadincinayetlerini-durduracagiz.net/veriler/2947/kadin-cinayetlerini-durduracagiz-platformu-2020-raporu>
- Keser, A. (2021). Çalışma Yaşamında Motivasyon. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Keser A. ve Kümbül Güler, B. (2021). Çalışma Psikolojisi. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Kuennen, T. L. (2007). No-Drop Civil Protection Orders: Exploring the Bounds of Judicial Intervention in the Lives of Domestic Violence Victims. *UCLA Women's Law Journal*, 16(1), 39-95. <https://doi.org/10.5070/L3161017800>
- Öktem Songu, S. ve Şahin Emir, A. (2020). 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un Çalışma İlişkilerine Etkisi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 26 (2), 1157-1178. Doi: 10.33433/maruhad.810333.
- Özer, H. D. (2019). Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun Kapsamında Verilen Tedbir Kararlarının İş Hukukuna Yansıması. 2. *Uluslararası Kadın ve Hukuk Kongresi*. Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 1177-1187.
- Öztürk, N. (2017). Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanunun Getirdiği Bazı Yenilikler ve Öneriler. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1), 1-32. Doi: 10.21492/inuhfd.298121
- Sallan Gül, S. ve Alican Şen, A. (2016). Türkiye'de Kadın Hakları ve Sosyal Hizmet Uygulamalarında Yeni Liberal Dönüşüm. Pınar Akkuş ve Özgür Başpınar Aktükün (Ed.), *Sosyal Hizmet ve Öteki Disiplinlerarası Yaklaşım* (s. 112-144). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Sanal, E. (2020). Covid-19 Pandemisi Döneminde Evden Çalışmanın Çalışanlar ve Organizasyonlar Üzerindeki Etkileri. *Toprak İşveren Dergisi*, Sayı 127, 16-21.
- Sanal, E. (2010). Küresel Ekonomik Kriz ile Dünyada ve Türkiye'de Artan Genç İşsizliği. *Toprak İşveren*, Sayı 88, 6-11.
- Sanal, E. (2008). Dünya Kadınlar Günü'nde Kadın İstihdamına Genel Bir Bakış. *Toprak İşveren Dergisi*. 1-9.
- Uğur, H. (2012). Kadın ve Aile Bireylerine Yönelik Şiddete Karşı 6284 sayılı Kanunun Getirdikleri. *TBB Dergisi*, 101, 334-366.
- Voris, M. J. (1991). Civil Orders of Protection: Do They Protect Children, the Tagalong Victims of Domestic Violence. *Ohio Northern University Law Review*, 17, 599-610.
- Yılmaz, Ç. (2020, 15 Ocak). Belediye Sığınmaevi Açmak Zorunda. *Milliyet*.
- Zengin, O. Ve Altındağ, Ö. (2016). Bir İnsan Hakları Mesleği Olarak Sosyal Hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 27 (1), 179-190.

Gönderiliş Tarihi: 28/11/2021
Kabul Tarihi: 07/12/2021
ORCID 0000-0001-7134-3930

EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLERİN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: MSCI ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Berna DOĞAN BAŞAR¹

ÖZ

Son yıllarda dünyada yaşanan gelişmeler ülkeler arasındaki ekonomik sınırların ortadan kalkmasını, ticaretin küreselleşmesini ve sermayenin uluslararası alanda serbest dolaşımını beraberinde getirmiştir. Başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere dünyadaki çoğu ülke, küresel ekonomiyle daha fazla bütünleşme sağlamak, kendi imkanlarıyla gerçekleştirilmesi zor olan yatırımları gerçekleştirmek gibi nedenlerle kendi sınırları içinde Doğrudan Yabancı Yatırım çekme yarışına girmişlerdir. Ekonomik Özgürlük'te en üst sıralarda yer alan ülkeler, Dünya'daki toplam Doğrudan Yabancı Yatırım miktarının büyük bir bölümünü kendine çekmiş ve bu sayede hızlı bir refah ve gelişme trendi yakaladıkları bilinmektedir. Bu makale, 2010-2020 için seçilen MSCI ülkelerinde (Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Hindistan, Macaristan, Polonya, Meksika, Malezya, Endonezya, Çin, Brezilya, Rusya ve Güney Afrika) Ekonomik Özgürlük'ün Doğrudan Yabancı Yatırım alımı üzerindeki etkisini ampirik olarak incelemektedir. Çalışmada bağımlı değişken olarak Doğrudan Yabancı Yatırım, bağımsız değişken olarak ise ekonomik özgürlük, enflasyon ve ihracat ele alınmış olup, değişkenler Generalized method of moments (GMM) ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda sermayenin dünyaya yatırım yapması ve yatırımları sağlıklı bir şekilde işletmesi için uygun ekonomileri belirlemek amacıyla puanlanan ve sıralanan Ekonomik Özgürlük'ün Doğrudan Yabancı Yatırım'ın üzerinde negatif ve anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırım, Ekonomik Özgürlük, MSCI, GMM

Jel Kodu: E2-R42-R53

THE IMPACT OF ECONOMIC FREEDOMS ON FOREIGN DIRECT INVESTMENT: AN APPLICATION ON MSCI COUNTRIES

ABSTRACT

The developments in our world in recent years have brought about the disappearance of economic borders between countries, the globalization of trade and the free movement of capital in the international arena. Most countries in the world, especially developing countries, have entered the race to attract FDI within their borders for reasons such as ensuring greater integration with the global economy and realizing investments that are difficult to realize by their own means. Countries that are at the top of the Economic Freedom have attracted a large part of the total amount of Foreign Direct Investment in the world, and it is known that they have caught a rapid prosperity and development trend. This article empirically examines the impact of the Economic Freedom on Foreign Direct Investment uptake in selected MSCI countries (Turkey, Czech Republic, India, Hungary, Poland, Mexico, Malaysia, Indonesia, China, Brazil, Russia and South Africa) for 2010-2020. In the study, Foreign Direct Investment was considered as the dependent variable, and economic freedom, inflation and exports were considered as the independent variables, and the variables were analyzed with the Generalized method of moments (GMM). As a result of the study, it has been determined that the Economic Freedom, which is scored and ranked in order to determine the suitable economies for capital to invest in the world and to operate the investments in a healthy way, has a negative and significant effect on Foreign Direct Investment.

Keywords: Foreign Direct Investment, Economic Freedom, MSCI, GMM

Jel Codes: E2-R42-R53

¹ Araş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Türkiye, dogan.brn@gmail.com

1. GİRİŞ

Doğrudan yabancı yatırımın (DYY) büyüme üzerindeki etkisi, ekonomi literatüründe kapsamlı bir şekilde tartışılmaktadır. Bu araştırma alanına artan ilgi, son yıllarda politika yapımcılar arasında daha fazla DYY girişini çekmeye yönelik vurgunun kaymasıyla da örtüşmektedir. Daha fazla DYY çekmek için artan çabanın nedeni, DYY'nin yerel pazarda verimlilik artışları, yönetim becerileri ve yeni teknoloji transferleri, yeni süreçlerin tanıtılması, yönetim teknikleri ve teknik bilgi birikimi, uluslararası üretim ağları dahil olmak üzere birçok olumlu etkisi olduğuna dair yaygın inançtan kaynaklanmaktadır. DYY aynı zamanda uygun fonlarda yerel yatırım yaratılmasına yardımcı olabilir, yerel pazar rekabetini artırabilir, modern iş fırsatları yaratabilir, yerel olarak üretilen ihraç malları için küresel pazar erişimini artırabilir ve bu sayede yabancı yatırımı alan ülkelerde ekonomik büyüme sağlanabilmektedir.

Kalkınma ekonomisi literatüründe, DYY akışının, yatırımı alan ülkelerin büyüme dinamiklerinde kritik bir rol oynayabileceği konusunda genel bir fikir birliği vardır. Literatür, DYY'nin gelişmekte olan ülkelerdeki en az üç “kalkınma boşluğunu” doldurabileceğini göstermektedir. DYY, ilk olarak, yerli yatırım için çok ihtiyaç duyulan sermayeyi sağlayarak “yatırım boşluğunu”, ikinci olarak, ilk yatırımlar ve müteakip ihracat kazançları yoluyla döviz sağlayarak “döviz açığını” ve son olarak da ek ekonomik faaliyetlerin yaratılması yoluyla vergi gelirleri yaratarak “vergi geliri açığını” doldurabilmektedir (Smith, 1997).

Teorik literatür, DYY girişlerinin ev sahibi ülkeye çok büyük faydalar getirdiğini düşünse de, DYY-büyüme ilişkisi üzerine ampirik çalışmalar çelişkili sonuçlar bildirmiştir (Herzer vd., 2008). Literatürdeki bazı araştırmalar, DYY'ın alıcı ülkeler üzerinde olumlu bir büyüme etkisi uyguladığını (De Mello, 1999; Chong vd., 2010), bazıları hiçbir etkisi olmadığını (Ericsson ve Irandoust, 2001) hatta bazıları ise büyüme üzerinde negatif etkisi olduğunu (Moran, 1998) tespit etmişlerdir.

DYY, yabancı sermaye ve yatırımdan oluşur. DYY, bu iki kavramın birleşmesi ve ülkedeki üretim kapasitesini artırmak ve üretimi artırmak amacıyla doğrudan yabancı bir ülkeye sermaye transferi olarak tanımlanmaktadır. Bu sermaye transferi, kısa vadeli ve nakit hareketlerini içeriyorsa portföy yatırımı olarak adlandırılır. Dünya üzerindeki pazar hacminin sınırları ve şirketlerin karlarını maksimize etme yarışları (özellikle son 20 yılda yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte) ülke ekonomilerini birbirine çok daha yakınlaştırmaktadır. Bu açıdan DYY'nin küreselleşme üzerindeki etkisi çok daha fazladır. Ekonomik özgürlük kavramı da yatırımları çekmede etkili olduğu için DYY açısından önemlidir.

Ekonomik Özgürlük (EÖ), dünya genelinde 186 ülkede 12 önemli şehir üzerinde araştırma yapan ABD merkezli bağımsız bir vakıf tarafından yıllık olarak yayınlanan bir endeks değerleri tablosudur. Bu değerler 0 ile 100 arasındaki değerleri içermektedir. Bu endeks ekonomik özgürlük olarak da ele alınmaktadır.

2020 yılında yayınlanan son endeks değerine göre ilk üç ülke sırasıyla Hong Kong, Singapur ve Yeni Zelanda oldu. Endeks 1995 yılında kurulmuş ve her yıl açıklanmaya devam etmiştir. Bu endekse göre ülkeleri ekonomik özgürlükleri belirleyen dört ana başlık çerçevesinde değerlendirilmektedir (Özel, 2018):

- Rule of law (Hukuk Kuralı)
- State activity (Devlet Faaliyeti)
- Regulatory policies (Düzenleyici Politikalar)
- Open markets (Serbest Pazarlar)

Ayrıca bu endeks, mülkiyet hakları, yargı etkinliği, devlet bütünlüğü, vergi yükü, devlet harcamaları, mali disiplin, çalışma özgürlüğü, iş özgürlüğü, parasal özgürlük, ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü ve finansal özgürlük olmak üzere 12 adet alt kategoriden oluşmaktadır. Bu kategorideki puanlar, genel bir puan oluşturmak için ortalanmaktadır. 80 veya daha yüksek puanlar özgür; 70-79,9 çoğunlukla özgür, 60-69,9 orta düzeyde özgür, 50-59,9 çoğunlukla özgür değil ve 50'nin altında olan ülkeler ise ezilen ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır (Heritage, 2021). Tüm bunlardan dolayı literatürde, DYY'ı çekmede EÖ'nün önemli bir noktada yer aldığı kabul edilmektedir.

Ülkelerin EÖ sıralaması, tek bir ülkenin ekonomik çabaları nedeniyle yükselmekte ve düşmektedir (Heritage Foundation, 2018).

DYY'nin gelişmekte olan ülkelerin büyüme dinamiklerinde giderek artan rolü, kalkınma ekonomistleri arasında çok fazla araştırma odağı olmuştur. Sonuç olarak, DYY'nin belirleyicileri hakkında oldukça büyük bir ampirik literatür gelişmiştir. Literatür, piyasa büyüklüğü, ücretler, enflasyon, finansal serbestleşme, altyapı kalitesi, ticaretin serbestleşmesi, yatırım getirisi, siyasi istikrarsızlık gibi bir dizi değişkeni DYY'nin temel belirleyicileri olarak belirlemiştir. Bu çalışmanın birincil odak noktası, literatürde rutin olarak kullanılan diğer değişkenlerden farklı olarak, 2010-2020 yılları için EÖ'nün MSCI ülkelerindeki (Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Hindistan, Macaristan, Polonya, Meksika, Malezya, Endonezya, Çin, Brezilya, Rusya ve Güney Afrika) DYY'nin önemli bir belirleyicisi olup olmadığını araştırmaktır. Çalışmada bağımlı değişken olarak Doğrudan Yabancı Yatırım, bağımsız değişken olarak ise ekonomik özgürlük, enflasyon ve ihracat ele alınmış olup, değişkenler Generalized method of moments (GMM) ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, ekonomik özgürlüğün bu ülkelerde DYY çekmede etkili olup olmadığını tespit edip politika yapıcılara ve akademik literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde DYY'nin temel belirleyicileri ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak ilk teorik çerçevedeki çalışmalardan biri Ohlin'in (1933) eseridir. Yapılan çalışmalarda, farklı zaman aralıkları ve farklı ülke veya ülke grupları ele alınarak analizlerinde birbirinden farklı değişkenler kullanılmış ve literatürde önemli sonuçların bulunduğu çeşitli değişkenlere odaklanılmıştır. Bu alanda Ekonomik Özgürlük kullanılarak yapılmış çok az çalışma bulunmaktadır. İmitaz ve Bahsir (2017), Güney Asya için 1995-2014 yılları arasındaki 20 yıllık dönemi panel veri teknikleri uygulayarak incelemiş ve Ekonomik Özgürlük verilerini kullanmıştır. Çalışma neticesinde, EÖ'ün değişkenlerinden sadece bir tanesi DYY'yi anlamlı şekilde etkilemektedir.

Nasir ve Hassan (2011), 1995-2008 yılları arasında Güney Asya ülkelerinde ekonomik özgürlük, pazar büyüklüğü ve DYY arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Foreman (2007), hükümet müdahalesini azaltmak, mülkiyet hakları korumalarını artırmak ve sermaye akışlarının önündeki engelleri azaltmak gibi ekonomik özgürlüğün belirli bileşenlerinin değiştirilmesinin DYY'yi artırmada yardımcı olacağını tespit etmiştir. Benzer şekilde, Bengoa ve Robles (2003), ev sahibi ülkedeki ekonomik özgürlüğün DYY üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu saptamışlardır.

Sambharya ve Rasheed (2015) çalışmalarında, daha iyi ekonomik yönetimin daha yüksek DYY'ye yardımcı olduğunu belirlemişlerdir. Julio vd. (2013) yolsuzluğun azaltılmasının, yatırım kısıtlamalarının azaltılmasının, özel mülkiyetin daha fazla korunmasının, finansal sistemin bağımsızlığının ve işçi özgürlüğünün DYY akışlarını artıracığını bulmuştur. Dolayısıyla, daha iyi düzeyde ekonomik özgürlük, yalnızca daha fazla miktarda yabancı sermaye elde etmekle kalmaz, aynı zamanda ev sahibi ülkelerin yabancı yatırımlardan tam olarak yararlanmasına olanak sağlamaktadır. Büyükoğlu vd. (2021), gelişmiş ve gelişmekte olan olan seçilmiş ekonomilerde, ekonomik özgürlüğün borç verme faiz oranları üzerindeki etkisini incelemişler ve özellikle ekonomik özgürlüklerin borç verme faiz oranını etkilemedeki anlamlılığının yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Quazi (2007), Doğu Asya bölgesine odaklanan Heritage Foundation'dan beş yıllık verileri almış ve panel veri analizi yapmıştır. Subasat ve Bellos (2011), 31 Avrupa, DYY kaynak ülkesini ve on beş Latin Amerika batık ülkesini panel modeli aracılığıyla analiz etmiştir. Moussa, Çaha ve Karagöz (2016), büyüme, ihracat, ithalat, ticaret, enflasyon oranı, faiz oranı ve EÖ'yü kullanarak, EÖ'nün, dünyanın 156 ekonomisi için DYY üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Haydaroglu (2016), BRICS ülkeleri üzerine EÖ'yü araştırmışlar ve panel regresyon metodolojisini kullanmışlardır. Dkhili ve Dhiab (2018), Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerinde DYY, EÖ ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Özel (2018), Türkiye için 2002-2016 yılları arasında EÖ'nün DYY üzerindeki etkisini incelemiş ve endeksin iki değişkeni dışında bir ilişkiye rastlanmadığını tespit etmiştir.

Sooreea-Bheemul vd. (2020), EÖ'nün Sahra Altı Afrika'daki DYY için etkili olup olmadığını incelemektedir. Cung ve Nhung (2020) çalışmalarında 1999-2018 yılları için, EÖ ve yolsuzluk algısı endeksinin Vietnam'daki DYY'lar üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamışlar ve EÖ'nün DYY'lar üzerindeki etkisinin %5 anlamlı düzeyde olumlu bir etkiye sahip olduğunu saptamışlardır.

Bu çalışma literatürden farklı olarak, The Heritage Foundation ve The Wall Street Journal tarafından yıllık olarak yayınlanan EÖ'yi yatırım ortamı için güvenilir bir vekil kullanarak DYY üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, MSCI ülkelerinde (Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Hindistan, Macaristan, Polonya, Meksika, Malezya, Endonezya, Çin, Brezilya, Rusya ve -Güney Afrika) DYY'nin belirlenmesinde ekonomik özgürlüğün ve alt bileşenlerinin rolünü araştırılacaktır. MSCI ülkelerinin seçilme nedeni, global yatırımcılara bu ülkelerde yatırım fırsatlarını değerlendirmesi ve yatırımcılara yol göstermesidir. Çalışmanın bu yönüyle literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

3. AMPİRİK UYGULAMA

Panel regresyon yöntemini uygulayarak bu çalışma, 2010-2020 yılları arasında seçilen MSCI ülkeleri olan Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Hindistan, Macaristan, Polonya, Meksika, Malezya, Endonezya, Çin, Brezilya, Rusya ve Güney Afrika olmak üzere 12 ülkenin ekonomik özgürlük puanlarının DYY çekmedeki rolünü araştırmaktadır. Araştırmada kullanılan veriler, Heritage Foundation tarafından yıllık olarak yayınlanan Ekonomik Özgürlük Endeksi'nden ve Dünya Bankası web sitelerinden elde edilmiştir. EÖ'nün DYY üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla çalışmanın süresi 2010-2020 yılları arasında 11 yıl ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmaya yönelik regresyon modeli aşağıdaki gibidir:

$$DYY_{it} = \beta_0 + \beta_1 DYY_{i(t-1)} + \beta_2 EÖ_{it} + \beta_4 ENF_{it} + \beta_5 İHRACAT_{it} + \varepsilon_{it}$$

β_0 ülkeye özgü sabit etkiyi göstermekte ve ε_{it} , hata bileşenidir. DYY Doğrudan Yabancı Yatırım'ı, EÖ Ekonomik Özgürlük'ün logaritması, ENF enflasyon'u (yıllık %), ve İHRACAT ise yıllık dolar bazlı ihracatın logaritmasını ifade etmektedir.

Aşağıdaki tablolarda, bağımlı değişken olarak ele alınan DYY panel modelleri kullanılarak yapılan regresyon analizi sonuçları sunulmaktadır. GMM tahmincisinin tutarlı olup olmadığı fark GMM ve sistem GMM tahmincisi için asimptotik olarak χ^2 dağılımı sergileyen Sargan testi ile test edilmektedir. Verilerin zaman serisi özelliğini dikkate alması ve yanlış sonuçlara yer vermemesi sebebiyle bu çalışmada EÖ'nün tercih edilen bağımlı değişkenler üzerindeki etkilerini test etmek amacıyla dinamik panel tahmin yöntemlerinden Arellano-Bond (1991) tarafından ortaya atılan Fark GMM ve daha sonra daha sonra Arellano-Bover (1995) tarafından geliştirilen sistem GMM tahmincisi kullanılmıştır. Değişkenlerin etkinliğini ölçmek için, aynı zamanda Sargan testi olarak da bilinen J testinin anlamsız olması ve sıfır hipotezinin kabul edilmesi, değişkenlerin yeterli ve geçerli olduğunu göstermekle birlikte modele ilişkin de daha fazla güven vermektedir. Analiz sonuçlarında J-istatistik olasılık değeri anlamsız olduğu için kullanılan bağımsız değişkenlerin anlamlı olduğu kabul edilmektedir. Tablo 1'de modellere dahil edilen değişkenler için tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

	Mean	Maximum	Minimum	Std. Dev.	Observations
DYY	2.250908	96.65706	-42.71673	11.51475	132
EÖ	1.790796	1.873902	1.701568	0.047560	132
ENF	4.414768	16.33246	-1.138702	3.156959	132
İHRACAT	11.45161	12.43654	10.95904	0.345071	132

Tablo 1, araştırmaya konu olan ülkelerin bağımlı değişkeni olan DYY'nin ortalamasının yaklaşık 2,25 olduğunu göstermektedir. Tablo 1'den de görüleceği üzere EÖ en yüksek 1.87 ve en düşük 1.70'tir ve seçilen ülkeler ekonomik özgürlük açısından orta düzeydedir. GMM tahmin sonuçları Tablo2'de verilmiştir:

Tablo 2: Panel Veri Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	DYY			
		Fark GMM		Sistem GMM	
		coef	prob	coef	prob
	DYY (-1)	0.204081	0.0000***	0.208275	0.0000***
EÖ	-47.46174	0.0000***	-27.41976	0.0000***	
ENF	0.112079	0.0000***	0.102633	0.0000***	
İHRACAT	-0.217017	0.8728	4.373850	0.0000***	
Sargan Test	8.073049		10.34209		
Prob(Sargan)	0.426367		0.241832		
AR(2)	-0.956189 (0.3390)		-1.0362 (0.3001)		

, * işaretleri sırasıyla %10, %5, %1 anlam seviyelerinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

Bağımlı değişken olan DYY için J-istatistik değerinin anlamsız olduğu dolayısıyla Sargan testi sonucuna göre bağımsız değişkenlerin geçerli olduğu kabul edilmektedir. Bu kapsamda kurulan modelde $DYY_{i(t-1)}$, DYY bağımlı değişkeninin gecikmeli değeri olup hem fark GMM hem de sistem GMM için %1 istatistiki seviyesinde anlamlı aynı yönlü ilişkili oldukları tespit edilmiştir. Dolayısıyla, ülkelere yapılan DYY üzerinde bir önceki dönemden gelen DYY pozitif yönlü etkisinden bahsedilebilir. Bu, beklenen bir sonuçtur.

Fark GMM ve sistem GMM için en temel regresyonun sonuçları Tablo 3'te verilmiştir. Tablo 2, EÖ'nün DYY üzerinde negatif etkisinin olduğunu göstermektedir. Analize göre, ekonomik özgürlük arttıkça DYY azalmaktadır. Analiz sonuçları incelendiğinde; DYY ile %1 istatistiksel anlamlılık seviyesinde ilişkili olan değişkenler fark GMM için EÖ ve enflasyon; sistem GMM için ise EÖ, enflasyon ve ihracat olarak gerçekleşmiştir. Bu sonuca göre, diğer bütün değişkenler sabit kabul edildiğinde fark GMM'e göre EÖ'deki bir birimlik artış DYY azaltıcı ve enflasyondaki bir birimlik artış DYY'yı artırıcı yönde etkilemektedir. Sistem GMM'e göre ise diğer bütün değişkenler sabit kabul edildiğinde EÖ'deki bir birimlik artış DYY azaltıcı, enflasyondaki ve ihracattaki bir birimlik artış DYY'yı artırıcı yönde etkilemektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, 2010'dan 2020'ye kadar olan 11 yıllık zaman dilimini kapsayan seçili MSCI ülkelerinde (Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Hindistan, Macaristan, Polonya, Meksika, Malezya, Endonezya, Çin, Brezilya, Rusya ve Güney Afrika) DYY'yi çekmede Heritage Foundation ekonomik özgürlük endeksinin rolünü ampirik olarak araştırmaktadır. Panel GMM tahmin sonuçları, seçilmiş MSCI'daki ekonomik özgürlüğün DYY ile negatif bir ilişkiyi ve MSCI ülkelerinde DYY'ın üzerinde EÖ'nün negatif etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Analize göre, ekonomik özgürlük arttıkça DYY azalmaktadır. Ayrıca sonuçlar, enflasyonun DYY üzerinde pozitif anlamlı etki gösterirken, ihracatın Fark GMM'de negatif anlamlı ve sistem GMM'de pozitif anlamlı etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Sonuçlar, bir ülkenin kurumsal ikliminin, bir ülkeye yabancı sermaye akışını teşvik etmede veya engellemede önemli olduğunu göstermektedir. Ekonomik özgürlük, DYY'leri çekmede hayati bir rol oynamaktadır. Ev sahibi ekonominin iç pazarı da DYY çekmek için önemli bir unsurdur. Yerli yatırım ortamını ölçen Ekonomik Özgürlük, DYY'in çekilmesi açısından önemlidir. Politika yapıcılar, şeffaf politikalar yoluyla yatırım ortamının seviyesini yükselterek, yolsuzluğu ortadan kaldırarak,

vergi yükünü azaltarak ve istikrarlı bir ekonomi sağlayarak yatırım ortamının iyileştirilmesine odaklanmalıdır. Etkili politikalar yoluyla vergi yükünü azaltmak, iş ile ilgili maliyeti azaltarak ev sahibi ülkede daha yüksek derecede mali özgürlükle sonuçlanabilir. Ayrıca, kârın artmasıyla sonuçlanacak ve sonuçta orada DYY'nin bulunma olasılığını artıracaktır. Bu çalışmanın kısıtı, ekonomik özgürlüğün doğrudan yabancı yatırım üzerindeki dolaylı etkisini sağlamasıdır. Gelecek çalışmalarda, ekonomik özgürlük endeksi kategorileri ayrı olarak analiz edilebilir veya başka ülkeler örneklem olarak ele alınabilir.

KAYNAKÇA

- Bengoa, M., Sanchez-Robles, B., (2003). Foreign direct investment, economic freedom and growth: new evidence from Latin America. *European journal of political economy*, 19(3), pp. 529-545.
- Büyükoğlu, B. Ekşi, İ.H.; Buyuran, B. (2021). Ekonomik Özgürlüklerin Borçlanma Faiz Oranları Üzerindeki Etkiler, 24. *Finans Sempozyumu*, Sakarya.
- Choong, C.-K., Baharumshah, A.Z., Yusop, Z., Habibullah, M.S. (2010). Private capital flows, stock market and economic growth in developed and developing countries: a comparative analysis. *Japan and the World Economy* 22, 107–117.
- Cung, N. H., Nhung, N. T. H. (2020). Impact of Economic Freedom and Corruption Perceptions Index on Foreign Direct Investment in Vietnam. *European Scientific Journal*, 16(7), 25-37.
- De Mello, L.R. (1999). Foreign direct investment in developing countries and growth: a selected survey. *Journal of Development Studies* 34 (1), 1–34.
- Dkhılı, H. And Dhiab, L. (2018). The Relationship between Economic Freedom and FDI versus Economic Growth: Evidence from the GCC Countries, *Journal of Risk and Financial Management*, 11(4), p. 81. doi: 10.3390/jrfm11040081.
- Ericsson, J., Irandoust, M. (2001). On the causality between foreign direct investment and output: a comparative study. *International Trade Journal*, 15, 1–26.
- Haydaroglu, C. (2016). The effect of foreign direct investment and economic freedom on economic growth: the case of BRICS countries. *Research in World Economy*, 7(1), 1-10.
- Heritage foundation (2016). 2018 Index of Economic Freedom | The Heritage Foundation, Heritage foundation. Available at: <https://www.heritage.org/index/about> (Erişim Tarihi: 27 November 2021).
- Herzer, D., Klasen, S., Nowak-Lahman, D. (2008). In search of FDI-led growth in developing countries. *Economic Modelling*, 25, 793–810.
- Imtiaz, S., & Bashir, M. F. (2017). Economic freedom and foreign direct investment in South Asian countries. *Theoretical & Applied Economics*, 24(2).
- Júlio, P., Pinheiro-Alves, R. and Tavares, J., (2013). Foreign direct investment and institutional reform: evidence and an application to Portugal. *Portuguese Economic Journal*, 12(3), pp. 215-250.
- Kapurria-Foreman, V., (2007). Economic freedom and foreign direct investment in developing countries. *The Journal of Developing Areas*, 41(1), pp. 143-154.
- Moran, T.H. (1998). Foreign Direct Investment and Development: The New Policy Agenda for Developing Countries and Economies in Transition. Washington D.C, Institute of International Economics.
- Moussa, M., Çaha, H. Karagöz, M. (2016). Review of Economic Freedom Impact on FDI: New Evidence from Fragile and Conflict Countries, *Procedia Economics and Finance*. 38(October 2015), pp. 163–173. doi: 10.1016/S2212-5671(16)30187-3.
- Nasir, Z. M., Hassan, A. (2011). Economic freedom, exchange rates stability and FDI in South Asia. *The Pakistan Development Review*, 423-432.
- Ohlin, B.G., (1933), *Interregional and International Trade*, Cambridge: Harvard University Press

- Ozel, B. (2018). The Impact of Heritage Index With Selected Indicators on Turkish Foreign Direct Investment. *Bingol University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 2(2), 47-60.
- Quazi, R., (2007). Economic freedom and foreign direct investment in East Asia. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 12(3), pp. 329-344.
- Sambharya, R.B. Rasheed, A.A., (2015). Does economic freedom in host countries lead to increased foreign direct investment? *Competitiveness Review*, 25(1), pp. 2-24
- Smith, S. (1997). Restrictive Policy toward Multinationals: Argentina and Korea, *Case Studies in Economic Development, Second Edition*, 178-189.
- Sooreea-Bheemul, B., Rasool, U. S., Sooreea, R. (2020). Does Economic Freedom Matter to Foreign Direct Investment in Sub-Saharan Africa. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 10(3).
- Subasat, T., & Bellos, S. (2011). Economic freedom and foreign direct investment in Latin America: A panel gravity model approach. *Economics Bulletin*, 31(3), 2053-2065.

Gönderiliş Tarihi: 07/12/2021
Kabul Tarihi: 10/12/2021
ORCID 0000-0003-4143-3104

SÖMÜRGE YÖNETİMLERİN MEKÂNSAL PRATİKLERİ: JAPONYA SÖMÜRGESİNDE SEUL KENTİ

Esengül DANIŞAN ARTAN¹

ÖZ

Seul, Asya'nın en gelişmiş metropollerinden biri olarak, Japon sömürgesi altında yaklaşık 35 yıl sömürgeleştirme ve modern kentleşme pratiklerini aynı anda deneyimlemiş, bayındır çevresi fiziksel ve sembolik olarak bu süreçte çok ciddi değişimler geçirmiştir. Bunda emperyalist ülkelerin, mekânsal pratiklerini sömürge ülkelerine taşımak suretiyle o ülkelerdeki varlıklarını meşrulaştırma eğilimleri etkili olmuştur. Günümüzde Seul kentinin silüetinde, kentsel katmanlarında hala bu dönemin izlerini sürmek hiç de zor değildir. Söz konusu dönemde Japonya'nın Seul kentini kendi idealleri doğrultusunda yeniden inşa edişindeki kentsel pratikleri ve bu pratikleri ortaya koyan planlama kararlarını anlamaya çalışacak olan bu makale, aynı zamanda kentsel mekânsal pratiklerle Seul'un Japon İmparatorluğunun bir göstere mekânı haline getirilmesi sürecini tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Seul, sömürgeleştirme, modernleşme, Japonya, kent mekânı

Jel Kodu: O10-O18-R00

THE SPATIAL PRACTICES OF COLONIAL GOVERNMENTS: THE CITY OF SEOUL UNDER JAPANESE RULE

ABSTRACT

Seoul, as one of Asia's most developed metropolitan city, experienced colonization and modern urbanization practices at the same time under the Japanese colonial government for about 35 years, and its built environment had undergone serious physical and symbolic changes in this process. The imperialist countries legitimize their existence through carrying their spatial practices to the colonial countries. Today, it is not difficult to trace the impacts of this period in the skyline of Seoul city, in its urban layers. This article, which will try to understand and reveal the urban practices of Japan while rebuilding the city of Seoul in line with its own ideals during this period through urban planning decisions, also aims to discuss the process of transforming Seoul into a Japanese Empire's showcase through urban spatial practices.

Keywords: Seoul, colonization, modernisation, Japan, urban space

Jel Codes: O10-O18-R00

¹ Dr., TEİAŞ Genel Müdürlüğü, esenguldansan@gmail.com

1.GİRİŞ

20. yüzyılın ilk yarısında, 1910-1945 yılları arasında Kore yarımadası Japon yönetimi altında Tayvan'dan sonra sömürgeleştirilmeyi deneyimleyen ikinci ülke olarak tarihe geçerken, başkenti Seul sömürge yönetiminin merkezi olarak bütün yarımada yapılabilecek değişim ve dönüşümlerin ilk kez uygulandığı, yerleşik halkın nabzının tutulduğu kent olarak tarihe geçmiştir (Kim, 2013: 3 aktaran in Lee, 2019: 12). Sömürge döneminde çıkarılan kanunlarla kentlerde uygulanacak herhangi bir fiziksel ya da sembolik müdahale sömürge yönetiminin tekeline alınmış, Seul ve hatta bütün yarımada coğrafyası Japon sömürge yönetimine teslim edilmek zorunda kalmıştır. Lee (2019)'ye göre Seul bu dönemde kentsel ve mimari düzlemde Kore tarihinin en travmatik ve acı dolu olaylarına şahit olmuştur. Bununla birlikte, söz konusu dönemde Seul geleneksel ilkeler doğrultusunda planlanmış etrafi surlarla çevrili geleneksel bir kentten, modern bir sömürge kentine dönüşmüştür (Lee, 2020). Burada şunu vurgulamakta fayda vardır: Japon sömürgesinden hemen önce Seul'ü modern bir kent yapma yolunda hem Joseon Hanedanı hem de Daehan Krallığı teşebbüslerde bulunmuş fakat Japonya'nın yarımada'yı ilhakı ile modernleşme süreci sekteye uğramıştır. Bu bağlamda Seul'un modernleşmesi Japon sömürge yönetiminin kentsel mekânsal pratikleri ile farklılaşarak tamamlanmıştır. Modernleşmenin Kore'nin kendi şartları doğrultusunda gelişiminin önünün kesilmesi ise halen bu alanda çalışmalar yapan araştırmacılar arasında süregelen bir tartışma olarak fevkalade önemi haiz bir konudur. Bir grup akademisyen, Kore'nin kendi şartları içinden çıkacak bir modernleşme sürecinin daha başarılı olacağını iddia ederken; Kore'yi, Kore yarımadasına özgü şartlar altında dönüştürecek bir modernleşme fırsatının kaçırıldığını, "Japonya'nın ekonomik sömürsü ve kültürel asimilasyonu uğruna yeni oluşmaya başlayan Kore modernleşmesinin bastırıldığını iddia etmişlerdir" (Shin ve Robinson, 1993: 13 aktaran in Lee, 2019). Bu fikre katılmayan diğer akademisyenlerse Japonya sömürge yönetimi ile modernleşmenin başarılmasının önemine vurgu yapmışlardır. Bu yazarlar, Japonya modernleşme atılımlarını Korelilerin faydasını gözeterek yapmasa da Kore Japon sömürgesi olma konumundan özgürleştiğinde ellerinde modernleşmenin temellerinin atıldığı, altyapı yatırımları ile güçlü bir sistemin oluşturulduğu bir ülke kalmış olmasının önemine vurgu yapmışlardır (Ahn 2001; Park et al. 2004 aktaran in Cummings, 1981). Jung (2014: 3) bu iki karşıt görüşü kolonyal sömür (colonial exploitation) ve kolonyal modernleşme (colonial modernisation) olarak formüle etmiş, Kore'nin modernleşme ve sömür pratiklerini aynı anda deneyimlediğini iddia etmiştir. Bu bağlamda, Seul kenti sömürge yönetiminin merkezi olarak Japon modernleşmesinin ve Japon İmparatorluğu'nun gücünün, ideallerinin Korelilere sergilendiği sahne olmuştur.

Todd'a (2005) göre, sömürge kentleriyle ilgili literatür çoğunlukla Avrupa merkezlidir ve Asya tipi sömürgeleştirmeye uygun bir referans bulmak bir hayli zordur. Horvart (1972: 76), sömürge kentini "sömürgeciler ile sömürgeleştirilenler arasındaki politik, askeri, ekonomik, dini, sosyal ve entelektüel etkileşimin yaşandığı merkez" olarak tarif ederken; Pratt (1992: 4) ise "genellikle oldukça asimetric tahakküm ve itaat ilişkileri içinde, farklı kültürlerin buluştuğu, birbirleriyle çatıştığı ve mücadele ettiği sosyal bir mekân olan bir temas bölgesi" olarak görür. Pratt'a (1992: 6) göre sömürge kentinde oluşan ilişkiler çoğunlukla "baskı rejiminin koşullarının, radikal eşitsizliklerin ve zorlu çatışmaların" bir parçası olagelmıştır. Kuşkusuz, sömürgeciliğin doğası çoğunlukla birbirine benzemiş, ancak her örnek vaka yeniden değerlendirilmeyi hak eden önemli farklılıkları da içermiştir. Kim'e (2009: 156-160 aktaran in Lee, 2020) göre Japon sömürge kentleri Seul de dâhil olmak üzere Avrupa'nın sömürgesi altında olan kentlerden oldukça farklıdır. Örneğin Batılı emperyalist muadillerinin aksine Japon sömürge yönetimi, Kore halkının Japon toplumuna entegrasyonu ve ortak bir kültürel ve politik platform kurulmasına ekonomik sömürden daha çok önem vermiştir (Lee, 2009). Bu kültürel ve politik platform Seul'de kurulmaya çalışılmış, kentsel gelişim planları ile süreç yönetilmeye çalışılmıştır. Elbette ki kentsel mekânın manipülasyonu sömürge yönetimlerine özgü değildir (Caprio, 2009); ancak Japon ve Kore toplumları arasındaki sosyokültürel farkları ortadan kaldırmak için Seul'ün sembolik ve fiziksel peyzajının, yapı çevresinin asimile edilmesini tartışmak bu bağlamda önemli ve değerlidir. Japon sömürge yönetiminin modernleşme idealleri ile geleneksel Kore'nin ideallerinin çatıştığı ve mekân üzerinde kurulmaya çalışılan güç dengelerinin ve çıkar çatışmalarının mekânı nasıl değiştirip dönüştürdüğünü de ancak bu şekilde görebiliriz. Bir dönem Joseon Hanedanının ve Daehan Krallığı'nın sembolü olan bir kentin, Japon yönetiminin kendini meşrulaştırmasında oynadığı rolü tartışmak, günümüz Seul'ünün birçok katmandan oluşan ve hala bu katmanları içinde barındıran kentsel yapısını idrak edebilmek için oldukça kıymetlidir. Bu bağlamda sadece Seul'un kentleşme süreçlerini değil aynı

zamanda Kore kentleşme tarihini anlamak açısından sömürge kentleşme dönemini göz önünde bulundurmak gereklidir.

Seul Japon sömürgesi altında planlanırken, Japon yönetimi kendi idealleri, finansal şartları ve sömürge halkın tepkisine bağlı olarak onar yıllık periyotlarda değişen farklı planlama yaklaşımları benimsemiştir. 1910-1920 yılları arasındaki ilk periyotta Japon sömürge yönetimi baskıcı ve otoriterdir. Kent planları da bu doğrultuda tepeden inme, dikte edicidir. Bu dönem iki kentsel gelişme planı uygulanmış; fakat bu planlar kentsel sorunlarla başa çıkmakta yeterli olamamıştır. 1920-1930 yıllarını kapsayan ikinci periyotta ülkede çıkan ayaklanmalar Japon yönetiminin baskıcı tutumunu kırarken, yerel yönetimlere planlama yetkisi verilmiş; yerel yönetimler de sürecin demokratikleşmesi adına farklı meslek gruplarını plan yapımı aşamasına davet etmiştir (Jung, 2014). Kore'nin özgürleşme sürecine kadar geçen son periyotta artık Seul'da ortaya çıkan kentsel sorunlar ile başa çıkılamamış ve daha kapsamlı planlar geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu planlar doğrultusunda geliştirilen projelerle Seul'un Japonya'nın sömürge imparatorluğunun sembolü haline getirildiğini savunan Todd'a (2014), göre bu projeler yeni kamusal alanlar yaratarak şehrin sembolik topografyasını kontrol altına almayı, kentin sembolik alanlarında Şinto tapınakları inşa ederek Şintoizm'i Korelilerin günlük yaşamının bir parçası haline getirip onların ruhsal asimilasyonunu gerçekleştirmeyi, Kyongbok Sarayı'nda düzenlenen endüstriyel sergiler ile Japonların Korelilere üstünlüğünü göstermeyi, halk sağlığı ve hijyen için altyapıyı geliştirerek Korelilere modern kentlerin ancak Japon yönetimi ile kurulabileceğini göstermeyi amaçlamıştır. Hatta bu kentsel yatırımlarda Japon sömürge yönetiminin en önemli motivasyonlarından birisi mekânın fiziksel ve görsel temsiline sömürge vizyonunu somut olarak yerleştirmek olmuştur (Todd, 2014). Bu nedenle günümüzde hala yapılı çevrenin Japon sömürge dönemi izleri barındırdığı iddia edilmektedir (Lee, 2019; Todd, 2005).

Bu çalışmanın amacı sömürge döneminde Seul kentinde yaşanan mekânsal değişim ve dönüşümlerle Japon sömürge kentlerinin modernleşme süreçlerine dair bir karakter arayışını ortaya koymaktır. Bu bağlamda önce Joseon Hanedanı ve Daehan Krallığı tarafından inşa edilen başkent Seul'ün ulusal idealler doğrultusunda başkent olma süreci tartışılacak; daha sonra ise Japon sömürge yönetiminin devraldığı ve yok edilmesi, aşılması gereken çelişkiler olarak gördüğü bu sosyo kültürel, mekânsal ve kurumsal mirası kendi değerleri ve idealleri doğrultusunda yeniden inşa etmesi süreci tartışılacaktır.

2. JOSEON HANEDANININ KUTLU BİR MEKÂN ARAYIŞI VE SEUL'ÜN BAŞKENT OLMASI

Köklü tarihi boyunca komşu ülkelerin istilalarına ve asimilasyonlarına hedef olmuş Kore yarımadası ve bu istilaların odağı olan başkent Seul, tarih içinde değişen güç odaklarının politikaları ve idealleri doğrultusunda süregelen bir yıkımın ve yeniden inşa edimin öznesi olmuştur (Cumings, 1997). Seul'ün bu sürecin bir parçası halini alması, Kore yarımadasına 14. yüzyıl itibarıyla hükmeden Joseon² Hanedanının kutlu bir başkent arayışı içine girmesi ile başlamıştır. Joseon Hanedanının ilk kralı T'aejo, Usta Muhak olarak bilinen Budist bir keşişle birlikte, Seul'ü Hanedanın başkenti olarak ilan etmeden önce birçok kıymetli mekânı jeomantik açıdan değerlendirmişler ve bu geleneksel araştırma, ölçme ve değerlendirmeler sonunda başkent ilan etmek için en uğurlu mekânın Seul olduğu konusunda karar kılarak başkenti Kaegyong'dan³ (bugünkü Kaesung) Seul'e taşımışlardır (Yoon, 2017: 45). 1394 yılında Hanyang adı altında Joseon Hanedanının başkenti ilan edilmesi Seul için dönüm noktalarından biri olurken şehir, bu tarihten itibaren Kore'nin politik, sosyal, ekonomik ve kültürel merkezi olmuştur (Kim, 1999). 1394 yılında başkent olarak seçilmesi ve planlanması süreçlerinde "(1) Yin-Yang ve Beş Element Teorisi, (2) feng shui teorisi, (3) neo-Konfüçyüsçülük politik felsefesi ve (4) kutsal dağ ideolojisi" ilkeleri rehber olarak kullanılmıştır (Lee, 2019: 47).

Yin-Yang ve Beş Element Teorisi temelde dünyanın yin-yang'ın dualiteye dayanan dengesi ve beş elementin uyumu üzerine yaratıldığı, bu düzlemde geliştiği ve bu bağlamda da evrende var olan ve var olacak olan her mekânın makro ve mikro ölçeklerde bu dualite ve dengeye uygun oluşturulması

² Choson, Chosen (조선) olarak da kullanılır.

³ Gaegyong, Kaegyong, Kaegyöng (개경) olarak da kullanılır.

gerektiğine; ancak bu şekilde enerji akışının yapıcı dengeyi bulacağı felsefesine dayanmıştır (Yoon, 2017:60).

Neo-Konfüçyüsçülük ise temelde 10. ve 11. yüzyıllarda Asya'yı etkisine almış Konfüçyüsçülüğün yeniden yorumlanarak yönetimden günlük yaşam uygulamalarına kadar temel bir felsefe haline getirilmesini ifade etmiştir (Pratt, 2007). Joseon Hanedanının dördüncü kralı Büyük Sejong, neo-Konfüçyüsçülüğün sosyal ve ekonomik olarak toplumun tüm sosyal sınıflarının çıkarlarını dikkate alacağını ve neo-Konfüçyüsçü felsefeye göre bir şehrin, kralının ve milletin köklerinin kurallarını göstermesi gerektiğini iddia etmiştir (Hong, 2010). Bu bağlamda kent planlanırken surların bulunduğu şehrin çekirdeği, Joseon Hanedanının neo-Konfüçyüsçü ruhunu tezahür ettirmeyi amaçlarken, duvarların dışındaki boşluk, doğal çevrenin güzelliğini ortaya koymaya yönelmiştir (Lee, 2019). Konfüçyüs tapınağı olarak Jongmyo Mabedi (Kraliyet Ataları Mabedi), Sajikdan Sunağı (Toprak ve Tahıl Sunağı), Kyongbok Sarayı⁴ ve Hanyang Şehir Duvarı'nın tam kalbinde yer alan Hanyang şehri, bu felsefeyi yansıtabilecek şekilde planlanmıştır. Kyongbok Sarayı, kralın ve ailesinin ikametgahı olarak hizmet verirken, ulusun kökenini temsil ettiğine inanılmıştır. Hong'a göre (2010: 40), kutsal mekânlar olan Jongmyo Mabedi ve Sajikdan Sunağı "ulusun dayanağı" olarak hizmet etmiştir.

Diğer taraftan, feng shui ise özellikle tarım toplumlarında bir yerleşim yeri için en iyi konumu bulma arzusunun kaynaklanan endişeler doğrultusunda oluşturulmuş bilişsel bir sistem olarak tanımlanmıştır (Hong 2010: 21). Çince rüzgâr ve su anlamına gelen feng shui yer seçiminde dikkat edilmesi gereken hususlar olarak rüzgâr ve suya dikkat çekerken, Kore yarımadasında *p'ungsu* olarak adlandırılmış ve rüzgâr ve suya ek olarak yarımada'nın coğrafyası da göz önünde bulundurularak dağımı da önemi teslim edilmiştir. Seul coğrafi özellikleri ve merkezi konumu ile feng shui kriterlerini sağlamıştır. En önemli avantajı, kentin merkezinde Cheonggye deresinin güneyinde, doğu-batı doğrultusunda akan Han nehrinin varlığı sayesinde hem su ihtiyacının karşılanması hem de su taşımacılığının mümkün olmasıdır. Bununla birlikte kent, rüzgâr tünelleri oluşturmayı mümkün kılan dört dağ (Bugak, Inwang, Nak ve Nam dağları) ile çevrelenmiştir. "Pozitif jeomantik enerji (millî ruhun ve enerjinin taşıyıcısı olarak adlandırılan) kuzey-güney aksı arasında Pugak ve Samgak dağları ekseninde Kyongbok Sarayı'nın taht odasından ve 'değişim kapısı' olarak adlandırılan Kwanghwa kapısından geçerek akacak şekilde tasarlanmıştır" (Kendall, 2008: 107). Bu bağlamda 1395 yılında *p'ungsu* ilkelerine göre inşa edilen ve en önemli saray olan Kyongbok Sarayı ve onun kente açılan kapısının Joseon Hanedanının kent planlaması ve bunun kültür ve ulus kurgusundaki ve mekânsal anlatımdaki rolü de açıkça görülmüştür. Son (1996: 528 aktaran Han, 2014: 9), Kyongbok Sarayı'nın "p'ungsu'nun ulusal yaşam damarı" ve "Kore ruhunun yaşamsal gücü" rolünü oynadığını iddia etmiştir.

Bu ilkeler doğrultusunda, Kore yarımadasında merkezi otoriteyi güçlendirmeye, Kore ulus bilincini oluşturmaya çalışan Joseon Hanedanı, Seul'ün inşa edilmesi sürecinde bu gücü ve bilinci temsil edecek sembolik alanlar yaratmıştır. Ulusal gücü temsil eden şehir surları, tapınaklar, kapılar ve saraylar gibi mimari yapılar kentin hâkim noktalarına yerleştirilmiştir. Seul bu ilkeler doğrultusunda planlanırken ve önemli kentsel yapıları kraliyet sarayları, ritüel alanları, kamu binaları, çan kulesi, pazarlar, ana yollar, kapılar ve şehir duvarı gibi ana bileşenlerin yerleri belirlenirken Çin'in tesiri altında kalındığına birçok çalışmada değinilmiştir. Bununla birlikte Çin başkentlerine özgü dikdörtgen, simetrik ve eksensel doğa, Hanyang'da görülmemiştir (Kim, 2012: 151). Kare ya da dikdörtgen kapalılığı olan Çin şehirlerinin aksine, Joseon otoriteleri dört tarafı dağlarla çevrelenmiş ve doğal yollardan korunması sağlanmış şehri daha da korunaklı kılabilmek için oval bir duvar inşa etmeyi tercih etmişlerdir (Todd, 2014).

Bu yaklaşımların sonucunda Seul, dört tarafı dağlarla çevrili bir havza içerisinde, etrafı surlarla örülü, dört ana kapısı ve dört ara kapısı⁵ olan geleneksel bir şehir olarak inşa edilmiştir. Etrafını çevreleyen 19

⁴ Kyongbok Sarayı (경복궁) aynı zamanda Kyongbokgung, Gyeongbokgung ya da Gyeongbok Sarayı olarak da kullanılmaktadır.

⁵ Bahsi geçen dört ana kapı; Doğu Kapısı (Heunginjimun- 흥인지문 -Resmi Adı / Dongdaemun- 동대문 -Yön Belirten Adı), Batı Kapısı (Donuimun- 돈의문 -Resmi Adı / Seodaemun- 서대문- Yön Belirten Adı), Güney Kapısı (Sungnyemun- 송례문- Resmi Adı / Namdaemun- 남대문- Yön Belirten Adı) ve Kuzey Kapısı (Sukjeongmun- 숙정문 -Resmi Adı / Bukdaemun- 북대문- Yön Belirten Adı) Ana kapılar arasında dört ara kapı; Souimun (güneybatıda), Changuimun (kuzeybatıda), Hyehwamun (kuzeydoğuda) ve Gwanghuimun (güneydoğuda).

km'lik duvarla birlikte kentin inşası yaklaşık 20 yıl sürmüştür (Lee, 1994; Sohn, 1977 aktaran Kim, 2012: 151).

Seul'ün kuzeyi Kyongbok ve Changdeok sarayları ile yönetim merkezini simgelemiştir. Kentin merkezinden geçen Jongro Caddesi Doğu ve Batı kapılarını birbirine bağlamıştır. Kuzey güney doğrultusunda ise iki önemli cadde olan Jungro ve Yookcho⁶ caddeleri ile Kyongbok Sarayı Namdaemun'a⁷ (Doğu Kapısı) açılmıştır. Joseon Hanedanının ana saray olan Kyongbok Sarayı'ndan başlayan Yukjo Caddesi Seul'ün siyasi ve idari merkezinin en önemli caddesi olmuştur. Jongro ve Namdemun Caddeleri ise birçok dükkânın bulunduğu ticari ve sosyal merkezler olarak tasarlanmıştır. Namdaemun güney kapısına uzanarak kentin güney eteklerindeki Yongsan'a uzanırken, Jongro Caddesi ise Mapo'ya ve Batı kapısına bağlanarak uzanmıştır. Birçok soylu aile Seul'ün kuzeyinde yerleşmeyi tercih ederken, orta sınıf güneye yerleşmiştir. Bunda kuzeydeki yerleşimin çevresel faktörlerinin daha tercih edilebilir olmasına ek olarak kentsel altyapının daha gelişmiş olması önemli bir etmen olarak öne çıkmıştır. Bununla birlikte kentte yerleşen yabancıların daha çok kentin güney batısında yerleştiği görülmüştür. 1880 öncesinde Seul tek katlı geleneksel Kore tarzında yapılmış binalardan oluşan bir kent iken, yabancıların kentte yaşamaya başlaması ve kendi mahallelerini oluşturmaları ile beraber kırmızı tuğlalardan yapılan çok katlı binalar kentin manzarasını değiştirmeye başlamıştır. Buna ek olarak artan nüfus ve nüfus yoğunluğu, yabancıların yaşadığı yerlerde kentsel altyapı ve hizmetlerin artırılması gerekliliğini beraberinde getirince Kore yönetimi ve yabancılar arasında tartışmalar başlamış, Joseon yönetimi ile kentsel altyapı geliştirilmesi üzerine bu dönem başlayan pazarlıklar, Japon sömürge yönetimi ile farklılaşarak kentin büyüme yönünü de etkileyecek bir çatışmaya dönüşmüştür.

19. yüzyılın sonlarında emperyalist saldırıların baş göstermesi ile Hanedanın ekonomik ve politik özerkliğini korumak Joseon liderlerinin giderek artan endişesi halini almıştır. Bunun üzerine Hanyang kenti Hwangsong adı altında imparatorluk başkenti olarak yeniden biçimlendirilmeye çalışılmıştır (Lee, 2019). Bu dönem, imparatorluğun otoritesini güçlendirmek için Batı teknolojileri kullanılarak modern altyapı sistemleri geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu reformlarla kentin emperyalist saldırılara karşı henüz yeni ortaya koyulan Kore ulus-devlet fikrini koruması ve savunması amaçlanmıştır (Todd, 2014). Bu dönem şehrin iki ana ticari alanında konumlanan geçici ticari tezgâhların yıkılarak bu caddeler orijinal genişliklerine geri döndürülmüş; yeni imparatorluk başkentini banliyölere bağlayan radyal bir cadde sistemi oluşturulmasının ardından Bağımsızlık Kapısı, Pagoda Parkı gibi Kore hükümdarlığı altında ulusal özerklik iddiasının sembolü olan binaların ve diğer yapıların inşası tamamlanmıştır. Birçok Koreli tarihçi bu değişiklikleri içsel gelişme ve aşamalı modernleşme olarak yorumlamıştır. Joseon Hanedanından sonra Daehan Krallığı, kraliyet şehri Hwangseong'u yeniden planlarken; özerk, modern bir ülkeyi inşa etmek için bir imparatorluk başkenti yaratmaya çalışmıştır. Bu dönemde kentsel çevre, altyapı, halka açık parklar, sıhhi koşullar, su temini tesisleri dikkatle ele alınmış ve bunları geliştirmek için yatırımlar yapılmıştır (Kim, 1994). Bu gelişmeler, imparatorluk başkenti Hwangseong'un modernleşme çabaları olarak kabul görmüştür. Joseon Hanedanı ve Daehan İmparatorluğu sırasında Seul, esasen Korelilere biçimsel ve işlevsel olarak bir başkent yaratma utkusu ile geleneksel ilkeler doğrultusunda planlanırken; sokaklar, sunaklar, saraylar yönetimin gücünü temsil etmiştir. Buradan hareketle, Seul kentinin otoritenin bilgisini önceleyen, otoriterinin ideallerinden, tarzından ve arzularından beslenen bir yaklaşımla tasarlandığını iddia etmek mümkün olmuştur.

3. SÖMÜRGE KENTİ SEUL'ÜN MODERNİTE DENEYİMLERİ VE MEKÂN KURGUSUNUN YENİDEN İNŞA EDİLMESİ

Asya'nın en gelişmiş metropollerinden biri olan Seul, 1910-1945 yılları arasında sömürge yönetiminin merkezi olarak Japon egemenliği altında sömürgeleştirme ve modernleşme süreçlerinin Kore yarımadasında ilk kez deneyimlendiği ve bütün yarımadaya yayıldığı kent olmuştur (Lee, 2019). Bu dönemde, Japon sömürge yönetiminin mekânsal politikaları, Kore yarımadası kentlerini modernleştirirken aynı zamanda sömürge yönetiminin bir parçası haline getirmek üzere tasarlanmıştır.

⁶ Tarihsel süreçlerde Suzaku Tairo (Japonca), Yukjo-gori (육조거리), Eukjogeory, Yukjo Caddesi, Jujak Daero, Chujak Taero olarak da adlandırılmıştır. Yookcho (육조) Joseon'un altı bakanlığı/hanedanı anlamına gelmektedir.

⁷ Namdaemun (남대문), resmi adı Sungnyemun (승례문). Namdaemun Kapısı olarak da kullanılmaktadır.

Fakat Japon imparatorluğunun idealleri ve değerleri ile Joseon Hanedanı ve Daehan İmparatorluğundan miras alınan sosyo-mekânsal, kurumsal miras arasında yok edilmesi gereken çelişkiler var olmuştur (Todd, 2014). Bu mirası ve sosyo-mekânsal organizasyonu Japon ideallerine ve amaçlarına göre yeniden düzenlemede mekânsal politikalar önemli bir rol oynamıştır. Bu bölümün amacı bu politikaları tartışarak, onların kentin sömürgeleştirilmesinde ve modernleştirilmesinde oynadığı rolü tartışmaktır. Bu bağlamda, Japon sömürge yönetiminin ilk eylemi, sembolik yerlerin adını ve şehirlerin yapılı çevresini değiştirmek olmuştur. Başkentin adı Gyeongseong (Korece) Keijo (Japonca) olarak değiştirilirken, Hanyang, Hwangseong gibi Joseon Hanedanlığı ve Daehan İmparatorluğunu hatırlatan sözlerin kullanımı yasaklanmıştır (Bae and Lee, 2017).

Seul, Batılı emperyalist ülkelerin kolonyal şehirlerinden farklı olan Japon sömürge kentlerinin örüntüsünü anlamak açısından önemli kentsel mekânsal pratiklere ev sahipliği yapmış bir kent olmuştur. Birçok sömürge kentinde olduğu gibi Seul de modernleşme sürecini sömürgecinin (Japonya) idaresi altında yaşamıştır. Bu dönemde kent bir taraftan modern kent planlama ve gelişen teknolojilerin yardımı ile modernize edilirken; diğer taraftan, etnik gruplara göre mekânsal dağılımın gözlemlendiği, çok çekirdekli kentsel yapının ortaya çıktığı ve sömürge yönetiminin gücünün tasarlanan temsil mekânları ile toplumun kolektif hafızasına sunulduğu çok katmanlı bir yapıya evrilmiştir. Sömürge yönetimi ve sömürülen halk aynı mekân üzerinden modern bir dönüşüm sürecini beraber deneyimlerken, sömürge sonrası dönemde Kore modernleşmesi Japon sömürgecinin geliştirdiği kentsel katman üzerinden devam etmiştir. Japon koloni kentlerini Batılı muadillerinden ayıran bir başka özellik ise hem kolonileştirdikleri ülkenin halkına olan benzerlikleri, hem de farklı ekonomik ve sosyal sınıflardan büyük bir nüfusun kentte yerleşmiş olmasıdır ki sömürge döneminde Seul'de nüfusun neredeyse %30'unu Japonlar oluşturmuştur (Lee, 2020).

Japon yönetimi mekânsal politikaları kontrol altına alarak modern toplumu ve modern kentleri yaratmayı amaçlarken, yeterince gelişmemiş olarak gördükleri Kore halkını da özellikle hijyen, dini inanç bağlamında değiştirmeyi tasarlamıştır (Todd, 2008). Seul modern bir kent olarak yeniden tasarlanmaya çalışılırken, toplumun kolektif hafızasına modern hayatın incelikleri sunulmuş ve bu sırada Japon yönetiminin ve toplumunun Korelilere galebe çalmasını ve üstünlüğünü kabul ettirecek düzenlemeler yapılmıştır (Todd, 2014). Bu bağlamda sömürge yönetiminin sosyo-mekânsal politikaları bir taraftan sembolik alanları yok ederken, diğer taraftan ise bu sembolik alanları Japon sömürgecinin temsilcileri haline getirmiştir (Lee, 2009). Yeoh (1996: 16)'a göre sömürge kentinden manzaralar düzenli, sterilize, kurallara uygun, yapılandırılmış mekânları ile sömürgecilerin gücünü ve prestijini yansıttı ki Seul de bu bağlamda söz konusu tanımların dışında değildi. Diğer taraftan Japon sömürge yönetimi, yeni tasarlanan ve dönüştürülen mekânlar aracılığı ile Korelilerin, Japon yaşam tarzını benimsemesini amaçlamıştır (Valat, 2014).

Bu dönemde şehrin fiziksel formu yapısal bağlamda derin değişimlerin öznesi olmamış, ancak peyzajı Japon ve Kore kültürleri arasındaki farklılıklara göre temelde yeniden şekillendirilmiştir. Bu bağlamda binalar saraylar, kutsal mekânlar ve Hanyang Şehir Duvarı gibi Joseon Hanedanının siyasi sistemini sembolize eden mekânlar birincil değişikliklerin öznesi olurken; aynı zamanda halkın erişimine de kapatılmıştır (Lee, 2019). Todd'a (2014) göre kolonyal Seul ve kentliler hijyen ve temizlik çalışmaları, Şinto dini ritüelleri ve endüstriyel sergiler ile modernize edilmeye çalışılmıştır. Sistemik uygulamalar, plan kararları ile gerçekleştirilen modernleşme deneyimleri 1910-1920, 1920-1930, 1930-1945 yılları olmak üzere üç farklı dönemde incelenmiştir. Jung'a (2014: 13) göre 1920'ye kadar Japon yönetimi baskıcı, saldırgan bir tutum izlerken, 1919'da çıkan ayaklanmalar ve protestolarla bu baskıcı tavır kırılmaya başlamıştır. Kentsel alanda yerel yönetimlerin güçlendirilmesi bu kırılmanın sonucu olarak ortaya çıkarken; 1920'lerde birçok şehir, çıkar çatışmalarının önlenmesi ve yerel halkın haklarının gözetilmesi amacıyla yerel yönetimler tarafından planlanmaya başlanmıştır. Buna ek olarak şehir plancısı, inşaat mühendisi gibi meslek grupları planlama aşamasına katılmaya davet edilmiştir. Bu bağlamda, ikinci dönemle birlikte planlama sürecinin demokratikleşmeye başladığı savlamak yanlış olmaz. 1930'larda ise artan kentsel nüfus ve getirdiği altyapı sorunları daha gerçekçi ve kapsamlı planları zorunlu kılarken, sorunlarla başa çıkabilmek için üst ölçek planlar geliştirilmesi ihtiyacı hâsıl olmuştur. Süreçleri ve planlama yaklaşımındaki değişimleri daha doğru analiz edebilmek için bu dönemler ayrıntılı olarak tartışılmalıdır.

3.1. Birinci Dönem (1910-1920)

Erken sömürge dönemi olarak da adlandırılan bu dönem 1910-1920 yılları arasındaki ilk on yılı kapsayan periyod olmuştur. Konut alanlarının ayırımına odaklanan diğer sömürge ülkelerinin aksine, Japon yönetimi daha çok altyapı, ulaşım, sağlık, göç gibi modern kente dair problemlere odaklanmıştır (Todd, 2014). Bu dönemde, Japon sömürge yönetimi etkin bir planlama sürecini yönetebilmek için yasal ve kurumsal yapıyı hızla inşa ederken, 1910-1918 yılları arasında Kore topraklarını Koreliler ve yabancılar için güvenli ve kolay ulaşılabilir bir pazar haline getirmek için özellikle tarım arazilerini tapu tescil sistemine tabi tutmuşlardır (Gragert, 1994: 3). Kentin yapılı çevresi yolları genişletip, altyapıyı iyileştirmek üzerinden değiştirilmeye çalışılmıştır. Goto (1993) bunu, Japon yetkililerin yoğunlukla sağlık sistemini geliştirmeye, yolları genişletmeye, ana arterleri düzeltmeye ve yeni yollar inşa etmeye odaklanmaları üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Kore yarımadasında modern anlamda kentleşme, ilk kez bu dönemde ülke nüfusunun iki katına çıkması ve bu artışın kentlerde yoğunlaşması ile gerçekleşmiştir. Kent nüfusu %3 artarken, kent nüfusunun toplam nüfusa oranı %13'e çıkmış, Seul'un nüfusu ise neredeyse 5 katına ulaşmıştır (Jung, 2014: 4). Seul'un nüfus artışının, modern bir kent planlamasına ve yeni bir yaşam tarzına ihtiyaç duymasının ardında sömürge döneminde Seul limanının ticarete açılması da önemli bir etmen olarak kabul edilmiştir (Yu 2004: 65 aktaran Lee, 2019: 12).

Geleneksel Kore'yi ve Seul kentini modernleştirmeye yönelik adımların atıldığı bu dönem, üretilen kentsel gelişme planları Japonya'nın Tokyo'nun modernleşme sürecinde Georges-Eugène Haussman tarafından 1852-1870 yılları arasında Paris için geliştirildiği planlar örnek alınmıştır- hazırlanan planlardan esinlenilerek geliştirilmişlerdir (Jung, 2014: 9; Hashiya 2004, 82). 1910 yılında hazırlanan Keijo Kentsel Gelişim Planı, Büyük Keijo Şehir Planı'nın açıklandığı 1936 yılına kadar Seul'un temel kentsel planlama haritası olarak işlev görmüştür (Lee, 2020). Keijo Kentsel Gelişim Planı ile modern bulvarlar ve kent meydanları tasarlanmıştır. Bu dönemde yapılan bir başka isim değişikliği de Yokjo Caddesi'nin adını Kokamon Dori olarak değiştirmek olmuştur. Bunu takiben, cadde ve bu bulvar boyunca yer alan binalar, Japon sömürge yönetiminin gücünü temsil edecek şekilde yeniden düzenlenmiştir. Kore geleneksel binaları ve Yokjo Caddesi ile Hanyang Şehir Duvarı Bölgesi, "geleneksel Kore inancına göre Kore'deki en kutsal yer olarak kabul edilirken; duvarın kendisi ulusal güç ve refahın kaynağı olarak Kore geleneği ile Japon modernleşmesi arasındaki çatışmanın merkezi haline gelmiştir" (Yu 2004: 65; Hong 2010: 23 aktaran Lee, 2019: 12). Kokamon Dori boyunca inşa edilen Japon esintili mimari yapılar, sömürgeleştirme sürecini mekânda somut hale getirirken; Japon otoritesini ve kalıcılığını simgeleyen yeni yapılar şehrin çehresini çarpıcı biçimde değiştirmiştir (Todd, 2008; Todd, 2014). Kenti daha modern, temiz, düzenli ve sermaye birikiminin merkezi haline getirmek için; Japonya'nın otoritesini temsil eden siyasi alanı inşa etmek için ileri planlama teknikleri uygulanmıştır.

Kyongbok Sarayı'ndaki binaların büyük çoğunluğu, Joseon ve Daehan mirasını ortadan kaldırmak için sembolik bir politikayla yıkılırken; sarayın önünde, sarayın ana kapısı olarak hizmet veren ve Yokjo Caddesi'ne açılan Kore tarihinin önemli bir simgesi ve sembolü olan Gwanghwamun Kapısı kaldırılmıştır. Japon Hükümet Binası sömürge otoritesinin çok somut bir simgesi olarak eski taht salonunun hemen önüne inşa edilirken, Kyongbok Sarayı halka açık sergi mekânına dönüştürülmüştür (Kim, 2016). Japon sömürge yönetiminin, Japon hegemonyasını sanayide, teknolojiye, tasarımda, üretimde yarımada üzerinde tezahür ettirme politikasının bir parçası olarak; Kyongbok Sarayı, çeşitli siyasi, kültürel ve ekonomik olaylara ve endüstriyel sergiye ev sahipliği yapacak şekilde yeniden tasarlanmıştır (Han, 2014). Lee (2019: 5), "Japon imparatorluk genişlemesinin bir bileşeni olarak, yeni kentsel tasarım biçimleri ve imparatorluk mimarisi, Japon yetkililerin emperyalist güçlerini ifade etmeye çalıştıkları araçlardan biri" olarak değerlendirilmiştir. Bayındır çevre üzerinde radikal revizyonlar yoluyla Joseon Hanedanının geçmişi ve otoritesinin sembolik anlamı ortadan kaldırılırken, söz konusu dönüşümü Japon otoritesinin Seul kent mekânı üzerindeki temsili olarak okumak mümkün olmuştur.

Kent mekânında somut gelişmeler yaşanırken; yasal düzenlemelerde de meşru zemin oluşturulmuştur. Keijo Kentsel Gelişim Planı doğrultusunda 1911 yılında Arazi Kamulaştırma Kararnamesi ve hemen ardından Yol Yönetmelikleri, yaklaşık bir yıl sonra ise kentsel alanların gelişimini düzenlemek üzere Kentsel Koruma ve Geliştirme Direktifleri ilan edilmiştir (Gragert, 1994). Direktiflere göre Kore halkının yapması muhtemel herhangi bir mekânsal değişiklikte sömürge yönetiminden izin almaları

zorunlu kılınmıştır. Jung (2014: 10) bunun “sömürge yönetiminin kent politikalarının baskıcı doğası”ndan kaynaklandığını iddia etmiş; özellikle ilk on yıllık periyotta bu baskının yoğun olduğunu savlamıştır. Seul’ü modernleştirme iddiası ile ele alınan bu planların getirdiği kayda değer değişikliklerin başında geleneksel Seul’ün askeri ve jeomantik nedenlerden ötürü kapalı bir sisteme sahip olan yol ağının iyileştirme planları doğrultusunda ızgara yollar ile açık bir sisteme dönüştürülmüş olması gelmiştir (Todd, 2008). 1912 yılında Keijo İnşaat Mühendisliği Bürosu tarafından hazırlanan Keijo Kentsel İyileştirme Planı ile planlanan ızgara sistem desteklenirken, kuzey-güney ekseninde beş, doğu batı ekseninde dört cadde ve oluşan merkezleri bağlayan bir radyal ana arter oluşturulmuş ve bu sistem içinde plazalar, meydanlar yaratılmıştır (Han, 20014: 9). Bunlara ek olarak altyapıyı geliştirmek amacıyla kanalizasyon sitemleri ve su sağlama tesisleri kurulmuştur. 1913 yılında kentsel alanlarda yapılaşma faaliyetlerini düzenlemek amacıyla Kentsel Mimari Yönetmeliği ilan edilmiştir. 1934 yılında yürürlüğe giren Kentsel Bölge Planı Direktifleri’ne kadar tüm kentsel gelişmeler bu yasalar kapsamında kontrol edilmiştir.

Japon Hükümet Binası’nın inşaatının bitiminin hemen ardından 1915 yılında, Japon egemenliğinin ilk beş yılını kutlamak için, Kore Ürünleri Rekabet Fuarı düzenlenmiştir (Han, 2014). Japonlar, bu endüstriyel sergiler aracılığıyla, yarımadanın sakinleri üzerindeki üstünlüklerini sergilemiştir. Jacobs (1996), bunu yerli halkları kontrol etmek ve kategorilere ayırmak için sömürge şehirlerinde güç teknolojilerinin gösteriye açılması olarak yorumlamıştır. Devam eden yıllarda önemli sarayların birçok binası yıkılmış ve 300 binadan sadece 36’sı ayakta kalarak ve günümüze ulaşmıştır (Yoon, 2006). Son’a (1996: 528 aktaran Han, 2014: 9) göre “Japon yönetiminin mekânsal politikalarının bir uygulaması olarak Kyongbok Sarayı’nın yıkılması, 'kaynağını pungsu'nun ilkelerinden alan ulusal yaşam damarını kesmek' ve 'Kore ruhunun hayati gücünü bloke etmek' olarak anımsana gelmiştir.”

1919 yılında Keijo Kentsel İyileştirme Planı revize edilmiş, kuzey güney aksının güçlendirilmesi için çaba sarf edilmiştir. Radyal caddeler Kyongbok Sarayı’nın önüne alınırken, önceki planda tasarlanan bütün radyal yollar ve plazalar plandan çıkarılmıştır. Seul’ün merkezindeki birçok arter de bu süreçte inşa edilmiştir. Bu revizde özellikle hükümet binalarının yer seçimlerinin ilk plana uygun olarak gerçekleştirilmemesi etkili olmuştur. Namsan civarına yerleştirilen hükümet binası, Kyongbok sarayında tahtın hizasına gelecek şekilde inşa edilmiş, bu yer değişikliği ise beraberinde binadan çıkan geleneksel Yokjo caddesinin modern bir bulvara dönüştürülmesi ve hükümet binasının ana aksı olarak dizayn edilmesini getirmiştir.

Diğer taraftan, konut alanları ise Japonların, Korelilerin ve her iki gurubun beraber yaşadığı alanlar olmak üzere üç farklı komşuluk ilişkisi içinde kümelenmiştir. Bu üç farklı alanda altyapı sorunlarının en çok Korelilerin yaşadığı alanlarda gözlemlenmesi tesadüf olmamıştır. Yatırımların daha çok Japonların yerleştiği yeni yerleşim alanlarına odaklandığı iddia edilmiştir (Chung, 1994). Bu dönem özellikle Japon yerleşimleri kentin yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Sömürge öncesi dönemde güneyde yerleşen Japonlar, artan nüfusları ile güneyde kentin dışında güneybatısında bulunan Yongsan bölgesine yerleşmişlerdir. Yongsan’ın büyümesi, Seul’un mekânsal yapısını değiştirmiştir. Modernleşme ve koloni süreci başladığında, Yongsan bir demiryolu taşımacılığı merkezi ve Seul’deki ikinci Japon yerleşimi haline gelmiştir. Bu ise beraberinde Yongsan ile Güney Kapısı arasındaki yolun iyileştirilmesini beraberinde getirmiş, surun Güney Kapısı kısmı genişletilerek ulaşım koşullarının geliştirilmesi sayesinde kentin gelişim yönünü de bir nevi güneye kaydırılmıştır. Bu kayma sömürü kentlerine özgü ikircikliği de meydana çıkarmıştır. Surlarla çevrili geleneksel kentten uzanmış yeni bir kent olarak Yongsan önemli bir Japon yerleşimi halini almıştır. Buna rağmen kentte Kore ve Japon yerleşimleri kutuplaşma göstermemiştir. Japonlar sur içinde güneyde Namchon, sur dışında ise Yongsan’da yerleşirken; Batı Kapısı, Yokjo Caddesi, Keijo Üniversitesi (Seul Ulusal Üniversitesi) etrafındaki yerleşimler daha çok (Kore-Japon) karma bir özellik göstermiştir. Kentte üç çeşit yerleşim alanı oluşmuştur, Japonların çoğunlukta olduğu yeni alanlar, karma alanlar ve Korelilerin çoğunlukta olduğu alanlardır.

Bu dönem eleştirilirken en çok Kentsel Koruma ve Geliştirme Planının, Kore’de Japon sömürge hükümetinden dolayı Haussmann’ın Paris için hazırladığı ya da Tokyo için geliştirilen plandan farklı olarak kapsamlı bir kent planlama şemasının bir parçası olmaması; sadece Japonlar için oluşturulan yeni mahallelerin yollarına odaklanan, geleneksel kent yapısını görmezden gelen bir yaklaşımın ürünü olması üzerinde durulmuştur. Çünkü bunun kent mekânında eşitsizliğin derinleşmesine sebep olduğu iddia

edilmiştir (Jung, 2014: 12). Japon yerleşimcilerin protestoları ve taleplerinden sonra, Seul'un güney kesiminde kuzey kesiminden daha gelişmiş yeni kentsel bölgeler oluşturmak zorunda kalınmıştır. Bu ilerlemeyle, yaşam standartları açısından eşitsizlikler daha da derinleşmiş; örneğin, Koreli hanelerin sadece %28'inin suya erişimi varken, Japon hanelerde bu oran %85'i bulmuştur (Todd, 2014: 22). Kentsel reformların ve kent planlarının Koreli yoğun kuzey kesimini ihmal etmekle beraber kentin estetik çerçevesinin belirlendiği savlanmıştır (Todd, 2014; Kim&Han, 2011). Hazırlanan bu planlar ile yirmi dokuz yeni yol geliştirilmiş, var olan kentsel dokuyla örtüşmeyen ızgara yollar kale duvarlarını yıkmak pahasına inşa edilmeye başlanmıştır. Bu plan 1928 yılına kadar beş kez yenilenmiş, kırk dört yol yapımına karar verilmiş ancak Japon sömürgesinden bağımsızlık ilan edilene dek sadece yirmi beş yol tamamlanabilmiştir. Bu plan ve revizesi 1936 yılında Büyük Keijo Kent Planı ilan edilene kadar Seul'un en temel kent planlama haritası olarak işlev görmüştür. Modern bir kente dönüşmesinde çok önemli rol oynayan bu planlar, Seul'de modern bulvarların, plazaların, kentsel mekânların yaratılmasında rol oynamıştır. Modern sömürge kentine dönüşen Seul'de halkın dolaşırken sömürge modernliğinin özünü kavraması amaçlanmıştır.

3.2. İkinci Dönem (1920-1930)

Kentsel sorunlara gösterilen dikkat artık parçalı planların Seul kenti için yeterli olmadığını ortaya koymuş, 1921'de sömürge yönetimi teknokratları bir milyon nüfuslu Seul için bir üst ölçek plan hazırlanması gerektiğini öngörmüşlerdir (Caprio, 2009). Özellikle çıkan ayaklanmalar, Japon yönetiminin baskıcı tutumunu azaltırken, yerel yönetimlere verilen planlama yetkisi ile sürecin demokratikleşmesi adına farklı meslek grupları plan yapımı aşamasına davet edilmiştir (Jung, 2014). Bunun bir sonucu olarak 1926 yılında Gyeongseong (Keijo ile birlikte Seul'un sömürge dönemindeki adı) Şehircilik Çalışma Grubunun ve şehir planlama bölümünün yöneticisi Takayoshi Honma Avrupa örneklerinden yola çıkarak Seul için ilk nazım plan hazırlamıştır (Jung, 2014: 14). Birçok ciddi eleştiriye maruz kalan plan, yapılan değişiklikler sonunda 1928 yılında ikinci nazım plan olarak ilan edilmiştir. Planın amacı, arazi düzenlemesi yoluyla yaklaşık 158 hektarlık eski şehir merkezindeki bütün binaları yıkıp yerine Batı tarzı binalar inşa ederek kentin yenilenmesini sağlamak olarak belirlenmiştir. Kentsel yeniden modelleme yöntemi ile 1913'den 1930'lara kadar Seul'un de içinde bulunduğu on üç Kore şehrinin merkezinde kayda değer dönüşümler gerçekleştirilmiş olsa da söz konusu plan finansal yetersizliklerden dolayı uygulanamamıştır. Genel olarak yoğunlukla kullanılan yolların asfaltlanması, kaldırım ve yaya yollarının yenilenmesi, su ve kanalizasyon gibi altyapı sistemlerinin geliştirilmesi ancak başarılmıştır.

1920'lerde en dikkat çekici değişimin sömürge yönetiminin arzu ettiği modern kentlinin ortaya çıkması olduğu söylenmiştir. Kim (1999, 254) bu değişimi şu şekilde aktarmıştır: "Yüzyılın başında başlayan kentleşme süreci, entelektüelleri ve yeni bir insan türünü ortaya çıkaran, yeni bir duyarlılığın oluşumunu teşvik ederken; şehirlere bir yorum ve eleştiri nesnesi olarak yaklaşılacak ve kentsel yaşam biçiminin olduğu gibi kabul edildiği bir dönemi de başlatmıştır." Jung (2014, 14) bu iddiayı bir adım ileri taşıyarak oluşan bu duyarlılığın, sömürge yönetimi entelektüellerin ve sanatçıların mekânsal bilincinde büyük bir değişiklik yarattığını, şehrin hem modernitenin damıtıldığı hem de modernin özü olduğu algısına kapı araladığını ve kenti modernitenin temsilinin somutlaştığı yere evrildiğini savlamıştır.

Bu dönemin önemli özelliklerinden birisi ülke genelinde yayılan Şinto tapınakları olmuştur. Japon İmparatorluğu'nun Kore'yi işgalini ve Şintoizm'i yayma teşebbüsünü meşrulaştırmaya yönelik olarak ileri sürülen en yaygın iddialardan biri, Kore ve Japon halk geleneğinin ortak, şamanik bir bağa sahip olduğudur (Nakajima, 2016). Şinto tapınakları ile Korelilerin manevi asimilasyonunu gerçekleştirmek amaçlanmıştır (Todd, 2014: 201). 1925'ten itibaren ilkökul öğrencilerinin tapınağı ziyaret etmeleri ve 1935'te üniversite öğrencileri ve devlet memurlarının imparatorluk tanrılarına şükranlarını sunmak üzere Şinto ayinlerine katılmaları zorunlu kılınmıştır (Grayson, 1993). Kim'e (1997) göre bu, dini bir eylem olarak kabul edilebilir ve manevi asimilasyon olarak yorumlanabilir; ancak bunun aynı zamanda "vatanseverliğin politik bir ifadesi" olduğunu gözden kaçırmak asimilasyonun boyutlarını küçümsemek olarak yorumlanmıştır. Japon sömürge idaresi Kore yarımadasında 1945'te nihayet sona erdiğinde, Kore'de 1140 Şinto mabedi yer almıştır (Grayson, 1993).

3.2. Üçüncü Dönem (1930-1945)

Her ne kadar 1920'lerde vizyoner planlar hazırlanmış olsa da 1930'larda Kore şehirlerindeki hızlı nüfus artışı ve mekânsal büyüme ile ortaya çıkan kentsel sorunlara gerçekçi çözümler aranmaya

başlanmıştır (Valat, 2014). Bir başka deyişle 1930'lara gelindiğinde kentsel mekânın ve nüfusun artışı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kentsel altyapı sorunları 1920'lerde hazırlanan planların yetersiz kaldığını ortaya koymuştur.

Kontrolsüz kentsel büyüme ve nüfus artışıyla başa çıkmak için, Japon yönetimi iki yeni politika geliştirmiştir. Birincisi mevcut şehirlerin idari bölgelerini genişletmek, ikincisi ise kasabaları kent statüsüne yükseltmek olmuştur (Todd, 2008). Buna ek olarak 1934 de ilan edilen Kentsel Bölge Planı Hükümleri ile banliyöler geliştirilirken bölgeleme sistemi ve toprak düzenleme uygulamalarına başvurulmuştur. Bununla birlikte kent planlamasında büyük değişiklikleri beraberinde getiren bu hükümler ile yerel yönetimlerin hazırladıkları planlar ve finansmanları onama yetkisi tekrar Japon sömürge yönetimine verilmiştir. Kentsel planlama projeleri ile Kent Planlama Komitesi ilgilenirken, inşaa işleri ile İnşaat Mühendisleri Kurulu ilgilenmeye başlamıştır. Bu bağlamda 1930'ların Japon sömürge yönetiminin odağının altyapı işlerinden planlamaya kaydığı dönemler olduğu gözlemlenmiştir. Bu dönemde Seul; eski şehir merkezi, Yongsan, Cheongryangri, Wangsipri, Hangangri, Mapo ve Yeongdeungpo olmak üzere yedi alt merkezden oluşan bölgelere ayrılmıştır (Yi, 1999). Belediye binası şehrin merkezine yerleştirilirken bu yedi merkezle bağlantısı ana yollarla sağlanmış, merkezleri ve alt merkezi bağlayan yollar ile yerel yollar üç kademedede planlanmıştır. Fakat bu dönemin asıl problemi sömürge yönetiminin kentsel altyapı yatırımlarında özel sektörü dışlaması ve ulusal hazineye sübvanses etmesi sonucu finansal kaynakları güvence altına almaktaki beklentileri karşılayamaması olmuştur. Bu sebeple Japon sömürgesi altında kayda değer mali harcamalar gerektirmeyen arazi düzenleme sistemine göre geliştirilen kentsel bölgeler hariç çok az proje gerektiği şekilde uygulanabilmiştir (Pratt, 1992).

1930'lardan itibaren kentsel mekânı tasarlamak için önemli bir araç olarak kullanılan arazi yeniden düzenleme ile belirli bir kentsel model üretilmiştir. Arazi toplulaştırma olarak da bilinen arazi düzenleme projeleri Kore, Japonya, Tayvan gibi ülkelerde kentsel gelişmenin önemli bir aracı olarak kullanılmıştır. Yolların yenilenmesine odaklanan lineer kentsel tasarımların ürünü olan kentsel iyileştirme projelerinin yerini alan arazi yeniden düzenleme projeleri ile düzlemsel gelişim metodu uygulanmaya başlanmıştır. 1930'lardan itibaren kullanılan bu sistem planlama aşamasında tamamen arazi sahiplerinin çıkarlarının karşılanmasına bağlı olduğundan yeterli kamusal alanı güvence altına almak kolay olmamıştır (Jung, 2014: 19). Ancak, bu planlar mahalle kavramı veya genel bir bölgesel plan ciddi olarak dikkate alınmadan yapıldığından, günümüzün kentsel sorunlarının ana nedeni olarak gösterilmiştir. 1936 yılında Büyük Keijo Şehir Planı'nı ilan edilmiştir. Bu planın en önemli özelliklerinden birisi ilk kez kent plancılarının otuz yıllık nüfus projeksiyonları doğrultusunda oluşan demografik eğilimler doğrultusunda planlar şekillenmeye başlamıştır (Lee, 2020). Plancılar, hedeflenen nüfus yoğunluğunu belirledikten sonra, yeni genişletilen kentsel alanların sınırlarını topoğrafyayı, idari bölgeyi ve yürüme mesafesini dikkate alarak belirlemeye başlamışlardır. Bir diğer önemli özellik ise henüz araç sayısı trafiğin en yoğun olduğu zamanlarda bile 8.000-10.000 arasında iken 30 yıllık bir büyüme projeksiyonu ve bu bağlamda artacak trafik göz önüne alınarak planlama yapılmıştır. Bu dönem beklenen başarının karşılanamamasının temel sebebi sömürge hükümetinin planların gerçekleştirilmesi sürecinde özel sektörü dışlayan yaklaşımı ve ulusal kasadan yeterli finansal desteği alamaması ile gereken mali kaynakları sağlayamayarak başarısız olması olmuştur. Mali kaynaklarda yaşanan sorunlar sonucunda arazi düzenleme sistemine göre geliştirilen kentsel mahalleler haricinde az sayıda proje düzgün bir şekilde uygulanabilmiştir.

SONUÇ

Bu makale, Japon sömürge yönetimi sürecinde mekân üretim politikalarına ve pratiklerine odaklanarak, sömürge döneminde devam eden Japon modernleşmesi ile Kore geleneği arasındaki mekânsal çatışmaları ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda, sömürge yönetiminin merkezi haline getirilen Seul, Japon sömürge yönetiminin mimari ve modern şehir planlaması yoluyla kolonyal gücünü uyguladığı şehirlerden birisi olmuştur. Otuz beş yıllık sömürge döneminde, Japon sömürge yönetiminin en önemli mekânsal politikası, geleneksel Joseon Hanedanı ve Daehan İmparatorluğu'nun mirasını ortadan kaldırırken, modern Seul'ü inşa etmek üzerine kurgulanmıştır. Joseon Hanedanının kutlu başkent arayışında, geleneksel ilkeler doğrultusunda planlanan Seul, Japon sömürge döneminde hem modernleşmenin hem de sömürge kenti olmanın pratiklerini aynı anda deneyimlemiştir.

Japon sömürge yönetiminin miras aldığı sosyo kültürel, mekânsal ve kurumsal yapı yok edilmesi,

aşılması gereken çelişkiler olarak ortaya çıkarken; sömürge yönetimi değerleri ve idealleri doğrultusunda Seul'ü yeniden inşa etmiştir. Bu inşa süreci 1910-1920, 1920-1930, 1930-1945 yıllarını kapsayacak şekilde üç dönemde incelenmiştir. İlk dönemde daha baskıcı, didaktik ve tepeden inme bir planlama süreci yönetilirken; çıkan ayaklanmalar sonucunda planlama sürecine yerel yönetimler dahil edilmeye başlanmıştır. Son dönemde ise artan nüfus ve ortaya çıkan altyapı sorunları kapsamlı planları zorunlu kılmıştır. Bu süreçler sonucunda geleneksel Seul'ün bayındır çevresi fiziksel ve sembolik dönüşümlerin öznesi olarak modern bir sömürge kentine dönüşmüştür. Bayındır çevreyi yeniden inşa etmenin yanı sıra, mekânsal politikalar, planlar ve uygulamaları ile kamu hijyenini sağlamak, mimari standartları sağlamak ve fiziksel peyzajın kalitesini artırmak da amaçlanmıştır; bu bakımdan, kentsel planlama, sömürgeleştirilmiş Kore'de sosyal kontrolü sağlamakta da oldukça kritik bir rol oynamıştır. Japon sömürge yönetimi sona erdiğinde Seul, yalnızca Japon sömürge yönetiminin ve onun temsili değerlerinin değil, aynı zamanda Kore tarihi değerlerinin yerinden edilmesi, silinmesi ve yok edilmesinin sembolü haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Bae, S. H. & Lee, G. J. (2017). *A Study of the Use of the Gwanghwamun Square through the Evolution of the City Structure of Seoul*, UIA 2017 Seoul World Architects Congress, http://www.uia2017seoul.org/P/papers/Full_paper/Paper/Poster/P-0401.pdf
- Caprio, M. E. (2009). *Japanese Assimilation Policies in Colonial Korea, 1910–1945*. Seattle: University of Washington Press.
- Chung, K. (1994) *Kwanghwamun eso Namdaemun kaji (From the Kwangwha Gate to the South Gate)*, Munhwa kwahak, Volume 5, p. 45–64.
- Cumings, B. (1981) *The Origins of the Korean War: Liberation and the Emergence of Separate Regimes, 1945–1947* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1981),
- Cumings, B. (1997). *Korea's Place in the Sun: A Modern History*. New York: W.W. Norton.
- Grayson, J. H. (1993). *Christianity and State Shinto in Colonial Korea: A Clash of Nationalisms and Religious Beliefs*. *Diskus. British Association for the Study of Religions*. 1 (2): 13–30.
- Gragert, E. H. 1994. *Landownership under Colonial Rule: Korea's Japanese Experience, 1900–1935*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Goto, Y. (1993). *A Historical Study on the Construction of Street Network in "KEIJO"*, (SEOUL at Present) 【土木史研究 第13号1993年6月 審査付論文】 ,
- Han, J. S. (2014). *Japan in the public culture of South Korea, 1945–2000s: The making and remaking of colonial sites and memories*, *The Asia-Pacific Journal | Japan Focus* Volume 12 | Issue 15 | Number 2 | Article ID 4107 | Apr 13, 2014
- Hashiya, H. (2004). *Teikoku nihon to shokuminchi toshi (The Japanese empire and colonial cities)*. Tokyo:Yoshikawa Kobunkan
- Hong, S. M. (2010). *Woorigunggwol Iyagi [The Story of Our Palace]*. 20th ed. Paju: Cheongnyeonsa.
- Horvath, R.J. (1972). *In Search of A Theory of Urbanization: Notes on The Colonial City*, *East Lake Geographer* 5, pp. 69 - 82, p. 76
- Jacobs, J. (1996). *Edge of Empire: Postcolonialism and the City*. s.l.:Routledge.
- Jung, I. (2014). *Architecture and Urbanism in Modern Korea*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Kendall, L. (2008). *Shamans, Nostalgias, and the IMF: South Korean Popular Religion in Motion* (Honolulu: University of Hawai'i Press, 2009).
- Kim, H. R. (1994). *A Study on the Style of the Traditional City of Seoul*, *The Journal of Seoul Studies* 3.
- Kim, S. (1997). *The Shinto Shrine Issue in Korean Christianity under Japanese Colonialism*, *Journal of Church and State*, Issue 39, p. 503–521.
- Kim, J.-S. (1999). *Hyeondaeseongui hyeongseong, Seoule dancehalleul heohara (Formation of the Korean modern—Allow a dancehall in Seoul)*. Seoul: Hyeonsil munhwa yeongu.
- Kim, K. J. (2012). *The study of urban form in South Korea*, *Urban Morphology* (2012) 16(2), 149-64 © International Seminar on Urban Form, 2012 ISSN 1027-4278
- Kim, H.M. ve Han, S.S. (2011). Seoul, doi:10.1016/j.cities.2011.02.003
- Kim, M. S. (2016). *Assimilating Seoul: Japanese Rule and the Politics of Public Space in Colonial Korea, 1910–1945*. *The Journal of Japanese Studies*, 42(2), pp. 444-449.

- Lee, H. K., 2019. 'Difficult Heritage' in Nation Building South Korea and Post-Conflict Japanese Colonial Occupation Architecture. Cambridge, UK: Centre for Research in the Arts, Social Sciences, and Humanities (CRASSH) University of Cambridge.
- Lee, Y., 2020. *Taipei and Seoul's Modern Urbanization under Japanese Colonial Rule: A Comparative Study from the Present-Day Context*, Sustainability, 12(11)(4772), pp. 1-24.
- Nakajima, M. (2016). *Shinto Deities That Crossed the Sea: Japan's "Overseas Shrines," 1868 to 1945*", Japanese Journal of Religious Studies. JSTOR 27822898. , 37 ((1)), p. 21–46.
- Pratt, M. L. (1992) *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. Routledge, 1992.
- Pratt, K. (2007). *Everlasting Flower: A History of Korea*. Published by Reaktion Books Ltd. Great Sutton Street, London
- Todd H. A. (2005). *Sanitizing Empire: Japanese Articulations of Korean Otherness and the Construction of Early Colonial Seoul, 1905-1919*, The Journal of Asian Studies, Vol. 64, No. 3 (Aug., 2005), pp. 639-675.
- Todd H. A. (2008). *Respatializing Choson's Royal Capital: The Politics of Japanese Urban Reforms in Early Colonial Seoul, 1905–1919*, In *Sitings: Critical Approaches to Korean Geography*, edited by Timothy R. Tangherlini and Sallie Yea, 15–38. Honolulu: University of Hawai'i Press and Centre for Korean Studies.
- Todd, H. A. (2014). *Assimilating Seoul: Japanese rule and the politics of public space in colonial Korea, 1910- 1945*. Berkeley: University of California Press..
- Valat, J. (2014). *Seoul / How the Japanese occupation shaped the city of Seoul – Development inequalities*. [Online] Available at: <https://fac.arch.hku.hk/asian-cities-research/seoul-how-the-japanese-occupation-shaped-the-city-of-seoul-development-inequalities/> on [Accessed 09.02. 2021].
- Yeoh, B. (1996). *Contesting Space: Power Relations and the Urban Built Environment in Colonial Singapore*. s.l.:Oxford University Press..
- Yi, T. J. (1999) *Seoul at the beginning of the 20th century: Urban development based on Western models*, Korea Journal 34(3): 95 –121.
- Yoon, H. (2006). *The Culture of Fengshui in Korea: An Exploration of East Asian Geomancy*. s.l.:Lexington Books..
- Yoon, H. (2017) *P'ungsu A Study of Geomancy in Korea*, State University of New York Press, Albany

Gönderiliş Tarihi: 19/12/2021
Kabul Tarihi: 22/12/2021
ORCID 0000-0002-0214-3166
ORCID 0000-0001-6608-6511

NÖROMUHASEBEYE TEORİK BİR BAKIŞ*

Şifa KIRHASANOĞLU¹

Murat ÖZDEMİR²

ÖZ

Nörobilimde son yıllarda yaşanan gelişmeler, insan davranışı ve tepkisi üzerine çalışma yapan diğer bilim dallarını da etkilemiştir. Muhasebe de bu bilim dalları arasındadır. Genel olarak muhasebe sistemleri beynin bilgiyi işleme yöntem ve sistemlerini taklit etmektedir. Ayrıca son yıllarda yapılan çalışmalar karar verme süreçlerinde, özellikle finans alanında, insan beyninde yer alan nöronların önemini ortaya koymaktadır. Bu karar verme sürecinde duyuşal girdiler insan beyni tarafından yorumlanarak davranışa dönüştürülmektedir. Dolayısıyla sinirbilim (neuroscience) açısından bakıldığında karar verme, beyinde duyuşal bir durum olarak ortaya çıkan, farklı alternatifler arasında seçim yapma davranışı olarak tanımlanmaktadır. Bu durum finansal karar verme sürecinde bir gereklilik olan muhasebe bilgisinin, muhasebeciler tarafından nasıl hazırlandığının da araştırılması ihtiyacını doğurmuştur. Bu gelişmeler sonucu muhasebenin insan beyniyle yakından ilgili olduğu düşüncesi; beynin işlevinin, şeklinin ve diğer özelliklerinin araştırılmasına dolayısıyla da muhasebenin ve nörobilimin kesiştiği nöromuhasebenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nöromuhasebe çalışmalarında ekonomik karar alma ve muhasebeyle ilgili davranışların biyolojik yönü, başka bir söylemle muhasebecilerin karar verme süreçlerinde rol oynayan sinir ağlarının fizyolojik yapısı incelenmektedir. Davranışsal muhasebe geleneğinden gelen muhasebe araştırmacılarının geleneksel muhasebe kavramlarını güncelleyerek tanımlama çalışmalarının sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilecek olan nöromuhasebe, yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmeler ile insan beyninin yapısı, çalışması ve şekline yönelik ortaya çıkan bilgi ve yöntemlerin muhasebe alanında uygulanmasına imkân sağlamaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, nörobilim uygulamalarının muhasebe alanına etkilerinin belirlenmesidir. Bu amaçla detaylı bir literatür taraması yapılacak, nöromuhasebenin ortaya çıkışı, gelişimi, muhasebe alanına katkıları ve önemi belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Nöromuhasebe, Davranışsal Muhasebe, Davranışsal Finans

Jel Kodu: M40, M49

A THEORETICAL OVERVIEW OF NEUROACCOUNTING

ABSTRACT

The developments in neuroscience in recent years have also affected other branches of science that work on human behavior and response. Accounting is among these branches of science. In general, accounting systems imitate the brain's information processing methods and systems. In addition, studies conducted in recent years reveal the importance of neurons in the human brain in decision-making processes, especially in the field of finance. In this decision-making process, sensory inputs are interpreted by the human brain and transformed into behavior. Therefore, from the point of view of neuroscience, decision making is defined as the behavior of choosing between different alternatives, which emerges as a sensory state in the brain. This situation has led to the need to investigate how accounting information, which is a requirement in the financial decision-making process, is prepared by accountants. As a result of these developments, the thought that accounting is closely related to the human brain; it has led to the study of the function, shape and other properties of the brain, and thus to the emergence of neuroaccounting, where accounting and neuroscience intersect. In neuroaccounting studies, the biological aspects of economic decision-making and accounting-related behaviors, in other words, the physiological structure of neural networks that play a role in the decision-making processes of accountants are examined. Neuroaccounting, which can be said to have emerged as a result of the efforts of accounting researchers from the behavioral accounting tradition to update traditional accounting concepts and define them, enables the application of knowledge and methods in the field of accounting, together with the scientific and technological developments experienced, about the structure, work and shape of the human brain. In this context, the aim of the study is to determine the effects of neuroscience applications on accounting. For this purpose, a detailed literature review will be made, the emergence and development of neuroaccounting, its contributions to the field of accounting and its importance will be tried to be determined.

Keywords: Accounting, Neuroaccounting, Behavioral Accounting, Behavioral Finance

Jel Codes: M40, M49

* Bu makale Uluslararası Kıpodokya Bilimsel Araştırmalar Kongresinde sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

¹ Öğr. Gör. Giresun Üniversitesi Görele Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Finans ve Bankacılık Bölümü, sifa.kirhasanoglu@giresun.edu.tr ORCID:0000-0002-0214-3166

² Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü Muhasebe ve Finans ABD, murat.ozdemir@giresun.edu.tr ORCID: 0000-0001-6608-6511

1.GİRİŞ

Papirüslerde bulunan bazı bilgilerden yola çıkan bilim insanları, nörobilim çalışmalarının Antik Mısır uygarlığına kadar uzandığını tahmin etmektedir (Cajal, 1995:54). Bunun yanında Milattan Önce 500 yıllarında Antik Yunan medeniyetinde Croton'un civcivlerin beyin gelişimini incelediği ve bu incelemeleri sonucunda duyuşsal algının beyne bağı olduğunu ortaya attığı ifade edilmektedir (Finger, 2001:16). Yakın tarihte ise yaşanan teknolojik ve bilimsel gelişmelerin nörobilim çalışmalarına ivme kazandırdığı, insan anatomisi ve beyin yapısının daha kolay araştırılmasına imkân sağladığı görülmektedir. Bu bağlamda, 21. yüzyılın ilk yarısında nöronlar keşfedilmiş, beyinle ilgili tüm eylemlerin nöronlar sayesinde gerçekleştiği anlaşılmıştır (Uzby, 2016:122).

İnsan beyinde yaklaşık olarak yüz milyar nöron yer aldığı ve her bir nöronun doğrudan bin ila on bin arasında diğere nörona bağılandığı günümüz nörobilim çalışmalarıyla ortaya konulmuştur (Borton, Berns ve Brooks, 2014:5; Purves vd., 2011:8). Nöronlar, insan vücudunda bilgi taşımaktan sorumlu olup elektriksel ve kimyasal sinyalleri kullanarak yaşamın gerekli tüm işlevlerini koordine etmeye yardımcı olmaktadır. Sinir hücreleri olarak da adlandırılan nöronlar, beyin yaklaşık yüzde 10'unu oluşturmaktadır. Beynin geri kalanı ise, nöronları destekleyen ve besleyen glial hücrelerden ve astrositlerden oluşmaktadır (Coricelli, Dolan ve Sirigu, 2007:262). İnsan sinir sistemi nöronlar sayesinde çevrede ve insanın iç dünyasında olanları algılamakta, nasıl davranması gerektiğine dair karar vermekte, iç organların durumunu ayarlamakta ve insanların bu eylemleri düşünüp hatırlamasına olanak vermektedir. İnsan üzerine yapılan nörobilim araştırmaları, insanlarda var olan sinir sisteminin nasıl organize edildiğini, insanların algıları, düşünceleri ve davranışlarının nasıl üretildiğini incelemektedir (Bloom, 2013:5). Beyinde yer alan nöronların işlevlerini ve etkilerini inceleyen nörobilim, hayvanların ve insanların belirli işlevlerinden beyin hangi bölgelerinin sorumlu olduğu ve beyin bölgeleri arasındaki bağılantıların davranışları nasıl etkilediklerini araştıran bilim alanı olarak tanımlanmaktadır (Dickhaut, Basu, McCabe ve Waymire, 2010:224). Nörobilimde kullanılan çeşitli teknik ve cihazlarla (Magnetic Resonance Imaging-MRI gibi...) beyin aktivitesinin görüntüsü çekilebilmekte, beyin nasıl çalıştığıyla ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşılabilmektedir. Kısaca günümüzde beyin ve sinir sistemi üzerine geliştirilen cihaz ve yöntemlerle düşünce ve duyguların doğrudan ölçülmesi mümkün hale gelmiştir. Bu ölçümlerin sonuçları ise zihin ve eylem arasındaki ilişkinin ortaya konulmasına destek vermektedir (Dickhaut, 2009:1704).

İnsan sinir sistemi beyin, omurilik, duyu organları, gelişmiş nöron veya sinir hücre ağlarını kapsamaktadır. Bu bileşenler, kalp atışı ve nefes alma gibi otomatik süreçleri ve hareketleri kontrol etmekte, elektriksel ve kimyasal sinyaller iletmektedir. Yine bu bileşenler gözler, kulaklar, cilt, burun ve ağız yoluyla alınan dış uyaranları işlemekte ve yorumlamaktadır. Aynı zamanda dikkat, öğrenme, hafıza, motivasyon, öz düzenleme, problem çözme de dahil benlik hakkındaki inançlar gibi üst düzey bilişsel süreçleri de koordine etmektedir (Posner & Petersen, 1990:28). Ayrıca, insanların karar verme sürecinde beyin etkilerinin araştırıldığı nörobilimsel çalışmalarda, beyinde iki ana karar verme alanı olduğu keşfedilmiştir. Bu alandan birisi bilişsel süreçlerden sorumlu, diğere duyuşsal yönleriyle ilişkili olan alan olarak kabul edilmektedir (Ahmad, 2010:1). Bu alanların karar vermede özellikle rasyonel seçim modellerinden sapan kararların temelleri ile ilgili olarak, ekonomik bilginin bilişsel işleyişini açıklamada yardımcı olabileceğini düşünen ekonomi bilimcileri nöroekonomiyi gündeme getirmiştir (Glimcher vd., 2009:35). Nöroekonomi, nörobilim, ekonomi ve psikoloji bilimlerini bir araya getirerek bilişsel nörobilim ve deneysel ekonomi araştırma yöntemlerini kullanmaktadır (Ahmad, 2010:2). Kısaca ekonomi ile ilgili davranışların analiz edilmesi ve anlaşılması amacıyla nörobilim yöntemlerinden yararlanılmasını ifade etmektedir.

Muhasebe, ekonomi ve psikoloji alanları arasındaki yakın ilişki, muhasebe araştırmacılarının nörobilim ile ilgili araştırmalar yapmalarına yol açmıştır. Örneğin John Dickhaut ve meslektaşları, çift girişli defter tutma, ihtiyatlılık ve varyans araştırmaları gibi muhasebe kavramlarının insan beyinin evrimine paralel olarak nasıl geliştiğini açıklamak için nörobilim araştırmalarına dayanan bir çalışma gerçekleştirmişlerdir (Dickhaut, 2009). Daha sonra çeşitli araştırmacılar farklı disiplinlerle işbirliği yapmış ve nörobilimin muhasebeye etkisini incelemeye başlamışlardır. Muhasebe alanında çalışan bilim insanlarının nörobilim ile bağılantılı çalışmalarında, insan beyini ve sinir yapısının muhasebe açısından

incelemeleri, nöromuhasebe kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Nöromuhasebe, muhasebe alanında nörobilim yöntem ve tekniklerinin kullanılarak muhasebe ile ilgili kararların altında yatan sebeplerin beyin işlevleri açısından incelenmesidir (Wang, 2018).

Çalışmada, nörobilim uygulamalarının muhasebe alanına etkilerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla ilk önce literatür taraması yapılacak Türkiye ve dünyada yapılan çalışmalar değerlendirilecektir. Daha sonra nöromuhasebenin ortaya çıkışı, gelişimi, muhasebe alanına katkıları, önemi, nöromuhasebe teknik ve yöntemleri ele alınarak kullanım alanları, olumlu ve olumsuz yönleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2. LİTERATÜRDE NÖROMUHASEBE ÇALIŞMALARI

Cerrahi müdahale gerektirmeyen (non-invaziv) beyin ölçüm araçlarının ortaya çıkması ve yaygın olarak uygulanmaya başlanmasıyla muhasebe alanında çalışan bilim insanları, muhasebe sistemlerinin ve muhasebe uygulamalarının beyin motivasyonu ve muhasebe davranışlarının arkasında yatan beyinsel sebepler hakkında araştırma yapmaya başlamışlardır. Muhasebe ve nörobilimin birlikte çalışmasından oluşan ve nöromuhasebe olarak adlandırılan bu yeni yaklaşım üzerine literatürde az sayıda ulusal çalışmaya rastlanmaktadır. Bu çalışmalar incelendiğinde daha çok literatür taramasına dayalı oldukları görülecektir. Uluslararası çalışmalarda ise gerek teorik çerçevede oluşturulmuş gerekse nörobilimsel teknik ve yöntemlerinin uygulandığı araştırmalara rastlanmaktadır. Bu kapsamda incelenen ulusal ve uluslararası çalışmalar aşağıda sıralanmıştır.

2.1. Türkiye’de Nöromuhasebe Çalışmaları

Türkiye’de nöromuhasebe konusunda yapılan ilk çalışmalardan birisinin Marşap ve Okan Gökten (2016) tarafından yapılan çalışma olduğu söylenebilir. Söz konusu araştırmacılar, davranışsal muhasebeyi kavramsal boyutuyla ele almışlar, davranışsal muhasebenin yararlandığı teorileri, yararlanma şeklini tartışmayı amaçlamışlardır. Bu bağlamda davranışsal muhasebe başta olmak üzere nöromuhasebe, nörobilim konularında değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Çalışma sonucunda, muhasebede insan unsurunun önemine atf yapılarak finansal tabloların oluşumunda bu unsurun etkin rol oynadığı, karar alma ve denetleme noktasında kişisel yargıların kullanıldığı vurgulanmış ve muhasebenin her aşamasında sayısal verilerle birlikte insan davranışlarının da sonuca yansıdığı ifade edilmiştir.

Türkiye’de yapılan diğer bir çalışma ise Usul ve Çağlan’ın (2018) çalışmalarıdır. Çalışmada, nöromuhasebenin gelişimi, yöntemleri, avantajları ve dezavantajlarıyla birlikte geleceği hakkında kapsamlı bir bakış açısı sunulması amaçlanmıştır. Teorik olarak ele alınan çalışmada, nörobilimsel çalışmaların muhasebeye yeni bir soluk getirebileceği, muhasebe eğitiminin nöronal bağlantılar üzerindeki etkisinin muhasebe mesleğine önemli faydalar sağlayacağı belirtilmiştir.

Benzer bir çalışma ise Demircioğlu ve Ever (2021) tarafından yapılmıştır. Çalışmada, nörobilim araştırmalarının muhasebe üzerine etkilerine dikkat çekmek ve nöromuhasebe çalışmalarını incelemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda öncelikle nöromuhasebe kavramına değinilmiş, nöbilimin ortaya çıkışı ve öneminden sonra nöromuhasebede kullanılan nörobilimsel yöntemler ele alınmıştır. Teorik incelemelerden oluşan çalışmanın sonucunda, nöromuhasebenin davranışsal muhasebe içersinde nöronal araştırmaya dayanan yeni bir eğilim olarak görülebileceği, nörobilimsel çalışmaların muhasebenin diğer çalışma alanlarıyla da etkileşimde bulunabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca, nöromuhasebenin davranışsal muhasebe, yaratıcı muhasebe ve adli muhasebe ile ilişkisine değinilmiştir.

Şenel ve Darıcı (2018) ise, çalışmalarında nöromuhasebeyi adli muhasebe ile buluşturmuşlardır. Bu iki araştırmacı tarafından yapılan çalışmanın amacı, suç ve suçu oluşturan eylemlerin önlenmesi ve ortaya çıkarılmasında yararlanılabilecek psikofizyolojik tekniklerin irdelenmesi ve adli muhasebe için önemini belirlenmesidir. Farklı perspektiflerden nöromuhasebenin uygulanabilirliğinin tartışıldığı çalışma, literatür taraması yoluyla yapılmıştır. Çalışmanın sonunda, adli muhasebe konusuna giren vakalarda psikofizyolojik tekniklerin faydalı olacağı, nöromuhasebe ve adli muhasebenin birlikte çalışmasıyla karar verme süreçlerinde muhasebenin rolünü arttıracığı ifade edilmiştir.

Türkiye’de yapılan son çalışmalardan birisi ise Alkan ve Bayramoğlu (2021) tarafından yapılmıştır. Çalışmanın konusu nörobilimsel yöntemlerden birisi olan göz izlemedir. Davranışsal muhasebe

araştırmalarında yöntem olarak kullanılabilir göz izleme teknolojisinin teorik temeli, parametreleri, veri toplama prosedürleri ve sınırlılıkları ele alınmıştır. Çalışmanın sonunda, göz izleme yönteminin karar verme, eğitim sistemleri, öğrenme ve uzmanlıkla ilgili yapılan çalışmalarda uygulanabileceği, muhasebe verilerinin işlenmesi esnasında davranışsal karar süreçlerinin incelenmesinde yenilikçi bir yaklaşım olduğu ve göz izleme yönteminin muhasebe sistemlerine katkı sağlayacağı ifade edilmiştir.

2.2. Dünya’da Nöromuhasebe Çalışmaları

Nöromuhasebe konusunda uluslararası alanda en dikkat çeken isimlerden birisi Dickhaut’dır. 2009’da tek başına, 2010’da kolektif olmak üzere iki çalışması bulunmaktadır. Dickhaut (2009) çalışmasında, sosyal kuralların oluşumunun temel muhasebe kurumu olan beyinde gerçekleştiğini savunmaktadır. Ona göre, muhasebe sürecinde beyin biyolojik olarak evrimleşirken buna paralel olarak muhasebe kuralları da değişmektedir. Çalışmada ayrıca, beklenen fayda ve beyin aktivasyonu arasındaki bağlantı ortaya konulurken nörobilim ve muhasebe arasındaki bağlantılara dikkat çekilmektedir. Dickhaut’un Basu, McCabe ve Waymire (2010) ile birlikte yaptıkları çalışmada ise, nörobilim ve muhasebe arasındaki bağlantının iki şekilde olduğu belirtilmiştir. Bunlardan birincisi, muhasebe sürecinin beyin seçim yapma aktivitelerini kolaylaştırmada oynadığı rol olduğu, hafızanın sadece karar verici için kayıt tutmadığı, aynı zamanda karar vericiye beyin farklı işlevleri yerine getiren bölümlerinde gerçekleşen faaliyetleri dengeleme konusunda daha fazla yetenek sağladığıdır. İkincisi ise, muhasebe ilkelerinin beyin evrimi ile tutarlı ve bağlantılı olduğudur. Bu bağlamda araştırmacılar, beyin ekonomik kurumların inşasında merkezi nokta olarak belirlemişlerdir. Ayrıca piyasa işlemlerine dayanan adalet düzenlemesi, güvene dayalı itibar ve fedakâr cezalar olmak üzere üç normatif mekanizma önermişlerdir.

Birnberg ve Ganguly (2012) çalışmalarında, davranışsal muhasebe araştırmacılarının nöroekonomiden nasıl yararlanabileceklerini ve yakın gelecekte davranışsal muhasebenin yeni bir alt alanının ortaya çıkmasının mümkün olup olmayacağını tartışmışlardır. Literatür incelemesi şeklinde yapılan çalışma sonunda, davranışsal muhasebe araştırmacılarının nöroekonomi alanında yapılan çalışmaları takip etmeleri gerektiğini, yakın gelecekte davranışsal muhasebe, sinirbilim ve nöroekonomi araştırmacılarının birlikte çalışmalarının muhtemel olduğu ifade edilmiştir.

Barton vd., (2014), beyin genel piyasa davranışına tepkisini doğrudan araştırmak amacıyla kazanç duyurusunun hisse senedi fiyatlandırma işlevini beyindeki sinirsel ödül sistemiyle ilişkilendiren bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Araştırmacılar fMRI kullanarak, halka açık 60 şirket tarafından açıklanan hisse başına kazancı öğrenen 35 yatırımcının “ventral striatum”daki (insan beyinin ödül işleme devresindeki kilit bir alan) nöral aktiviteyi tespit etmişlerdir. Çalışmada olumlu ve olumsuz kazanç sürprizlerine karşı asimetrik bir tepki olduğuna dair güçlü bir nörobiyolojik kanıt bulunduğundan sonuçların beklenti teorisine tutarlı olduğu tespit edilmiştir.

Farell, Goh ve White (2014), tazminat teşvikleri kapsamında yatırım kararlarında duygusal ve rasyonel karar vermenin rolünü araştırmışlardır. Bu bağlamda fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme ve geleneksel deneyler kullanılmış, sabit ücret ve performansa dayalı sözleşmeler kapsamında yöneticilerin beyin aktiviteleri ve seçimleri incelenmiştir. Söz konusu her iki değişkende de duygu mevcut olduğunda ilgili beyin bölgelerinin daha aktif olduğu tespit edilmiştir.

Artienwicz (2016) Polonya’da yaptığı çalışmasında, muhasebe ve finans uygulamaları için davranışsal araştırmaların etkilerine ve nöromuhasebenin gelişme olanaklarına odaklanmıştır. Çalışma, literatür taraması ve internet tabanlı araştırmalara dayanmaktadır. Çalışmada, nörobilimin muhasebe ilke ve politikalarının oluşturulmasında, bilgilerin finansal tablolarla nasıl sunulacağına seçilmesinde temel bir anlayış sağlayacağı, nöromuhasebenin keşfedilmemiş bir arazi olduğu ve büyük bir potansiyel barındırdığı vurgulanmıştır.

Carvalho vd., (2017) çalışmalarında, inanç revizyonu teorisini, nörobilim ve nöromuhasebesi açısından incelemeyi amaçlamışlardır. Laboratuvar ortamında gerçekleştirilen çalışmada, 12 bağımsız denetçi ve 13 muhasebeci olmak üzere toplam 25 muhasebe meslek mensubu örneklem olarak seçilmiştir. Çalışmada, denetçiler ve muhasebecilerin özellikle olumsuz kanıtlara karşı daha fazla hassasiyet gösterdikleri, işletmenin sürekliliği hakkında benzer yargılarda buldukları tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, iki grubunda inanç revizyonu teorisine uyumlu olarak olumsuz bilgilere daha fazla duyarlılık gösterdikleri, yargıları açısından ise anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir.

Suryati ve Mooduto (2021) çalışmalarında, nöromuhasebenin karar almaya etkisini incelemişlerdir. Çalışmada veri toplama yöntemi olarak görüşme kullanılmış, ayrıca veri analizi, bilgi verenlerin öznel anlayışları yorumlanarak yönetilmiş ve ardından araştırmacıların refleksivitesi takip edilmiştir. Çalışmada; çıkarlar, sınırlı görev süresi, politik eğilim ve sınırlı bilgi gibi etkenlerin zarar ve ters seçim davranışı yaratmak için beyne baskı yaparak yerleşebileceği ve böylece karar almayı etkileyebileceği belirtilmiştir.

3. NÖROMUHASEBE KAVRAMI

Muhasebe, hemen hemen her işin en temel işlevlerinden biri olarak görülmektedir. Küçük işletmelerde bir muhasebeci tarafından ele alınan muhasebe iş ve işlemleri daha büyük şirketler için onlarca çalışanı olan büyük finans departmanları tarafından ele alınabilmektedir. Aslında muhasebe toplumsal bir olgudur ve toplumsal ihtiyaçların karşılanması amacıyla ortaya çıkmıştır (Artienwicz, 2016:248). Muhasebe, ekonomik faaliyetlerin seyrinin ve sonuçlarının küresel bir özetini vermesi, mevcut sorunları ortaya çıkarması ve her işletmede karar verme süreçleri için arka plan verilerini sağlaması açısından işletmelerin önemli bir parçası olarak kabul edilmektedir (Kajanova, 2006). Endüstriyel organizasyonlarda genellikle en önemli resmi bilgi kaynakları olarak görülmekte olan muhasebe sistemleri, kuruluşların hedefleri ile uyumlu kararlar almalarına yardımcı olmak için tüm yönetim seviyelerine zamanında ve makul derecede doğru bilgiler sağlamak üzere tasarlanmış sistemler olarak kabul edilmektedir (Hopwood, 1972). Muhasebe işlevlerinin işletme ve kurumlarda ekonomik faaliyetler ve sonuçlarından ziyade karar alma ve uygulamada da önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Muhasebenin daha çok davranış ve karar alma gibi taraflarını inceleyen davranışsal muhasebe, bireylerin nasıl karar verdiğini ve diğer bireyleri, organizasyonları, pazarları ve toplumu nasıl etkilediğini incelemektedir (Birnberg ve Ganguly, 2012:2). Muhasebe sıklıkla son derece analitik ve çok kesin cevapları olan bir disiplin olarak görülse de, aslında bir organizasyon hakkında oldukça öznel finansal bilgiler içermektedir (Artienwicz, 2016:249). Muhasebe bilgilerinin üretilmesi esnasında her aşamada belirli kararların alınması gerekmekte ve bu kararlar insanlar tarafından alınmaktadır.

Davranışsal muhasebeci ve ekonomistler farklı seçili ortamlarda öncelikle insan eylemlerini inceleyen davranışsal araştırmacılar. İnsan eylemlerini incelemek amacıyla davranışsal ekonomistler daha önce diğer sosyal bilimlerden laboratuvar deneylerini uyarlamış, bunları seçim ve çeşitli piyasa türlerinin davranışları gibi sorunları araştırmak için bir araç olarak kullanmışlardır (Birnberg, 2011). Davranışsal muhasebe aynı zamanda raporlanan verilerin kullanılabilirliği, önemlilik yargıları, alternatif muhasebe prosedürlerinin kararlara etkileri, kültür ve dilin muhasebe işlemlerinin yorumlanması ve uygulanması üzerindeki etkileri gibi konularla ilgilenmektedir (Witke, 2013). Özetle davranışsal muhasebe, muhasebecilerin içinde faaliyet gösterdiği davranışsal yapıya odaklanarak olası tüm muhasebe bağlamlarında insan davranışlarını açıklamaya ve tahmin etmeye çalışmaktadır. Bu nedenle muhasebe disiplini insan eylemleri ile ilgilenen diğer sosyal bilimlerle yakın ilişki içinde olmak durumundadır.

Davranışsal muhasebe/ekonomi/finansçılarla birlikte insan muhakemesi ve karar verme alanındaki araştırmacılar, insan zihninin özellikle belirsizlik ve muğlaklık altında karmaşık kararlar ve seçimlerle uğraşırken kullandığı çeşitli basit pratik kuralları diğer adıyla buluşsal yöntemleri kategorize ederek çalışmalar gerçekleştirmektedir (Carvalho vd., 2017:135). İnsan beyninin gerçek süreçlerinin keşfi, birçok davranış araştırmacısı için ulaşılmaya çalışılan kapalı bir alan olarak kalmıştır. Nörobilimciler, insanlarda ve hayvanlarda beyin aktivitesi ve beyin içindeki konumlarla ilişkili beyin işlevselliği türlerinin haritasını çıkarmaya başlayınca bu durum insan eylemleri ile ilgilenen diğer alanların da dikkatini çekmiştir (Glimcher, 2003). Daha sonra beyindeki nöronların keşfi ile bu nöronlar arasındaki iletişimin insan davranışlarına etkisi üzerine yapılan çalışmalar dikkat çekmektedir. Bu çalışmalar ile birlikte son yıllarda davranışların beynin işleyişi ile direkt bağlantılı olduğu görüşünün yaygınlaşması sonucu davranışsal bilimlerde nörobilimlere karşı bir ilginin oluştuğu gözlenmektedir. İnsan davranışı ile yakından ilişkili olan muhasebe de nörobilimden etkilenen bilimler arasında yerini almıştır. Nörobilim çalışmalarının yayılması sonucu davranışçı muhasebeciler, ekonomi alanında da kullanılmaya başlanmış olan nörobilim tekniklerini muhasebe alanında kullanarak, muhasebe bağlamında insan davranışlarını açıklamaya çalışmışlardır (Tank ve Farrel, 2021). Bu çalışmalar nöromuhasebe kavramının da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Esasında nöromuhasebenin ortaya çıkışını Usul ve Çağlan (2018) yaptıkları çalışmada en iyi şekilde özetlemişlerdir. Söz konusu araştırmacılar

göre nöromuhasebenin ortaya çıkışını sağlayan iki temel nokta bulunmaktadır. Bu noktalardan birisi muhasebeyi geleneksellikten kurtaran davranışsal muhasebe, diğeri ise nörobilim teknik ve yöntemlerini kendi alanlarına taşıyan nöroiktisat ve diğeri alt disiplinlerdeki ilerlemelerdir.

Psikoloji, nörobilim ve nöroekonomi alanında yapılan çalışmalardan elde edilen kapsamlı bulgular, nörobilim yöntemlerine dayalı muhasebe araştırmalarının ana kaynağı olarak kabul edilmekte ve kurumsal sosyal sorumluluk, karar verme ve bilişsel nörobilimin birleşimi için teorik temel oluşturmaktadır (Wang, 2018:328). Ayrıca yapılan çalışmalarda temel muhasebe ilkeleri, insanlar kontrollü deneylerde ekonomik seçimler yaptıklarında, nörobilimciler tarafından belgelenen davranışsal eylemlerle paralellik göstermektedir (Dickhaut, Basu, McCabe ve Waymire, 2010). Nöromuhasebede amaç insan kararını gözlemlemek değil, insanların uyarılara nasıl tepki verdiklerini analiz etmek olduğundan davranışsal muhasebenin evrimi olarak düşünülebilir (Demircioğlu ve Ever, 2021).

Nöromuhasebe, beyin işlevleri ve nöron mekanizmaları açısından muhasebe yöntem ve teorilerini açıklamaya çalışan ve nörobilim yöntem ve tekniklerini kullanarak muhasebe bağlamında insan davranışlarının gelişimi ve değişiminin sebeplerini araştıran alt muhasebe alanı olarak tanımlanmaktadır (Wang, 2018:330). Nöromuhasebe, nörobilimde kullanılan beyin ve nöron ölçüm tekniklerini kullanarak muhasebe uygulamalarının nörolojik ve fizyolojik temeline odaklanmaktadır. Ayrıca muhasebe davranışı için doğrudan nörolojik kanıtlar sağlamakta ve insanların muhasebe ve finansal davranışlarının arkasındaki nöron etkisini incelemektedir (Tank ve Farrel, 2021:4). Nöromuhasebe, muhasebe raporlarında sosyal sorumluluk, muhasebe bütünlüğü ve diğeri toplum yanlısı davranışların ortaya konulmasına, muhasebe raporlarının geliştirilmesine yardımcı olmakta ve muhasebe raporlarının sosyal sorumluluk, sürdürülebilirlik ve sosyal etik ile ilgili bilgileri açıklama yeteneğini güçlendirmektedir (Wang, 2018). Kısaca nöromuhasebe, muhasebede belirli bir davranış yaratmak için nöronların aralarındaki etkileşim şeklini analiz etmeye çalışmaktadır.

4. NÖROMUHASEBE YÖNTEMLERİ

Nöromuhasebede nörobilimle ilişkili birçok yöntem kullanılabilir. Bu yöntemler müdahale gerektiren ve gerektirmeyen yöntemler olmak üzere temel iki grupta toplanmaktadır. Müdahale gerektiren yöntemler etik dışı olduğundan nöromuhasebe çalışmalarında tercih edilmemektedir. Müdahale gerektirmeyen yöntemlerle yapılan çalışmalarda ise, bir dış uyarıcıya karşı katılımcıların verdikleri tepkileri gözlemlemek ve ölçmek amaçlanmaktadır (Alkan ve Bayramoğlu, 2021:168). Nörobilim uzmanları, nöral aktiviteyi ölçmek için Pozitron Emisyon Tomografisi (PET), Fonksiyonel Manyetik Rezonans Tomografisi (fMRI), Elektroensefalografi (EEG/ERP), Manyetoensefalografi (MEG) nöronların elektriksel aktivitesinin hücre içi veya dışı kaydı, kan, idrar ve beyin omurilik sıvısının biyolojik tahlilleri, ilaç infüzyonlarına verilen yanıtlar gibi çeşitli ölçüm yöntemleri kullanılmaktadır (Zak, 2004:1734). Prensipte olarak nöromuhasebede insan davranışlarının araştırılması için etik olan her türlü nörobilimsel araç kullanılabilir. Bunlardan aşağıda kısaca bahsedilmiştir.

Günümüzde fMRI ve ERP beyin aktivitesini ölçmek için yaygın olarak kullanılan teknikler olarak görülmektedir (Wang, 2018:328). Bu iki teknolojinin her birinin avantajları ve dezavantajları vardır ve şu anda birbirlerinin yerine tamamen ikame edilemezler. Bunun yanı sıra insanlar üzerinde gerçekleştirilen nöromuhasebe araştırmalarının çoğunda, her ikisi de orta ila düşük zamansal çözünürlüğe sahip olan ve bölgesel beyin aktivitesinin yüksek çözünürlüğünü sağlayan fMRI veya PET kullanılmaktadır (Kenning ve Plassmann, 2005:343). Nöromuhasebe ve nöroekonomi araştırmalarında bu iki yöntem sıklıkla kullanılsa da farklı araştırmalarda diğeri yöntemlerin de kullanılabilmesi belirtilmektedir. Nöromuhasebe alanında kullanılacak yöntemler Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Nöromuhasebede Kullanılan Nörobilim Yöntemleri

Elektrik aktivitesindeki değişiklikler	Serebral kan akışındaki/metabolizmasındaki değişiklikler
EEG/ERP (Elektroensefalografi)	PET (Pozitron emisyon tomografisi)
MEG (manyetoensefalografi)	fMRI (Fonksiyonel manyetik rezonans)

Kaynak: Kenning ve Plassmann, 2005:344.

Tablo 1’den anlaşılacağı üzere bu yöntemler, beynin elektromanyetik aktivitesini ölçen yöntemler ve serebral kan akışı veya metabolizma değişikliklerine duyarlı olan yöntemler olarak kabaca iki kategoriye ayrılmaktadır.

İnsanlarda fMRI ilk olarak 1992 yılında kullanılmıştır ve bölgesel sinirsel aktivitenin 3 boyutlu görüntülerini üretmektedir (Zak, 2004:179). fMRI insanlarda karar verme davranışını incelemek için en sık kullanılan fonksiyonel beyin görüntüleme tekniği olarak kabul edilmektedir. fMRI tekniği, beyindeki kan akışını nöronal ateşleme için bir vekil olarak değerlendirmektedir. Nöronal ateşleme beyin iletişiminin temel bileşenlerinden biridir ve fMRI da nöronların ateşlenip ateşlenmediği doğrudan tespit edilmektedir (Dickhaut, 2009:1704). fMRI kullanılan araştırmalarda katılımcılar muhasebe sürecini gerçekleştirirken, nöronların hareketlerini gözlemlemek amacıyla fMRI tarafından katılımcıların beyin görüntüleri alınmaktadır (Orsitto, 2017:60).

PET görüntüleme ilk olarak 1970'lerin başında insanlar üzerinde denenmiştir. PET tekniğinde deneklere pozitronlar (pozitif yüklü elektronlar) yayan radyoaktif bir izotop enjekte edilmektedir (Coull ve Nobre, 1998:7427). Elektronların antipartikülleri olan pozitronlar, belirli radyonüklidler tarafından yayılmaktadır. Bu nüklidler, radyoaktif olmayan izotoplarıyla aynı kimyasal özelliklere sahiptirler ve biyolojik olarak ilgili moleküllerde ikincisinin yerini alabilmektedirler. Bu modifiye edilmiş moleküllerin çok küçük miktarlarının enjekte edilmesinden veya solunmasından sonra, konumsal dağılımları bir PET tarayıcı tarafından tespit edilebilmektedir (Kenning ve Plassmann, 2005:345). Deneklere pozitron enjektresinden sonra davranışa göre denegin nöronları ateşlendiğinde glikoz ve oksijen tükenmeye başlamakta ve kan ateşleme hızlarıyla orantılı olarak nöronlara akmaktadır. PET bu aktiviteyi görüntülemekte ve daha sonra bir bilgisayar algoritması beyin kan akışının ölçümlerini 3 boyutlu olarak yapılandırmaktadır. Kısa yarı ömürlü radyoizotopların kullanımı, PET deneylerinde 1 saatlik bir zaman sınırı koymakta ve denekleri yılda iki çalışma ile sınırlamaktadır (Zak, 2004:1739).

EEG, kafa derisi üzerine bağlanan küçük metal diskler (elektrotlar) kullanılarak beyinde ki elektriksel aktivitenin tespit edilmesi amacıyla kullanılmaktadır (Lin ve Vartanian, 2018:657). EEG'ler, bir hasta otururken veya uzanırken "dalgalar" olarak adlandırılan EEG izlemelerinin eşzamanlılığını, sıklığını ve genliğini inceleyerek nörolojik bozuklukların özellikle de epilepsinin teşhisine yardımcı olmak için klinik olarak kullanılmakta olan bir yöntemdir (Zak, 2004:1740). EEG, kafa derisindeki voltaj dalgalanmalarını ölçmekte ve bu ölçümü yapılan iyon akımları, yüzeye yakın korteks alanlarında elektrotlardan oldukça uzakta (cilt, kafatası ve meninksler boyunca) meydana gelmektedir (Da Silva, 2004:1532). Milisaniye ve daha düşük bir zamansal çözünürlüğe sahip EEG, nöral aktivitenin zaman sürecini kolayca tespit edebilirken uzamsal tespitte çözünürlüğü düşük kalabilmektedir (Michel vd., 2004:2197). EEG’de zaman süreci tam olarak tespit edilebilirken, kaynağın tam yeri tahmini olarak tespit edilebilmektedir (Babiloni vd., 2005:120).

MEG elektriksel beyin aktivitesi tarafından uyarılmış olan manyetik alanlardaki değişiklikleri tespit etmek amacıyla kullanılmaktadır. Zamansal çözünürlüğü EEG'ninki ile karşılaştırılabilecek olan MEG, EEG'nin aksine daha derin beyin yapılarındaki aktiviteyi de gösterebilmektedir (Braeutigam vd., 2001). Tepkinin tam yerini tespit edememe sorunu temelde MEG için de geçerliliğini korumakta ve kaynak yeri varsayımlara bağlı olarak tespit edilmektedir (Da Silva, 2004:1534).

Diğer bir yöntem ise göz izleme yöntemidir. Göz izleme yöntemi, sabit bir monitöre entegre edilmiş minyatür baş ve göz kameralarının yardımıyla yapılmaktadır. Bu yöntemde, ekranı izleyen ve başını serbestçe hareket ettirebilen birey, belirli bir alana gözlerini sabitlediğinde, dikkat kesildiği bu alandan gözleri vasıtasıyla aldığı görsel bilgileri beyin işlemeye başlar. O andaki göz pozisyonu doğrudan göz izleme teknolojisine kaydedilir. Bu yolla bireyin göz hareketlerinin nerede ve ne kadar süre kaldığı, kaç kere baktığı gibi bilgiler tespit edilir. Göz izleme yönteminde bakış noktası (gaze-point) en temel ölçüdür. Bireyin baktığı bir dizi bakış noktası zaman ve alan açısından yakın ise, bu bakış noktaları kümesi sabitleme/odaklanma olarak ifade edilir. Ardışık iki göz sabitleme arasında olan hızlı göz hareketi ise seğirme olarak adlandırılır. Kaydedilen sabitleme ve seğirme ölçümleri çeşitli hesaplamalar için kullanılır ve böylece bireyin bilişsel süreçleri izlenir (Alkan ve Bayramoğlu, 2021:170-171).

Nöromuhasebede sıklıkla kullanılan bu yöntem ve teknikler haricinde farklı ölçüm teknik ve yöntemlerinin de kullanılabileceği görülmektedir. Tek Nöron Ölçümü (Camerer, Loewenstein ve Prelec, 2004:558), Elektriksel Beyin Stimülasyonu (EBS) (Hursh, 1980:220), Transkraniyal Manyetik Uyarım

(TMS) (Kobayashi ve Leone, 2003:2), Difüzyon Tensör Görüntüleme (DTI) (Le Bihan vd., 2001) ve eski basit bir teknik olan psikofizyolojik göstergelerin ölçümü (Camerer, Loewenstein ve Prelec, 2005:13) gibi yöntem ve tekniklerin de nöroekonomi ve nöromuhasebe çalışmalarında kullanılabilmesi belirtilmektedir. Tek Nöron Ölçümü tekniğinde her biri tek bir nöron ölçen küçük elektrotlar beyne yerleştirilmekte ve nöron hareketleri incelenmektedir (Camerer, Loewenstein ve Prelec, 2004:558). Tek nöron ölçümü tekniğinin en önemli kısıtı ise elektrotların beyne zarar verebilme ihtimaline karşı insanlarda kullanılmaması olarak görülmektedir (Koch ve Segev, 2000:1173). Elektriksel Beyin Stimülasyonu (EBS), elektrik akımı kullanılarak hücre zarının uyarılması yoluyla beyindeki bir nöronu uyarmak için kullanılan bir teknik olarak açıklanmaktadır. Araştırma veya tedavi amaçlı kullanılan bu yöntemin genellikle hayvanlar üzerinde kullanıldığı görülmektedir (Hursh, 1980). Transkraniyal manyetik stimülasyon (TMS), beyindeki sinir hücrelerini uyarmak için manyetik alanlar kullanan invaziv olmayan bir prosedür olarak açıklanmaktadır (Kobayashi ve Leone, 2003:2). Depresyon tedavisinde kullanılan TMS yöntemi ile beyinde sadece korteks üzerinde çalışmalar yapılabilmektedir. Ayrıca bu yöntem insanlar üzerinde uzun süre etki bırakabilmektedir (Hallett, 2007:188). Difüzyon Tensör Görüntüleme (DTI) suyun nöral aksonlardan hızla aktığı gerçeğinden yararlanarak beyin aktivitelerini inceleyen bir teknik olarak ifade edilmektedir (Le Bihan vd., 2001:536). Su akışının görüntülenmesi, bir nöron bölgesinden diğerine uzanan yörüngeleri ortaya çıkarabilmektedir. Daha eski ve kolay bir yöntem olan psikofizyolojik göstergelerin ölçümünde; kalp hızı, kan basıncı, galvanik cilt tepkisi (avuç içlerinde terleme vb.) ve göz bebeği genişlemesi gibi psikofizyolojik göstergelerin ölçümü gerçekleştirilmektedir (Camerer, Loewenstein ve Prelec, 2005).

Nöromuhasebe alanında kullanılacak birçok yöntem olmasına rağmen genel olarak fMRI, PET, EEG, MEG ve göz izleme yöntemlerinin kullanıldığı ifade edilebilir. Bu yöntemlerin birbirlerine göre bazı avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Beyin aktivitesinin nerede olduğu fMRI veya PET ile daha kolay değerlendirilmekte iken, aktivitenin ne zaman olduğu sorusu EEG veya MEG ile daha kesin olarak cevaplanabilmektedir. Göz izleme yönteminde ise dış uyarıcıya verilen anlık tepkiler ölçülebilmektedir. Ancak nöromuhasebe gelişmeye ve ilgi görmeye devam etse de bu alanda çalışma yapmanın bazı zorlukları da vardır. Çünkü bu alanda çalışma yapmak isteyen bir araştırmacının, beyin ve nöron ölçümlerini yapabilmek için nörobilim teçhizatlarına ulaşması, bu ekipmanları kullanma ve verileri inceleme aşamasında bir nöroloji uzmanından yardım alması gerekmektedir (Birnberg ve Ganguly, 2012:3).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte beyni ve sinir sistemini inceleyen yöntemler ve cihazlar geliştirilmiş, bilim insanları bu cihazların yardımıyla insan eylemlerinin altında yatan beyinsel nedenler üzerine çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Bu gelişmeler insan beyni ve sinir sistemini inceleyen nörobilim (neuroscience) disiplinin insan eylemlerinden etkilenen birçok farklı bilim dalıyla etkileşimine yol açmıştır. Farklı bilim dalları nörobilim tekniklerini kullanarak kendi alanları ile ilgili insan davranışının altında yatan beyinsel aktiviteyi incelemeye başlamışlardır.

Ekonomi bilimi özellikle karar alma konusunda beynin ve sinir sisteminin etkisini ölçebilmek için nörobilim tekniklerini kullanmaya başlamış ve bu çalışmalar sonucu nöroekonomi disiplini ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalardan insan davranışlarını inceleyen davranışçı muhasebecilerin de etkilenmesi gecikmemiş, onlar da insan davranışının altında yatan nedenleri araştırmak adına nörobilim tekniklerine yönelmişlerdir. Bu yönelim nöromuhasebe kavramının doğmasına neden olmuştur. Nöromuhasebe, muhasebe ortamlarında insan eylemlerinin fizyolojik ve biyolojik sebeplerinin araştırılmasında daha çok nörobilimle özdeşleşen fMRI, PET, EEG, MEG gibi yöntem ve teknikleri kullanmaktadır.

Literatürde nöromuhasebe hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde genel kanı, nöromuhasebenin muhasebe ortamlarında insan muhakeme ve karar verme eylemlerinin anlaşılmasında önemli rol oynayabileceği ve muhasebe alanına farklı bir bakış açısı getirebileceğidir. Ancak günümüz teknolojisinde mevcut olan teknik cihazların kullanılması ve hatta bu cihazlara ulaşılması konusundaki güçlükler yakın zamanda nöromuhasebe çalışmalarının istenilen düzeye erişmesini mümkün kılmayacağı görülmektedir. Bunun yanı sıra teknolojinin her geçen gün geliştiği düşünüldüğünde, ilerde daha küçük ve pratik cihazların üretilmesi durumunda kullanım ve erişim kolaylığı nedeniyle uygulamaya dönük nöromuhasebe çalışmaları hız kazanabilecektir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Z. A. (2010). Brain in Business: The Economics of Neuroscience. *The Malaysian Journal of Medical Sciences: MJMS*, 17 (2), 1.
- Alkan, B. Ş. ve Bayramoğlu, G. (2021). Muhasebe Araştırmalarında Göz İzleme Yönteminin Kullanılması Üzerine Kavramsal Bir Çalışma, *İSMMMO, Mali Çözüm Dergisi*, 31 (167), 167-185.
- Artienwicz, N. (2016). *Behavioral Stream in Polish Accounting: Its Relation to Behavioral Finance and The Perspectives for Neuroaccounting Development in Poland*. In *Neuroeconomics and The Decision-Making Process*, IGI Global. 246-261.
- Babiloni, F., Cincotti, F., Babiloni, C., Carducci, F., Mattia, D., Astolfi, L., Basilisco, A., Rossini, P.M., Ding, L. Ni, Y., Cheng, J., Christine, K., Sweeney, J. and He, B. (2005). Estimation of The Cortical Functional Connectivity With The Multimodal İntegration of High-Resolution EEG and fMRI Data by Directed Transfer Function. *Neuroimage*, 24 (1), 118-131.
- Barton, J., Berns, G.S. and Brooks, A.M. (2014). The Neuroscience Behind The Stock Market's Reaction to Corporate Earnings News. *The Accounting Review*, 89 (6), 1945-1977.
- Birnberg, J. G. (2011). Behavioral Research in Accounting: A Proposed Framework and Review. *Behavioral Research in Accounting*, 23(1), 1–43.
- Birnberg, J. G., and Ganguly, A. R. (2012). Is Neuroaccounting Waiting in The Wings? An Essay. *Accounting, Organizations and Society*, 37(1), 1-13.
- Bloom, F. E. (2013). *Fundamentals of Neuroscience*. Chapter 1, In L. R. Squire, D. Berg, F. E. Bloom, S. du Lac, A. Ghosh, & N. D. Spitzer (Eds.), *Academic Press, Fundamental neuroscience, Fourth Edition*, 3–13.
- Braeutigam, S., Stins, J.F., Rose, S.P., Swithenby, S.J., and Ambler, T. (2001). Magnetoencephalographic Signals Identify Stages in Real-Life Decision Processes, *Neural Plast.* 8, 241–254.
- Cajal, R. (1995). *Histology of the Nervous System of Man and Vertebrates, History of Neuroscience*, Oxford University Press, USA.
- Camerer, C. F., Loewenstein, G., and Prelec, D. (2004). Neuroeconomics: Why Economics Needs Brains, *Scandinavian Journal of Economics*, 106(3), 555-579.
- Camerer, C., Loewenstein, G., and Prelec, D. (2005). Neuroeconomics: How Neuroscience can İnform Economics, *Journal of economic Literature*, 43(1), 9-64.
- Carvalho, C. V. D. O., Cornacchione, E., Rocha, A. F. D., and Rocha, F. T. (2017). Cognitive Brain Mapping of Auditors and Accountants in Going Concern Judgments. *Revista Contabilidade & Finanças*, 28, 132-147
- Coricelli, G., Dolan, R. J., & Sirigu, A. (2007). Brain, Emotion and Decision Making: The Paradigmatic Example of Regret. *Trends in Cognitive Sciences*, 11(6), 258-265.
- Coull, J. T., and A. C. Nobre, 1998. Where And When to Pay Attention: The Neural Systems for Directing Attention to Spatial Locations and to Time İntervals as Revealed by Both PET and fMRI. *The Journal of Neuroscience*, 18 (18): 7426–7435.
- Da Silva, F. L. (2004). Functional Localization Of Brain Sources Using EEG and/or MEG Data: Volume Conductor and Source Models. *Magnetic Resonance Imaging*, 22(10), 1533-1538.
- Demircioğlu, N. E ve Ever, D. (2021). Nörobilimin Muhasebeye Etkisi: Nöromuhasebe, Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14 (2), 612-623.
- Dickhaut, J. (2009). The Brain as The Original Accounting Institution. *The Accounting Review*, 84 (6), 1703–1712.
- Dickhaut, J., S. Basu, K. McCabe, and G. Waymire. (2010). Neuroaccounting: Consilience Between The Biologically Evolved Brain and Culturally Evolved Accounting Principles. *Accounting Horizons* 24 (2):221–255.
- Farrell, A.M, Goh, J.O. and White, B.J. (2014). The Effect of Performance-Based Incentive Contracts on System 1 and System 2 Processing in Affective Decision Contexts: fMRI and Behavioral Evidence. *The Accounting Review*, 89 (6), 1979-2010.
- Finger, S. (2001). *Origins of Neuroscience: A History of Explorations into Brain Function*, Oxford University Press, USA.
- Glimcher, P. W. (2003). *Decisions, Uncertainty, and The Brain*. Cambridge, Mass: The MIT Press.
- Glimcher, P. W., Camerer, C. F., and Fehr, E. (Eds.). (2009). *Neuroeconomics: Decision Making and The Brain*. London: Elsevier.
- Hallett, M. (2007). Transcranial Magnetic Stimulation: A Primer. *Neuron*, 55(2), 187-199.

- Hopwood, A. G. (1972). An Empirical Study of The Role Of Accounting Data in Performance Evaluation. *Journal of Accounting Research*, 156-182.
- Hursh, S. R. (1980). Economic Concepts for the Analysis of Behavior. *Journal of the Experimental Analysis of Behavior*, 34(2), 219-238.
- Kajanova, J. (2006). *The Relationship Between Business Finance and Accounting*. VADYBA (Management), 2, 58–64.
- Kenning, P., & Plassmann, H. (2005). NeuroEconomics: An Overview From An Economic Perspective. *Brain Research Bulletin*, 67 (5), 343-354.
- Kobayashi, M., and Pascual-Leone, A. (2003). Transcranial Magnetic Stimulation in Neurology. *The Lancet Neurology*, 2(3), 145-156.
- Koch, C., and Segev, I. (2000). The Role of Single Neurons in Information Processing. *Nature Neuroscience*, 3(11), 1171-1177.
- Le Bihan, D., Mangin, J. F., Poupon, C., Clark, C. A., Pappata, S., Molko, N., and Chabriet, H. (2001). Diffusion Tensor Imaging: Concepts and Applications. *Journal of Magnetic Resonance Imaging, An Official Journal of the International Society for Magnetic Resonance in Medicine*, 13(4), 534-546.
- Lin, H., and Vartanian, O. (2018). A Neuroeconomic Framework for Creative Cognition. *Perspectives on Psychological Science*, 13 (6), 655-677.
- Marşap, B. ve Okan Gökten, P. (2016). Davranışsal Muhasebe: Kuramsal Yaklaşım, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8 (4), 345-359.
- Michel, C. M., Murray, M. M., Lantz, G., Gonzalez, S., Spinelli, L., and de Peralta, R. G. (2004). EEG Source Imaging. *Clinical Neurophysiology*, 115 (10), 2195-2222.
- Posner, M. I., and Petersen, S. E. (1990). The Attention System of The Human Brain. *Annual Review of Neuroscience*, 13(1), 25–42.
- Purves, D., Augustine, G., Fitzpatrick, D., Hall, W., LaMantia, A., McNamara, J., & White, L. (2011). *Neuroscience*. Sinauer. Sunderland, Mass.
- Suryati, T. F. ., and S. Mooduto , W. I. (2021). The Role of Neuroaccounting (the Science of Neural-based Accounting) in Decision Making. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 12(1), 40-50.
- Şenel, S. A. ve Darıcı, S. (2018). Psikofizyolojik Tekniklerin Adli Muhasebe Alanında ve Suçun Ortaya Çıkarılmasında Kullanılmasına İlişkin Bir Tartışma: Nöromuhasebe Kavramına Farklı Bir Bakış, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (67), 381-391.
- Tank, A. K. and Farrell, A. M. (2021). Is Neuroaccounting Taking a Place on the Stage? A Review of the Influence of Neuroscience on Accounting Research. *European Accounting Review*, 1-35.
- Uşul, H. ve Çağlan, E. (2018). Nöromuhasebe, *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20 (2), 450-465.
- Uzday, İ. T. (2016). Beyni Anlamak Sadece Nörobilim İle Mümkün mü? Beyin Yüzyılında Nörolojik Bilimlerden Sosyal Bilimlere Yeni Açılımlar, Yeni Yaklaşımlar. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 119–155.
- Wang, B. (2018). Analysis of Corporate Social Responsibility Decision-Making Behavior Based on Cognitive Neuroscience. *NeuroQuantology*, 16 (6), 326–333.
- Wittke, K., (2013). Behavioral Aspects in Accounting and Their Impact on the Auditing Process, *International Business Management Thesis*, Berlin School of Economics and Law.
- Zak P. J. (2004). Neuroeconomics. *Philosophical Transactions of The Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*, 359(1451), 1737–1748.

Gönderiliş Tarihi: 20/12/2021
Kabul Tarihi: 22/12/2021
ORCID: 0000-0002-8295-5155

“WHISTLEBLOWING” KAVRAMININ TÜRKÇEYE AKTARIMINDA ASEMANTİK SORUNLARIN META ETİK ANALİZİ VE BİR SEMANTİK ÖNERİ

Ahmet ÜNSAL¹

ÖZ

Milenyum sonrası yöketiksel muhasebe ve denetim sahtemisliklerinin ortaya çıkarılmasında “Whistleblower”lar küresel yönetim sisteminden iyi yönetim sistemine geçişin tetikleyicileri olmuşlardır. Aradan geçen 20 yılda Türkçe alıntıyayında “Whistleblowing” üzerine; Muhabirlik, ihbarcılık, Ahlaka aykırılık, İfşa, Whistleblowing, İzharcılık ve başka başlıklı çalışmalar yapılmıştır. Ancak “Whistleblowing” üzerine yapılan Türkçe çalışmaların başlıklarıyla içeriğinde birbirinden farklı olması yanında uluslararası alıntıyayında da tutarsızlık göstermektedir. Bu nedenle çalışmamızda muhasebe ilkelerinden; dönemsellik, gerçeğe dayanırılık ve karşılaştırılabilirlik ilkeleri ile bu asemanatik ve asistematik kavramların meta etik eleştirisiyle bu kavramların anlaşılabilirliği, karşılaştırılabilirliği, nesnellik, tarihsellik ve semantik yönlerden tutarsızlıkları ortaya konulmuştur. Asemanatik ve asistematik tutarsızlıklar aksıraçerlik kavramların bulunmasıyla sonuçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aksıraçerlik, Muhasebe, Yöketiksel, İyi Yönetim

Jel Kodu:M41-M42-A13

META-ETHICAL ANALYSIS OF ASEMANATIC PROBLEMS AND A SEMANTIC SUGGESTION IN THE TRANSLATION OF CONCEPT OF WHISTLEBLOWING INTO TURKISH

ABSTRACT

Whistleblowers have been the triggers of the transition from the global management system to the good management system in revealing the post-millennium ethical accounting and audit frauds. In the intervening 20 years, on “Whistleblowing” in Turkish; Studies on informing, whistleblowing, immorality, Disclosure, Whistleblowing, Exposure and other titles have been carried out. However, the Turkish studies on “Whistleblowing” differ in their titles and content, as well as inconsistent with international citations. Therefore, in our study, accounting principles; The principles of time period, truthfulness and comparability and the inconsistency of these concepts in terms of intelligibility, comparability, objectivity, historicity and semantic aspects have been revealed by the meta-ethical criticism of these asemanatic and asistematic concepts. Asemanatic and unsystematic inconsistencies have resulted in the discovery of “aksıraçerlik” concepts.

Keywords: Whistleblowing, Accounting, Unethical, Good Governance

Jel Codes: M41-M42-A13

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, İİBF-İşletme Bölümü, ahmetunsal@mail.ru

1.GİRİŞ

İngilizce bir “whistleblowing²” kavramının Türkçeye çevrilmesinde birbirinden farklı ve asemantik kavramların kullanılması ulusal düzeyde anlamsal kargaşa yaratması yanında bu kavramın gerçeklikle arasındaki nesnetiksel ve beynetiksel (rational) bağı adeta koparmaktadır. Kleinhempel (2011) Amerika Birleşik Devletlerinde (ABD) sahtemisliklere Karşı Sertifikalı Denetçiler Derneği³, kanuna aykırı uygulamaların resmi denetimlerden ziyade “Whistleblower” sayesinde ortaya çıkarıldığını ve ortaya çıkarılan etiğe aykırılıklar denetim işlemlerinin de % 60’ının “Whistleblower”lar tarafından geldiğini belirtmektedir (Uyar ve Yelgen, 2015: 86). Konu iyi yönetim sisteminin bir alt sistemi olarak yöketiksel (unethical) uygulamalar karşı düzenlemeleri içermektedir. Dolayısıyla “Whistleblowing” kavramı bir sözcükten öte, kurumlaşmanın, saydamlaşma ve iyi yönetim (Good Governance) sistemin alt sistemidir. Bu alt sistem yöketiksel kötü yönetime karşı bir sigorta görevi görmektedir. “Whistleblower” sayesinde tasarruf edilen veya geri kazanılan kamusal kaynaklar toplumun refah düzeyinin artırılmasına olumlu katkı sağladığı gibi adaletin gerçekleşmesine olanak sağlamaktadır. Yöketiksel kötü yönetim uygulamalarından kaybedilen ulusal kaynaklar savurganlığa, toplumsal ve bikişsel çatışmalarla yaşam kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Bütün bunlara karşın “Whistleblowing” uygulamaları toplumsal yaşam kalitesinin artırılmasına önemli ve olumlu katkılar sağlamakta olup, maliyeti sadece dürüstlük ve suçkırimdan (cezai yasal yaptırım) oluşmaktadır.

İyi yönetim sisteminin bir alt sistemi olan “whistleblowing” işlenen suçların cezasız kaldığı toplumlarda veya kurumlarda yasal eşitliğe ve dürüstlüğe aykırı uygulamaların cezasız kalmaması için “Whistleblower” tarafından bu suçları yetkililere bildirilmesidir. Yaklaşık 60 yıllık bir (d)öneme sahip “Whistleblowing” kavramı başta; yöketimsel, denetimsel ve yargısal alıntıyayında (literature) önemli işlev görmektedir. Ancak önemine rağmen Türkçe alıntıyayındaki çalışmaların tamamında bir taraftan kavramsızlık sorunu vurgulanırken, diğer taraftan ne zaman ortaya çıktığı belli olmayan aneski⁴ (ancient) Türkçe kavramların kullanılması, iyi yönetim sisteminin görünmez anahtarı olan bu sistemi adeta işlevsiz kılmaktadır. Muhasebede dönemsellik hem durumun hem de yöketicliklerin (faaliyetlerin) ölçümünde belirleyicidir. Ne zaman ortaya çıktığı belli olmayan bir dönem ve onun kavramıyla dönemi ve amacı belli bir kavramı birbirine eş kılmak nesnel olmadığı gibi beynetiksel (rational) de değildir. Bu nedenle ortaya çıktığı dönemi belli dönemsel “Whistleblowing” kavramı yerine kullanılan aneski Türkçe kavramların geçmişi yüzlerce hatta binlerce yıl öncesine dayandırılması pragmatist bir yaklaşım olarak görülse de stratejik yanlışlıklardan (errors) öteye gitmemektedir.

2.ULUSLARARASI WHISTLEBLOWING KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI

“Whistleblower”, yasadışı veya yöketiksel yöketicliklerin biçimsel yaptırım gücü olan kişi veya kurullara bildirilmesini tanımlanmakta olup, günümüzde birçok ülkede yasal olarak da desteklenen bir sistemdir (Turan Ve Haşit, 2021: 141). Time Dergisi tarafından birinden farklı kurumlarda sahtemislik işlemleri kamu kurumlarına bildirerek, bu sahtemisliklere ortak olmayan üç kadına “2003 Yılıının İnsanları” ödülü verilmiştir. Kadınlardan ilki Sherron Watkins, Enron şirketinde genel müdür yardımcısı olarak görev yaparken gerçeğe aykırı muhasebe sahtemisliklerini şirket CEO’suna bildirdiğinden dolayı pasif göreve atanmıştır. Bunun üzerine Watkins kurumdaki gerçeğe aykırı muhasebe işlemlerini dış kurumlara bildirerek kurumundan istifa etmiştir. Bu bildirim ile Enron şirketinin çöküşüyle sonuçlanacak süreç başlamıştır. İkinci kadın Cynthia Cooper, WorldCom şirketinin hesaplarında 9 milyar dolarlık yöketiksel işlemleri saptamış ve durumu denetçi şirket Arthur Andersen’e bildirmiştir.

² İngilizce “whistleblowing” Kavramını bazı yazarlar Türkçe olarak metin içinde kullanmalarına karşın, biz bu çalışmamızda bu kavramı Türkçe kavram olarak benimsemişimizden metin içinde “whistleblowing” olarak kullanmış bulunuyoruz. Ayrıca bu kavram yerine kullanılan “muhbirlik, ihbarçılık, haber uçurma, olumsuz durum açıklma, uyarıcılık, sivil erdem gibi kavramları da benimsemiyoruz. İleri kısımlarda gerekçeleriyle ortaya konulacağı üzere “whistleblowing” yerine “aksıraçerlik”, Whistleblower” yerine ise “aksıraçer” kavramını kullanmış bulunmaktayız.

³ Association of Certified Fraud Examiners-ACFE

⁴Bazı yazarlar İngilizce “Ancient” kavramı yerine asemantik “eski” kavramını kullanmaktadırlar. Oysa bu kavramın esası eski (kullanılmayan) olmayıp ne zaman ortaya çıktığı belli olmayan bir şeyin hala kullanılmasını ifade etmektedir. Bu anlam bilgisine dayalı olarak İngilizce kavram karşılığı olarak bu çalışmada ne zaman ortaya çıktığı belli olmayan eski ana ait “Aneski veya aneskiyel” kavramı kullanılmıştır.

Denetim şirketinin olayı görmezden gelmesi üzerine, gerçeğe aykırı işlemleri kamu kurumlarına bildirerek denetimsel sahtemisliği ortaya çıkarmıştır. Üçüncü kadın Coleen Rowley ise bir FBI ajanı olarak, 11 Eylül'den aylar önce şüpheli bazı kişilerin ABD'de uçuş dersleri aldığını amirlerine iletmesine karşın, amirleri bu bilgiyi umursamamışlardır. 11 Eylül saldırısından sonra daha önce amirlerine sunduğu ancak değerlendirilmemiş 13 sayfalık raporu Senato İstihbarat Komitesi üyelerine vermiştir (Aydın, 2003: 80). Milenyumdan sonraki bu “Whistleblower” kahramanları gerek sermaye piyasalarının ekbiçimlendirilmesinde (reform) gerekse diğer kamu kurumlarının yapısı üzerinde yapılan düzenlemelere etkide bulunarak kurumlarda bir nevi kurumsal etikseme hareketinin başlatılmasına neden olmuşlardır. Kurumsal etikseme, etiksel ilkelere karşı duyarlılığı anlatmakta olup, etiksemenin olmadığı kurumlarda zaten ne iyi yönetim ilkelerinden ne de etiksel ilkelerin geçerliliği bulunmakta olup, bu kurumlar daha çok kişimsel yönetime sahip kurumlardır. Kişimsel yönetim, bir kurum yönetiminde nesnetikser ve beynetikser ilkeler yerine kişimsel değerlerden örülür sınırları belirsiz değerler sisteminin esas alınmasını tanımlamaktadır.

2.1.Ulusal Alıntıyayında Yaratılan Kavramsal Kargaşa

Uluslararası kavramların ulusal bir dile çevrilmesinde de kişimsel çeviri ve nesnetikser çeviri olmak üzere iki türlü çeviri yapılmaktadır. Kişimsel çeviri, çevirmenin kişisel eğilimlerine göre nesnel bir kavramın gerçeğe aykırı biçimde çevrilmesini tanımlarken, nesnetikser çeviri kavramın nesnel (maddi) belgisine (information) yapılan çeviriyi tanımlamaktadır. İyi bir çevirmenden beklenen nesnenin özellikleri ve anlam belgisine göre yapılan çeviridir. Ancak bazen yeryüzünde enyenli (innovative) bir kavramın ortaya çıkması, bu kavramın ulusal bir dile aktarılmasında yeni bir kavram üretilmesini kaçınılmaz kılmakla birlikte, bilimsel konuya yabancı olan kişiler gerçekte enyenli kavramın anlam felsefesine sahip olmadıklarından, bilmediklerinin farkında bile değildirler. Aslında bilmediklerinin farkında olmama durumu bilimsel sanmalıklık (ignorance) sorunu olup, hakkında bilmedikleri konularda çeviri yapmak sanmalıklı çevrim yanlışlıklarını (errors) ortaya çıkarmaktadır. “whistleblowing” kavramı da sanmalıklı çevrim yanlışlıklarının yapıldığı kavramlardan biri olup, bu alanda yoğun biçimde kişimsel yanlışlıklar yapılmaktadır. Bunun nedeni bir kavramın Türkçeye çevrilmesinde konuyla ilgisiz ve birbirinden bağımsız onlarca beynetiksenmez (nonrational) kavramın kullanılıyor olmasıdır.

Çetinel ve Taslak (2017) “Whistleblowing” kavramının Türkçe karşılığının bulunmadığını bu kavram yerine kullanılan kavramları şu şekilde sıralamıştır. “Alp (2014:385) işçinin ifşa ve ihbarı; Aydın (2002-2003: 81) bilgi uçurma; Saygan ve Bedük (2013: 1) ile Esen ve Kaplan (2012: 34) ahlaki olmayan davranışların duyurulması; Mercan (2012: 167) bilgi ifşası, ihbar; Taş (2015: 1) izharcılık; Aktan (2006: 1). Organizasyonlarda yanlış uygulamalara karşı bir sivil erdem, ahlaki tepki ve vicdani red davranışı; Başol ve Karatuna (2015: 153) örgütlerde karşılaşılan olumsuz durumların çalışanlarca ifşa edilmesi; Karadal vd. (2016) ihbarcılık; Yürür vd. (2015:727) olumsuz durumları ifşa etme” olarak tanımlamışlardır. “whistleblowing” kavramının Türkçede farklı kullanımlarına ilişkin Uğur ve Özdemir (2019) çalışmasında toplam 46 çalışma incelemiştir. İncelemesi sonucunda “Whistleblowing” kavramı yerine Türkçe alıntıyayında uluslararası eş değerliği bulunmayan çok sayıda kavram kullanıldığını tespit etmiştir. Türkçe alıntıyayında bu kavram yerine kullanılan; ihbarcılık, muhbircilik, gammazlık, ifşa, açığa çıkarma, bilgi, haber uçurma, izharcılık, “Whistleblowing” gibi kavramların hiçbirinin bu kavramın anlamını karşılamadığını belirtmiştir. Konunun kavramsal kargaşası hakkında bir başka çalışma yapan Aydan (2018) çalışmasında “Türkçede “Whistleblowing” kavramı yerine kullanılan bu kavramsal karmaşıklık giderilmeli ve örgütsel davranış alanında bu kavram için tek tip bir kullanım geliştirilmelidir” önerisi getirmiştir. Ancak “whistleblowing” kavramının bir sistem olarak ortaya çıkmasından bu yana 20 yıl geçmesine karşın, bugüne değin semantik bir kavram ortaya çıkmaması önemli eksiklik oluşturmaktadır.

2.1.1.Semantik “Whistleblowing” Yerine Asemantik “Ahlaka Aykırılık” Kullanımı

Uluslararası alıntıyayındaki “Whistleblowing” Türkçe alıntıyayında bazı yazarlar tarafından gerçek anlam felsefesinden farklı olarak “Ahlaka aykırılık” olarak Türkçeye çevrilmektedir. Bunlardan Esen ve Kaplan, (2012) “Whistleblowing” Kavramını “İşletmelerde ahlaki olmayan davranışların kurum içinde veya kurum dışında duyurulmasıdır” (Esen ve Kaplan, 2012: 48). Şeklinde tanımlamaktadırlar. Yazarların makalesi Google akademikte 20.07.2021 tarihi itibarıyla 25 atıf almış durumdadır(<https://scholar.google.com>). “Whistleblowing” kavramını Saygan ve Bedük, (2013) ahlaki

olmayan davranışların duyurulması (Sayğan ve Bedük,2013:3) şeklinde tanımlamışlardır. Bu çalışma 20.07.2021 itibariyle 57 atıf almıştır(<https://scholar.google.com>). Bu yazarların yanılıgısı ahlaka aykırılıkların yetkililerin denetimine ve suçkırımı tabi olduklarını sanmalamalarına (ignorance) karşın, demokratik ülkelerde ne ahlaki denetim ne de ahlaka aykırılıkların yasal suçkırımı bulunmaktadır. Bunun nedeni milyarlarca ahlak çeşidi olması ve bunların kişiden kişiye değişen kişimsel nitelik taşımalarıdır. Bütün bunlara karşın etiksemezlik (nonethical) başta etik ilkeler olmak üzere (ana)yasal ilkelerin ve onun kurallarına aykırı davranışla kamu güvenini veya çıkarını bozucu davranışlardan oluşmaktadır. Kamu güveni ve çıkarı ise beynetiksel (rational) ve nesnetiksel beklentilerden oluşmaktadır.

Dünyada gelişmemiş birkaç ülke dışında hiçbir ülkede ahlaka aykırılıkların denetleyen veya yargılayan ülke bulunmadığı gibi, ahlaka aykırılıklar denetlenebilir nesnetikser ve beynetikser davranışlar da değildirler. Ayrıca ahlaka aykırı davranışların yaptırımı da bulunmamaktadır. Her etiksel davranış aynı zamanda ahlaki davranışken, her ahlaki davranış etik davranış değildir. Bunun nedeni ahlak içerdar⁵ (internal) yaşamı düzenlerken etik ve yasalar dışardar (external) yaşama ait sosyal sistemi düzenlemektedir. Bunun yanında ahlaki kurallar genelleyici kurallar olmazken, etiksel ve (ana)yasal kurallar genelleyici kurallardır. Etiksel genel ilkeler bütün kurumlar ve emekstarse (Professional) örgütler için geçerliken ayrıca emekstarlığın kendisine özgü şartlarından dolayı ilave etik ilkelere gereksinim bulunmaktadır. Bunun yanında Ahlakın dinsel kökenleri bulunabilirken etik ve (ana)yasal düzenin dinsel kökenleri bulunmayıp, zaten içerdar ahlakın sorgulaması üzerine kuruludur. Etikte kişisel inançlar değişse bile doğru ve yanlış kişilere göre değişmezken, ahlakta doğru ve yanlış kişinin içerdar inanç sistemine göre değişmekte ve biçimlenmektedir. “Whistleblowing” kavramını muhbirlik ve ihbarcılık olarak görmek beraberinde “ahlaka aykırılığı” getirirken “Wihistleblowing” yasal düzenlemesinin yapıldığı başta ABD ve Avrupa Birliği (AB) olmak üzere hiçbir ülkede ahlaka aykırılıklara ilişkin düzenleme yapılmamış olup, ahlaki özgürlüklerin en yoğun yaşandığı ülkedir. Kaldı ki yoketikselle sahtemislere ilişkin etiksel düzenlemeler ve “Whistleblower” koruma programları ahlaka aykırılıklar için değil, bunların aksine etiksenmez (nonethical) uygulamalara karşı getirilmiştir.

“whistleblowing” yoketikselle davranışlara karşı korunabilmesi için, “whistleblowing” konularıyla aksıraçerlerin kimlerden oluşacağını sınırlarının çizilmesi gerekmektedir (Konyalı, 2021: 415). Bu amaçla AB temel “whistleblowing” konularını belirlemiş olmakla birlikte, üye ülkeler “whistleblowing” konularını genişletici düzenleme yapma yetkisi vermiştir. Buna göre AB’nin asgari düzeyde belirlediği “whistleblowing” konuları; Kamu ihaleleri ve ayrıcalıkların verilmesi, finansal hizmetler ve piyasalar, kara para aklama ve terörün finansmanının önlenmesi, ürün güvenliği ve kuralartılara (standartlara) uygunluğu, ulaşım güvenliği konularından oluşmaktadır. Ayrıca nükleer enerji güvenliği, gıda ve yem ürünleri güvenliği, hayvan sağlığı ve korunması, kamu sağlığı, tüketicinin korunması, kişisel verilerin ve iletişim ve haberleşme sistemleri de “whistleblowing” konularını oluşturmaktadır (Alp, 2021: 13-14). Avrupa Birliğine üye devletler bu “whistleblowing” konularını genişletebilirler ancak daraltamazlar. ABD Menkul Kıymetler Borsası Kanunu’nu ihlal edenleri bildiren (SEC) “Whistleblower”lardan gelen belgiler sayesinde dolandırıcılık ve başka ihlallerin erken tespitine olanak tanımaktadır. Dolayısıyla bu durum yatırımcılara verilen zararı en aza indirmesine, ABD sermaye piyasalarının bütünlüğünü daha iyi korumasına yoketikselle davranışlardan sorumlu olanları daha hızlı bir şekilde sorumlu tutmasına olanak tanımaktadır. Bunun yanında tespit edilen ihlallerdeki yaptırım tutarına göre “Whistleblower”lere ödül verilmektedir. Ödül alabilmenin şartları; a) “Whistleblower” olması, b) Gönüllü SEC veya CFTC’ye “whistleblowing yapması, c) Orijinal belgileme ile d) 1.000.000 Dolardan fazla geri kazanımla sonuçlanma, e) Kurtarılan paranın %10’u ile %30’u arasında bir tutar ödül olarak “Whistleblower” a ödenilmektedir (Sturc Ve Diğerleri, 2011: 41).

2.1.2. Sistematik “Whistleblowing” Yerine Asistematik “Bilgi İfşası” Kullanımı

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Kaynaklı yoketikselle muhasebe ve denetim olaylarından sonra iyi yönetim (Good Governance) sistemini ortaya çıkarmıştır. Bu iyi yönetim sisteminin ortaya çıkmasını da birkaç “Whistleblower” tetiklemiş ve “Whistleblowing” sistemin alt sistemi haline gelmiştir. Sosyal ve kurumsal yaşamda her şey planlandığı gibi işlememekte veya istemeyerek yanlışlıklar yapılması

⁵ İngilizce “internal” kavramı içeri doğru, “external” kavramı dışarı doğru yönelmeyi belirtirken, Türkçeye iç-dış veya içsel-dışsal biçimde sanlış çevrilmektedir. Bunun nedeni içerdar veya dışardan içeri veya dışarı doğru yönelmeyi belirtirken, iç veya dış durumu belirtmektedir. Bu nedenle bu kavramların gerçeğe uygun semantik biçimde temsiline gerektirmektedir.

sosyalliğin doğasında bulunmaktadır. Buna göre her yapılan yanlışlığın kurum içinde veya dışında yetkililere bildirilmesi de yönetsel, denetimsel ve yargısal yetkinliklerin doğasına aykırıdır. Bu gerçekliğe karşın ulusal alımtayında birçok çalışmada ve yukarıda kaynakları gösterildiği gibi ”*Bilgi İfşası*”, ”*Sorun Bildirme*”, ”*Olumsuz Durum Bildirme*” ve benzeri kavramlar asemantik ve asistematik biçimde kullanılmaktadır. Bunun nedeni yetkililere bir açıklamada bulunabilmek için zedelenmiş bir kamu yararı veya suçsuz kalmış bir suçun bildirilmesini gerektirmektedir. Yoksa her olumsuz durumda yetkililere olumsuzluğu haber vermek bu kavramlarda olduğu gibi iş yaşamının doğasına ve emekstansel sorumluluğa (responsibility) aykırıdır.

Mali olayların takibinde parayla ölçülebilen olaylar muhasebenin konusuysa ”Whistleblowing” sisteminin konusu da sadece yöketiksel suç teşkil eden olaylar konu olup, bunların aksine herhangi bir *olumsuz olayı* ”whistleblower” kendisine konu almamaktadır. Ayrıca ”Whistleblowing” konusu bilgi ifşası olmayıp, işlenen suçun yaptırım veya suçsuzluk amacıyla yetkililere aktarılmasıdır. Bunun nedeni ise her sorunun veya her olumsuz durumun kamuyu ilgilendirmemesinden kaynaklanmasıdır. Bir sorunun ”Whistleblower”u ilgilendirebilmesi için bunda kamusal veya kurumsal yöketiksel maliyetlerin veya kamu çıkarımının olması gerektirmesidir. Yöketiksel olmayan ve istenmeden gerçekleşen doğal ve olağandışı maliyetler aynı zamanda kamusal öngörülebilir maliyetler olduğundan ortada bir yöketiksel suç bulunmamaktadır. Yöketiksel maliyetler bir kuruma veya kamuya normal görülmeyecek hırsızlık, rant, ayrımcılık ve kayırmacılık, rüşvet ve başka maliyetlerin topluma veya kamuya yüklenmesidir. Kişisel harcamaların kurumsal harcama olarak gösterilmesi bu kişisel maliyetler bütün kamuya ödetilmesinden dolayı yöketiksel maliyet olup, bu maliyetin bunu gider gösterenden geri tahsilini gerektirmektedir.

2.1.3. Muhbirlik ve İhbarcılık Kavramı Üzerine

İngilizce ”whistleblowing” kavramı ilk defa 1963 yılında ortaya çıkmış ve milenyumdan sonraki muhasebe ve denetim sahemisliklerinden sonra iyi yönetim (good governance) sisteminin alt sistemine dönüşmüştür. Bazıları tarafından pragmatist ve sanlış (error) biçimde ”whistleblowing” kavramı yerine kullanılan ”muhbirlik” veya ”ihbarcılık” ise Türkçede zaten binlerce yıldır var olan kavramlardır. Sorulması gereken soru İngilizlerde 1963 yılından önce muhbirligi veya ihbarcılığı anlatan başka bir kavramları yok muydu? Veya soruyu tersten sorarsak İngiliz dilinde ”muhbirlik ve ihbarcılık kavramı yok muydu da Türkçe bu kavramlar yerine ”whistleblowing” kavramını kullanmaya başladılar. Devamında beynetiksel birçok soru sorulabilir ve bu sorular ya yanıtız kalacaktır ya da beynetiksenmez (nonrasyonel) yanıtlar verilecektir. Bu nedenle bu soruların yanıtları bu kavramları asistematik kavramlara dönüştürmektedir. Diğer bir deyişle muhbirlük veya ihbarcılık iyi yönetim uygulaması değil, aksine kötü yönetimi destekleyen uygulamalardan örülüdür. Buna karşın ”whistleblowing” iyi uygulamaları desteklemek amacıyla yöketiksel olayların ve işlemlerin yetkililere etiksel ve ilkesel destek sağlama yetkinliklerinden oluşmaktadır.

2.1.4. Ve Diğerleri

İngilizce ”whistleblowing” kavramının Türkçeye çevrilmesinde, ”sivil erdem”, ”vicdani red”, ”bilgi uçurma”, ”haber uçurma” gibi söyleyenin dahi hangi anlamda kullandığını açıklayamayacağı ne anlama geldiği belirsiz kişimser anlamlarda kullanılmaktadır. ”Sivil erdem” kavramı bunlardan biri olup, erdem kökeni ilkçağa kadar gider ve erkekçi erdemer bir etik teorisini açıklamaktadır. Oysa ”whistleblowing” kahramanlarının neredeyse tamamı kadın olup, cinsiyetçi bir yaklaşımla bulunmak mı gerekir? Erdemcilik, kişiliklilik anlamındaysa kullanılıyorsa ”Whistleblower”ın kimliğini veya kişiliğini gizleyerek kurum içine veya kurum dışındaki yetkililere bildirimde bulunmasının sivil erdemle bağlantısı nedir? Veya ”sivil” kavramı erdeme ne katmaktadır? Soruların yanıtız kaldığı, beynetiksenmez veya yokbeynetiksel (irrational) gerekçeleri ortaya çıkarmaktadır.

2.2. Ulusal Alımtayında Sistemsel Kargaşa

Çağdaş yönetim sistemi olan iyi yönetsel ”Whistleblowing” kavramı yerine ne zaman ortaya çıktığı belli olmayan ve yüzlerce hatta binlerce yıl öncesine ait aneski kavramların kullanılıyor olması sadece kavramsal tutarsızlık değil aynı zamanda yönetsel ve denetimsel tutarsızlıkları da beraberinde getirmektedir. Oysa bu kavramlar yönetimler ve denetimler için işe yaramaz bir sembol olmayıp, işlevsel nesnel araç görevi görmektedirler. Bunun nedeni her kavram sadece bir sözcük değil aynı zamanda tarih ve kültür taşımasıdır. Aneski kavramlardan muhbirlük içinden çıktığı döneme ait ahlaki ve ahlaksızlık anlayışlarını taşıırken, iyi yönetimin alt sistemi olan ”Whistleblowing” kurumsal yöketik

sahtemelik anlamı taşımaktadır. Dolayısıyla muhbirlik bireysel inanç sisteminin ürünü ve bireysel ilişkileri düzenlerken, etik toplumsal, yönetsel ve yargısal sisteminin ürünü olarak nesnetiksel ve beynetiksel ilişkileri düzenlemektedir. Bu durum aneski muhbirlik ve ihbarcılık haksız çıkar sağlamak amacıyla doğru ve dürüst yapılan işlemleri engelleme anlamındayken, “Whistleblowing” sistemi yoketikselsel yapılan hırsızlık, dolandırıcılık, rüşvet ve başka ilişkileri eşitliğe ve dürüstlüğe bilinçsel suçkırım sağlanması amacıyla yetkililere bildirilmesi olarak ortaya çıkarmaktadır. Bütün bu nedenlerle “muhbirlik ve ihbarcılık” kavramları içinde bulunduğu dönemin dedokudularını taşıyan, “whistleblowing” gerçeğe dayalı yoketikselsel bilgi (information) taşımaktadır.

2.2.1. İçerikle Biçim Arasındaki Karşılaştırılabilirlik

Ulusal alıntıyayında yapılan çalışmaların neredeyse tamamının başlığında uluslararası “Whistleblowing” yerine tek bir ulusal kavram kullanılırken, bu çalışmaların her birinin içeriğinde birbirine zıt ve birbirinden farklı onlarca ulusal kavram kullanılmaktadır. Bu çalışmalardan birinde Saygan ve Bedük (2013) “*Ahlaki Olmayan Davranışların Duyurulması (Whistleblowing) ve Etik İklimi İlişkisi Üzerine Bir Uygulama*” adlı çalışmasının sadece bir paragrafında “whistleblowing” kavramı yerine birbirinden farklı on kavram kullanmıştır. Bunlar; “*Ahlaki olmayan davranışların duyurulması (whistleblowing)*, *etik-dışı olay, davranış ve faaliyetlerin, gerekli önlemlerin alınması amacıyla, gerek işletme içi, yeterli gelmediği takdirde de işletme dışına bildirilmesi şeklinde tanımlanabilir. Uygunsuzluğun ortadan kaldırılması ya da minimize edilmesi için yapılan bu iş (açığa çıkarma) eylemi, vicdani bir faaliyet olarak nitelendirilebilir. Etik/yasa-dışı davranışlara şahit olan örgüt çalışanlarının, kamu yararını düşünerek yukarıda belirtilen paragraflardaki olumsuz örnek olayları engellemeye çalışmak amacıyla işada bulunması konunun özünü oluşturmaktadır*” (Saygan ve Bedük, 2013: 3). Görüldüğü gibi makalenin başlığında “whistleblowing” “ahlaka aykırılık” anlamında kullanılırken, içeriğinde bir paragrafında “whistleblowing” kavramı birbirinden farklı pek çok anlamda kullanılmıştır. İngilizce bir kavramın bir paragrafta birbirinden farklı anlamlarda kullanılması; bu kavramı anlaşılabilir yapması yanında, karşılaştırılmaz kılmakta ve gerçeklikle arasındaki nesnetiksel bağını koparmaktadır.

2.2.2. Kavramsal Dönem Karşılaştırılabilirliği

İngilizce “Whistleblowing” kavramı ne zaman ortaya çıktığı belli dönemsel çağdaş bir kavramdır. Türkçe alıntıyayında ne zaman ortaya çıktığı belirsiz aneski kavramlar bunları asemantik anlamlı kılmaktadır. Bu aneski kavramları kullanan Candan ve Kaya (2015)’ya göre “Whistleblowing” kavramı ilk olarak 1963 yılında kullanılmıştır. Bu tarihte Otto F. Otepka’nın güvenlik riskleri ile ilgili Amerikan Senatosu Alt Komitesine verdiği raporda bu kavramın geçtiği görülmektedir. Peters ve Branch (1972)’ göre Otepka modern dönemdeki ilk “ihbarcı” olarak görülmektedir (Candan ve Kaya, 2015: 308-309). Candan ve Kaya bu ifadeleriyle ne zaman ortaya çıktığı belli dönemsel “Whistleblower” kavramını, ne zaman ortaya çıktığı belirsiz aneski “ihbarcı” şeklinde göstermesi, kavramların dönemsel karşılaştırılabilirliğine aykırıdır. Bunun yanında kavramların içeriğini de gerçeğe aykırı biçimde ihbarcı olarak Türkçeye aktararak “Whistleblower” işlevini amacından uzaklaştırmıştır. Bu çalışma 15.07.2021 tarihi itibarıyla Google akademikte 27 atıf almıştır (<https://scholar.google.com>).

Uğur ve Özdemir (2019) “Whistleblowing” üzerine yaptıkları çalışmalarının öneriler kısmında “Whistleblowing” anlamını “*üzeri kapatılan bir suçun veya gizliliğin açığa çıkarılması olduğunu*” bundan dolayı “Whistleblowing” kavram karşılığı olarak Türkçe “*Uyarıcı ve uyarıcılık*” kavramını önermiştir (Uğur ve Özdemir, 2019: 77). Yazarlar “Whistleblowing” konusu hakkında doğru tanım yapmalarına karşın, bu tanım kavramlaştırma veya biçimlendirme konusunda asemantik biçim kullanmışlardır. Bunun birinci nedeni uyarıcılık kavramı da diğer ne zaman ortaya çıktığı belli olmayan aneski bir kavram olduğu gibi geçmiş yüzyılların yönetim ve kültürüne ait aneski bir kavram olmasıdır. Diğerleri ise “Uyarı” gelecekteki olası meydana gelecek olayları kapsamına almasına karşın, “Whistleblowing” geçmişte tamamlanmış ancak suçkırım gerçekleşmemesinden dolayı ceza alınmasının ve gerçeğin ortaya çıkarılmasının sağlanması amacıyla yapılan bir yönetkinliktir. Bunun dışında uyarı, uyarma yetkisine sahip kişilerin yukarıdan aşağı bir silsileyi anlatmasına karşın, “Whistleblowing” sisteminde genellikle alttan yukarı doğru işlenen suçun haykırışı bulunmaktadır. Ayrıca uyarma yetkisine sahip kişiler zaten sorun çözme yetkisine de sahiptirler. Muhasebe ilkesel olarak tarihsel maliyet ilkesine göre gerçekleşmiş olayları belgeye dayalı olarak kaydederek belgilendirme (Informate) yapmaktadır. Buna karşın bir “Whistleblower” da gerçekleşmiş olayları bilgiye (Information) dayalı olarak yetkililere belgilendirmektedir. Bunlardan belgilendirme

(Documandation), Bilgi (Knowledge) ve belgilendirme (Informate) birbirinden farklı olup, “whistleblowing” üzerine yapılan çalışmaların neredeyse tamamında bu ayrıma hiç dikkat edilmemesi stratejik bir eksiklik. Oysa bilgilendirme belgilemeden farklı olup, bilgi belgiye yorum katılmasıdır. Bu durum yemeğe baharat katılmasına benzetilebilir. Katılan baharat türüne göre yemeğin biçimlendirilmesidir ki bu durum belginin nesnetikserliği ve beynetikserliğine aykırı yönlendirir. “Whistleblower” yönetkinlikleri ile kişilerin yaşamlarının yönleri olumlu veya olumsuz biçimde değişmektedir. Yaşamların yönünü değiştirme gücüne sahip böyle bir kavramın da kişimser eğilimlerden uzak nesnetikser ve beynetikser gerekçelere ve amaçlara sahip olması kendinden beklenmektedir.

Her kavram sadece bir sözcük olmayıp hem kendi kültürünü hem de kendi tarihini taşımaktadır. Filmlere, kitaplara yüzlerce yıl konu olmuş “ihbarcı” kavramının anlamı genellikle doğru dürüstlüğü karşı iftirayı ifade etmesidir. Oysa “Whistleblowing” kavramı bunun tam tersi olup, yokeriksel hainliklere karşı doğru dürüstlüğü temsil etmesidir. Muhasebe biliminde doğruluğun ölçüsü zamanlılık olduğu gibi, birçok yokeriksel muhasebe işlemleri zamanlılık ilkesinin sorunsamazlığıyla (omission) yapılmaktadır. Bunun yanında muhasebenin ilkelerinden dönemsellik kavramı mali olay ve işlemlerin (kavramların) gerçekleştikleri dönemlerine göre ölçülmesini gerektirmektedir. Bu durum kavramların ölçülmesi için de geçerli bir ilke olup, “Whistleblowing” kavramını ortaya çıkaran nedenler ve zaman yokerikleşmeye karşı bir suçkırım savaşıdır. Buna karşın haber/ Bilgi uçurma, ifşa, muhbirlik veya ihbarcılık kişimser bir sevincin, üzüntünün, endişenin, dedikodunun, uyarı ve başka olay ve duyguları anlatmaktadır. Kişimser olaylar genellikle kamusal kişiliği ilgilendirmediğinden biçimsel olmayan ilişkilerin ürünüdürler. Muhbirlik, ihbarcılık ahlaka aykırı olayları beraberinde getirirken “Whistleblowing” sistemi yasayla belirlenmiş biçimsel bir süreç olup, kamusal veya kurumsal çıkarlarla ilgili olmayan belgiler yaptırma veya düzenlemeye tabi değildirler. Güvenilmez ve kamusal olmayan dedikodularla bazı kişi veya kurumları suçlamak ta yokeriksel bir davranıştır.

3. “WHISTLEBLOWING” İLE AKSIRAÇERLİK KARŞILAŞTIRMASI

İngilizce “whistleblowing” kavramıyla Türkçe aksıraçerlik kavramı anlam felsefesi ile semantik anlam bütünlüğü sağlamakta olup, her iki kavramın kaynak özellikleri “üfleme, darbe, patlamak, patlatmak, sigortası atmamak, parlamak, fişkırmak, defolmak, atmamak ve kaçmak “fillerini temsil etmektedir.

3.1. Whistleblowing Kavramıyla Aksıraçerlik Kavramının Karşılaştırılması

İyi yönetim sisteminin bir alt sistemi olan semantik ve sistematik anlamlı “whistleblowing” kavramına karşılık gelen Türkçe kavram aksıraçerlik kavramıdır. Aksıraçerlik kavramı bir bünyedeki yokeriksel (unethical) rahatsızlıkların alttan üste doğru aksıraçılmasıyla kurumdan veya dışardan yetkililerin yardımı çağırılması veya onlara etiksel destek sağlanmasıdır.

3.1.1. “Whistleblowing”te Semantik ve Sistematik Karşılaştırma

ABD ve diğer bazı ülkelerde yasadışı veya yokeriksel faaliyetleri ortaya çıkaran kişilere bunun karşılığında ödüller verilmesi gelenek olup, “Whistleblowing” kavramındaki “whistle” halka açık etkinliklerde, genellikle destek veya teşviki içermektedir (www.etymonline.com). Yokeriksel yönetkinlikleri ortaya çıkaranlara ödül verme geleneği de yeni olmayıp yüzyıllar öncesine dayanmaktadır (Turan Ve Haşit,2021: 151). İngilizce “Whistleblowing” kavramının kökeninde “Blow” kavramı; “Üfleme, Darbe, patlamak, patlatmak, sigortası atmamak, parlamak, fişkırmak, defolmak, atmamak ve kaçmak (twww.tureng.com) anlamları bulunmaktadır. Birçok yazar “Blow” kavramındaki bu on adet kavramdan 9 adedinin görmezden gelirken, bunlar arasından adeta en değersiz “üfleme” kavramını “Whistleblowing” ile ilişkilendirerek sığ bir değerlendirme yapmaktadırlar. Oysa “Whistleblowing” kavramının gerçek anlamı üfleme olmayıp, gerçek anlamı Türkçeye çevrilmeyen diğer dokuz anlam içinde bulunmaktadır. “Üfleme” anlamı Fısıldaşma, Dedikodu (Gossip), muhbirlik ve içerdar kötü ahlakla ilişkililik, diğer dokuz kavramın ortak özelliği ise mevcut bir durumdan çıkışı, kaçışı, patlamayı, sigorta atmasını içermektedir. İngilizce “Blow” kavramını daha iyi anlayabilmek için bu kavramla yakın ilişkili “Below” kavramının da incelenmesini gerektirmektedir. “Below” kavramının anlamı ise “altında, alt rütbede, cehennemde, daha düşük seviyede, düşük sevide anlamı (twww.tureng.com) bulunmaktadır. “Blow” ve “Below” kavramları birlikte değerlendirildiğinde “Blowing” daha düşük seviye veya rütbedeki birinin patlaması, sigortasının atması anlamındadır.

“Whistle” kavramı ise “uğuldamak, ıslık çalmak, düdük çalmak, vınlamak, ıslık ve düdük, ıslık çalarak çağırılmak, ıslık çalarak işaret vermek, ıslık çalarak yönlendirmek“ (twww.tureng.com) anlamlarında

kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi “Whistle” anlamı; uğuldamak ve vınlamak bir bozukluktan çıkan sesi ifade ederken, diğer yedi anlam bir sesle yönlendirmeyi anlatmaktadır. Bu anlamlardan ulusal ve uluslararası alıntıyayında genellikle düdük ve hakemin düdüğüyle sembolleştirilmesine karşın, gerçek anlamı yukarıdaki “Blow” ve “Below” kavramıyla bağlantılıdır. Buna göre “whistleblowing” etimolojik anlamı seviye olarak alt sevide veya rütbede olan (Below) birisinin bir bozukluk veya sarsıntı durumunda (whistle) bu yapısal bozukluğu (uğultu) alttan üste doğru (yetkililere) patlatmasıdır. Bu etimolojik anlam Uğur ve Özdemir (2019), çalışmalarında açıkladığı gibi “*üzeri kapatılan bir suçun veya gizliliğin açığa çıkarılmasıdır*” (Uğur ve Özdemir, 2019: 77) anlamıyla da örtüşmektedir. Dolayısıyla “Whistleblower” bir kurumda veya bir görevin görülmesine ilişkin olarak yöketiksel bir davranışın kurum içindeki yetkililere veya kurum dışındaki yetkililere doğrudan veya dolaylı yollarla açıklayan kişiyi tanımlamaktadır.

3.1.2. Aksıraçerlikte Semantik ve Sistematik Karşılaştırma

Türkçede kavramlar hazinesindeki gerçekten İngilizce “Whistleblowing” kavramının biçimsel ve içeriksel belirleyici özelliklerini kavrayan bir kavram var mı? Sorusunun yanıtı bizi doğal olarak aksırmak⁶ fiiline ve ondan geliştireceğimiz aksıraçmak fiilini ortaya çıkarmaktadır. Aksırmak fiilinin içeriğinde; a) “Blow” kavramında olduğu gibi; *darbe, patlamak, patlatmak, sigortası atmak, parlamak, fişkırmak, defolmak, atmak ve kaçmak anlamları bulunmaktadır. Ayrıca b) Aksır kavram kökünde sır (Karasırdaşlık) kavramı bulunmakta, c) Aksırma fiilinde sırrın dışarı kuvvetle atılması, d) Aks Türkçede bünye anlamında, aksi ise ters anlamında olup, bünyeye aykırılıkların patlamayla aksırılması. e) Bünyeden aksırmayla atılan yöketiksel sırrın (Hastalık) belirtilmesini, f) Aksırma eyleminin aynı zamanda bünyenin yöketikleşmesine (Corruption) karşı bünyeyi koruma güdüsüyle aksıraçerin (Whistleblower) yetkiliye (doktora) çağrısını içermektedir. Bu kavramdan geliştirilen aksıraçmak (Whistleblowing) doğrudan, dolaylı veya rastlantısal olarak edinilen bir yöketiksel bir sırrın suçkırımın (cezalandırma) sağlanması için yetkililere etiksel yardım çağrısı yanında yargı sisteminin işlerliğine destek sağlamaktır. Görüldüğü gibi Türkçe aksıraçerlik kavramının anlam felsefesi İngilizce “Whistleblowing” kavramının anlam felsefesinden daha güçlü bir biçime ve içeriğe sahiptir. Bu durum aynı zamanda Türkçe kavramların semantik ve meta etik analizlerinin iyi yapıldığında hem Türkçenin anlaşılabilirliği ve karşılaştırılabilirliğine katkı sağlamakta hem de sanmalamaya (ignorance) karşı bilinçlenme yaratmaktadır.*

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Uluslararası alanda Aksıraçerlik (whistleblowing) kavramını stratejik bir kavram yapan yöketiksel (Unethical) muhasebe ve denetim işlemlerinin birkaç “Whistleblower” tarafından ortaya çıkarılmasıyla iyi yönetim (Governance) sisteminin bir alt sistemi olarak yönetimde, denetimde ve yargıda kendisine yer edinmesidir. Ancak Türkçe alıntıyayında (Literature) “whistleblowing” yerine; *ifşası, bilgi uçurma, ahlaki olmayan davranışlar, bilgi ifşası, ihbar, izharçılık, sivil erdem, ahlaki olumsuz durumların ifşası, uyarıcılık* ve başka şeklide birbirinden farklı çok sayıda kavram kullanılırken, bu kavramlar anlaşılabilirliği, karşılaştırılabilirliği ve doğruluğu bulunmayan gerçeğe aykırı yanlışlıklar (errors) dizini oluşturmaktadırlar. Bunun nedenlerinden biri bu kavramların ortak özelliği yeryüzünde “Whistleblowing” yokken bile bu kavramlar yüzlerce yıl öncesinde zaten bulunmasıdır. Her kavram aynı zamanda tarihsel anlam ve kültür taşımakta olup, ne zaman ortaya çıktığı belli olmayan aneski (Ancient) kavramlar ile 1963 yılında ortaya çıkan çağdaş “Whistleblowing” kavramları birbirinden farklı anlam taşımaktadırlar.

“whistleblowing” sisteminin belirleyici özelliği suç teşkil eden yöketiksel uygulamaların yönetsel veya yargısal suçkırımın sağlanması amacıyla kurum içine veya kurum dışına biçimsel olarak belgilendirilmesi (Informate), muhbirlik veya ihbarçılık genellikle etiksel doğru dürüst uygulamaların engellenmesi amacıyla dedikodu biçiminde yapılmaktadır. Muhbirlik, ihbarçılık, bilgi uçurma, haber uçurma ve başka kavramların semantik “Whistleblowing” kavramına eş kılınması dönemsel ve yönetsel karşılaştırılabilirliği anlaşılabilir kılmaktadır. Nasıl ki muhasebe gerçeğe dayalı olarak belgelendirme ilkesine göre parayla ifade edilen olayları kurum içine ve dışına raporlarken, “Whistleblower” bir kurumla ilgili yöketiksel suç teşkil eden olayları kurum içine ve kurum dışına belgelendirmektedir. Muhasebe nasıl ki parasal olayların dışındaki olaylarla ilgilenmezken, bir

⁶Aksırma biyolojik olarak vücut savunma sisteminin tahriş edici bir maddeyle karşılaştığında veya bünyedeki bir hastalıktan dolayı burundan veya ağızdan kontrolsüz sıvı patlamasıyla sosyal ve doğal çevreye belirtir vermesidir.

“Whistleblower” da yoketikselsuç teşkil etmeyen olaylarla ilgilenmez. İlgilense dahi yetkililer ve yasalar nazarında bunların bir önemi bulunmamaktadır.

Aksıraçerlik çağdaş iyi yönetim sisteminin alt sistemidir. Bu sistemde dedikoduya veya bilgiye göre aksıraçerlik (whistleblowing) yapılmamakta, bunun aksine bilgiye (Information) dayalı belgilendirme yapılmaktadır. Türkçe alıntıyayında bilgiye dayalı aksıraçerliğe ilişkin hiçbir çalışmaya ulaşılmamış olup, aksıraçerlik yönetkinlikleri; bilgi uçurması, bilgi açıklamadan farklıdır. Eğer birileri bir şeyden dolayı suçlanırken yorum katılıyorsa bu bilgi aynı zamanda kuşkuyla yaklaşılabilir güvenilmez bilgidir. Bilgilendirme, bilgiye yorum katmayı ifade ederken, belgileme (Informate) yorum katılmamış veriyi içermektedir. Türkçe alıntıyayında aksıraçerlik sürecine ilişkin olumsuz veya yanlış durumların bildirilmesi şeklinde ifadeler de kullanılmasına karşın, aksıraçerlik olumsuzluklardan sadece yasada belirlenmiş yoketikselsuç konularla sınırlıdır. Her aksıraçerlik konusu olumsuz durumu ifade ederken, her olumsuz durum aksıraçerlik konusu değildir.

Bu çalışmada uluslararası “Whistleblowing” kavramı yerine kullandığımız aksıraçerlik kavramının belirleyici özelliği saydamlığa aykırı saydamazlıkları (nontransparent) aydınlatmaktır. Bu saydamazlıklar kararsız ilişkilerden oluşan doğrudan, dolaylı veya rastlantısal yapılan sahtemeliklerin tanıklığı üzerine kurulu suçkırımsızlıkları içermektedir. karasaydamlıktan gelen aksıraçerlik kamusal veya kurumsal bilinç (Coscience) olup, kurumsal sahtemeliğe karşı suçkırıma stratejik destek sağlamaktadır. Türkiye’de henüz aksıraçerlik sistemine ilişkin bir düzenleme olmamakla birlikte, gerek Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde gerekse iyi yönetime (Governance) geçiş sürecinde sahtemeliklerle verilen savaşta yasal düzenlemenin yapılmasını kaçınılmazdır. Bu çalışma bu alanda şimdiye kadar yapılmış Türkçe çalışmaların çelişkilerine ışık tutarak, Türkçe alıntıyayına biçimsel içerikselsuç anlamda katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Alp, M. (2019). Avrupa Birliği’nin 2019/1937 Sayılı Birlik Hukukuna Aykırılıkları Bildirenlerin Korunması (Whistleblowing) Yönergesi Işığında İşçinin Hukuka Aykırılıkları İfşa Etmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 23 (1), 1-37
- Aydan, S. (2018). İhbarcılık: Bir Kavram Analizi, Mustafa Kemal University Journal Of Social Sciences Institute, 5 (41), 78-100
- Aydın, U. (2003). İş Hukuku Açısından İşçinin Bilgi Uçurması (Whistleblowing). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), 79-100.
- Candan, H. ve Kaya, T. P. (2016). İhbarcılık (Whistleblowing) Ve Algılanan Örgütsel Destek Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Kamu Kurumunda Araştırma, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5 (2) 305-330
- Çetinel, M. H. ve Taslan, S. (2017). Çalışanların İhbarcılık (Whistleblowing) Eğilimi İle Örgütsel Adalet Algısı İlişkisinin Kavramsal Boyutu, Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 6 (2), 78-96
- Esen, E. ve Kaplan, H.A (2012). İşletmelerde Ahlaki Olmayan Davranışların Duyurulması (Whistleblowing), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14 (2), 33-52
- [https://www.google.com/search?q=Ahlaki+Olmayan+Davran%C4%B1%C5%9Flar%C4%B1n+Duyurulmas%C4%B1+\(Whistleblowing\)+Ve+Etik+%C4%B0klimi+%C4%B0li%C5%9Fkisi+%C3%9Czerine+Bir+Uygulama&Oq=Ahlaki+Olmayan+Davran%C4%B1%C5%9Flar%C4%B1n+Duyurulmas%C4%B1+\(Whistleblowing\)+Ve+Etik+%C4%B0klimi+%C4%B0li%C5%9Fkisi+%C3%9Czerine+Bir+Uygulama&Aqs=Chrome..69i57.735j0j7&Sourceid=Chrome&le=Utf-8](https://www.google.com/search?q=Ahlaki+Olmayan+Davran%C4%B1%C5%9Flar%C4%B1n+Duyurulmas%C4%B1+(Whistleblowing)+Ve+Etik+%C4%B0klimi+%C4%B0li%C5%9Fkisi+%C3%9Czerine+Bir+Uygulama&Oq=Ahlaki+Olmayan+Davran%C4%B1%C5%9Flar%C4%B1n+Duyurulmas%C4%B1+(Whistleblowing)+Ve+Etik+%C4%B0klimi+%C4%B0li%C5%9Fkisi+%C3%9Czerine+Bir+Uygulama&Aqs=Chrome..69i57.735j0j7&Sourceid=Chrome&le=Utf-8), Erişim Tarihi: 10.05.2021
- Konyalı, G. (2021). Uluslararası Hukukta İhbarcılık Kavramı Ve İhbarcılarının Korunması, İnönü Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, 12(1): 412-428, [Doi.Org/10.21492/İnuhfd.887700](https://doi.org/10.21492/İnuhfd.887700)
- Sayğan, S. Ve Bedük A. (2013). Ahlaki Olmayan Davranışların Duyurulması (Whistleblowing) Ve Etik İklimi İlişkisi Üzerine Bir Uygulama, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 28 (1), 1-23
- Sözlük, <https://tureng.com/tr/turkce-İngilizce/Blow>, Erişim Tarihi: 10.05.2021
- Sözlük, <https://www.etymonline.com/word/whistle>, Erişim Tarihi: 10.05.2021
- Sturc, H. H., Schwartz, J. C., Dick, J. and Johnson, T. M., (2011). Sec And Cftc Whistleblower Rules And Anti-Retaliation Protections, Practising Law Institute, Clifford E. Kirsch Broker-Dealer Regulation (2nd Ed.)
- Turan, B. ve Haşit, G. (2021). Kişilik Özellikleri Ve Whistleblowing Niyeti: Hexaco Modeli İle Kavramsal Bir Bakış, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (1), 141-163., [Doi: 10.33905/Bseusbed.949407](https://doi.org/10.33905/Bseusbed.949407)
- Uğur, S. S. Ve Özdemir L. (2019)._Onlarda “Whistleblowing” Peki Ya Bizde? Kavramsal Bir Araştırma Ve Bir Öneri, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(89) , 71-79
- Uyar, S. ve Yelgen E. (2015). Bilgi İfşası (Whistleblowing) Ve Denetim”, Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 3 (1), 85-106 - Doi: <http://dx.doi.org/10.11611/Jmer412>

Gönderiliş Tarihi: 21/12/2021
Kabul Tarihi: 22/12/2021
ORCID 0000-0002-5994-4626
ORCID 0000-0003-1415-4273

YEMEN'DE KAMU HARCAMALARI ve EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: 1989-2019 DÖNEMİ¹

Moatasem Mohammed Hasan AL-SHABOTI²
Uğur ADIGÜZEL³

ÖZ

Hükümetler ülke ekonomisinin istikrarlı bir şekilde, hızlıca büyümesi için politikalar geliştirmektedirler. Devlet, kamu hizmetlerini yerine getirmek için gerek cari harcamalar gerekse yatırım harcamaları yapması gerekmektedir. Bu doğrultuda devletin ekonomiye müdahalesi ve kamu harcamalarının büyüklüğü sürekli tartışma konusu olmuştur. Bu çalışmada, Yemen'de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Yemen Ekonomisine ait kamu harcamaları ile GSYH verilerine ait, 1989 ile 2019 yılları arasında ait veriler kullanılarak Asimetrik ARDL Testi ve Hatemi J-Roca (2014) Asimetrik Nedensellik Testi gerçekleştirilmiştir. Kamu harcamalarından ekonomik büyüme doğru olan ilişkinin tek yönlü olduğunu gösteren önemli sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Yemen, Asimetrik ARDL Sınır Testi, Asimetrik Nedensellik Testi

Jel Kodları: C-22, E-62, H-50

THE RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC EXPENDITURES AND ECONOMIC GROWTH IN YEMEN: 1989-2019 PERIOD

ABSTRACT

Governments develop policies for the stable and rapid growth of the economy. The state has to make both current expenditures and investment expenditures to fulfill public services. In this context, the aim of the study was to analyze the relationship between public spending and economic growth in Yemen for the period 1989-2019 through annual data using NARDL Model and Hatemi J-Roca (2014) Asymmetric Causality Test, it was concluded that there is a one-sided relationship from public spending to Economic growth this is in line with the Keynesian theory, which indicates that public spending helps increase the rate of economic growth

Key Words: Public Expenditures, Economic Growth, Yemen, Asymmetric ARDL Boundary Test, Asymmetric Causality Test

Jel Codes: C-22, E-62, H-50

¹ Bu makale Moatasem Mohammed Hasan AL-SHABOTI'nin Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bu makale YTB'nin "Danışmanlıkla Tarihe Not Düş" projesi kapsamında desteklenmiştir.

² Doktora öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 21810901016@ogr.erbakan.edu.tr

³Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi. Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü uadiguzel@ebakan.edu.tr

1.GİRİŞ

Hükümetler ülke ekonomisinin istikrarlı bir şekilde, hızlıca büyümesi için politikalar geliştirmektedirler. Devlet, kamu hizmetlerini yerine getirmek için gerek cari harcamalar gerekse yatırım harcamaları yapması gerekmektedir. Bu doğrultuda devletin ekonomiye müdahalesi ve kamu harcamalarının büyüklüğü sürekli tartışma konusu olmuştur. Klasik iktisatçılar kamu harcamalarının ve devletin ekonomiye müdahalesinin minimum seviyede olması gerektiğini savunuyorlardı. 1929'daki Büyük Buhran da dâhil olmak üzere birçok krizden sonra devletin ekonomik faaliyetler üzerindeki müdahalesinin yeniden gözden geçirilmesi gündeme gelmiştir.

Maliye politikası devletin ekonomiyi etkilemek için kullandığı politikalardan birisidir. Kamu harcamalarının alt kalemlerinin bu politikanın uygulanmasında şüphesiz farklı etkileri söz konusu olmaktadır. Örneğin özel tüketim harcamalarında ortaya çıkan azalmanın dengelenmesi için cari kamu harcamaları artırılacağı gibi altyapı yatırımları ve kamu yatırımları artırılarak direkt veya dolaylı olarak üretimin artırılmasına yönelik harcamalar da yapılabilir.

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki genellikle iki görüş etrafında analiz edilmektedir; Wagner Hipotezi ve Keynes Hipotezi. Wagner Yasası olarak da bilinen görüşe göre; bir ülke ekonomisi büyüdükçe, halkın kamu hizmetlerine olan talep artar ve dolayısıyla kamu harcamaları artar. Bu görüşe göre, nedensellik ekonomik büyümeden, kamu harcamalarına doğrudur. Keynes Hipotezine göre ise nedensellik tam tersi yöndedir; kamu harcamalarının artması, ekonomik büyümeyi sağlamaktadır.

Bu çalışma, Yemen'de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ve varsa değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada ilk önce kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmekte, sonra Yemen Ekonomisinin genel durumu ortaya konmakta ve daha sonra Yemen Ekonomisinde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Asimetrik ARDL Testi ve Hatemi J-Roca (2014) Asimetrik Nedensellik Testi kullanılarak analiz edilmektedir.

2.Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi

Devlet kurumunun tanımı, varlığının kökenleri, sınırları gibi konular, üzerinde yoğun bir tartışmanın olduğu konulardır. Tarihin farklı dönemleri için devlet kurumunu farklı tanımlamalara tabi tutmak mümkündür. Birçok farklı görüş olmasına karşın toplumsal sözleşmecî yaklaşım; doğal özgürlüklerin olduğu, ilkel toplumsal dönemde insanların bir ihtiyaç olarak devleti kurduklarını ve bu kurumun toplumsal bir sözleşmeye dayandığını ileri sürmektedir (Durdu, 2009:37-38).

Beraber yaşayan insanların hareketleri, diğer bireyleri de etkileyecektir. Hayatlarını idame ettirme, güvenliklerini sağlama gibi amaçları daha kolay bir şekilde gerçekleştirmek için insanların ortak hareket etme kararı aldıkları ve böylece devlet ismi verilen yapının ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Akalin, 1986: 29-30).

Toplumların gelişmişlik seviyesi arttıkça, daha karmaşık ekonomik ve sosyal bir yapı ortaya çıkmaktadır. Giderek daha girift hale gelen toplumsal yapı, devletin faaliyetlerini artırmasına ve topluma müdahalelerini yoğunlaştırmasına neden olmaktadır. Özellikle ekonomide önceliğin özel kesimde olmasına karşın, bazı nedenlerden dolayı devlet müdahalesi gerekli görülmektedir. Stiglitz'e (1994) göre devlet müdahalelerinin önemli kaynaklarından biri, piyasaların işleyişinin toplumsal faydayı maksimuma çıkarmamasıdır. Piyasaların Pareto optimal durumdan uzaklaşmasına neden olan durumlar piyasa aksaklıkları olarak isimlendirilir. Piyasa aksaklıkları; aksak rekabet, kamu malları, dışsallıklar, eksik piyasalar olarak sayılabilir.

Kamu harcamalarının özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

- Kamu harcamaları parasal şekilde yapılır; peşin ödeme, avans ile ödeme, emanetlerden ödeme (Eğilmez, 2016: 42).

- Genellikle kamu harcamaları artma eğilimi gösterir ve bu konuyu açıklamaya çalışan farklı makro ve mikro modeller bulunmaktadır (Akalin, 1986:141).

- Kamu harcamaları, hangi malların ne miktarda ve kalitede üretileceğinin maliyeti olduğu için, hükümetin yapmış olduğu politika tercihi yansıtmaktadır (Akalm, 1986:138).

- Kamu harcamaları, yasal süreç dahilinde belirli usullere göre, kamu yetkilileri tarafından gerçekleştirilir (Karaarslan, 2005: 38).

2.1.Kamu Harcamalarının Tarihsel Gelişimi

Tarihsel süreç içerisinde devletin tanımı ve devletin yapması beklenen görevler diğer bir ifade devletin fonksiyonları değişiklik göstermektedir. Merkantalizmin hâkim olduğu dönemde, devletten ulusal şirketlere destek olması ve dış ticaret konusunda yasağcı bir tutum takınması bekleniyordu. Sanayi devrimin gerçekleşmesi ile devletin ekonomiye daha az müdahale etmesi ve dış ticarete serbestliğin sağlanması talep edilmeye başlandı. Türk (2015) ilerleyen dönemlerde de bu değişimin sürdüğünü ve devletten beklentilerin sürekli değiştiğini ifade etmiştir.

1850'lerden itibaren elektriğin makineler vasıtasıyla üretimde kullanılması ve demir çelik endüstrisindeki gelişmeler ile demiryollarının yaygınlaşmasının yeni bir dalga yarattığını ve bunun sosyo ekonomik yapıyı da etkilediği kabul edilmektedir. Seçime dayalı parlamenter sistemin yayılması neticesinde, sosyal düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır; çalışma şartlarında iyileştirmeler yapılmış, çalışma saatleri azaltılmış ve zorunlu sigorta sistemi geliştirilmiştir.

Alman iktisatçılar Gustave Schmoller ve Adolph Wagner, devlet sosyalizmi akımının temsilcileridir. Bu akım üretim faktörleri üzerinde kamunun mülkiyet hakkını talep etmekten ziyade, belirli bir fiyat üzerinden kamusal mal ve hizmetlerden herkesin yararlanmasını, sosyal güvenlik sistemi ile işçilerin güvence altına alınmasını, işçiler için makul bir asgari ücretin belirlenmesini ve artan oranları vergileri savunmaktadır (Türk, 2015: 33-34). Schmoller ve Wagner, gelirin yeniden bölüşümünü de devletin fonksiyonları arasında kabul etmektedirler. Almanya'da bu akımın da etkisiyle 1880'li yıllarda, ilk sosyal güvenlik sistemi kurulmuştur (Durmuş, 2006: 252-253).

Tablo 1. Kamu Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (%)

	1870'ler	1913	1937	1960	1970	1980	1990	1995
1.Reel Harcamalar	4.6	---	11.4	12.6	--	17.9	17.4	17.3
Savunma harcamaları	4.0 (1900)	2.4 (1920)	3.7	3.4	---	2.5	---	2.0
2.Sübvansiyon ve transferler	1.1	---	4.5	9.7	15.1	21.4	---	23.2
3.Sosyal harcamalar								
Eğitim harcamaları	0.6	1.3	2.1	3.5	---	5.8	6.1 (1993-1994)	
Sağlık harcamaları	---	0.3 (1910)	0.4 (1930)	2.4	---	5.8	---	6.4 (1994)
Emeklilik/ sosyal güvenlik harcamaları	---	0.4 ve 1.2 (1913 ve 1920)	1.9	4.5	---	8.4	8.9	9.6 (1993)

İşsizlik yardımları	---	---	1.3	0.3	---	0.9	1.6	2.7 (1996)
Diğer gelir transferleri	---	---	---	---	---	---	5.18 (1992)	
4. faiz ödemeleri	2.5	2.2 ve 3.1 (1920)	3.4	---	1.4	3.1	---	4.5
5. yatırım harcamaları	2.0	2.8 ve 3.4 (1920)	3.8	3.2	---	3.5	---	2.9 (1994-95)
Toplam kamu harcamaları	10.8	13.1 ve 19.6 (1920)	23.8	28.0	---	41.9	43.0	45.0 (1996)

Kaynak: Durmuş, M. (2006): 256.

Durmuş'un (2006), Tanzi ve Schuknecht'ten (2000) aktardığı yukarıdaki tabloda 1870'ten 1995 yılına kadar kamu harcamalarının GSYH'ya oranı verilmektedir. Bu veriler; Avusturya, Belçika, Avustralya, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Hollanda, Fransa, Japonya, İspanya, İsveç, İsviçre, İngiltere, İrlanda, İtalya, Norveç, Kanada ve Yeni Zelanda'dan oluşan 17 ülkeye ait ortalama değerleri temsil etmektedir. Bu tablodan görüleceği üzere; 1870'ten 1980'e kadar kamu harcamalarında önemli bir artış trendi bulunmaktadır. Bu artış eğilimi 1980'den itibaren son bulmaktadır; artış olsa da sınırlı düzeyde kalmaktadır. 1870 yılında %10.8 olan kamu harcamalarının GSYH'a oranı 1937 yılında %23.8'e, 1980 yılında %41.9'a ve 1995 yılında %45'e yükselmiştir.

Tablo 1'den görülebileceği üzere 1870'ten itibaren kamu harcamaları hızlı bir artış göstermektedir. Durmuş (2006) 1870 ile kamu harcamalarındaki hızlı artışın durduğu 1980'e kadar olan dönemi, bazı alt başlıklarda incelemektedir. Birinci dünya Savaşı'na kadar olan dönem, ilk defa Fizyokratlar tarafından ifade edilen "Laissez faire, laissez passer" yani bırakın yapsınlar, bırakın geçsinler düşüncesini yansıtmaktadır. Devletin minimal düzeyde olması fikri ön plandadır. Tablo 1'deki veriler bize 1870'te %10.8 olan kamu harcamalarının GSYH içindeki payının, 1913 yılına gelindiğinde %13.1'e çıktığını göstermektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nda askeri harcamalardan dolayı artan kamu harcamaları, savaş sonrası 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran neticesinde artmaya devam etmiştir. Keynesyen düşüncenin hâkim olduğu bu dönemde devletin ekonomiye müdahalesi fikri ön plana çıkmıştır (Çevik, 2019:62-63). Keynesçi Sosyal Refah Devleti ekonomiye müdahale eden, aktif devlet anlayışını kabul etmektedir. Ekonomilerin istikrarsızlık eğiliminde olduklarını ve bu nedenle devletin müdahalesinin gerekli olduğu fikrini savunan Keynesyen görüş, sonuç odaklıdır. Uygulandığı dönemde dünyada uzun dönemli bir büyüme yakalanmasını sağlamış politikalar, birçok ülke tarafından uygulanmıştır. Ancak 1970'li yıllara gelindiğinde Keynesçi politikalar etkinliklerini yitirmişlerdir (Paya, 2013: 90-91).

Tablo 1'den görüleceği üzere; 1937 yılında % 23.8 olan kamu harcamalarının GSYH içerisindeki payı, 1980 yılında büyük bir artış göstererek %41.9'a yükselmiştir. 1980'li yıllardan itibaren Kamu Tercihli Yaklaşımı'nın güçlendiği bir dönem yaşanmaktadır. Bu dönem kamu harcamalarının sınırlandırılması gerektiği fikrinin güçlendiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır (Çevik, 2019:66). Kamu harcamalarında yaklaşık son 150 yıllık dönemde ortaya çıkan bu artış trendi birçok bilim insanı tarafından incelenmiş ve sebepleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla birçok teori ortaya konmuştur.

2.2. Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Teoriler

2.2.1. Wagner Yasası

Kamu harcamaları yapılan harcama tutarı üzerinden veya GSYH'a oranı şeklinde verilebilir. İkinci şekilde verilmesi, kamu ekonomisinin genel ekonomi içindeki payını da gösterir. Ayrıca istatistiklerde kişi başına düşen kamu harcamaları da verilmektedir.

Kamu harcamalarının toplam tutarı artarken, kamu hizmetlerinin de artması reel artış olarak tanımlanırken, hizmetlerin artmaması durumu görünürde artış olarak tanımlanmaktadır (Eğilmez, 2016: 35). Birçok bilim insanı gibi, Alman kamu maliyecisi Adolph Wagner de kamu harcamalarının artış eğiliminde olduğunu fark etmiş ve bunu açıklamaya çalışmıştır. Wagner uzun dönemli bir analiz yapmış ve kamu harcamalarının, milli gelire oranla daha hızlı arttığını ifade etmiştir (Pehlivan, 2011:67-68)

Wagner kamu harcamalarındaki bu artışın, kamu hizmetlerinin artmasından ve aynı zamanda daha iyi bir şekilde yerine getirmek zorunda kalmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Toplumsal talep ülke ekonomisi içerisinde kamu ekonomisinin payının artmasına neden olmaktadır (Türk, 2015: 34).

Yapılan bazı ampirik çalışmalarda Wagner Yasası ile uyumlu olan aşağıdaki sonuçlar bulunmuştur (Durmuş, 2006: 260);

- Bir ülkede kişi başı gelir artarken, kamu harcamalarının GSMH'daki payı da artar.
- Ülkedeki gelir artarken, GSMH içerisindeki cari harcamaların payında da artış görülür.
- Ülkedeki gelir artarken, sosyal harcamaların toplam kamu harcamaları içerisindeki payında da yükselme gözlemlenir.

Ampirik olarak yaptıkları çalışmalarda Wagner Yasasının geçerli olduğunu tespit eden ve bu teoriyi destekleyen bilim insanları olduğu gibi bu teorinin geçerli olmadığını ileri süren veya kamu harcamalarındaki artışı farklı nedenlere bağlayan bilim insanları da bulunmaktadır. Amerikalı iktisatçı Henry Carter 1830 ile 1890 yılları arasında Batılı ülkeler için kamu harcamalarını incelemiş ve bir artış eğilimi olduğunu kabul etmiştir. Ancak Carter, bu artışın tüm ülkelerde aynı nedenlerden olmadığını ve kamu harcama bileşenlerinin her ülkede farklı oranlarda arttığını ifade etmiştir. İtalyan bilim insanı Francesco Nitti birçok ülkelerdeki kamu harcamalarındaki artışı incelemiş ve bu artışların savunma ve iç güvenlik nedeniyle ortaya çıktığını ifade etmiştir (Türk, 2015: 34- 35).

2.2.2. Peacock- Wiseman Yaklaşımı: Sıçrama Tezi

Allen Peacock ve Jack Wiseman 1961 senesinde 1890-1980 dönemi için İngiltere ekonomisinde kamu harcamalarının seyrini incelemişlerdir. Çalışmalarının sonucunda, kamu harcamalarının savaş, kriz gibi olağanüstü durumlarda artış gösterdiğini ancak durum normale döndüğünde de kamu harcamalarının eski seviyesine dönmediğini tespit etmişlerdir (Türk, 2015: 35; Çevik, 2019:65).

2.2.3. Kamu Tercihî Yaklaşımı: Leviathan Modeli

Neoklasik iktisadi düşünceye göre; firmaların amaçları kar maksimizasyonunu sağlamaktır, bireyler ise fayda maksimizasyonunu hedeflemektedirler. Kamu tercihi teorisi 20. Yüzyılın ortalarında doğmuş bir teoridir ve iktisadi analiz araçlarını siyasal kavramlara uygulayan politik iktisat akımıdır (Çevik, 2019:66).

Leviathan bir tür canavardır ve kamu sektörü böyle bir canavara dönüşme riski ile karşı karşıyadır. Bunun nedeni; bürokratların, memurların, siyasal partilerin, politikacıların kendi faydalarını maksimize etmeyi amaçlamalarıdır (Durmuş, 2006: 267). Faydasını maksimize etmeye çalışan siyasal aktörler kamu harcamalarının artmasına neden olmaktadır. Kamu tercihi teorisinde birden farklı nedene dayandırılarak kamu harcamalarının artışı açıklanmaktadır. Bazı görüşler Çevik (2019) tarafından aşağıdaki gibi özetlenmektedir:

-Seçimlerde en fazla oyu alarak iktidara gelebilen siyasi partiler, kamu harcamaları ve vergileri belirlerken, en çok oy kazanabilecekleri birleşimi tercih etmektedirler. Diğer bir ifade ile siyasi partiler oy maksimizasyonunu hedeflemekte ve buna göre hareket etmektedirler.

-Memurların maaşları sabit olduğu ve herhangi bir performans ödemesi almadıkları için verimliliği dikkate almazlar. Bürokrat ve memurlar kendi prestijlerini ön planda tutarlar ve bu amaçla yüksek temsil harcamaları yaparlar. Ayrıca çalıştıkları kurumunda büyük olmasının, prestijlerini artıracığını düşünerek, kurumun daima büyümesine çalışırlar.

-Rant kollama olarak ifade edilen seçmenlerin kendi çıkarları için siyasileri etkileme ve baskı altına alma çabaları da kamu harcamalarının artmasına neden olmaktadır.

3.Yemen Ekonomisi

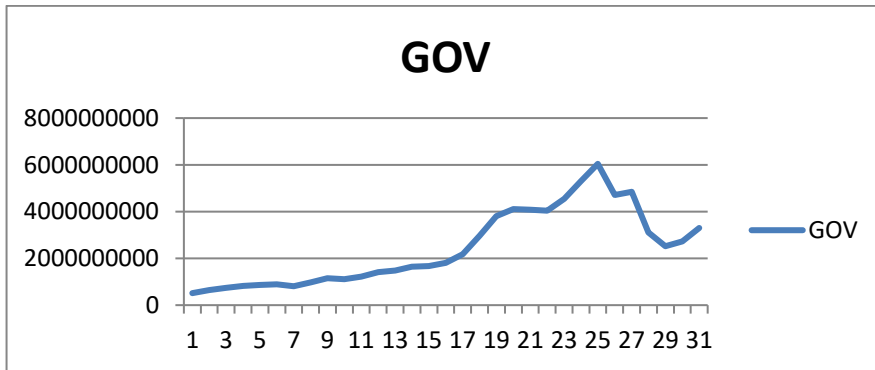
Yemen'in tarihine baktığımızda 1517 yılında Osmanlı idaresine girdiği görülmektedir. Osmanlı hükümdarlığı 19. Yüzyılın ikinci yarısına kadar sürmektedir. Bu tarihte İngiltere, Güney Yemen'i işgal etmiştir. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Kuzey Yemen'den de çekilmiştir ve tüm ülke İngiliz hakimiyetine girmiştir. Kuzey Yemen 1962 senesinde bağımsızlığına kavuşmuştur ve bölgede Yemen Arap Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir. Güney Yemen ise 5 yıl sonra, 1967 senesinde bağımsızlığını kazanmıştır ve bölgede Yemen Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur (DEİK Yemen Ülke Bülteni, 2020). 1990 yılında Kuzey ve Güney Yemen birleşerek Yemen Cumhuriyeti adını almıştır. Ancak ülkedeki anlaşmazlıklar ve huzursuzluk neticesinde 1994 yılında bir iç savaş çıkmıştır. Bu iç savaş Kuzey Yemen güçleri tarafından kontrol altına alınsa da çatışmalar halen devam etmektedir. Ülkede çıkan iç savaş ve istikrarsız ortam, alt yapının çökmesine ve ekonominin büyük oranda tahrip olmasına neden olmuştur (Cihangir, 2018).

3.1. 1989-2019 Arasında Yemen'de Kamu Harcamalarının Gelişimi

Kamu harcamaları, maliyeciler tarafından birçok ayrıma tabi tutulmaktadır. Genel olarak kamu harcamalarının artması, kamu hizmetlerinin artması anlamına gelse de kamu harcamalarının alt bileşenlerinin analiz edilmesi daha doğru tespitlerin yapılmasına imkân verecektir. Yemen'de ülkenin 2015 yılından itibaren yaşadığı huzursuzluk, verilerin temininde sorunların yaşanmasına neden olmaktadır.

Birleşmiş Milletlerden elde edilen toplam kamu harcaması verilerine baktığımızda 1995 ve 1998 yılları haricinde ilk yıllarda kamu harcamalarında önemli artışlar yaşandığı görülmektedir. 1995 yılında %9'luk ve 1998 yılında %3'lük bir küçülme görülmektedir. Küresel finansal krizin yaşandığı 2008 yılını takip eden 2009 ve 2010 yıllarında yine %1'lik bir daralma yaşanmıştır. Asıl büyük daralma ise iç savaşın başladığı dönemlerde görülmüştür. 2014 yılında %22, 2016 yılında %26 ve 2017 yılında %19'luk bir küçülme görülmüştür. Kişi başı gelirin düşük olduğu ülkede kamu harcamalarının azalması, toplum açısından kamusal hizmetlerden daha az yararlanma anlamına gelecektir.

Grafik 1. Yemen'de Kamu Harcamalarının Gelişimi

Kaynak: Birleşmiş Milletler Verileri Kullanılarak Hazırlanmıştır. <https://unstats.un.org/unsd/snaama/CountryProfile?ccode=887>

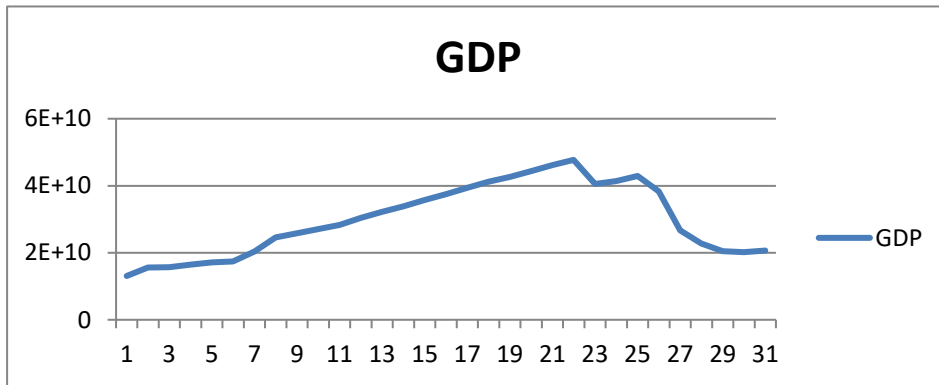
Yukarıdaki grafikte daha rahat görüldüğü üzere, 1994 öncesi kamu harcamaları artmakla beraber daha düşük bir büyüme oranına sahiptir. 1989'dan 1994'e kadar Yemen ekonomisinde bir kaç kriz ortaya çıkmıştır. Ayrıca merkezi devlet, sırtında ağır bir yük taşımaktaydı. Ekonomiyi olumsuz etkileyen 1994'teki ayrılama girişimi ekonomik yükü artırmıştır. Ancak 1994 yılından sonra yani 1995 yılında Yemen, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) gözetiminde bu krizlerden kurtulmak amacıyla bir "ekonomik reform programı" uygulamaya başlamıştır.

Ayrıca, küresel ekonomik krizin bir sonucu olarak 2008 yılında hafif bir düşüşe rağmen kamu harcamalarının 1995'ten 2014'e kadar artmaya devam ettiğini görmekteyiz. 2014'ten sonra, iç taraflar arasındaki iç savaşın bir sonucu olarak kamu harcamaları önemli ölçüde azalmaya başlayıp daha sonra bölgesel taraflar da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu savaş Yemen ekonomisini bir bütün olarak olumsuz etkileyip birçok üretken kuruluşun durmasına ve ihracatın (özellikle devlet gelirinin temel bileşenlerinden biri olan ham petrolün ihracatı) azalmasına neden olmuş ve ödemeler dengesi ile devlet bütçesini olumsuz etkilemiştir.

Yemen'de eğitim ve sağlık harcamalarına bakarsak, bu sektörlerin geçtiğimiz yıllarda birbirini izleyen hükümetlerden gerekli ilgiyi görmediğini söyleyebiliriz. Merkez İstatistik Bürosu'na göre eğitimle ilgili kamu harcamaları 2014 yılında yaklaşık 491.207 Milyon Riyal olarak gerçekleşmiştir. Bu da 2014 yılı toplam harcamalarının % 17'sini oluşturmakta ve bu yüzde önceki yıllara göre göreceli bir iyileşmeyi temsil etmektedir. 2014 yılında sağlık harcamaları yaklaşık 162.978 Milyon Riyal ile en yüksek miktarda gerçekleşirken, bu aynı yıl için toplam harcamaların yaklaşık % 5,7'sini temsil etmektedir. Ayrıca, önceki istatistiklere göre sağlık ve eğitim harcamalarına nispeten savunma harcamaları oldukça yüksek görünmektedir. Gelişmeye çalışan bir ülkede her sektöre sosyal, ekonomik ve stratejik önemine göre kaynak verilmelidir.

3.2.1989-2019 Arasında Yemen'de Ekonomik Büyümenin Gelişimi

Grafik 2. Yemen'de GSYİH Gelişimi 1989-2019

Kaynak: Birleşmiş Milletler Verileri Kullanılarak Hazırlanmıştır. <https://unstats.un.org/unsd/snaama/CountryProfile?ccode=887>

1989-2019 döneminde Yemen'deki ekonomik duruma bakıldığında, gayri safi yurtiçi hâsıla büyüme hızının 2010 yılında % 3.3 oranında yüksek bir düzeye ulaşana kadar sürekli bir pozitif dalgalanma içinde olduğu yukarıdaki Grafikten görülebilmektedir. Ancak o dönemde yaşanan siyasi kriz sonucunda 2011 yılında negatif bir büyüme oranı yaşanmıştır.

Ancak ertesi yıl istikrar sağlanıp siyasi kriz çözülmüş ve böylece yeni hükümet nispeten istikrarlı bir şekilde çalışmaya başlamıştır. Ancak bu büyüme uzun sürmemiş ve 2014 yılında başka bir kriz yaşanmıştır. Bundan dolayı petrol ihracatı büyük ölçüde durdurulmuştur. Devletin genel bütçesi gelirlerinin % 70'ini petrol gelirleri oluşturduğu için petrol ihracatının askıya alınması ülkeyi sıkıntıya sokmuştur. Yemen bugüne kadar devam eden bir iç savaşa girmiştir. Bu kriz ekonomiye bir bütün olarak olumsuz yansımış ve üretim durdurulmuştur. Petrol gelirlerinin azalması devlet bütçesinde

büyük bir açığa yol açarak meşru hükümetin, kamu çalışanlarının maaş ve ücretlerini karşılayamaz hale gelmesine neden olmuştur.

3.3.Yemen'in Demografik Özellikleri

Resmi istatistiklere göre, 2020 yılında Yemen nüfusu 29 milyon kişiye ulaşmıştır. DEİK'in 2020 yılı raporuna göre nüfus artış hızı % 2,4 olarak gerçekleşmiştir (DEİK Yemen Ülke Bülteni, 2020:3). Ulusal Nüfus Merkezi'nin (NPC) raporunda, 2011 yılında Yemen nüfusu 23,8 milyon civarındaydı (resmi istatistiklerden açıklanan yıllık büyüme oranına göre tahmin edilen bir istatistik). Ulusal Bilgi Merkezi (NIC) 2016 yılında Yemen'deki toplam nüfusun yaklaşık 29 milyon kişiye ulaşmasını beklemektedir. Dünya Bankası (WB) ise 2017'de nüfusun 27,8 milyona ulaşmasını beklemektedir. Bu tahmin istatistiği, 2004'ten sonra resmi istatistiğinin olmamasından ortaya çıkmaktadır. Bunun sebebi Yemen'de her 10 yılda bir istatistik alınıp 2014'te savaştan dolayı yapılamamış olamamasından kaynaklanmaktadır. Yemen'deki nüfusun bileşimine bakıldığında 15 yaşın altındaki çocukların nüfusun % 50'sini oluşturduğu görülmektedir. Nüfusun % 46,5'i çalışma çağındadır yani 15-64 yaş arasındadır. 65 yaş üstü ise nüfusun % 3,5'ini teşkil etmektedir. Başka bir deyişle, nüfusun çoğu çalışma çağındadır değildir. Aksine, çalışma çağındadır bulunan nüfus ise zayıf eğitim (vasıfsız işgücü) gibi başka sorunlarla karşı karşıyadır. (NPC, 2011)

Düşük okullaşma oranı, genç nüfusun kalifiye işgücü haline gelmesini önlemektedir. Ülkede her yıl binlerce insan işgücüne katılmakta ancak yeterli istihdam yaratılamamaktadır. İşsizlik oranı ülke genelinde %50'ye, gençlerde ise %75'e ulaşmaktadır. Tahminlere göre yaklaşık iki milyon Yemenli çevre ülkelerde çalışmaktadır (DEİK Yemen Ülke Bülteni, 2020:3).

3.4.Doğal Kaynaklar

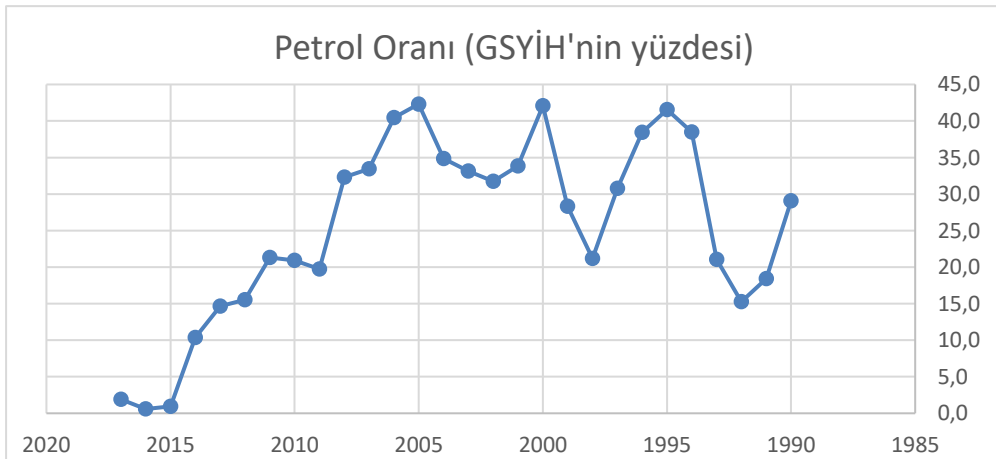
Ülke ekonomisi için doğal kaynaklar önemli bir yer tutmaktadır. Yemen ekonomisinde tarım sektörü üretimin yaklaşık %17'lik bir kesimini gerçekleştirirken, istihdamın ise %54'lük bir kesimini sağlamaktadır. Petrol ve doğalgaz önemli gelir kaynaklarıdır. Ülkedeki sanayi ise petrol rafinerisine ve doğalgaz çevrimine dayanmaktadır (DEİK Yemen Ülke Bülteni, 2020:3-4).

3.4.1.Ham Petrol

1938 itibarıyla Yemende ham petrolünü keşfedilmeye başlanmıştır. Petrol üretimi zamanla farklı oranlarda artmıştır. Petrol üretimi, önceki yıllar boyunca devlet bütçe açığının azaltılmasına yardımcı olmuştur. Ham petrolden elde edilen gelir, genel bütçede %70 ve GSYH'de %30-40 arasında geliri oluşturmaktadır (NIC,2020).

2015 yılında ise ham petrol üretimi 47,42 bin varil / güne ulaşmıştır. 2017 yılında 33.10 bin (varil / gün) olup savaş sonrası zayıf üretim nedeniyle bu miktar düşmüştür. 2012 yılında günlük üretim 199,60 bin varil olarak gerçekleşmişken, 2017 yılında ise ham petrol rezervi yaklaşık 2,670 milyara ulaşmıştır (OPEC, 2017: 26; OPEC, 2019: 26).

Grafik 3. Petrol Geliri (GSYİH'nin Yüzdesi)

Kaynak: World Bank 2020 verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Yukardaki tablo ve grafik petrolün GSYH'ye oranını göstermektedir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi bu orandaki artış diğer sektörlerde zayıflığa işaret etmektedir. GSYH'deki herhangi bir artış olursa, petrol üretimindeki artıştan kaynaklanmış olabilir. Ancak gerçek bir ekonomik iyileşmeye işaret etmemektedir. Bir önceki şekilde 2014'ün sonrasında savaş nedeniyle bu oranda önemli bir düşüş görmekteyiz, bu da Yemen ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Petrol üretimi, ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme sürecinin finansmanında önemli bir rol oynayabilir. Ekonomik kalkınmayı amaçlayan bir ülke petrol ve doğalgazdan elde edilen geliri, ülke altyapısını güçlendirmeye ve sanayi sektörünün gelişmesine ve tarım sektöründeki verimliliğin artırılmasına harcamalıdır.

3.4.2. Balık Serveti

Yemen, 2000 km'den fazla olduğu tahmin edilen bir sahil şeridine uzanan coğrafi konumu nedeniyle büyük bir balık zenginliğine sahiptir. Arap denizi ve Kızıldeniz'de dağılmış 182 ada yanı sıra Yemen'de 400'den fazla balık türü bulunup bu da nüfus için büyük bir gıda değeri teşkil etmektedir. Bu servetin büyük önemine rağmen optimal olarak kullanılmamaktadır (NIC, 2020).

Resmi istatistiklere göre, balıkçılık sektörü toplam GSYİH'nin % 1-3'ü arasında bir katkı sağlamaktadır. Bu sektöre daha fazla önem verilmelidir.

Yemen ekonomisinde kalkınma gerçekleştirmek için olumlu bir faktör olan bu kaynaklara rağmen Yemen ekonomisinde birçok zorluk hala yaşanmaktadır. Bunlar; vasıfsız işler ve düşük beşeri gelişme göstergelerini içermektedir (UNDP, 2019: 336). Diğer zorluğu, Yemen'de yaşadığı yüksek idari ve mali yolsuzluklardır. Uluslararası Şeffaflık Örgütü'ne (TI) göre Yemen, 2019 yılında Küresel Yolsuzluk Endeksi 15 puan alarak 177. olmuştur.

4.Yemende Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisine Dair Literatür İncelemesi

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki uzun yıllardır ekonomi literatüründe önemli bir tartışma ve araştırma konusu olarak süregelmiştir. Bu kapsamda söz konusu ilişkiyi inceleyen birçok teorik ve ampirik çalışmalar iktisat yazınında bulunmaktadır.

Ekonomik büyüme ile kamu harcamaları ilişkisini inceleyen önemli çalışmalardan birisi Chemingui M. (2007), tarafından yapılmıştır. Çalışmada 1998-2016 dönemi için Yemen'de kamu harcamalarındaki artışın Yemen'deki ekonomik büyümeye katkısına ve yoksulluğun azaltılmasına ilişkin temel bir senaryo/durum tahmini ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan GSYİH, tarım harcamaları, eğitim harcamaları ve sağlık harcamaları değişkenleri dinamik Hesaplanabilir Genel Denge (Computable General Equilibrium, CGE) modeliyle analiz edilmiştir. Analizde elde edilen ampirik bulgulara göre, Yemen ekonomisi kapsamında sağlık ve eğitim harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki oluşturduğu ve dolayısıyla yoksulluk düzeyini düşürebildiği sonucuna ulaşılmıştır.

Musibah, A.S, Shahzad, A. ve Fadzil, F.H.B. (2015), 1990-2013 dönemi boyunca yıllık verilerle yabancı yatırımların Yemen ekonomisinin büyümesi üzerine etkisini hiyerarşik çoklu doğrusal regresyon yöntemiyle incelemiştirler. Analizde doğrudan yabancı yatırımlar, GSYİH büyüme oranı, döviz kuru, enflasyon oranı, GSMH, ödemeler dengesi, siyasi istikrarlık endeksi değişkenleri kullanılmıştır. Analiz sonuçları, Yemen için siyasi istikrarın yabancı yatırımların temel belirleyicilerinden biri olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, döviz kuru ile GSMH arasındaki ilişki ülkedeki siyasal sisteminin istikrarlılık seviyesinden oldukça etkilenmekte olduğu, aşırı duyarlılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Bir diğer çalışmada Alhawiri, M. A. (2016) tarafından Yemen ekonomisi için yapılmıştır. Çalışmada GSYİH, eğitim harcamaları, sağlık harcamaları ve sosyal harcamalar değişkenlerinin 1996 ile 2014 dönemi için yıllık verilerle eşbütünlük testi ve Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model, ECM) analizleri gerçekleştirilmiştir. Çalışmada elde edilen ampirik bulgulara göre, ekonomik büyüme ile eğitim harcamaları arasındaki ilişkinin zayıf olduğu tespit edilmiştir.

Alomaisi, Shmaileh ve Schomacker (2016), 1996-2013 döneminde Yemen'de kamu yönetim boyutlarının ekonomik büyüme üzerine etkilerini En Küçük Kareler (EKK) metoduyla incelemiştirler. Çalışmada oluşturulan liner regresyonda hesap verilebilirlik, yolsuzluk kontrolü, hükümetin etkinliği, politik istikrar endeksi, kalite düzenleyici ve hukukun üstünlüğü değişkenleri bağımsız değişken

olarak, reel GSYİH ise bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Analizlerde elde edilen bulgular ışığında, Yemen’de politik istikrarsızlık endeksi ile hukukun üstünlüğü göstergelerinin ekonomik büyüme üzerinde oldukça önemli bir rol oynadığı saptanmış ve bu iki değişkendeki istikrarın ile iyileştirmelerin ekonomik büyümeye pozitif bir katkı sunacağı düşünülmüştür.

Bahattab, Azam, Gavrila ve Emirullah (2016), yaptıkları çalışmada 2003-2014 döneminde Yemen ekonomisi özelinde yabancı sermaye akışının ekonomik büyüme üzerine etkisini En Küçük Kareler (EKK) yöntemiyle araştırmışlardır. Analizde doğrudan yabancı yatırımlar, resmi kalkınma yardımı, yurtdışında çalışan işçilerin Yemen’e gönderdikleri döviz havaleleri, GSYİH ve kurumsal faktörler olarak yolsuzluk ve politik istikrar endeksi değişkenleri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, doğrudan yabancı yatırım akışı ile resmi kalkınma yardımının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği fakat işçi dövizlerinin ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etkiye yol açtığı saptanmıştır. Ayrıca, kurumsal faktörleri temsilen analizde yer alan yolsuzluk ve politik istikrar endeksi değişkenleri ile ekonomik büyüme arasında anlamlılığı sorgulanabilecek zayıf bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Badeeb ve Lean (2017), yaptıkları çalışmada 1982-2012 dönemine ait verilerle Yemen ekonomisinin petrole olan bağımlılığının finansal gelişme ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerinde negatif bir etkisinin olup olmadığını eşbütünleşme testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) yöntemi ve Granger nedensellik testiyle araştırmışlardır. Analizde finansal gelişmeyi temsilen yurtiçi özel sektör kredilerinin GSYİH içindeki payı, kişi başına GSYİH, beşeri sermaye göstergesi olarak eğitim düzeyi, petrol gelirleri, kamu harcamaları ve finansal gelişmeyi temsil eden değişken ile petrol bağımlılığını ilişkisini temsil eden etkileşim değişkenleri kullanılmıştır. Analizde elde edilen ampirik bulgular ışığında, finansal gelişme ile petrole bağımlılık arasındaki etkileşim teriminin olumsuz işaretli olması dolayısıyla da petrol bağımlılığındaki artış sonucunda finansal kalkınmanın ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisinin azaldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, ele alınan dönemde Yemen’de finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu saptanmıştır.

Yemen ekonomisi için önemli bir diğer çalışma da Baswed, S.A.M. (2017) tarafından yapılmıştır. Çalışmada Yemen’de 1990-2014 yılları arasında yıllık veri kullanılarak kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin var olup olmadığı ve ilişkinin yönü ile gücü En Küçük Kareler (EKK) yöntemiyle araştırılmıştır. Analizde GSYİH, tüketim harcamaları ve yatırım harcamaları değişkenleri kullanılmıştır. Analizde, kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü ve pozitif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

5. Veri Seti ve Ampirik Uygulama

Bu çalışmada Yemen ekonomisinde 1989-2019 döneminde kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif ve negatif şokları dikkate alınarak zaman serisi ile incelenmektedir. Kamu harcamaları (GOV) ve gayrisafi yurtiçi hasıla (GDP) değişkenleri milyar Amerika Doları cinsinden alınmıştır. Her iki değişkenin doğal logaritması alınmıştır. Kamu harcamaları (GOV) ve gayrisafi yurtiçi hasıla değişkenleri Birleşmiş Milletler veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir (<https://unstats.un.org/unsd/snaama/CountryProfile?ccode=887>).

Tablo 2. Korelasyonlar ve Tanımlayıcı İstatistikler

	lnGOV	lnGDP	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera
lnGOV	1	-	15.705	0.557	-1.209	5.126	13.395 (0.00)***
lnGDP	0.141	1	16.031	0.443	-0.285	1.813	2.240 (0.326)

Parantez içindeki değerler asimptotik olarak olasılık değerlerini göstermektedir. ***, ** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir.

Tablo 2’de yer alan korelasyon katsayısına göre kamu harcamaları ve gayrisafi yurtiçi hasıla arasında zayıf fakat pozitif bir korelasyon bulunmaktadır. Kamu harcamalarının standart sapması gayrisafi yurtiçi hasıladan daha büyüktür. Kamu harcamaları ve gayrisafi yurtiçi hasıla değişkenlerinin dağılımı

sola çarpıktır. Buna karşın kamu harcamaları değişkeninin kuyruk dağılımı dik ve gayrisafi yurtiçi hasılanın kuyruk dağılımı ise basıktır. Jarque-Bera testinde ise durum farklılık göstermektedir. Kamu harcamaları değişkeni %1 anlam seviyesinde normal dağılım göstermemektedir. Ancak gayrisafi yurtiçi hasıla değişkeni normal dağılıma sahiptir.

Ampirik analiz periyodu uzun bir dönemi kapsadığı için kamu harcamaları ve gayrisafi yurtiçi hasıla değişkenleri içsel ve dışsal şokların etkisinde kalmış olabilir. Bu etkinin tespit edilmesi ve varsa etkisinin kaldırılmasında birim kök testleri kullanılmaktadır. Araştırmada kullanılan birim kök testleri yapısal kırılmaları dikkate almamaktadır. Araştırmada iki farklı birim kök testleri kullanılmaktadır. Söz konusu birim kök testleri Dickey-Fuller (1981) ve Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen birim kök testleridir.

Tablo 3. ADF (1981) ve PP (1988) Birim Kök testi Sonuçları

		<i>Değişkenler</i>	ADF	PP		ADF	PP
<i>Düzey</i>	<i>Sabit</i>	lnGOV	-6.685 (0)	-6.693 (2)	<i>Birinci Farklar</i>	-5.076 (3)	-35.453 (26)
			[0.00]***	[0.00]***		[0.00]***	[0.00]***
	lnGDP	-5.066 (0)	-5.201 (3)	-11.997 (0)		-16.320 (5)	
		[0.00]***	[0.00]***	[0.00]***		[0.00]***	
	<i>Sabit+Trend</i>	lnGOV	-6.567 (0)	-6.575 (2)		-4.956 (3)	-34.256 (25)
			[0.00]***	[0.00]***		[0.00]***	[0.00]***
	lnGDP	-5.396 (0)	-5.440 (3)	-11.793 (0)	-17.770 (6)		
		[0.00]***	[0.00]***	[0.00]***	[0.00]***		

Not: ***,** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir.

Genişletilmiş Dickey-Fuller (1981) ve Phillips-Perron (1988) tarafından geliştirilen birim kök test sonuçları Tablo 9’da yer almaktadır. Hem kamu harcamaları hem de gayrisafi yurtiçi hasıla değişkenleri oransal olarak kullanılmadığı için düzey değerinde durağandır. Pozitif ve negatif bileşenleri dikkate alan gecikmesi dağıtılmış otoregresyon modeli yardımıyla kamu harcamalarının pozitif ve negatif bileşenlerinin gayrisafi yurtiçi hasıla üzerindeki etkisi ortaya konulabilmektedir. Asimetrik gecikmesi dağıtılmış otoregresif model (NARDL) ;

$$GDP_t = \beta_0 + \beta_{1p} \ln GDP_{t-p} + \beta_{2p} GOV_{t-p}^+ + \beta_{3p} GOV_{t-p}^- + \beta_4 ECT(-1) + \varepsilon_t \quad (14)$$

Olarak ortaya modellenmektedir.β₂ parametresi kamu harcamalarının pozitif bileşeninin gayrisafi yurtiçi hasıla üzerindeki etkisini, β₃ parametresi kamu harcamalarının negatif bileşeninin gayrisafi yurtiçi hasıla üzerindeki etkisini ve β₄ modele ait hata düzeltme parametresini ifade etmektedir.

5.1. Asimetrik ARDL Sınır Testi

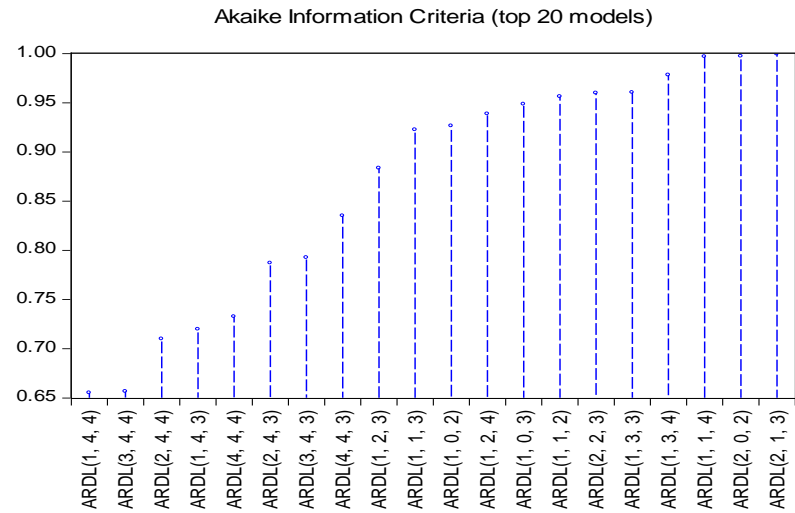
İlk olarak kamu harcamaları ve gayrisafi yurtiçi hasıla değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığını ortaya koymak gerekmektedir. Eğer hesaplanan F istatistiği %1, %5 ve %10 kritik değerlerinde büyük ise kamu harcamaları ve gayrisafi yurtiçi hasıla değişkenleri arasında uzun

dönemli ilişki bulunduğu, I(0) ve I(1) kritik değerleri arasında ise kararsız bölgeyi, I(0)'dan küçük ise kamu harcamaları ve gayrisafi yurtiçi hasıla değişkenleri arasında uzun dönemli ilişki olmadığını ifade etmektedir (Asumadu-Sarkodie ve Owusu, 2016). Shin vd. (2014) tarafından geliştirilen asimetrik gecikmesi dağıtılmış oto regresyon (NARDL) modeli uygulanmaktadır. Tablo 10'de bulunan sınır (bounds) testi sonuçlarına göre %1 anlam düzeyinde kamu harcamalarının pozitif ve negatif bileşenleri ile gayrisafi yurtiçi hasıla arasında asimetrik bir uzun dönemli eşbütünlük ilişkisi bulunmaktadır.

Tablo 4. Asimetrik ARDL Sınır Testi Sonuçları

	F İstatistiği	k
	9.642	2
	I(0)	I(1)
%10 Kritik Değer	2.63	3.35
%5 Kritik Değer	3.1	3.87
%1 Kritik Değer	4.13	5

Grafik 5. Akaike Bilgi Kriterine Göre ARDL(1,4,4) Modeli Tercih

Akaike Bilgi Kriterinin en küçük olduğu göre NARDL(1,4,4) modeli tercih edilmektedir. Buna göre gayrisafi yurtiçi hasıla bir dönem gecikmesi, kamu harcamalarının pozitif bileşenin 4 dönem gecikmesi, kamu harcamalarının negatif bileşenin 4 dönem gecikmesi ve sabit terim modelde yer almaktadır.

5.2.NARDL(1,4,4) Modeli

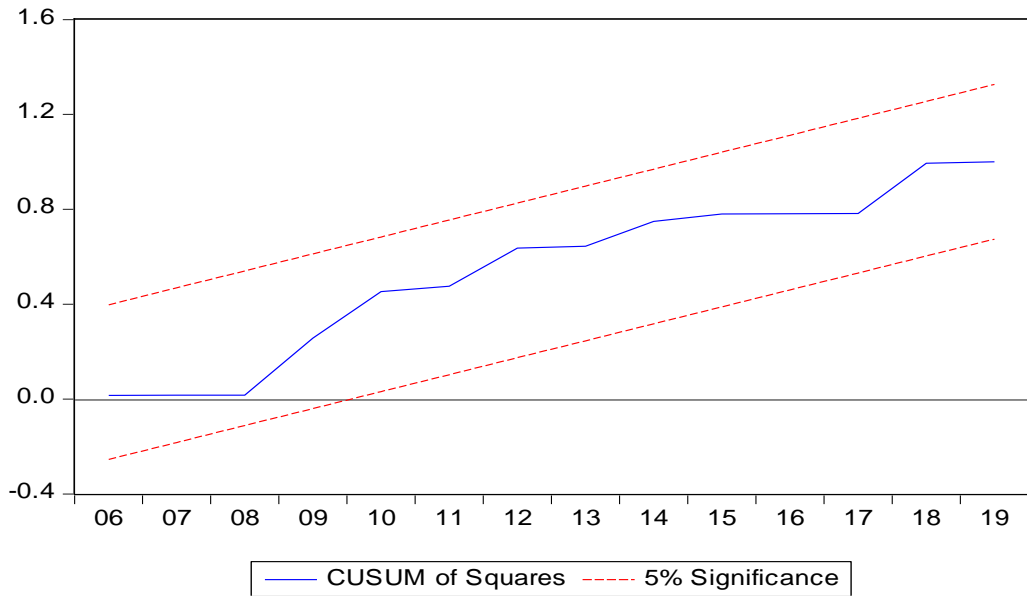
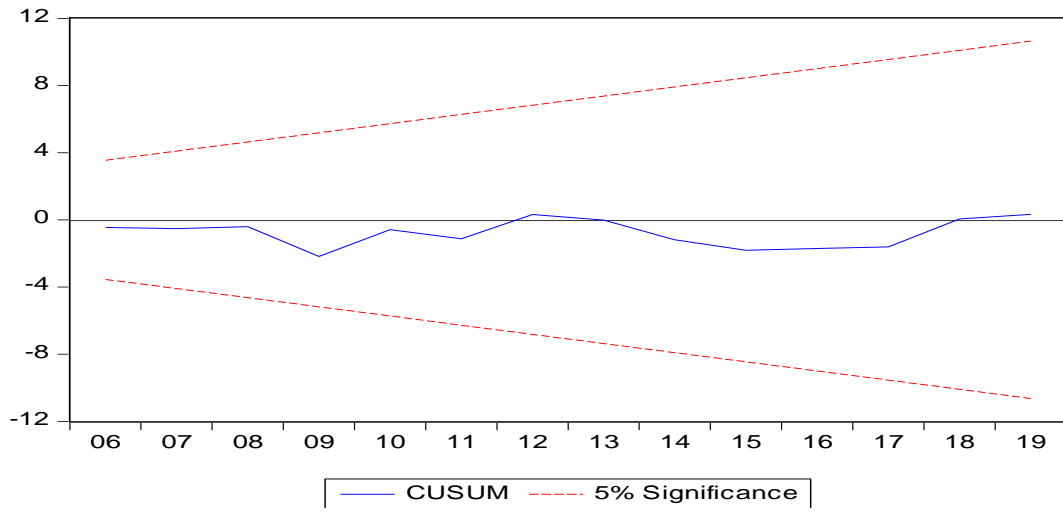
Tablo 6. NARDL(1,4,4) Modeli Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Olasılık Değeri
lnGDP(-1)	-0.236	0.277
lnGOV ⁺	-0.483	0.025**
lnGOV ⁺ (-1)	-0.411	0.060*
lnGOV ⁺ (-2)	-0.482	0.046**
lnGOV ⁺ (-3)	-0.045	0.834
lnGOV ⁺ (-4)	-0.347	0.020**
lnGOV ⁻	-0.224	0.129
lnGOV ⁻ (-1)	-0.0002	0.999
lnGOV ⁻ (-2)	-0.439	0.068*
lnGOV ⁻ (-3)	-0.874	0.00***
lnGOV ⁻ (-4)	-0.326	0.166
Sabit Terim	19.925	0.00***
F Stat(prob)=3.693 (0.012)**	AIC=0.65 5	SC=1.235

Not: ***,** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde parametrelerin istatistiksel olarak anlamlı oldukları seviyeleri ifade etmektedir.

Akaike Bilgi Kriterinin en küçük olduğu göre NARDL(1,4,4) modelinin yer aldığı bu tabloya göre kamu harcamalarının pozitif bileşeninin cari dönem değeri, (-1) ve (-2) dönem değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Kamu harcamalarının negatif bileşeninin (-3) ve (-4) dönem değerleri istatistiksel olarak anlamlıdır. Ayrıca sabit terimde %1 anlam seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır. F istatistiğine göre %5 anlam seviyesinde model bir bütün olarak anlamlıdır.

Grafik 4. NARDL Modeline Ait CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri

NARDL modeline ait CUSUM ve CUSUMQ grafiklerine göre NARDL(1,4,4) modelinde herhangi bir yapısal kırılma bulunmamaktadır. Bu sonuç daha önce yapılan genişletilmiş Dickey-Fuller (1981) ve Phillips-Perron (1988) tarafından geliştirilen birim kök test sonuçları ile tutarlı görülmektedir.

Tablo 7. Asimetrik ARDL Tahmin Sonuçları

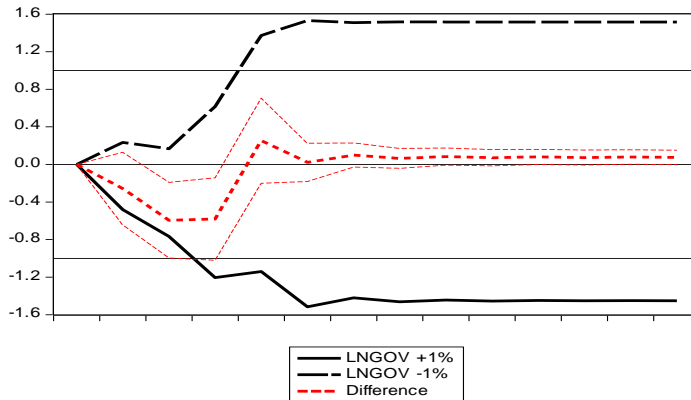
Statik Asimetrik Regresyon

Sabit Terim	16.113 (0.00)***
lnGOV ⁺	1.432 (0.00)***
lnGOV ⁻	-1.507 (0.00)***
ECT(-1)	-1.236 (0.00)***
R ²	0.743
χ^2_{SC}	1.213 (0.331)
χ^2_H	0.866 (0.588)
χ^2_{FF}	2.551 (0.134)
W _{roil+=roil-}	6.003 (0.00)***

Not: ***,** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını göstermektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. χ^2_{SC} , χ^2_H , χ^2_{FF} ve χ^2_N değerleri sırasıyla seri korelasyonu, (Breusch-Pagan-Godfrey) değişen varyans testini, Ramsey RESET testi ve normallik testlerini göstermektedir.

Tablo 7’de kamu harcamalarının pozitif ve negatif bileşenlerinin gayrisafi yurtiçi hasıla üzerindeki etkisini ortaya koyan asimetrik gecikmesi dağıtılmış regresyona ait uzun dönemli parametreler yer almaktadır. Sabit terim, kamu harcamalarının pozitif ve negatif bileşenleri ve hata düzeltme parametreleri %1 anlam seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuçlara göre kamu harcamalarının pozitif bileşeninin %1 artması gayrisafi yurtiçi hasılayı %1,432 artırmaktadır. Kamu harcamalarının negatif bileşeninin %1 artması gayrisafi yurtiçi hasılayı %1,507 azaltmaktadır. Kamu harcamalarının negatif şokunun pozitif şokuna göre gayrisafi yurtiçi hasıla üzerinde daha fazla etki ortaya çıkardığı bulunmaktadır. Kamu harcamalarının pozitif ve negatif bileşenlerinin gayrisafi yurtiçi hasıla üzerinde yarattığı bir dengesizlik yaklaşık 0,8 yıl gibi çok kısa bir sürede azalarak tekrar dengeye yönlendirmektedir.

Grafik 5. Reel Petrol Fiyatlarının Sanayi Üretimi Üzerindeki Kümülatif Etkisi

Kamu harcamalarının pozitif ve negatif bileşenlerinin gayrisafi yurtiçi hasıla üzerinde kümülatif etkisi Grafik 7’de bulunmaktadır. Kamu harcamalarının negatif bileşeninin etkisi 5 dönem sonunda, pozitif

bileşeninin etkisi 4 dönem sonunda etkisini yitirmekte ve kaybolmaktadır. Kamu harcamalarının pozitif bileşeninin gayrisafi yurtiçi hâsıla üzerindeki geçişkenliği daha yüksektir.

Kamu harcamalarının pozitif ve negatif şoklarının gayrisafi yurtiçi hâsıla üzerindeki etkisini ortaya koyan bir de nedensellik kısmı bulunmaktadır. Hatemi ve Roca (2014) nedensellik testinde aracılığı ile kamu harcamalarının pozitif ve negatif şoklarının gayrisafi yurtiçi hâsıla pozitif ve negatif şokları arasındaki nedensellik ilişkisi bulunabilmektedir.

Sınır (bounds) testi sonuçlarına göre %1 anlam düzeyinde kamu harcamalarının pozitif ve negatif bileşenleri ile gayrisafi yurtiçi hâsıla arasında asimetrik bir uzun dönemli eşbütünlüşme ilişkisi bulunduğuna göre; P_{1t} ve P_{2t} eşbütünlüşme ilişkisine sahip olduğu düşünülürse;

$$P_{1t} = P_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = P_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i} \quad (15)$$

$$P_{2t} = P_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = P_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i} \quad (16)$$

t zaman indisi, $P_{1,0}$ ve $P_{2,0}$ sabit terimi ortaya koymaktadır. Hata terimleri daha önce birim kök testlerinde ifade edildiği gibi bağımsız özdeş dağılım dolayısıyla normal dağılıma sahiptir. Her bir değişkende bulunan pozitif ve negatif şoklar $\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0)$, $\varepsilon_{2i}^+ = \max(\varepsilon_{2i}, 0)$, $\varepsilon_{1i}^- = \min(\varepsilon_{1i}, 0)$ ve $\varepsilon_{2i}^- = \min(\varepsilon_{2i}, 0)$ olarak belirlenmektedir. $\varepsilon_{1i} = \varepsilon_{1i}^+ + \varepsilon_{1i}^-$ ve $\varepsilon_{2i} = \varepsilon_{2i}^+ + \varepsilon_{2i}^-$ hata terimine ait pozitif ve negatif şoklara ayrılmaktadır. Daha sonra;

$$P_{1t} = P_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = P_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^- \quad (17)$$

$$P_{2t} = P_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = P_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^- \quad (18)$$

$$P_{1t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+, \quad P_{1t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^-, \quad P_{2t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+, \quad P_{2t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-,$$

pozitif ve negatif şoklar birbirine eşitlenerek F testi yapılmaktadır (Hatemi J ve Roca, 2014). Hatemi J ve Roca (2014) tarafından geliştirilen nedensellik testinde sıfır hipotezleri sırasıyla;

- Gayrisafi yurtiçi hasılanın pozitif bileşeninden kamu harcamalarının pozitif bileşenine doğru nedensellik olmadığı,
- Gayrisafi yurtiçi hasılanın pozitif bileşeninden kamu harcamalarının negatif bileşenine doğru nedensellik olmadığı,
- Gayrisafi yurtiçi hasılanın negatif bileşeninden kamu harcamalarının pozitif bileşenine doğru nedensellik olmadığı,
- Gayrisafi yurtiçi hasılanın negatif bileşeninden kamu harcamalarının negatif bileşenine doğru nedensellik olmadığı,
- Kamu harcamalarının pozitif bileşeninden gayrisafi yurtiçi hasılanın pozitif bileşenine doğru nedensellik olmadığı,

- Kamu harcamalarının pozitif bileşeninden gayrisafi yurtiçi hasılanın negatif bileşenine doğru nedensellik olmadığı,
 - Kamu harcamalarının negatif bileşeninden gayrisafi yurtiçi hasılanın pozitif bileşenine doğru nedensellik olmadığı,
 - Kamu harcamalarının negatif bileşeninden gayrisafi yurtiçi hasılanın negatif bileşenine doğru nedensellik olmadığı,
- şeklindedir.

5.3.Hatemi J-Roca (2014) Asimetrik Nedensellik Testi

Tablo 8. Hatemi J-Roca (2014)Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	MWALD	%1	%5	%10
(LNGDP) ⁺ ⇒(LNGOV) ⁺	0.846 (0.838)	89.075	29.441	19.506
(LNGDP) ⁺ ⇒(LNGOV) ⁻	0.016 (0.900)	12.698	6.646	4.122
(LNGDP) ⁻ ⇒(LNGOV) ⁻	0.621 (0.430)	10.400	5.193	3.935
(LNGDP) ⁻ ⇒(LNGOV) ⁺	0.853 (0.356)	20.548	8.055	5.423
(LNGOV) ⁺ ⇒(LNGDP) ⁺	62.319 (0.00)***	45.258***	18.593**	11.881*
(LNGOV) ⁺ ⇒(LNGDP) ⁻	1.371 (0.712)	40.702	16.254	10.240
(LNGOV) ⁻ ⇒(LNGDP) ⁻	173.024 (0.00)***	42.120***	18.549**	12.333*
(LNGOV) ⁻ ⇒(LNGDP) ⁺	0.044 (0.834)	12.500	6.723	4.418

Not: ⇒ notasyonu nedenselliğin olmadığı sıfır hipotezini göstermektedir. Parantez içindeki değerler asimptotik olarak olasılık değerlerini göstermektedir. Vektör otoregresyon modelinde optimal gecikme uzunluğu 3 olarak alınmıştır. ***,** ve * değerleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde değişkenler arasında nedensellik ilişkisini göstermektedir. Bootstrap sayısı 10.000'dir.

Tablo 8'de Hatemi ve Roca (2014) asimetrik nedensellik testinde kamu harcamaların pozitif ve negatif bileşenleri ile gayrisafi yurtiçi hasılanın pozitif ve negatif bileşenleri arasındaki nedensellik ilişkileri yer almaktadır. Buna göre;

- Kamu harcamalarının pozitif bileşeninden gayrisafi yurtiçi hasılanın pozitif bileşenine doğru %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde nedensellik bulunmaktadır,
- Kamu harcamalarının negatif bileşeninden gayrisafi yurtiçi hasılanın negatif bileşenine doğru %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde nedensellik bulunmaktadır,
- Gayrisafi yurtiçi hasılanın pozitif ve negatif bileşenlerinden kamu harcamalarının pozitif ve negatif bileşenlerine doğru nedensellik bulunmamaktadır.

SONUÇ

Kamu harcamaları ülke bütçelerinde önemli bir yer tutmaktadır. Toplumun gelişip, devlet kavramının evrim geçirmesiyle birlikte kamu harcamaları da artmış ve çeşitlenmiştir. Kamu harcamalarının ülkenin kalkınmasına fayda sağladığı görüşleri bulunduğu gibi, özel sektörü dışladığı ve dolayısıyla ekonomi için olumsuz etkilerinin olduğu yönünde görüşler de bulunmaktadır.

Uygulama aşamasında Yemen'de 1989-2019 dönemi için devlet harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki yıllık veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin durağanlığını kontrol etmek için Genişletilmiş Dickey-Fuller ve Phillips-Perron birim kök testleri yapılmıştır. Daha sonra değişkenler arasında uzun dönemli olup olmadığının tespiti için asimetrik gecikmesi dağıtılmış oto regresyon (NARDL) modeli uygulanmıştır. Tablo 6'da bulunan sınır (bounds) testi sonuçlarına göre %1 anlam düzeyinde kamu harcamalarının pozitif ve negatif bileşenleri ile gayrisafi yurtiçi hasıla arasında asimetrik bir uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır.

Asimetrik ARDL modeli sonuçlarına göre kamu harcamalarının pozitif bileşeninin %1 artması gayrisafi yurtiçi hasılayı %1,432 artırmaktadır. Kamu harcamalarının negatif bileşeninin %1 artması gayrisafi yurtiçi hasılayı %1,507 azaltmaktadır. Kamu harcamalarının negatif şokunun pozitif şokuna göre gayrisafi yurtiçi hasıla üzerinde daha fazla etki ortaya çıkardığı bulunmaktadır.

Hatemi ve Roca (2014) asimetrik nedensellik testinde kamu harcamaların pozitif ve negatif bileşenleri ile gayrisafi yurtiçi hasılanın pozitif ve negatif bileşenleri arasındaki nedensellik ilişkileri yer almaktadır. Buna göre;

- Kamu harcamalarının pozitif bileşeninden gayrisafi yurtiçi hasılanın pozitif bileşenine doğru %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde nedensellik bulunmaktadır,
- Kamu harcamalarının negatif bileşeninden gayrisafi yurtiçi hasılanın negatif bileşenine doğru %1, %5 ve %10 anlam seviyelerinde nedensellik bulunmaktadır,
- Gayrisafi yurtiçi hasılanın pozitif ve negatif bileşenlerinden kamu harcamalarının pozitif ve negatif bileşenlerine doğru nedensellik bulunmamaktadır

Bu söz konusu analize dayalı olarak çalışma, kamu harcamalarının pozitif ve negatif bileşeninden ekonomik büyümeye (pozitif ve negatif) tek yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır. Bu, Keynes'in görüşü geçerli olduğu anlamına gelmektedir. Yemen gibi gelişmekte olan bir ülkede kamu harcamalarının hasılayı artırması iktisat literatürü ile de uyumludur.

KAYNAKÇA

- Al-Hawiri, M.A, (2016). “The Impact Of Social Expenditure On The Economic Growth in Yemen: Analysis Of Long-Term Equilibrium Relationship Based On Co-Integration Method”, *The Journal Of Social Studies*, 23(4):205-252.
- Alomaisi, Najeeb, Adel Shmaileh ve Rahel Schomacker (2016). “The Impact Of Governance On Economic Growth İn Yemen: An Empirical Study”, *International Journal Of Management And Applied Sciences*, 2(2), 116-170.
- Akalın, Güneri (1986). *Kamu Ekonomisi*, 2. Basım, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:554.
- Asumadu-Sarkodie, S., ve Owusu, P. A. (2016). “The Relationship Between Carbon Dioxide And Agriculture İn Ghana: A Comparison Of VECM And ARDL Model”, *Environmental Science And Pollution Research*, 23(11), 10968-10982.
- Badeeb, R. A. ve Hooi Hooi L. (2017). “Financial Development, Oil Dependence And Economic Growth: Evidence From The Republic Of Yemen”, *Studies in Economics And Finance*, 34(2), 281-298
- Bahattab, A. S., Azam, M., Gavrilă, L., & Emirullah, C. (2016), “Foreign Capital Inflows, Institutional Factors And Economic Growth: Evidences From Republic of Yemen”, *Journal Of Applied Economic Sciences*, 5(43), 811-816.

- Baswed, S.A.M, (2017). “The Effect Of Government Expenditure On Economic Growth İn Yemen During The Period 1990-2014”. *Andalus Journal Of Human And Social Sciences*, 16(17):2410-1818 .
- Dickey, D.A. ve W.A. Fuller (1981). “Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root”, *Econometrica*, 49, 1057-72
- Durdu, Z. (2009). “Modern Devletin Dönüşümünde Bir Ara Dönem: Sosyal Refah Devleti”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 37-50.
- Durmuş, M. (2006). “Kamu Harcamalarının Artışını Açıklayan Makro ve Mikro Modellere İlişkin Bir Değerlendirme”. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 251-299.
- Chemingui, M. A. (2007). “Public Spending And Poverty Reduction İn An Oil-Based Economy: The Case of Yemen” (No. 589-2016-39789).
- Cihangir, M. (2018). “Arap Baharı'nın Yemen'e Ekonomi-Politik Etkileri: Optimist Çizgiden Pesimist Bir Doğrultuya Yönelişin Analizi”. *Electronic Turkish Studies*, 13(22).
- Çevik, Savaş (2019). *Kamu Maliyesi Kamu Kesimi Ekonomisine Giriş*. Konya: Palet Yayınları.
- Hatemi-J, A., ve Roca, E. (2014). “Brics And Pıgs in The Presence Of Uncle Sam And Big Brothers: Who Drive Who? Evidence Based On Asymmetric Causality Tests.” *Griffith Business School Discussion Papers Finance*.
- Musibah, A. S. Shahzad, A. ve Fadzil, F. H. B. (2015). “Impact Of Foreign Investment İn The Yemen's Economic Growth: The Country Political Stability As A Main Issue”. *Asian Social Science*, 11(4), 102.
- NIC. (2020). Balık Sektörü. Erişim Adresi <https://Yemen-Nic.Info/Sectors/Fishes/>
- NIC. (2020). Doğal Kaynaklar Ve Enerji Sektörü. Erişim Adresi <https://Yemen-Nic.Info/Sectors/Power/>
- OPEC. (2017). Yıllık İstatistik Raporu 2017. Erişim Adresi <http://Oapecorg.Org/Ar/Home/Publications/Reports/Annual-Statistical-Report>
- OPEC. (2019). Yıllık İstatistik Raporu 2019. Erişim Adresi <http://Oapecorg.Org/Ar/Home/Publications/Reports/Annual-Statistical-Report>
- Paya, Merih (2013). *Para Teorisi ve Para Politikası*, 6. Baskı, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Pehlivan, Osman (2011). *Kamu Maliyesi*. Murathan Yayınevi.
- Phillips, P. C., ve Perron, P. (1988). Testing For A Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Stiglitz, J. E. (1994). *Kamu Kesimi Ekonomisi* (Çev. Ömer Faruk Batırel) 2. Baskı, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, (549).
- Eğilmez, Mahfi (2016). *Kamu Maliyesi*, 6. Basım, Remzi Kitabevi.
- Karaarslan, Erkan (2005). “Kamu Kesimi Eğitim Harcamalarının Analizi”, *Maliye Dergisi*, (149), 36-73.
- T.C. Ticaret Bakanlığı DEİK Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü, (2020), Yemen Ülke Profili, <https://www.deik.org.tr/uploads/yemen-ulke-profil-2020.pdf> (Erişim Tarihi: 20.04.2021).
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2020), 2021-2023 Dönemi Bütçe Hazırlama Rehberi, Bütçe Genel Müdürlüğü, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/10/2021-2023_ButceHaz%C4%B1rlamaRehberi.pdf (Erişim Tarihi: 11.03.2021).
- UNDP. (2019) Human Development Report 2019 (HDR), <http://Report.Hdr.Undp.Org/> (Erişim Tarihi: 03.04.2021).
- Türk, İsmail. (2015), *Kamu Maliyesi*, 10. Basım, Ankara: Turhan Kitabevi.